मंगळप्रेरितसंदेशा

अथवा

दूरदर्शकतरुनुं अद्भुत प्रकाशन.

रचनार

છોટાલાલ છગનલાલ.

મૂલ્ય રૂ. ૧-૦-૦.

श्रीश्रेयस्साधकअधिकारिवर्गग्रन्थावलि—ग्रन्थांक ७८

॥ श्रीं ॥

मंगलप्रेरितसंदेशा

अथवा

दूरदर्शकतरुनुं अद्भुत प्रकाशन.

—રચનાર—

છોટાલાલ જીવનલાલ.

મુ. વડોદરા.

—प्रसिद्ध करनार

श्री श्रेयस्साधकअधिकारीवर्गतरफथी

पुंजालाल मोहनलाल शुक्ल.

वडोदरा.

શ્રી સત્યવિજય પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં શા. સાંકળચંદ હરિલાલે મુદ્રિત કર્યુ.
પાંચકુવા નવા દરવાજા—અમદાવાદ.

પ્રથમાવૃત્તિ. સંવત્ ૧૯૭૧—ઈ. સ. ૧૯૧૫. પ્રત ૧૦૦૦.

मूल्य रु. १-०-०.

પ્રસ્તાવના.

શ્રીશ્રેયસ્સાધકઅધિકારિવર્ગવડે પ્રસિદ્ધ થતા 'પ્રાત:કાલ' નામના માસિકના જેઓ ગ્રાહક હશે તથા જેઓ એ માસિકને પૂર્વથી જોતા આવ્યા હશે તેમને જણાશે કે આ **'મંગલપ્રેરિતસંદેશા અથવા દૂરદર્શકતરુનું અદ્ભુત પ્રકાશન'** નામની રસભરી વાર્તા તેમાં આપવામાં આવી હતી. એ વાર્તા પૂરી થઈ ગયેલી હોવાથી આજે તેને સ્વતંત્ર ગ્રંથરૂપે પ્રકટ કરતાં અધિક સંતોષ થાય છે.

ઉક્ત વાર્તા જેમણે વાંચી હશે તેમને એની રસિકતાવિષે નિષ્પ્રયોજન છે, કેમકે તેઓ તો તેની ઉત્તમતાને સારી રીતે જાણી શક્યા હોવા વટે છે, પરંતુ જેમણે તે નથી વાંચી તેમને એ જણાવવાની આવશ્યકતા છે કે ઉકત વાર્તા અવિચ્છિન્ન રસથી પૂર્ણ છે અને તેની સાથે તે કેટલાંક સત્યોથી પૂર્ણ હોઈ વાચકને કોઇ એક નવીન પ્રદેશના અનુભવનું ભાન કરાવે છે.

અનેક પ્રકારના સલ્લક્ષણોનું સ્વરૂપ આ વાર્તાના વિવિધ પાત્રોદ્વારા સ્પષ્ટ થઇ આવે છે. તેમાં અપૂર્વ નિર્મલ પ્રેમ અને અનેક કષ્ટોમાં તથા પ્રતિકૂલતામાં આવવા અને રહેવા છતાં પણ તેનું ઉત્કૃષ્ટ પ્રકાર નિર્વહણ કેવી રીતે થાય છે તેનું નિદર્શન કરાવનાર આ વાર્તાની નાયિકા રેમણ્ડા છે. વળી તે એવા તો આશ્ચર્યકારક વ્યતિકરોથી ભરપૂર છે કે વાચકને ક્ષણે ક્ષણે અહોભાવ ઉપજાવ્યા વિના રહે તેમ નથી.

તેની જ સાથે આ વાર્તા વિજ્ઞાન [Science] વડે જે

શોધો થઈ છે તેના કેટલાક આધારપૂર્વક લખવામાં આવેલી હોવાથી તે કેવલ કપોલકલ્પિત નથી, પણ કેટલાંક સત્ય અને સિદ્ધ તત્ત્વોનો તેમાં સમાવેશ થયેલો છે, જે વાચકને વિજ્ઞાનની દિશામાં પણ લઈ જનાર થઇ પડે એમ છે.

મુખ્યત્વે કરીને આ વાર્તા અદ્ભુત રસપ્રધાન હોવાથી તેમજ વિશેષે કરીને ઇતિહાસરૂપ હોવાથી તેમાં એક જ મુખ્ય વિષય ન ચર્ચાયો હોય એ સ્વાભાવિક છે, તેમ છતાં વાચકને ઉચ્ચ ચિંતનમાં આમાંના અનેક વિચારો ઉપયોગી થઈ પડે તેમ છે.

આ વાર્તાના પ્રકરણમાં ૧૧ મા પ્રકરણ પછી ૧૨ મું પ્રકરણ આવવું જોઇએ, તેને બદલે દૃષ્ટિદોષથી ૧૩ મુ પ્રકરણ છપાયું છે, અને પછી એજ ક્રમ ચાલુ રહ્યો છે. વાચકોને ભ્રાંતિ ન થાય તે અર્થે આ સ્પષ્ટીકરણ કર્યું છે.

સંવત્ ૧૯૭૧ આષાઢ શુક્લ પંચમી
શનિવાર. વડોદરા. } श्रेयस्साधकअधिकारिवर्ग.

પ્રકરણાનુક્રમણિકા.

॥ ॐ ॥

॥ तत् सत् ॥

॥ श्री सद्गुरवे परमात्मने नमः ॥

मंगलप्रेरित संदेशा

अथवा

दूरदर्शक तरुनुं अद्भुत प्रकाशन.

प्रकरण १.

મારા ભટકવાનો પ્રારંભ.

આ ભૂલોકનું દર્શન પ્રથમ મને રાજનગરમાં થયું. મારા પિતાને એન્જીનીયરીંગ ખાતામાં નોકરી હતી. દક્ષિણનાં તથા સિંધનાં કેટલાક નગરોમાં ઘણાં વર્ષ નોકરી કર્યા પછી અંતે તેમની રાજનગરમાં બદલી થઇ હતી. મારો જન્મ થયો તે સમયે મારો મોટો ભાઇ બાર વર્ષનો તથા નાનો ભાઇ ચાર વર્ષનો હતો. નિયમપ્રમાણે મેં ગુજરાતી તથા અંગ્રેજી અભ્યાસ કર્યો. મેટ્રીક્યુલેશન ક્લાસમાં છ માસ મેં ગાળ્યા ત્યાં સુધી મારા જીવનમાં આ વાર્તામાં લખવાલાયક કશો જ બનાવ બન્યો ન હતો.

મારા પિતાને સતારનો બહુ શોખ હતો, અને તેથી મને તથા મારા મોટા ભાઇઓને બાલ્યાવસ્થાથી જ સતાર વગાડતાં આવડતો હતો. કોઈ કોઈ સમયે અભ્યાસના શ્રમથી હું થાકી જતો ત્યારે સતારમાં બે ચાર ચીજો વગાડતો, અને મારો શ્રમ તત્કાળ ઉતરી જતો.

સંગીતઉપર મને પ્રેમ છતાં પણ વાતોની ચોપડીઓ અને તેમાં પણ અદ્ભુત રસવાળી વાતોઉપર મને બહુ જ પ્રેમ હતો. વાતો વાંચવાની મને મળતાં હું ખાવાપીવાનું પણ ભૂલી જતો. આરેબીયન નાઇટ્સ, રૉબીન્સન ક્રુઝો, અને ગુલીવર્સ ટ્રાવેલ્સ, એ ત્રણ પુસ્તકો મને અત્યંત પ્રિય થઈ પડ્યાં હતાં. ઘણીવાર મને પણ ગુલીવરની પેઠે દૂરના અજાણ્યા પ્રદેશમાં પ્રવાસ કરવાનો અને તેના જેવો વિચિત્ર અનુભવ કરવાનો વેગથી ઉછાળો થઇ આવતો. રાત્રે જ્યારે જ્યારે હું અગાશીમાં બેસતો, ત્યારે ત્યારે વિચાર કરતો કે આરેબીયન નાઇટસમાં અલાદીનનાં કામ જે દેવો કરતા હતા, તેમાંનો એકાદ મને અહિંથી ઉપાડીને કોઈ વિચિત્ર પ્રદેશમાં મૂકી દે તો કેવી મજા પડે !

અમારી નિશાળની લાઇબ્રેરીમાં પ્રવાસસંબંધી વાતોનાં પુષ્કળ પુસ્તકો હતાં, અને તેમાંનાં એક પછી એક પુસ્તક જેમ જેમ હું વાંચતો ગયો તેમ તેમ પ્રવાસ કરવાની મારી આતુરતા વધતી ગઈ. નિશાળના અભ્યાસઉપર મારૂં મન બિલકુલ ચોંટતું નહિ. વાતો વાંચવામાંથી હું નવરો પડું ત્યારે નિશાળનું વાંચું કેની.? મારા પિતા પ્રસંગે પ્રસંગે મને કહેતા કે અલ્યા, હવે પરીક્ષા પાસે આવી માટે અભ્યાસ ખુબ તન દઇને કરજે. હું બહુ સારૂં, બહુ સારૂં, કહ્યે જતો, પણ ધાર્યું તો મારા મનનું જ કરતો.

અમારી પ્રીલિમિનરી પરીક્ષા થઈ, અને પરિણામ બહાર પડયો. મેં કશું જ વાંચેલું ન હોવાથી મને કોઈ વિષયમાં ચોકડી તો કોઇમાં બે માર્ક મળ્યા. સઘળા વિષયોમાં હું નામોશી

ઉપજે એવી રીતે નાપાસ થયો. આ વાત મારા પિતાના જાણુ-વામાં આવવાથી તેઓ મારા ઉપર ખુબ ગુસ્સે થઈ ગયા. ગુસ્સાના આવેશમાં ઘણીવાર પોતાના હાથતળેના મજુરોને ચાબુકે ચાબુકે મારવાની તેમને ટેવ પડી ગઇ હતી. મને તેમણે પાસે બોલાવ્યો, અને 'ડેમ, બ્લગડ' વગેરે શબ્દોની પુષ્પાંજલિપૂર્વક મારી સારી પેઠે પૂજા કરી. મારી માના વચ્ચે પડવાથી જ તે દિવસે થોડેથી પત્યું, તે બિચારીને પણ 'પાપડીભેગી ગેળ બફાય' એ કહેવતપ્રમાણે મને બચાવતાં એક બે ચાબુકો વાગી હશે.

તે દિવસે મારા પિતાએ મને તાકીદ કરી દીધી કે પરીક્ષાના હજી લગભગ બે મહિના બાકી છે, માટે તેટલા સમયમાં બધો અભ્યાસ રાતદિવસ મહેનત કરીને તૈયાર કરી નાંખવો, અને ખાનગી રીતે પરીક્ષામાં હાજર થવું; અને અંતમાં કહ્યું કે યાદ રાખજે અલ્યા, જો આ વર્ષે નાપાસ થયો તો શરીરઉપર ચામડી નહિ રહેવા દેઉં !

શરીરઉપરના સોળ બે ચાર દિવસ ચણુચણ્યા ત્યાંસુધી તો મેં થોડું થોડું નિશાળનું વાંચ્યું, પણ પછી પાછા આપણે તો 'એ ભગવાન્ એના એ' ની પેઠે આરેબીયન નાઇટ્સમાં જ દિવસો અને રાત્રિઓ ગાળવા લાગ્યા. એક દિવસ હું મારી ઓરડીમાં રાત્રે અગીયાર વાગતાં આરામખુરશીઉપર પડ્યો પડ્યો અલ્લાદીનના ચમત્કારિક દીવાની વાત વાંચતો હતો, એટ-લામાં હું ન જાણું તેમ મારા પિતા, હું શું વાંચું છું, તે જોવાને પાછળથી આવીને ઉભા. હું તો વાર્તાના રસમાં ડુબી જ ગયો હતો, એટલામાં તેમણે ધુરકીયું કરી કહ્યું, કેમ અલ્યા ! શું વાંચે છે ? મારાં તો મોતીયાં જ મરી ગયાં. ખુરશી ઉપરથી બેઠા થતાં, અને ઉઠતાં કાછડીને પાટલી બંને નીકળી ગયાં. પુનઃ તે ઘાંટો પાડીને બોલ્યા, કેમ રે ! શું વાંચતો હતો ? સહજ હિંમત આણી હું કંપતે સ્વરે બોલ્યો, મારૂં અંગ્રેજી કાચું છે, તેથી ભાષા સુધારવા આ વાંચતો હતો. તે બોલ્યા, એમ કે ?

ઠીક, કહે આ અઠવાડીયામાં બીજા વિષયોમાં તેં શું શું વાંચ્યું ? બોલ, યુકિલડમાં તને ચોકડી મળી હતી તો ત્યાર પછી કેટલું તૈયાર કર્યું ? મારાથી ઉત્તર દેવાયું નહિ. મેં ચોપડીનું મોં પણ એક દિવસ જોયું હોય તો ઉત્તર દેઉં કેની ? પિતાનો ક્રોધ હવે ઝાલ્યો રહ્યો નહિ. તેમણે આમતેમ નજર ફેરવી. ખુણામાં જ મારી ફરવાની લાકડી પડી હતી.તે તેમણે લીધી, અને હું માણસ છું કે ગધેડું છું, તેનો વિચાર કર્યાવિના જ તેમના હાથની ચળ શમાવવા માંડી. મેં પણ હવે માણસપણું છોડી દેઇને ગધેડાની પેઠે ભુંકવા માંડયું. મારા રડવાના બરાડાથી ઘરનાં બધાં માણસો ત્યાં દોડી આવ્યાં. પાડોશીઓ પણ જાગી ઉઠયા. ખાટલામાં ભરાયલા માંકણ કાઢવાને જેમ મનુષ્યો ખાટલાને જાડા દંડુકાથી સારી પેઠે ઠોકે છે, તેમ મારી રગેરગમાં વ્યાપી રહેલી આળસ અને બેદરકારીને કાઢવાને મારા શરીરને પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે સારી પેઠે પ્રસાદી આપીને આખરે મારા પૂજ્ય પિતૃશ્રી, પોતાને સુવાને સ્થાને પધાર્યા. તેમના ગયા પછી મારી ગરીબડી માએ મારે વાંસે તથા મારે આખે શરીરે પોતાનો કોમળ હાથ ફેરવ્યો, અને મારે માટે બિચારી અર્ધો કલાક મારી પાસે બેશી રડી. મને તેની બહુ જ દયા આવી; પણ હું બાળક તેનું શી રીતે આશ્વાસન કરૂં. હા, ધ્યાન દઇને ભવિષ્યમાં અભ્યાસ કરૂં, તો તેને બિચારીને ફરીને મારૂં દુઃખ જોવું ન પડે; પણ મારૂં મન મારા હાથમાં હતું નહિ.

બીજે દિવસે રવિવાર હોવાથી મારા પિતા નવરા હતા. તે વહાણામાં વહેલા ઉઠ્યા, અને પરવારીને મારી ઓરડીમાં આવ્યા, અને બોલ્યા, આજ હું આખો દિવસ અહિં જ બેશી રહેવાનો છું. ચાલ, મારા દેખતાં તારો અભ્યાસ ચલાવ.

મારૂં તો આવી જ બન્યું, પણ હવે છુટકો હતો નહિ. કબાટમાંથી 'લેડી ઓફ ધી લેક' લેઇને વાંચવા બેઠા. તે

બોલ્યા, હમણાં એ વાંચવું રહેવા દે. તારૂં ગણિત કાચું છે, માટે તે કર, યુકિલડ કાઢ, જોઉં તને શું આવડે છે ? પહેલી ચોપડીની બારમી ઍકઝ્યમ બોલ. પણ કોઈ દિવસ ગોખ્યાવિના શું હું મારૂં કરમ બોલું ! તે બોલ્યા, ચાલ હમણા ને હમણા ગોખી કાઢ. હું ચોપડી ઉઘાડીને ગોખવા બેઠો. મારાં નેત્ર ચોપડીમાં નાંખેલાં જણાતાં, પણ મારૂં મન તો અલ્લાદીનના જાદુઈ ફાનસમાં રમતુ હતું, અને મનથી તે ફાનસના દેવની પ્રાર્થના કરતું હતું કે હે દેવ ! મારા ઉપર દયા લાવી તું મને અહિંથી ઉંચકી અમેરિકામાં કે ઑસ્ટ્રેલિયામાં મૂકી દઈ આ પીડાથી છોડવ. વળી ચોપડીમાંથી જરા ઉંચી નજર નાંખી હું જોતો કે કોઇ દેવ આવ્યો તો નથી ! પણ સામી ખુરસી પર યમ-રાજની સાક્ષાત્ મૂર્તિસ્વરૂપ મારા પિતાવિના દેવ કે દૈત્વ કોઇ જ ત્યાં આવ્યું ન હતું. વળી થોડીવાર રહીને મેં મારી વીંટી જમીનસાથે ઘસી જોઈ કે કંઈ કરતાં તેમાંથી દેવ નીકળે છે ! પણ અલ્લાદીન જેવું મારૂં ભાગ્ય કયાંથી હોય કે મારી વીંટી-માંથી દેવ નીકળે ! મને જમીનસાથે વીંટી ઘસતો જોઈ મારા પિતા બોલ્યા, અલ્યા, એ શું કરે છે ? તું તે વાંચે છે કે કરે છે શું ? તારૂં ચિત્ત અભ્યાસમાં છે કયાં ? બોલ, વ્યાખ્યા તૈયાર થઈ ? ચાર લીટીની વ્યાખ્યામાંથી એક લીટી પણ મેં હજી કરી ન હતી. હું થરથર ધ્રુજવા લાગ્યો. પણ સુભાગ્યે હજી પિતાના ગુસ્સાનો પારો ચઢ્યો ન હતો. મેં વિચાર કર્યો, આજ આ જગાએથી જો હવે હું નાશી નહિ જાઉં તો મારૂં મોત જ આવવાનું. મારાથી આ ચોપડાં વંચાવાનાં નથી. અને આ માટલાંકુટની પરીક્ષામાં પાસ થવાવાનું નથી. પિતા કાળરૂપ થઈને મારી પાછળ લાગ્યા છે, માટે હવે નાશી ગયા-વિના બીજો ઇલાજ નથી. પણ જમની ચોકી ચુકાવીને નાસવું શી રીતે ? હું આ પ્રકારના વિચારમાં મુઝાતો હતો, એટલા-માં મારા પિતાનો કોઈ મિત્ર તેમને મળવા આવ્યો. ' અર્ધા કલાકમાં હું આવું છું, તું વ્યાખ્યા ગોખીને તૈયાર રાખ, '

એમ કહીને મારા પિતા બીજા ઓરડામાં ગયા. હવે લાગ આવ્યો છે, એમ જાણી, મેં મારાં પ્રિય પુસ્તકોની એક નાનીસરખી પોટલી બાંધી લીધી, તથા મારી પાસે ખાનગી થોડા રૂપૈયા હતા તે પણ લેઈ લીધા. પછી સંભાળથી મારાં લુગડાં પહેરી, હું નીચે મારી માપાસે ગયો, અને તેને કહ્યું, બા ! આજે નિશાળમાં માસ્તરે આઠવાગે વહેલા બોલાવ્યા છે, તે હું જાઉં છું. હું મોડો વહેલો આવું તો મારી કાળજી કરીશ નહિ. માને છોડીને જતાં મારૂં હૃદય ભરાઈ આવ્યું, પણ ઉપાય હતો નહિ. મારા હૃદયમાં ઉઠેલા કોઈ બળવાન્ વેગે મારા શરીરને જોરથી તાણવા માંડ્યું, અને તેથી માના પ્રેમાળ દીન મુખતરફ છેલ્લી દૃષ્ટિ નાંખી, તથા નેત્રમાં આવેલા અશ્રુના બિંદુને લોહી નાંખી હું ઘરની બહાર નીકળ્યો. થોડે સુધી હું ધીરે ધીરે ચાલ્યો પણ પછી મેં મુઠીઓ વાળી સ્ટેશનનો રસ્તો લીધો. હું સ્ટેશનપર આવ્યો ત્યારે મુંબઈની ગાડી ઉપડવાને પાંચ મિનિટનો જ વિલંબ હતો. સુભાગ્યે મને ટિકેટ મળી, તે લેઈને હું ગાડીમાં ચઢી બેઠો.

પાંજરામાં પૂરેલું પક્ષી પાંજરામાંથી જેમ છુટે અને તેને જેવો આનંદ થાય તેવો આનંદ હવે મને જણાવા લાગ્યો. રસ્તામાં કશું જાણવાજેવું બન્યું નહિ. મારા પિતાએ મારી શોધ કરી હશે કે કેમ, તે મારા જાણવામાં નથી. મારી તેમણે નિશાળમાં કદાચ તપાસ કરાવી હશે, તેમ જ મારાં નિત્ય જવાનાં બીજાં સ્થળોમાં તેમણે મારો શોધ કરાવ્યો હશે. પણ હું મુંબઈ ઉપડી ગયો હઇશ, એવું તેમણે ભાગ્યે જ અનુમાન કર્યું હશે, અને તેથી હું નિર્વિઘ્ન મુંબઈ આવી પહોંચ્યો.

મુંબઈથી હું કેવળ અજાણ્યો હતો, અને તોપણ મને દૈવની અનુકૂળતા થવાથી કશી અડચણ નડી નહિ. કેટલાક પ્રવાસીઓ કોઈ વીશીની પૂછપરછ કરતા હતા, તેમની પાછળ પાછળ હું ચાલ્યો, અને તેમની સાથે એક વીશીમાં દાખલ

થઈ ગયો. ત્યાં જમી રાત્રે નિરાંતે સુતો. બીજે દિવસે જમી-પરવારી મુંબઈમાં ભટકવા નીકળ્યો. પ્રત્યેક સ્થળ મને આશ્ચર્ય-જેવું લાગતું, તે જોતાં દિવસ પૂરો કર્યો. આમ બે દિવસ નીકળી ગયા. ત્રીજે દિવસે ફરતો ફરતો સાંજે હું એપોલો બંદરઉપર જઇ ચઢ્યો. ઘાટઉપર માછીઓ, દરીયામાં સહેલ કરવા આવવું છે, એવા પ્રશ્નો નવા આવનારને કરતા. મને પણ તેવો પ્રશ્ન થતાં, સહેલ કરવાની વૃત્તિ થઈ આવી. એક હોડીવાળાની સાથે ભાડું ઠરાવી હું તેમાં ચઢી બેઠો. આ વખત લગભગ સંધ્યા-કાળનો હતો. હોડી ચાલી. અર્ધો કલાક નહિ થયો એટલામાં તો ચોમાસાનો દિવસ હોવાથી આકાશ ઘમઘોર થયું, અને પવન જોરથી ફુંકાવા લાગ્યો. માછીઓ હોડીને કિનારાભણી વાળવા પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા, પણ પવને તેમના પ્રયત્નને ન લેખવી હોડીને મધ્ય સમુદ્રમાં ઘસડવા માંડી. હું અંતરમાં રાજી થવા લાગ્યો, અને પરમેશ્વરને પ્રાર્થના કરવા લાગ્યો કે હે ઈશ્વર! મારી હોડીને કોઈ અજાણ્યા મુલકમાં ઘસડી જજો. મારી પ્રાર્થના પરમેશ્વર જાણે સ્વીકરતા હોય તેમ જ થયું. કિનારા-તરફ આવવાને બદલે પ્રત્યેક મિનિટે હોડી કિનારાથી દૂર અને દૂર જતી ગઈ. ખલાસીઓ હલેસાં મારી મારીને થાકી ગયા. પવનનું જોર વધવા લાગ્યું. અને મોજાંના બળથી હોડી ક્ષણમાં ઉંચી ચઢવા લાગી અને ક્ષણમાં નીચે પછડાવા લાગી.

કલાકોઉપર કલાકો વીતવા લાગ્યા પણ પવનનું જોર નરમ પડ્યું નહિ. લગભગ અર્ધ રાત્રિનો સમય થયો હશે, એટલામાં એક અત્યંત મોટું મોજું આવવાથી અમારી હોડી, તે મોજાઉપર ઉંચકાઈ, અને તે મોજું બેસવાની સાથે જ તે ઉંધી વળી ગઈ. મારો પોતાનો બચાવ કરવાના ગભરાટમાં માછીઓનું શું થયું તે મને ખબર પડી નહિ. મને તરતાં આવડતું હતું, પરંતુ તળાવમાં ગમતને ખાતર તરવાનું શીખેલા મારા જેવાને આવા તોફાની સમુદ્રમાં તરવું, એ કંઈ રમત વાત ન હતી. બે ચાર ક્ષણમાં જ હું હાંરી ગયો. એટલામાં

સુભાગ્યે મારા હાથમાં લાકડાની પેટીજેવું કંઈક આવ્યું. હું તેને વળગી પડયો, અને તેની સાથે સમુદ્રમાં તણાવા લાગ્યો.

આ સ્થિતિમાં હું ક્યાં સુધી રહ્યો હોઈશ, તેનું મને સ્મરણ નથી. કાં તો થાકથી પેટીને વળગીને હું ઉંઘી ગયો હોઉં, અથવા તો હું બેભાન થઇ ગયો હોઉં, ગમે તેમ હશે, પણ જ્યારે હું જાગ્યો ત્યારે મને જણાયું કે કોઈ વહાણમાં હું સુતો હતો, અને એક માણસ મારી સંભાળ રાખતો હતો. હું પૂરેપૂરી શુદ્ધિમાં આવ્યો ત્યારે તપાસ કરતાં જણાયું કે જે વહાણમાં હું હતો તેનું નામ 'સ્ટ્રોર્મી પેટ્રલ' હતું, અને તેના કેપ્ટનનું નામ એલ્વુડ સ્ટાર્મી હતું. તે વહાણ આફ્રિકામાં સોનું, હાથીદાંત, અને ગુંદરના વ્યાપારમાટે જતું હતું. બે દિવસઉપર તુતકઉપરથી દુર્બિનમાં જોતાં કેપ્ટન સ્ટાર્મીને દૂર સમુદ્રમાં પેટીસાથે તણાતું મારૂં શરીર જોવામાં આવ્યું હતું, અને દયાથી આકર્ષાઈને તેણે પોતાના વહાણને તે તરફ હંકારીને મને પોતાના વહાણમાં લઈ લીધો હતો, અને મારામાં હજી જીવ છે, એમ જણાયાથી ઔષધોપચારથી મને શુદ્ધિમાં આણ્યો હતો.

અધિક વિસ્તાર ન કરતાં હવે ટુંકામાં જ પતાવું છું. અલ્પ સમયમાં અમે મૅડાગાસ્કર વટાવી આગળ ચાલ્યા. ત્રણ ચાર કલાક નહિ ગયા એટલામાં તો વહાણમાં બેઠેલા એક ભાગ્યશાળી મનુષ્યના નસીબે સમુદ્રમાં જોતજોતામાં જબરૂ તોફાન થયું. આ ભાગ્યશાળી મનુષ્ય હું પોતે જ હતો. અખંડ બે દિવસ અને બે રાત્રિસુધી તોફાન રહ્યું. કેપ્ટન સ્ટાર્મી અને તેની સાથીઓએ તોફાનથી વહાણને બચાવવાને તેમનાથી બને તેટલો પ્રયત્ન કર્યો. ત્રીજા દિવસની સાંજે સાત વાગે સુકાન તડાક દેઇને ભાગી ગયું, અને અમારૂં વહાણ સમુદ્રના હાથમાં રમકડું થઇને પડયું. વહાણમાં ભરાતા પાણીને ખાલી કરવા બંબ લગાડવામાં આવ્યા, તથા નવા સુકાનને તૈયાર કરવા પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો, પણ સર્વ નિષ્ફળ ગયું. એક રાક્ષસી મોજું

વહાણને બરાબર મધ્યમાં જોરથી અથડાયું, અને નાળીયરના કાચલાની પેઠે તેના કકડા કરી નાંખ્યા. એક ક્ષણમાં અમે સર્વ, મોજાંની સાથે બાથંબાથા કરતા સમુદ્રમાં પડ્યા.

હું પણ સર્વ સાથે બાથોડીયાં મારવા લાગ્યો. પણ પર્વતજેવડાં ઉંચાં મોજાંઓઆગળ ભલાભલાના જ્યાં હાંજા ગગડી જાય ત્યાં મારા શા આશરા! મારા નાક મોંમાં પાણી ભરાઇ ગયું. મારા કાનમાં અવાજ થવા લાગ્યા, અને મગજમાં વીજળીના જેવા ચમકારા થવા લાગ્યા. મને સમજાયું કે હું હવે ડુબું છું અને મારી છેલ્લી ઘડીઓ ગણાય છે. એકાએક કંઇક કઠણ પદાર્થનો મને સ્પર્શ થયો. ડુબતો મનુષ્ય તરણાને વળગી પડે, એ કહેવતપ્રમાણે હું એકદમ તેને વળગી પડ્યો. લાકડાના કોઈ મોટા ચોકઠાજેવું, પ્રથમ નજર નાંખતાં તે મને જણાયું, પણ ઘોર અંધારામાં તે શું હશે તે મને સમજાયું નહિ. તેને મોજાં અથડાવાથી તેમાંથી તારના રણકારાજેવો અવાજ નીકળતો હતો, તેથી મને લાગ્યું કે કપ્તાનનું તે ' હાર્પ ' નામનું વાદિત્ર હતું.

મડાગાંઠની પેઠે વાદિત્રને વળગીને હું મોજાંમાં ઉછળવા લાગ્યો. ઘડીકમાં મને ભાન આવતું, અને ઘડીકમાં હું બેભાન થઇ જતો. આખી રાત્રિ આ સ્થિતિમાં નીકળી ગઇ. સવારમાં મારા પગ મને જમીનસાથે અડેલા જણાયા. નેત્ર ઉઘાડીને જોતાં થોડે જ દૂર મને કિનારો જણાયો. મારો જીવ બચાવવા માટે મેં પરમેશ્વરનો ઉપકાર માન્યો, અને ધીરે ધીરે ચાલીને હું કિનારે પહોંચ્યો. મેં સમુદ્રમાં દૃષ્ટિ નાંખી પણ ત્યાં મને વહાણનું નામ કે નિશાન કશું જ જણાયું નહિ. પછી કિનારાઉપર કેટલેક દૂર જઇ, રેતીઉપર ઉગેલા કેટલાક ઉંચા છોડતળે હું લાંબો થઇને સુતો, અને જંગલી પશુઓનો ભય ત્યજીને ઘસઘસાટ ઉંઘવા લાગ્યો.

प्रकरण २.

દૂરદર્શક નલિની.

મારા હાથઉપર જાણે કોઇએ લાલચોળ તપાવેલો તાવેતો ચાંપ્યો હોય, અથવા ઉકાળેલા સીસાનો રસ રેડ્યો હોય તેમ અસાધારણ વેદના થવાથી હું એક મોટી ચીસ પાડીને ઝબકીને બેઠો થયો. મેં મારા હાથ ભણી જોયું તો તેના ઉપર ઢબ્બુજેવડો એક ઘેરા લાલ રંગનો ઉંડો ડામ પડ્યો હતો, અને તેની અંદરનું માંસ હજી દુઃખને લીધે કંપતું હતું. આવો ડામ દેનાર કોણ હતું, તે જાણવાને મેં આમ તેમ જોયું, પણ ક્યાંહિ એક ચકલું સરખું પણ જણાયું નહિ. આકાશમાં એક પણ વાદળું ન હોવાથી સારી પેઠે તડકો નીકળ્યો હતો, અને પેલી બાજુ, આગલી સાંજના ભારે તોફાનનું કશું પણ ચિહ્ન ન જણાય તેવી રીતે સમુદ્ર શાંત પડ્યો હતો.

ઉઠીને આ બાબતનો તપાસ કરવા મેં નિશ્ચય કર્યો. રેતી ઉપર હાથનો ટેકો દેઇને જેવો હું ઉઠવા ગયો તેવો જ પાછો મારે હાથે અંગારો ચંપાયો હોય તેમ મને લાગ્યું. ચીસ પાડીને મેં હાથને ખેંચી લીધો, અને રેતીમાં જોતાં, જ્યાં મારો હાથ મેં મુકયો હતો ત્યાં મને, એક રૂપીયાજેટલી જગામાં, બહુ જ તીક્ષ્ણ તેજનો પ્રકાશ જણાયો. ઉંચે નજર નાંખતાં મને જણાયું કે જે ઝાડની તળે હું સુતો હતો તેનાં બહુ જ મોટાં ચક્રાકાર પાંદડાંને લીધે સૂર્યનાં કિરણો નીચે રેતીમાં એક કેન્દ્રમાં એકઠાં થયાં હતાં.

આવું આશ્ચર્યકારક ઝાડ મેં પૂર્વે કદી જોયું ન હતું.

તે આશરે બાર ફીટ ઉંચું હતું. તેનું થડ ભુંગળાજેવું હતું, અને તે લોખંડજેવું સખ્ત હતું. તેને માત્ર બે જ પાંદડાં હતાં, અને તેમનો બ્યાસ આશરે ત્રણ ફીટ હતો. તેઓ દૂરદર્શક યંત્રના કાચજેવાં ગોળ ઘાટનાં હતાં. આ કાચના જેવાં પાંદડાંની, કાચબાની પીઠના જેવા આકારની સપાટી, અત્યંત નિર્મળ સ્ફટિકના જેવી સ્વચ્છ હતી, અને તેની અંદરના પોલાણમાં કોઇ શુદ્ધ પારદર્શક પ્રવાહી પદાર્થ ભર્યો હોય તેમ જણાતું.

સૂર્યનાં કિરણો આ અદ્‌ભુત પાદડાંમાં થઈને જ્યારે પસાર થતાં ત્યારે તેઓ અત્યંત એકાગ્ર થઇને નીચે એક દબ્બુજેવડા ઘાટમાં પડતાં. એવું બન્યું કે હું રેતીઉપર સુતો હતો ત્યારે સૂર્યનો તડકો તેમના ઉપર પડવાથી રેતીઉપર પ્રકાશનું એક કેન્દ્ર પડ્યું હતું; અને આકાશમાં સૂર્ય જેમ જેમ ઉંચો આવતો ગયો તેમ તેમ તે કેન્દ્ર ખસતું ખસતું આખરે મારા હાથઉપર આવ્યું હતું, અને પૂર્વે કહ્યાપ્રમાણે મને તાવેતો ચાંપવાના જેવી વેદના કરી હતી. આ વિચિત્ર વૃક્ષને અત્યંત શુદ્ધ સુવર્ણના રંગનું તથા તારાના ઘાટનું એક મનોહર પુષ્પ આવી રહ્યું હતું. મેં જે જે વાતોની ચોપડીઓ વાંચી હતી, તેમાં આવા ફૂલનું કોઈ જગાએ વર્ણન આવતું હતું કે કેમ, તે સ્મરણમાં આણવાને હું બહુ મથ્યો, પણ તે નિષ્ફળ ગયું. મેં આવા છોડ અથવા પુષ્પવિષે કોઈ સ્થળે વાંચેલું કે સાંભળેલું મને સ્મરણમાં આવ્યું નહિ, તેથી મેં પોતે જ આ વૃક્ષનું નામ '**દૂરદર્શક તરુ**' પાડ્યું, અને પુષ્પનું નામ **દૂરદર્શક નલિની** પાડ્યું.

આ કુદરતી કાચમાં કેટલું બળ છે, તેની અજમાયશ કાઢવા હું થોડાં લાકડાં વીણી લાવ્યો, અને પેલા પ્રકાશના કેન્દ્રતળે તેમને મૂક્યાં. મૂકતાં વાંત જ તેઓ સળગ્યાં, અને થોડી પળમાં આ અજાયબજેવા ઝાડની મદદથી સુંદર દેવતા પડી

રહ્યો. મને ભુખ પુષ્કળ લાગી હતી, અને દેવતા પણ તૈયાર હતો, પણ રાંધવું શું? હું આજુબાજુ કંઇ ખાવાનું શોધવા લાગ્યો, એટલામાં મને કિનારાપાસે સુરણની ગાંઠજેવું પડેલું કંઈક જણાયું. હું તે લઈ આવ્યો, અને તપાસતાં મને જણાયું કે તે સુરણની ગાંઠ જ હતી. ગઈ કાલના ભાગેલા વહાણમાંથી કદાચ સમુદ્રે તેને મારે માટે કિનારે ઘસડીને આણી હશે. ગમે તેમ હશે; પણ પરમેશ્વરનો ઉપકાર માની હું તો તે લેઇ આવ્યો, અને દૂરદર્શક તરુએ પ્રકટાવેલા અગ્નિમાં તેને શેકી મારી ક્ષુધા શાંત કરી.

ખાવાથી મારા શરીરમાં કંઈક બળ આવતાં હું કેવા સ્થળમાં આવી ચઢ્યો હતો, તે હું તપાસવા લાગ્યો. કિનારો અર્ધો માઇલ લાંબો અને પાએક માઇલ પહોળો જણાતો હતો, અને અંદરના ભાગમાં પેલીપાર અત્યંત ઉંચા ઉભા ખડકોવિના બીજું કશું જ જણાતું ન હતું. તે ખડકોઉપર ચઢવાનો કોઇ જગાએ રસ્તો જણાતો ન હતો. ખડકની પેલી બાજુ અંદરના ભાગમાં શું હશે, તેનું અનુમાન પણ કરી શકાય તેવું ન હતું.

પછી હું દરીયાકિનારે ગયો. વહાણમાંથી બીજી પણ કેટલીક વસ્તુઓ ઘસડાઇને કાંઠે આવીને પડી હતી. પણ મારા ઉપયોગની મને તેમાંથી કોઈ પણ જણાઈ નહિ. આ ઉજડ કિનારે આખો દિવસ શી રીતે કાડવો, તથા ભવિષ્યમાં મારો નિર્વાહ શી રીતે કરવો, તેના હવે મને વિચાર આવવા લાગ્યા. ગુલીવર અને રૉબિન્સન ક્રુઝોની પેઠે આ અજાણ્યા સ્થળમાં પરમેશ્વરે મને આણ્યો તો ખરો, પણ તેમના જેવા અદ્ભુત પ્રસંગોનો અનુભવ અર્ધા માઈલ લાંબા અને પા માઇલપહોળા જમીનના ચીરામાં મને શી રીતે થશે? આ સ્થળમાં ખાવા પીવાનું કયાંથી લાવવું? આ ખડકો તો એવા ઉભા અને લીસા છે કે તેના ઉપર પગસરખો પણ મૂકાય તેમ નથી, તો તેમની પેલી પાર જવાનો તો સંભવ જ શો? ખરે, હું બહુ

કઢંગી જગામાં આવી પડ્યો છું. હું ક્યા દેશના કિનારાપર આવીને પડ્યો છું, તે જાણવાને પણ મારી પાસે સાધન નથી. આ જગાએ કોઇ વહાણ આવીને લંગર કરતાં હશે કે કેમ, અને નહિ કરતાં હોય તો મારી શી વલે થશે, એ વગેરે સેંકડો વિચારોથી હું ગભરાવા લાગ્યો.

આ વગેરે વિવિધ વિચારોવડે ચિંતા તથા ભયને વશ થતો હું પાછો દૂરદર્શક તરુપાસે આવ્યો, અને તેના થડને અઢેલીને બેઠો. ઉંચે દૃષ્ટિ નાંખતાં તે વૃક્ષની એક શાખાસાથે, ચાટલાજેવું કાંઈ બાંધેલું મને જણાયું. તપાસીને જોતાં ચામડાના પટાથી તે ઝાડની શાખાસાથે બાંધેલી તે એક કાચની તકતી હોય એમ જણાયું. તેના ઉપર કંઇક સાંકેતિક અક્ષરો લખ્યા હતા, તથા તેને એક છેડે આ વૃક્ષનું રમણીય ચિત્ર કાઢ્યું હતું, અને તેની પાસે એક મનુષ્ય ઘુંટણીએ પડી તે વૃક્ષને પગે લાગતો ચિતર્યો હતો. બીજા ખુણામાં કોઈદબદબાવાળા રાજાનું ચિત્ર હતું. તેના એક હાથમાં તેણે એક તારો પકડ્યો હતો, અને બીજા હાથમાં દ્વિતીયાનો ચંદ્ર પકડ્યો હતો. આ ચિત્ર તે કાચની તકતીઉપર એવી તો કુશળતાથી કોતરી કાઢ્યાં હતાં કે મને તે જોઈને અત્યંત આશ્ચર્ય થયું, અને હું વિચારવા લાગ્યો કે આવા નિર્જન પ્રદેશમાં આવાં ઉત્તમ ચિત્રો આ તકતીઉપર કોણે કોરી કાઢ્યાં હશે. પછી મેં તે વૃક્ષને વધારે લક્ષપૂર્વક અવલોકયું, અને જેમ જેમ હું તેને અધિક અધિક અવલોકતો ગયો તેમ તેમ તેમાંથી વધારે આશ્ચર્ય પામવાનાં કારણો મને મળતાં ગયાં.

હું તેના થડની આજુબાજુ ફરતો હતો, અને તેનાં પાંદડાં અને પુષ્પ પૂરેપૂરાં દૃષ્ટિએ પડે તે માટે ઘડીકમાં નીચો નમીને તો ઘડીકમાં પગના અંગુઠાપર ઉંચો થઇને તેના પ્રત્યેક ભાગને જોતો હતો, એટલામાં ગઈ કાલ આખિ રાત્રિ સમુદ્રમાં રહ્યો હતો તેની શરદીને લીધે મારા શરીરમાં નબળાઈ આવી હશે

તેથી કે ગમે તે કારણથી પણ મારો પગ લથડી ગયો, અને તે વૃક્ષની એક ડાળી સાથે હું અફળાયો. લોખંડનો સળીયો ભાગવાથી જેવો કડાકો થાય તેવા અવાજ સાથે તે ડાળી એકદમ તુટીને હેઠી પડી. તે વૃક્ષનાં ગોળ કાચજેવાં બે પાંદડમાંનું એક પાંદડું આ તુટેલી ડાળીપર હતું. આ ડાળીમાંથી સ્ફટિકજેવો સ્વચ્છ અને ચારે બાજુએ સુંદર સુવાસને પ્રસારતો પ્રવાહી પદાર્થ મોટા જથામાં રેતીઉપર ભગભગ વહેવા લાગ્યો. અને તેના ઉપરનું કાચના જેવું ગોળ જાડું પાંદડું એકદમ ચીમળાઈ ગયું, અને તેની કરચલીઓ વળી ગઈ. પેલો પ્રવાહી પદાર્થ જોતજોતામાં તેજસ્વી રાતા રંગનો થઈ ગયો.

આ અકસ્માત્ અને તેના પરિણામથી હું એવો તો ચકિત થઈ ગયો હતો કે જમીનતરફના ઉભા ખડકોમાંથી ભય અને ત્રાસનો જે ઓચિંતો પોકાર થયો, તે મારા સાંભળવામાં આવ્યો નહિ. ફરીને પાછો તેવો જ પોકાર થયો ત્યારે તે પોકાર મનુષ્યનો હતો કે કોઈ પશુનો, તે જોવાને હું તત્કાલ ઉભો થયો. મેં પાંચ માણસોને ખડકની કોરઉપરથી અંદરના ભાગમાં દોડી જતાં જોયાં. તેઓ ખડકની કોરઉપર બેઠાં બેઠાં હું શું કરતો હતો, તે જોતાં હશે, એમ મને લાગ્યું.

હું તેમને જોઈને એટલો તો ભય પામ્યો કે પ્રથમ તો મેં નાશીને કયાંહિ સંતાઈ જવાનો વિચાર કર્યો. આ વિચારપ્રમાણે ખડકમાં કોઈ બખોલ હોય તો તેમાં ભરાઈ જવાના નિશ્ચયથી હું તે તરફ દોડ્યો. મેં અર્ધો માર્ગ કાપ્યો ન હતો એટલામાં તો પેલા પાંચ જંગલીઓને ખડકની તળેટીમાંથી નીકળતા, અને કિનારાભણી દોડતા આવતા મેં જોયા.

સુભાગ્યે મારા અને તેમના વચ્ચે થોડી ઝાડીનો આંતરો હતો તેથી હું તે ઝાડીમાં લાંબો થઈને સુઈ ગયો, કારણ કે ઉભા રહેવાથી હું કયાં હતો તે તરત જ પકડાઈ આવે એવું હતું. તે પાંચ જંગલીઓ પેલા ભાગેલા વૃક્ષપાસે ગયા, અને

તેમાંના ચાર જણ અત્યંત પૂજ્ય ભાવથી તે વૃક્ષને લાંબા થઈને પગે લાગ્યા. પેલા પાંચમાએ પોતાની કમરે લટકાવેલી કોથળી-માંથી કંઈક કાઢ્યું, અને ભાગેલી ડાળીપર ચોપડ્યું. પછી પેલા ચારને તેણે કંઈક નિશાની કરી. તેઓ તરત જ ઉભા થયા, અને કંઈક શોધવા જતા હોય તેમ જૂદી જૂદી દિશામાં દોડ્યા. કહેવાની જરૂર નથી કે તેઓ કોને શોધતા હતા. મને જણાયું કે મારૂં છુટાપણું હવે થોડી જ પળનું છે, કારણ કે છુપા રહી શકાવાનો અસંભવ હતો. મને લાગ્યું કે માણસને ખાઈ જનારા જંગલીઓ આ હોવા જોઈએ. હવે મારૂં ખરેખરૂં આવી બન્યું, એવો મને ભય થયો, કારણ કે મેં તેમના દેવને જ ઈજા કરી હતી, અને તેથી મને માફી મળવી અશક્ય હતી. તે ઝાડતરફ તેમણે જે પૂજ્યભાવ દર્શાવ્યો હતો, તેથી સ્પષ્ટ હતું કે તેને તેઓ ઈશ્વરતરીકે પૂજતા હતા.

આ જંગલી લોકો મને દેવતાઉપર જીવતો ધીરે ધીરે શેકશે, અને પછી અત્યંત આનંદથી ખાશે, એ વિચાર આવતાં મારૂં લોહી ઠરી ગયું. અને મારે કપાળે પરસેવો થઈ ગયો. ભયથી અધમુઆજેવો થઈને દશેક મિનિટ હું પડી રહ્યો હોઈશ, એટલામાં તેમાંના એકના જોવામાં રેતીઉપર પડેલાં મારાં પગલાં આવ્યાં. તેણે બીજાઓને બુમ મારી બોલાવ્યા. અને એક પળ વારમાં તે પાંચે જણ શિકારી કુતરાઓની પેઠે દોડતા અને બુમો પાડતા મારા ભણી આવ્યા. હવે છુપાઈ રહેવું અશક્ય હોવાથી હું બેઠો થયો, અને મારૂં કહેવું તેઓ સમજે માટે, ગુજરાતીમાં, અંગ્રેજીમાં, હિંદુસ્તાનીમાં, એમ જૂદી જૂદી ભાષામાં મને બચાવવાને ધુંટણીએ પડીને તેમને પ્રાર્થના કરવા લાગ્યો.

તેઓએ મારી પ્રાર્થનાનો કશો ઉત્તર આપ્યો નહિ, પણ પેલો મુખ્ય પુરુષ ધુંટણીએ પડ્યો અને પેલા વૃક્ષનું ભાંગેલું પાંદડું જે નાસતાં નાસતાં હું મારી સાથે લાવ્યો હતો, અને જે સુતી વખતે મેં જમીનઉપર નાંખી દીધું હતું તેને તેણે અત્યંત

ધીરેથી હાથમાં લીધું. બીજા ચાર પણ તેની પેઠે જ ઘુંટણીએ પડ્યા. પછી તેણે પોતાની કેડે બાંધેલી કોથળીમાંથી મલમજેવું કંઈક કાઢ્યું, અને તેમાંથી ઝરતો રસ અટકાવવાને માટે તેના દીંટાઉપર તેને ચોપડ્યું. પછી તેણે પેલા ચારને હુકમ કરતો હોય તેની પેઠે કંઈક નીચેપ્રમાણે અવાજવાળા શબ્દો કહ્યા: 'સ્ટારેઝથ હો સે સ્ટમ્બોલી.'

આ શબ્દો સાંભળી પેલા ચાર જણે ઉત્તર આપ્યો, 'ટિગ્લથ હેવસ્તિ વેનેઝો.' પછી તેઓએ મને ઘેરી લીધો, અને નિશાનીઓથી મને સમજાવ્યું કે તમારે અમારી સાથે આવવું. તેમનો ઉપરી આગળ ચાલ્યો, અને મારી આજુબાજુ સખ્ત પહેરો ભરતા પેલા ચાર તેની પાછળ ચાલ્યા. માર્ગમાં તેઓ અક્ષર પણ બોલ્યા નહિ. તેઓ ઉંચા અને મજબુત બાંધાના હતા, તથા પ્રાચીન મિસર દેશના વતનીઓમાં જે ચિત્રો મેં ગ્રંથોમાં જોયાં હતાં, તેમના જેવાં તેમનાં મોં હતાં. તેમનાં નાક બહુ જ લાંબાં હતાં, અને ઓઠના અર્ધા ભાગસુધી નીચે આવી રહ્યાં હતાં. તેઓનાં નેત્ર બહુ જ પાણીદાર અને ભાવસૂચક હતાં. તેમનાં વસ્ત્ર રેશમજેવા કોઈ લુગડાનાં હતાં, અને તે તેમના શરીરના પ્રત્યેક અવયવઉપર ચુસ્ત આવી રહ્યાં હતાં. તેઓનાં માથાં અને પગ ઉઘાડા હતા. તેઓને લાંબી અને શોભાયમાન દાઢીઓ હતી, અને તેઓ બહુ બુદ્ધિમાન હોય એમ તેમનું મુખ જોવાથી ભાન થતું હતું. તેઓ મનુષ્યોનો આહાર કરનારા તો નથી જ, એવી મારી તરત જ ખાત્રી થઈ ગઈ. વળી તેઓ જંગલી નથી પણ કેટલેક દરજ્જે સુધરેલા છે, એમ પણ મને સમજાયું.

પેલો ઉપરી અમને ભાગેલા ઝાડપાસે લેઈ ગયો. ત્યાં આવતાં જ તેઓ સઘળા પાછા ઘુટણીએ પડ્યા. મેં મારાથી બનતી રીતે તેમને સમજાવ્યું કે મેં જાણી જોઈને ડાળી ભાગી નથી નાંખી, પણ મારો પગ સરી જવાથી તેમ બન્યું હતું.

વળી હું તે ઝાડઆગળ ઘુંટણીએ પડ્યો, અને તેમને સમજાવ્યું કે તમારી તેના વિષે જેવી પૂજ્યબુદ્ધિ છે તેવી જ મારી પણ છે.

ઉપરી મારૂં કહેવું સમજતો હોય એમ જણાયું; પણ પેલા ચારનો ક્રોધ હજી શમ્યો ન હતો. તેમની ક્રોધાયમાન મુખમુદ્રાઓ તથા તેમણે કમરે બાંધેલા લાંબા તીક્ષ્ણ છરા જોઈને હું ભયથી કંપવા લાગ્યો.

એમ છતાં તેમાંના કોઈએ મને કશી ઈજા કરી નહિ. પછી ઉપરીએ પેલી ભાગેલી ડાળી લીધી, અને થડના જે ભાગમાંથી તે છુટી પડી હતી, તે ભાગસાથે જેમ કોઈ શસ્ત્રવૈદ્ય જેવી કાળજી અને કુશળતાથી ભાગેલો અવયવ સાંધે તેમ લાકડાની ચીપો ગોઠવીને તેણે તેને સાંધી દીધી, અને અંતે તેના ઉપર પાટા બાંધી દીધા.

આ કામ થઈ રહ્યા પછી તેઓ પુનઃ ઘુંટણીએ પડ્યા, પછી સર્વ ઉઠ્યા, અને મારે પણ તેમની સાથે જ જવાનું છે, એમ મને સૂચવીને મને લેઈને ખડકોભણી ચાલ્યા. સામા થવામાં કશું વળે તેમ ન હોવાથી હું પણ તેમની સાથે ચાલ્યો. અમે થોડી વારમાં ખડકોની તળેટીઆગળ આવી પહોંચ્યા. મને આશ્ચર્ય લાગ્યું કે આ ઉભા ખડકોઉપર થઇને પેલી પાર તેઓ મને શી રીતે લેઈ જશે. પણ તરત જ તે ગુપ્ત ભેદ ખુલ્લો થયો.

ઉપરીએ પોતાના ગજવામાંથી ધાતુનો એક આંકડો કાઢ્યો, અને ખડકમાં એક નાની ફાટમાં તેને ભેરવીને ખેંચ્યો. તરત જ એક મોટો પથરો બારણાની પેઠે બહાર નીકળી આવ્યો, અને અંદર જવાનો ગુહાજેવો માર્ગ જણાયો. બારણું એવું ચતુરાઈથી બનાવ્યું હતું કે ખરેખરા ખડકજેવું જ જણાય. તેને ખડકની કુદરતી ફાટોસાથે એવો તો નિપુણતાથી મેળવી લીધું હતું કે કોઇ વર્ષોનાં વર્ષ શોધ્યા કરે તોપણ ઉપરથી જોતાં કદી પણ જડે નહિ.

અમે સર્વ ખડકમાં કોરી કાઢેલી નીસરણીઉપર સપા-

ટાબંધ ચઢવા લાગ્યા. જે પુષ્કળ પગથીયાં મારે ચઢવાં પડ્યાં તેથી મને અનુમાન થયું કે નીસરણી ઘણી લાંબી હતી. આખરે સામી બાજુએ પ્રથમના જેવા જ ગુપ્ત દ્વારથી અમે બહાર નીકળ્યા. બારણાને સંભાળથી બંધ કરવામાં આવ્યું, અને પછી અમે તે બેટના અંદરના ભાગમાં ચાલવા લાગ્યા.

બારણામાંથી ટેકરીની ટોચઉપર જ્યારે હું બહાર નીકળ્યો ત્યારે જે સુંદર દેખાવ મારી દૃષ્ટિએ પડ્યો તેવો મેં કદી જોયો ન હતો. નજર નાંખી ન પહોંચે ત્યાં સુધી આખો પ્રદેશ એક વિશાળ બાગ જેવો જણાતો. વિધવિધ પ્રકારનાં ફળનાં તથા પુષ્પનાં વૃક્ષો બહુ ઉત્તમ વ્યવસ્થાથી સ્થળે સ્થળે આવી રહ્યાં હતાં. તે જોઈને તરત જ ભાન થતું કે તે પ્રદેશના વતનીઓ ખેતીવાડીમાં બહુ જ કુશળ હતા. માર્ગમાં ચાલતાં મારા જોવામાં જે જે ઘર આવતાં તે સર્વ એક જ ઘાટનાં એટલે ગોળાકાર હતાં, અને છાપરાંને બદલે સર્વના ઉપર ઘુમટ હતા. તે બધાં વાંસનાં બનાવ્યાં હશે, એમ મને લાગ્યું.

માર્ગમાં જે થોડા મનુષ્યો અમને મળ્યા, તેમનો રૂપરંગ મને પકડી જનારાના જેવો જ હતો. તેઓમાંના દરેક અમને જોઈને 'ટોબ્લાથ ઇન્સ્ટની' એવા શબ્દો બોલતા. મારી સાથેના મનુષ્યો પણ તે જ શબ્દો બોલીને ઉત્તર આપતા. આથી આ તેઓના પરસ્પરને આદરમાન આપવાના શબ્દો હશે, એમ મેં અનુમાન કર્યું. મારા તરફ આંગળી કરીને તેઓ વિશેષમાં કહેતા કે 'સ્ટેનેથ ગીગ્રાક,' આ શબ્દો સાંભળતાં જ ત્યાંના વતનીઓનાં મુખઉપર ત્રાસનાં ચિહ્નો જણાતાં, તેથી મને સમજાયું કે મેં શો અપરાધ કર્યો છે, તે આ શબ્દોવડે તેમને સૂચવવામાં આવ્યું હતું. આમ છતાં કોઇએ પણ મારા અપરાધને માટે મને કશી જ હાનિ કરી નહિ, તેથી મને હિંમત આવતી ગઈ કે મારો અપરાધ ગમે એટલો મોટો છે, તો પણ કદાચ મને માફી મળશે.

આમ ને આમ અમે આશરે દશ માઇલ ચાલ્યા હોઇશું એટલામાં સંધ્યાકાળના સમયે, તાડના એક મોટા વનમાંથી જેવા અમે બહાર નીકળ્યા કે કરોડો પ્રકાશિત જ્યોતિઓ અમારી નજરે પડી. આકાશમાં જણાતો એક દીવો તો એટલો મોટો હતો કે લગભગ તેનો પ્રકાશ સૂર્યજેવો જ હતો. બીજા દીવા પણ એવા તો તેજસ્વી હતા કે વિજળીવિના આવો પ્રકાશ હોઈ શકે જ નહિ, એવો મેં નિશ્ચય કર્યો.

તે બેટની રાજધાનીની છેક લગોલગ અમે હવે આવી પહોંચ્યા હતા. જેમ જેમ પાસે અમે આવતા ગયા તેમ તેમ મને જણાતું ગયું કે આકાશમાં સૂર્યજેવો જે મોટો દીવો જણાતો હતો, તે અસંખ્ય વીજળીના અથવા વીજળીના જેવા પ્રકાશવાળા દીપકોનો એક સમૂહ હતો, અને લગભગ ત્રણસેં ફીટ ઉંચા એક ઝાડની ટોચઉપર તેને ગોઠવ્યો હતો. તે પ્રકાશ એટલો બધો બળવાન હતો કે જાણે નગરમાં એક સૂર્ય જ ઉગ્યો હોય, એમ થઇ રહ્યું હતું. તે દીપકોના સમૂહની ઉપર ઉંચે એક અત્યંત મોટી પરાવર્તક તખ્તી ગોઠવી હતી, જેથી પ્રકાશ એકત્ર થઇને આખા નગરમાં પ્રસરતો હતો. નગરમાં આજુબાજુ સ્થળે સ્થળે નાના દીપકો હતા, પણ મધ્યના સૂર્ય-જેવા દીપકનો નગરમાં એટલો બધો પ્રકાશ પડતો હતો કે તેમની કશી જ જરૂર ન હતી. નગરની આજુબાજુ એક ઉંચો કોટ આવી રહ્યો હતો, અને તેમાં ઠેકાણે ઠેકાણે સુંદર દરવાજા હતા. આમાંના એક દરવાજામાં થઇને અમે નગરમાં પ્રવેશ કર્યો. નગરની અંદરના માર્ગો પહોળા હતા, અને તેની બંને બાજુએ, નગરની બહારની બાજુનાં ઉપવનોમાં જેવા ઘાટનાં અને કદનાં મકાનો આવી રહ્યાં હતાં તેવાં મકાનોની હાર આવી રહી હતી. આ મકાનોના ઘુમટના આકારનાં છાપરાં કેવળ કાચનાં બનાવવામા આવ્યાં હતાં. આથી ઘરોના અંદરના ભાગમાં બહારના સૂર્યજેવા મોટા દીપકથી દિવસના જેવું જ અજવાળું

થઇ રહ્યું હતું, અને તેથી લોકોને ખાનગી દીપકો રાખવાની કશી જ અગત્ય રહી ન હતી.

માર્ગમાં અમને કોઈ કોઈ મનુષ્યો મળતા. તેઓ જીજ્ઞાસાપૂર્વક મારાતરફ જોતા, પણ કોઇ અમારી પાછળ આવવાનો કશો જ પ્રયત્ન કરતું નહિ. અમારો ઉપરી જે મળતું તેને "ટોબ્લોથ ઇન્સ્ટની' કહેતો, અને તેથી આ શબ્દો પરસ્પરને આવકાર આપવાના જ છે, એવો મારો પૂર્વનો નિશ્ચય દૃઢ થતો ગયો. હું કોણ છું એ સંબંધમાં મારા પહેરેગીરમાંના એકને કોઇ નગરવાસીએ પૂછતાં, તેણે પૂર્વના જેવો જ ઉત્તર આપ્યો, અને તેથી તેના મુખઉપર પૂર્વે બીજાઓને જેવો ભયકંપ થયો હતો, તેવો જ થઈ આવ્યો. આ ઉપરથી, ઉપરીએ પોતાનાં માણસોને, પોતાના હોઠઉપર આંગળી મૂકીને કોઈને કશું જ ન કહેવા સખ્ત તાકીદ કરી; કારણ કે તેને ભય લાગ્યો હતો કે મારો અપરાધ નગરમાં જો સર્વના જાણવામાં આવે તો કદાચ લોકો મારા ઉપર તુટી પડે, અને મને હાનિ કરી બેસે.

કેટલુંક આગળ ચાલ્યા પછી આખરે અમે એક મોટા ચોગાનઆગળ આવી પહોંચ્યા. ઉષ્ણકટિબંધમાં થતાં જાતજાતનાં શોભાયમાન વૃક્ષો આ સ્થળે વાવેલાં હતાં, તથા તેમાં ફુવારાઓનું ગાયન ચાલતું હતું. આ ચોગાનની એક બાજુએ એક ભવ્ય મહેલજેવું મકાન હતું. તેનો ઘાટ નગરનાં બીજાં મકાનોજેવો જ હતો; ફરક એટલો જ હતો કે આ અત્યંત મોટું હતું. આ મકાનમાં દીવાનખાનાજેવા એક મોટા ઓરડામાં મને લેઇ જવામાં આવ્યો. તે ઓરડો અત્રની કચેરીજેવો હતો. સામી બાજુએ ઉંચી કરેલી બેઠકઉપર ત્રણ આસનો ગોઠવ્યાં હતાં, અને નીચેના ભાગમાં શ્રોતાઓને માટે તથા બીજાઓને માટે ખુરશીઓ નાંખવામાં આવી હતી. મને એક ખુરશીઉપર બેસવાનું કહેવામાં આવ્યું. લાંબી મુસાફરીથી હું થાકીને છેક

લોટપોટ બની ગયેલો હોવાથી તરત જ બેઠો, અને હવે શું બને છે, તેની રાહ જોવા લાગ્યો. એટલામાં સામી બાજુનો પડદો ખસ્યો અને તેમાંથી અત્યંત ગંભીર દેખાવના ત્રણ પુરુષો નીકળ્યા, અને પેલાં ત્રણ આસનોઉપર આવીને બેઠા. તેઓ દેખાવમાં, મને પકડી લાવેલા મનુષ્યોના ઉપરી જેવા હતા. તેઓનાં નાક પણ વિલક્ષણ પ્રકારનાં ઢળેલાં અને બહુ જ લાંબાં હતાં. ઘડીએ ઘડીએ પોતાનાં નાકને ખેંચવાની તેમની વિચિત્ર ટેવથી બીજે પ્રસંગે મને હસવું આવ્યાવિના ભાગ્યે જ રહ્યું હોત; પણ આજનો મામલો જૂદો હતો. હસવું આવવાનો અત્યંત સંભવ છતાં મારા મનની દુઃખમય સ્થિતિને લીધે મારાથી હસાય તેમ હતું જ નહિ.

તેઓની વિચિત્ર ભાષામાં હવે ખુબ જોસભેર વાત ચાલવા માંડી. મને પકડી લાવનાર પેલા ઉપરી અધિકારીએ મારો ગુનો વિગતવાર કહી સંભળાવ્યો. હું લથડી પડ્યો, તથા તેથી દૂરદર્શક તરુની એક ડાળી ભાગી ગઈ, એ પ્રસંગ તેણે હાવભાવપૂર્વક વર્ણી બતાવ્યો, તેથી તે શું કહેતો હતો, તે મારા જાણવામાં આવ્યું હતું. આ વાત કહેતાં તેના હૃદયને એટલું તો દુઃખ થઇ આવ્યું હતું કે તેનાથી આગળ એક શબ્દ પણ બોલી શકાયો નહિ. પેલા ત્રણ ન્યાયાધીશો પણ ભય અને ત્રાસથી પરસ્પરના સામું જોવા લાગ્યા. તેમના હૃદયમાં પણ મહાવ્યથા થઇ હોય એવું તેમનાં નેત્રના અને મુખના ભાવઉપરથી મને સ્પષ્ટ થયું. ક્રોધવગેરે વિકારોની આરંભની લાગણી શમી ગયા પછી તેઓએ મને પકડી લાવનાર પેલા ચાર મનુષ્યોને તથા તેમના નાયકને ઉપરાઉપરી અનેક પ્રશ્નો કર્યા.

આખરે પ્રશ્નો પૂછાતા બંધ પડ્યા. પછી તે ત્રણમાંથી એક જણ ઉભો થયો, અને મારા તરફ નજર માંડીને બોલ્યો, ક્વારે નારી ઇન્યુલામી ?

તેણે મને શું પૂછ્યું, તે હું જરા પણ સમજ્યો નહિ.

તોપણ વખતે મારૂં કહેવું તે સમજે એવી દુરાશાથી મેં અંગ્રેજી, મરાઠી, ગુજરાતી, મુસલમાની તથા ભાગાતુટા સંસ્કૃતમાં તેની-સાથે બોલવા માંડયું. પણ બહેરાઆગળ શંખ ફુંકવાની પેઠે સઘળું જ વ્યર્થ ગયું. પછી મેં ઇશારતોથી મારો ભાવ તેમને સમજાવવા માંડ્યો. હું તેમના આગળ ધુંટણીએ પડ્યો અને નેત્રમાં જળ આણી મારી નિર્દોષતા તેમને જણાવવા લાગ્યો. નબળાઇને લીધે પડી જવાથી ઝાડની ડાળી મારાથી ભાગી ગઇ હતી, પણ જાણી જોઇને મેં તે ભાગી નથી, એ સઘળું મુસલમાની ભાષામાં વિવિધ ઇશારતોસાથે મેં તેમને કહ્યું. મારો જીવ બચાવવાને મેં તેમને પુનઃ પુનઃ પ્રાર્થના કરી. આ પ્રાર્થના કરતાં કરતાં એક બે વાર થાકથી હું લથડી પણ પડ્યો, પણ તે કઠોર હૃદયના ન્યાયાધીશોના હૃદયમાં જરા પણ દયાની લાગણી પ્રકટેલી મને સમજાઇ નહિ. મારૂં બોલવું બંધ થયું, એટલે પેલો નાયક પડદાપાછળ ગયો, અને રગશીંગાના ઘાટનું એક વાદિત્ર લઇ આવ્યો અને તેને દશ પંદર વાર જોરથી વગાડયું. થોડી ક્ષણો વીતતાં લોકોનાં ટોળેટોળાં તે વિશાળ દિવાનખાના-માં આવીને એકઠાં થવા લાગ્યાં. જ્યારે આવનાર સર્વ આવી રહ્યા ત્યારે મને પકડી લાવનાર નાયક જેને તેઓ ટિગ્લાથ કહેતા હતા તે ઉભો થયો, અને સર્વના આગળ એક ટુંકું ભાષણ ભાષણ કર્યું. તે ભાષણ પૂરૂં થતાં પેલા ત્રણ ન્યાયાધીશો ઉભા થયા, અને એક વિચિત્ર પ્રકારનું ગીત ગાવા લાગ્યા. તેની સમાપ્તિમાં તેઓ ‘ ઇન્યુલામી, ઇન્યુલામી, ઇન્યુલામી ’ એ શબ્દો, તેમના ઉપર વિલક્ષણ ભાર દેઇને બોલ્યા. તે શબ્દો બોલાઇ રહેતાં જ એકઠા થયેલા સેંકડો લોકોએ તેમને ઉપાડી લીધા, અને પુનઃ પુનઃ તેમને તેવાં જ ભારપૂર્વક બોલીને અને ગાઇને આખું દિવાનખાનું ગજવી મૂક્યું.

મને પકડી લાવનાર પેલા ચાર મનુષ્યોનાં મુખતરફ મેં

જોયું, અને તેઓના ઉપર પ્રકટેલ પ્રસન્નતાના ભાવથી મને સમજાયું કે આ શબ્દોવડે મને મોતની શિક્ષા જાહેર કરવામાં આવેલી હોવી જોઇએ. અને ખરેખર તેમ જ બન્યું હતું. કારણ કે તરત જ કેટલાંક માણસોએ મને પકડ્યો અને ચોગાનની પેલી બાજુ આવેલા એક બીજા મોટા મકાનમાં તેઓ મને લેઈ ગયા. તે મકાનઉપર નજર નાંખતાં મને જણાયું કે આ તેઓનું સાર્વજનિક દેવળ હોવું જોઈએ. હું દુઃખના ઉંડા દરિયામાં આ પ્રસંગે ડુબેલો હતો, તે છતાં તે મકાનના અંદરના ભાગની ભવ્યતાથી મને આશ્ચર્ય થયાવિના રહ્યું નહિ. અંદરનો ભાગ રંગીનકાચનો જ તદ્દન બનાવવામાં આવ્યો હતો, અને અત્યંત સુગંધવાળાં પુષ્પ ના છોડનાં હજારો કુંડાંથી અદ્ભુત પ્રકારે સુશોભિત કરવામાં આવ્યો હતો. દેવને રાખવાના સ્થાનભણી મને વેગથી ઘસડી જવામાં આવ્યો. ત્યાં એક પ્રકારની વેદીજેવું રચવામાં આવ્યું હતું. આ વેદીઉપર લીલી ડાળીઓવાળું, પ્રકાશમય સોનેરી તારાવાળું અને ગોળ કાચના જેવાં વિલક્ષણ પાંદડાંવાળું દૂરદર્શક તરુ હતું. મેં તરત જ તેને ઓળખ્યું. સમુદ્રતટઉપર મારા દુર્દૈવથી મેં જે ભાગી નાંખ્યું હતું, તે જ જાતનું આ પણ હતું. આમાં અને તેમાં તફાવત એટલો જ હતો કે આ તેના કરતાં અત્યંત મોટું હતું. તેના મોટામાં મોટા, કાચના જેવા પાંદડાનો વ્યાસ આઠ ફીટ હતો. ઇંગ્લાંડ, અને અમેરીકાનાં મોટામાં મોટાં દુર્બીનોના કાચ પણ આવા મોટા ભાગ્યે જ હશે. મને આ ઝાડની તળે લાવીને ઉભો કરવામાં આવ્યો. મારી પાછળ લોકોનાં ટોળે-ટોળાં દેવળમાં આવ્યાં હતાં. પેલા ટિગ્લાથે પછી મને પથ્થરની જમીનમાં જડેલાં કાટવાળાં કડાંસાથે મોટા ચામડાના પટાથી મજબુત બાંધી લીધો. મને એવો તો મજબુત બાંધવામાં આવ્યો હતો કે મારી આજુબાજુ શું થાય છે તે જોવાને મારે મારું માથું ફેરવવું હોય તો જરાસરખું મહા મુશીબતે ફરે. એમ છતાં મારા જોવામાં કેટલીક વસ્તુઓ એવી આવી કે મારી

આવી દુઃખદાયક સ્થિતિમાં પણ તે શું હશે તે જાણવાની મને પ્રબળ જિજ્ઞાસા થઇ આવી. જે પથરની જમીનસાથે મને બાંધી લેવામાં આવ્યો હતો તે સ્થળે સાત આઠ આંગળ પહોળી એક નીક હતી. આ નીક તે ઝાડની આજુ બાજુ થઇને વેગળે કાઢવામાં આવી હતી. આ નીકમાં ઘેરા લાલ રંગનો કોઇ પ્રવાહી પદાર્થ જણાતો હતો. પૂર્વે આ સ્થળે ભોગ આપવામાં આવેલા કોઈ દુર્ભાગી મનુષ્યનું આ રુધિર જ હોવું જોઇએ, એ પ્રકારનો વિચાર મને સ્ફુરી આવતાં ભયથી મારાં રૂંવે રૂંવાં ખડાં થઇ ગયાં. આ નીક જે રસ્તે થઇને જતી હતી, તેના એક ભાગઉપર જ મને બાંધવામાં આવ્યો હતો. મને તે સ્થળે મજબુત બાંધી રહ્યા પછી કેટલાક સિપાઇઓ નાગી તરવારે મારી ચોકી કરવાને આવીને ઉભા. પછી ત્યાં એકઠા થયેલા સઘળા, એક અત્યંત ગંભીર શોકકારક ગીત ગાવા લાગ્યા. તેની સાથે કેટલાંક નતુડાં તીણે સ્વરે વાગવા લાગ્યાં. આવું ચારે દિશાએ ઉદાસીને ફેલાવનારૂં ગાયન મેં પૂર્વે કોઈ દિવસ સાંભળ્યું ન હતું. પછી સઘળા લોકો દેવળમાંથી ધીરે ધીરે વેરાવા માંડ્યા અને મારા ચોકીદારો, ટિગ્લાથ, અને હું જ એટલા રહ્યા. વળી એક વાર મેં અત્યંત કાકલુદીભરેલા અવાજે મારો જીવ બચાવવા તેમને મારાથી બને તેવા દયા ઉપજે તેવા શબ્દોમાં પ્રાર્થના કરી; પણ મારા માથાઉપર આવી રહેલા દૂરદર્શક ઝાડનો કાન હોય તો તેમને હોય. મારી પ્રાર્થનાથી પથર પણ પીગળી જાય, પણ આ વજ્ર હ્રદયના મનુષ્યો પીગળ્યા નહિ. મારી ચોકી કરનારા મનુષ્યોને અત્યંત કડક અવાજમાં કેટલોક આજ્ઞાઓ આપીને ટિગ્લાથ ગયો, અને પછી હું અને ચોકીદારો તે દેવળમાં એકલા રહ્યા. ઉંચે નીચે અને ચારે ખુણે અત્યંત શાંતિ વ્યાપી રહી. ચોકીદારો મારાથી થોડે છેટે જમીનઉપર બેઠા. તેઓ મારા ઉપરથી એક ક્ષણ પણ પોતાનો નજર વેગળી કરતા ન હતા. તેઓ પરસ્પર જરા પણ વાત કરતા ન હતા.

આખી રાત્રિ મેં શી રીતે પસાર કરી તે મને યાદ આવતું નથી. જે બંધથી મને બાંધ્યો હતો, તેના એટલા સખ્ત મને કાપા પડ્યા હતા, અને તેથી મને એટલી તો વેદના થતી હતી કે નિદ્રા આવવી કેવળ અશક્ય હતી. વળી મારા મનમાં હજારો ભયંકર વિચારો ઉપરાછાપરી આવતા હતા. તેઓ શી રીતે મને મારી નાંખવાના હતા તે મને હજી સ્પષ્ટ થયું ન હતું. શું તેઓ મને તરવારથી મારી નાંખવાના હતા કે જીવતો બાળી મૂકવાના હતા કે ઝેર દેવાના હતા?

પ્રાતઃકાળના સંધિમાં મને સહજ ઝોકું આવી ગયું. અર્ધ સ્વપ્નજેવી સ્થિતિમાં મને જણાયું કે હું જાણે પાછો સમુદ્રતટે સુતો છું. એકાએક મારા હાથઉપર પાછો જાણે કોઇએ બળતો અંગારો ચાંપ્યો હોય તેવી વેદના થઇ આવી, અને ખરેખરૂં જ દુઃખ થયું હોય તેવી ચીસ પાડીને હું જાગી ઉઠ્યો. મને જણાયું કે આગલે દિવસે સવારે દૂરદર્શક તરવટે મારા હાથઉપર જે જગાએ ઉંડો ડામ પડ્યો હતો, તે જગાએ મને બાંધેલો બંધ ચપરીને બેઠેલો હોવાથી ત્યાં મને ભારે વેદના થતી હતી. ફરીને હવે ઉંઘ આવે એવું હતું નહિ, અને તેથી મારા માથાઉપર આવી રહેલા ઝાડના અસાધારણ મોટા કદનાં કાચજેવાં ગોળ પાંદડાં જોતો હું પડ્યો રહ્યો. મે પ્રથમ તે ગોળ પાંદડાંતરફ દૃષ્ટિ નાંખી અને પછી મારા હાથપર પડેલા ડામનું મને સ્મરણ થતાં મને વિચાર આવ્યો, કે આ રાક્ષસી કદનાં પાંદડાંઉપર સૂર્યનો તડકો કદાચ પડે, અને તેનાં કિરણો એકત્ર થઇને મારા શરીરઉપર પડે તો હાય હાય રે બાપલીયા! હું કેવી સખ્ત ઉષ્ણતામાં જીવતો ને જીવતો શેકાઇ જાઉં!

આ વિચાર આવતાંની સાથે જ મારૂં માથું ભમી ગયું. મેં પુનઃ ઉંચી દૃષ્ટિ નાંખી, અને મારી તળે આવી રહેલી નીકને જોઇ. આ દુષ્ટ ચાંડાળોએ શી રીતે મને મોતની શિક્ષા કરવા નક્કી કર્યું હતું, તે એક ક્ષણમાં મને સમજાઇ ગયું. દૂર-

દર્શક તરુની બરાબર તળે મને બાંધીને, તેનાં પાંદડાંમાં એકત્ર થઈને આવતા પ્રકાશના કેંદ્રમાં તેઓએ મને શેકી નાંખવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો. દૂરદર્શક નલિનીની શાખાને ભાગી નાંખવાનું વેર તે ઝાડને હાથે જ લેવડાવવાનું તેઓએ ઠરાવ્યું હતું. સૂર્યોદય પછી મારે જે વેદના સહન કરવી પડશે તેનો વિચાર આવતાં મારૂં લોહી મારી નાડીઓમાં જ ઠરી ગયું, અને મારા માથાના કેશ શાહુડીનાં શાસોળીયાંની પેઠે ઉભા થઇ ગયા ! મને એવી રીતે બાંધ્યો હતો કે મારો પ્રાણ એકદમ ન જાય, પણ હું ધીરે ધીરે રીબાઈ રીબાઈને મરૂં. પ્રથમ પ્રકાશનું કેન્દ્ર મારા માથાને અને મુખને શેકી નાંખે, પછી સૂર્ય ગગનમાં જેમ જેમ ઉંચો આવે તેમ તેમ મારી એક એક આંખને બાળે અને આ પ્રમાણે કેન્દ્ર ખસતું ખસતુ, મારા હૃદયઉપર, યકૃતઉપર અને વિવિધ અવયવોઉપર આવે, એવી મહાપાપી યોજના તેઓએ કરી હતી.

પ્રિય વાચક ! નરકના યમદૂતોએ મારે માટે જે શિક્ષા ઠરાવી હતી, તેનું સ્વરૂપ આવું હતું. સૂર્યનો તડકો મારા શરીરઉપર આવે ત્યાં સુધીનો રહેલો વખત ઈશ્વરસ્મરણમાં ગાળવાનો મેં ઠરાવ કર્યો. કોઈ વખત ઈશ્વરની જેને જરૂર જણાઈ ન હતી, એવા મને આજે ઈશ્વરવિના રક્ષનાર બ્રહ્માંડમાં બીજું કોઈ હતું નહિ. નોંધારાના આધાર તે પરમાત્માને ચોધાર આંસુએ રડતો હું શરણે ગયો. તેમણે મારૂં રક્ષણ કર્યું કે નહિ, તે હવે પછીના પ્રકરણમાં જણાશે. ત્યાંસુધી મારા છુટકારાને માંટે પરમેશ્વરની પ્રાર્થના કરતા તમે પણ કાળને વીતાવવા કૃપા કરશો એવી આશા છે.

प्रकरण ३.

દૂરદર્શક તરુને મનુષ્યનો ભોગ.

પ્રાતઃકાળ થયો. કદાચ આખી દુનિયામાં હું જ એકલો આ સમયે પરમેશ્વરને ખોળા પાથરીને પ્રાર્થના કરતો કે હે દયાળુ નાથ ! આજે દયા લાવીને સૂર્યને ઉગાડશો નહિ, અથવા હે ભગવન્ ! આજે આખો દિવસ વાદળાં રાખજો. મારી તીવ્ર લાગણીની પ્રાર્થના છતાં પણ સૂર્યનો ઉદય તો થયો જ. ઉંચે જોતાં મને જણાયું કે આકાશમાં વાદળું બાદળું કશું નથી. અરે બધાં વાદળાંઓ ! તમે આજે કયાં મરી ગયાં ? તે દિવસ તમારી કશી જ જરૂર નહતી ત્યારે આકાશમાં આમથી તેમ પારવિનાની દોડદોડા કરતાં હતાં, અને આજે કયે સાતમે પાતાળ ભરાઇ ગયાં ! અરે સૂર્ય ! તમને બધા નારાયણ નારાયણ કહે છે, પણ આજ મારા જીવના ભુખ્યા થઇ તમે આકાશમાં શું કરવા ઉગ્યા ? મારી હત્યા કરવાથી શું તમને બ્રહ્મહત્યા નહિ લાગે, અને આ તમારૂં તેજસ્વી વદન શ્યામ નહિ પડી જાય ? તમને બધા આખી સૃષ્ટિનું જીવન કહે છે, પણ મારૂં તો જીવન હરનાર જ તમે આજે થશો. આ વગેરે મારા વિવિધ વિલાપો ચાલતા હતા, અને સૂર્ય તો શાંતિથી આકાશમાં ઉંચે આવ્યા જતો હતો. જેમ જેમ દિવસ ચઢતો ગયો તેમ તેમ લોકોનાં ટોળેટોળાં દેવળમાં એકઠાં થવા લાગ્યાં. જેઓ મને જોતા તેઓમાંથી એક પણ મારી દયા ખાતો મને જણાતો નહિ, પણ સઘળા જ મારા તરફ અત્યંત ત્રાસની નજ-

રથી જ જોતા. દૂરદર્શક તરુની ઉપરનું છાપરૂં કાચનું હતું, તેથી સૂર્યનાં કિરણોને તેમાં થઇને તે તરુનાં પાંદડાંઉપર પડવામાં કશો જ પ્રતિરોધ થાય તેમ હતું નહિ. ધીરે ધીરે સૂર્ય વધારે ઉંચો આવતો ગયો, અને તેનાં કિરણો પાંદડાંઉપર પડીને નીચે પથરની જમીનઉપર પ્રકાશનું કેન્દ્ર પડવા લાગ્યું. મારી ધારણા પ્રમાણે જ પ્રકાશનું કેન્દ્ર જે નીકના ઉપર મને બાંધ્યો હતો તે નીકના ઉપર જ પડવા માંડયું. જેમ જેમ સૂર્ય વધારે ઉંચે આવતો ગયો, અને તડકો વધારે અને વધારે કડક થતો ગયો તેમ તેમ નીકમાંનો લાલ પ્રવાહી પદાર્થ કે જેના ઉપર પ્રકાશનું કેન્દ્ર પડતું હતું, તે ખદબદ ખદબદ થવા લાગ્યો, અને તેમાંથી સુગંધમય વરાળો નીકળી આસપાસ પ્રસરવા લાગી. આ જોઇને દેવળમાં આવેલા સઘળા લોકો ઘુંટણીએ પડ્યા, અને એક પ્રકારનું વિલક્ષણ ગીત ગાવા લાગ્યા. સૂર્ય ઉંચો અને ઉંચો આવતો ગયો અને કોઇ ધૂપના કુંડામાંથી જેમ સુગંધમય ધૂપના ગોટેગોટા નીકળે તેમ પેલી નીકમાંથી સુવાસિક વરાળના ગોટેગોટા પુષ્કળ પ્રમાણમાં નીકળવા લાગ્યા. પ્રકાશનું પ્રચંડ શ્વેત વર્તુલ જેમ જેમ મારી સમીપ આવતું મને જણાતું ગયું, તેમ તેમ હું મોટી મોટી બરાડો પાડવા લાગ્યો, પણ નગારખાનામાં તુતીનો અવાજ કયાં સંભળાય ? ગગનમાં મેઘની કાન ફાડી નાંખે એવી ગર્જનાઓ ચાલતી હોય તે સમયે જેમ કોઈ નાનું બાળક તે ગર્જનાથી મોટો અવાજ કાઢી તેની બીજા ખંડમાં બેઠેલી માતાને સંભળાવવા પ્રયત્ન કરે, અને તે જેમ નિષ્ફળ જાય તેમ મારો પ્રયત્ન નિષ્ફળ ગયો. એકદા મળેલા હજારો મનુષ્યોના એક સુરમાં ચાલતા આસુરી સંગીતમાં મારી બુમ મારે કર્ણે પણ બરાબર પડતી ન હતી, તો બીજાને સંભળાવાની તો આશા જ શી ?

મેં પુસ્તકોમાં વાંચ્યું હતું તથા સાંભળ્યું પણ હતું કે અત્યંત ભયના પ્રસંગમાં, થોડી ક્ષણોના અરસામાં, પોતાના

આખા જીવનના પ્રસંગો મનુષ્યોની દષ્ટિઆગળ તરી જાય છે. એવું કહેવાય છે કે ડૂબતા મનુષ્યને ડૂબી જવાની અણિઉપર તેણે આખા જીવનમાં કરેલું સર્વ જ સ્ફુરી જાય છે; આ વાતને હું પૂર્વે માનતો ન હતો પણ હવે મને તે સાચી છે, એમ સમજાયું. મારા જીવનના એકેએક પ્રસંગ—છેક ઝીણામાં ઝીણી નજીવી વાત પણ—મારી દષ્ટિઆગળથી પસાર થવા લાગ્યા. રાજનગરમાં મારૂં ઘર, નિશાળ, મારી ચોપડીઓ, પિતાને હાથે બાંધેલો મારા સતાર, યુક્લીડ, મુંબાઇમાં હું નાશી આવ્યો તે, ત્યાં વિવિધ સ્થળોમાં થએલું ભટકવું, હોડીનો પ્રવાસ, તેનું ઉંધુ વળવું, ત્યાંથી વહાણમાં આવવું, વહાણનું ભાગી જવું, અને ત્યાંથી ઉગરીને કિનારે આવવું, આ સઘળું એક ક્ષણમાં સીનેમેટોગ્રાફનાં ચિત્રોની પેઠ મારી દષ્ટિઆગળથી પસાર થઇ ગયું. વળી દેવળમાં ઉંચે મારા જોવામાં મારો પ્રાણ લેનાર વૃક્ષ જોવામાં આવ્યું. અરેરે ! જે વૃક્ષની ગઈ કાલ હું સ્તુતિ કરતો હતો, અને જેની આશ્ચર્યકારક રચનાને માટે કુદરતને ધન્યવાદ આપતો હતો, તે જ વૃક્ષ આજે મારા ભારેમાં ભારે તિરસ્કાર અને ભયનું પાત્ર થયું ! અહો ! પરમેશ્વરની લીલા અદ્દ્ભુત છે ! હે જગન્નિયંતા ! તમે આ ઠંડે પેટે કેમ જોઇ રહ્યા છો ! મનુષ્યોના સુખને માટે બનાવેલા તમારા વૃક્ષનો આ કરપીણો આવો દુરુપયોગ કરે છે, તે તમે કેમ સહન કરો છો ? અરેરે ! આવા સુંદર વૃક્ષને મારો જીવ લેવામાટે જ તમે ઉત્પન્ન કર્યું ? અરે ઓ ઝાડ ! તારા સોનેરી વર્ણવાળા તારાના જેવા પુષ્પથી, મુકુટમાં મણિજડેલા ચક્રવર્તિ નૃપતિના જેવા શોભતા તને આ નિંદ્ય ઘોર કર્મ કરવું શું ઘટે છે ? પણ અરે ! આ બોલતાં ચાલતાં, મારી જાતિનાં મનુષ્યો મારૂં સાંભળતાં નથી તો તું જડ શું સાંભળે ? તું તેમનો દેવ છતાં તેમના હાથમાં રમકડું છે ! ઓ ભગવાન ! સૂર્ય તો ઉંચો આવતો ચાલ્યો, અને પ્રકાશનું કેન્દ્ર હવે તો છેક જ ટુંકકું

આવ્યું. હવે હું શું કરૂં ? કયાં જાઉં ? કોણ મને સહાય કરે? અરે મારી ગરીબ મા ! તારા પુત્રની આ દુર્દશા તું જાણે તો તારૂં હૃદય કેવું ફાટી જાય ? હાય હાય ! મેં અવિચારથી મારા જ પગમાં કુહાડો માર્યો ! ઘરનું સુખ છોડીને હું લાડવો ખાવા અહિં આવ્યો ! હવે મારાં કર્યાં મારે જ ભોગવવાં જોઇએ.

નીકનો પ્રવાહી રસ, તાવડીમાં જેમ તેલ કકડે તેમ અવાજ કરતો હોય એમ મને જણાવ્યું. અરે આ નિર્દય સૂર્યઉપર એકાદ વાદળું આવો ! અરે ! મોટું તોફાન અને વાવાઝરડું થાઓ ! અરે ! વીજળીના કડાકા થાઓ અને આ દેવળને અને તેમાં એકઠાં થયેલાં આ વરૂઓને પોતાના પ્રહારથી જમીનદોસ્ત કરી નાંખો ! અરે કેમ કોઇ સાંભળતું નથી ? હાય! હાય ! હું અભાગીયાના ફુટેલા નસીબથી આજે આખું જગત બહેરૂં થયું છે !

પ્રકાશનું કેન્દ્ર પાસે અને પાસે આવતું ગયું. એ આવ્યું ! ઓ બાધા ! ઓ દાઝયો ! ઓ અંગારો ચંપાઇ ગયો ! એવા એવા પોકારો ઉન્મત્તની પેઠે મારા મુખમાંથી નીકળવા લાગ્યા. મારે કપાળે અને આખે શરીરે પરસેવાના જેભે જેભ છુટી ગયા, એટલુંજ નહિ પણ મારાં બંને મળદ્વાર પણ છુટાં થઈ ગયાં ! એકાણું કરોડ માઇલ દૂર રહેલા સૂર્યને અને મારે હવે બે આંગળનું જ છેટું રહ્યું. ભેટો થવાની તૈયારી થઇ. મારા વાળને પ્રકાશના કેન્દ્રની કોર અડકી ! બળતા વાળની ધૂણી નીકળી ! સત્યાનાશની પાટી ! ચીતામાં બળતો કાકો ચંપાયો ! મેં મારા બંધનો તોડી નાંખવા ધમપછાડા કરવા માંડયા. રાક્ષસના જેવા બળથી હું ઉંચોનીચો થયો. વિકરાળ વાઘની પેઠે મારા નેત્રમાંથી અગ્નિ વરસવા લાગ્યો. ક્રોધથી મારૂં હૃદય હમણાં ફાટી જશે અથવા મોંમાંથી હમણાં બહાર નીકળી પડશે, એમ મને જણાયું. મેં ચીસો પાડી, મને શિક્ષા કરનારાઓને ગાળો દીધી, શાપ આપ્યા, સર્વ કર્યું, પણ

ધૂળઉપર લીંપણુ ! સમુદ્રને મળતી સિંધુનદીના પ્રવાહને રોકવા બાળકના, ધૂળની પાળ બાંધવા જેવા પ્રયત્નની જેવી દશા થાય તેવી જ મારા પ્રયત્નની થઈ. મને બાંધેલા બંધ તુટ્યા નહિ, અને મારી બુમો કોઈને કાને પડી નહિ, મારી ઘડીઓ ગણાવા લાગી. રીબાઈ રીબાઈને મરવાની ક્ષણ આવી પહોંચી. મારા મૂર્ધઉપર પ્રકાશનું કેન્દ્ર આવ્યું. હજારો બળતા અંગારા સામટા ચાંપ્યા હોય, અથવા હજારો વીંછીઓએ સામટો ડંખ દીધા હોય તેવો અસહ્ય વેદનાનો ઝાટકો મને લાગ્યો અને મેં ઓ બાપરે ! કરીને મોટી કારમી ચીસ પ્રાડી. આવી અસહ્ય વેદનામાં મને સમજાયું કે દેવળમાં ઓચિંતો ભારે ખળભળાટ થઇ રહ્યો. એક પ્રચંડ ઘંટ વાગ્યો. દૂરદર્શક તરુની પાછળનો પડદો ખસ્યો, અને એક તરુણ બાળા અંદરથી નીકળી આવી.

તેણે મોટેથી બુમ પાડી કહ્યું, "નારી ઇન્યુલામી. હો રાઓં ઓરીઓની નારી ઇન્યુલામી."

તે બાળાના શબ્દોની વિજળીના જેવી અસર થઈ એકદમ ગાયન બંધ પડી ગયું. મુખ્ય ટિગ્લાથ સો માણુસો સાથે દોડતો આગળ આવ્યો. અત્યંત ઝડપથી તેણે જે બંધથી મને બાંધ્યો હતો તે બંધ કાપી નાંખ્યા અને પ્રકાશના કેન્દ્રમાંથી મને વેગળો ખેંચી લીધો. મને આ વર્ણવતાં જેટલો વખત થયો તેના પચાસમા ભાગજેટલા વખતમાં તેઓએ આ કામ કર્યું હતું. થોડી વધારે ક્ષણો વહી ગઈ હોત તો મારા મૂર્ધમાં અને કપાળમાં જન્મનો ઉંડો ડામ રહેત. મેં ઉંચી દષ્ટિ નાંખી. મને મૃત્યુની દાઢમાંથી છોડાવનાર બાળાને કોઈ સત્તાધીશ મનુષ્યની પેઠે હસ્તના હાવભાવથી આજ્ઞા કરતી મેં જોઈ. મારા તરફ અત્યંત કરુણાની દષ્ટિથી તે નિહાળતી હોય એમ મને ભાન થયું. પછી મારી આંખે એકદમ અંધારાં આવી ગયાં. મને મૂર્છા આવી ગઈ.

प्रकरण ४.

રોકસાણાના વતનીઓની ભાષા શીખવાનો મારો પ્રયત્ન.

જયારે હું શુદ્ધિમાં આવ્યો ત્યારે મને જણાયું કે મને કોઇ ઘરમાં એક પલંગઉપર સુવાડવામાં આવ્યો હતો. મારા માથામાં જે જગાએ ચામડી બળી હતી ત્યાં મને અતિશય વેદના થતી હતી, તોપણ તે જગાએ શીતળતા ઉપજાવે એવો એક જાતનો મલમ લગાડવામાં આવેલો હોવાથી મારાથી વેદના કંઇક અંશે સહન થઇ શકતી. જે તરુણ બાળાના શબ્દોથી મારો જીવ ઉગર્યો હતો, તે મારા પલંગપાસે બાજુઉપર બેઠી હતી. જ્યારે મેં નેત્ર ઉઘાડયાં, અને મારી પાસે તેને બેઠેલી જોઇ ત્યારે લાંબો થઇને તેને પગે લાગવાનો મને અંતરમાં ઉછાળો થઇ આવ્યો, તો પણ મારા શરીરમાં આવેલી અત્યંત નબળાઇને લીધે જ્યારે મને જણાયું કે મારાથી તેમ થઇ શકે એમ નથી, ત્યારે મારી આભારની લાગણી મારાથી બની શક્યું તેવી રીતે તેને દર્શાવવાનો મેં પ્રયત્ન કર્યો. મારી ભાષા તે સમજી શકે એમ તો હતું જ નહિ તો પણ હું ધારું છું કે મારો ભાવ તેના સમજવામાં આવ્યો હોવો જોઇએ; કારણ કે તેનું હૃદય દ્રવીભૂત થયેલું મને જણાયું, અને બોલવાથી મને નુકસાન થશે એવો ભય બતાવીને તે મને ગુપચુપ પડી રહેવા હાથની ઇશારત કરીને સમજાવવા લાગી.

હું બોલતો બંધ થયો ત્યારે તે પોતાની જગાએથી

ઉઠી અને એક પ્યાલામાં કંઈક ઓષધજેવું ભરીને લેઇ આવી. તે ઓષધ સુવાસમય હતું, અને તેનો સ્વાદ વિવિધ પ્રકારના તેજાનાના ઉકાળા જેવો હતો. તેને પીતાં જ મારી નસેનસમાં ઉષ્ણતા વ્યાપી ગઇ, અને મારામાં નવું જીવન અને બળ આવેલું મને જણાયું. પછી તેણે મને ઇશારતથી સમજાવ્યું કે હવે તમારે કંઈ પણ બોલ્યાવિના શાંતિથી ઉંઘી જવું. પછી તે મારી પાસેથી ઉઠીને ઓરડામાં આમ તેમ ધીરે ધીરે ફરવા લાગી. આ સમયે તેને સંપૂર્ણ રીતે અવલોકવાનો મને પ્રસંગ મળ્યો. તે ઉંચાઇમાં મધ્યમ પ્રમાણની હતી, પણ તેની ચાલ અત્યંત દબદબાવાળી હતી. તે સર્વાંગે બહુ જ મનોહર હતી. પુરાણોમાં વર્ણવવામાં આવતી અપ્સરાઓના જેવું તેના મુખનું અત્યંત હૃદયહારિન સૌંદર્ય હતું. તેનાં નેત્ર વિશાલ અને તેજસ્વી હતાં, અને તેમનો વર્ણ કંઇક અંશે પ્રસંગે પ્રસંગે બદલાતો. તેના હૃદયમાં પ્રવર્તતા મનોભાવપ્રમાણે તે ઘડીકમાં શ્યામ અને ઘડીકમાં તેજસ્વી થતાં.

ધીમે ધીમે મને નિદ્રા આવી ગઈ. કેટલાક કલાક પછી જ્યારે હું જાગ્યો ત્યારે મને જણાયું કે મને જીવતદાન આપનારી પેલી બાળા હજુ મારા ઓરડામાં જ હતી. દેવળમાં તેની આજ્ઞાનું તત્કાલ પાલન થયું હતું તેથી મેં અનુમાન કર્યું હતું કે તે રાજકન્યા હશે, અથવા તો તે બેટની પ્રજાના ધર્મગુરુની પુત્રી હશે. મને જાગેલો જોઈને તે વળી એક સુશોભિત પાત્રમાં કંઇક પ્રવાહી પદાર્થ ભરી લાવી, અને તે પી જવા મને ઈશારતથી સમજાવ્યું. તે પ્રવાહી પદાર્થનો રંગ, મને દેવળમાં જ્યાં બાંધ્યો હતો ત્યાં આગળ આવેલી નીકમાં ભરેલા રાતા પદાર્થ જેવો હતો. આ ઝેર તો નહિ હોય એવી એક ક્ષણ વાર મને શંકા થઈ, પણ તરત જ તે કન્યાનાં પ્રેમમય નેત્ર અને સુમધુર મુખ જોઈ થયેલી શંકામાટે મને લજ્જા ઉત્પન્ન થઇ અને હું નેત્ર મીંચી તે પદાર્થ ગટગટાવી ગયો. તેને પીતાં મારા ગળામાં વીજળીના જેવો ઝણઝણાટ થયો, અ-

ને આખા શરીરમાં તેની એવી તો ચમત્કારિક અસર થઇ કે તેણે મને પોતાના અત્યંત કોમળ હસ્તથી પકડી રાખ્યો ન હોત તો હું પથારીમાંથી બેઠો થઇ ઓરડામાં ફરવા મચી પડ્યો હોત. પછી મારાં નેત્ર ઉંઘથી ઘેરાવા લાગ્યાં, અને પેલી બાળા એક દાસીને મારી પથારીપાસે બેસવાનું અને મને પંખો નાંખ્યા કરવાનું કહીને ત્યાંથી ચાલી ગઈ.

દેવળમાં અસહ્ય વેદના થવાનો અસાધારણ ભય જે કલાકોના કલાકો મારા હૃદયમાં ત્રાસ વર્તાવી રહ્યો હતો, તેથી મારા જ્ઞાનતંતુઓમાં પ્રકટેલા વિકારને લીધે બીજે દીવસે મને બહુ જ સખ્ત તાવ આવ્યો, અને તેને લીધે કેટલાંક અઠવાડીયાંસુધી મારે પથારીવશ જ રહેવું પડ્યું. મને જીવતદાન આપનાર રાજકન્યાએ અને તેની દાસીઓએ જે કાળજી અને પ્રેમથી મારા મંદવાડમાં મારી બરદાસ કરી હતી, તે પ્રમાણે તેમણે ન કરી હોત તો આજે આ દુનિયામાં મારી હયાતી ભાગ્યે જ હોત. ખરૂં કહું તો પેલા લાલ રંગના પ્રવાહી પદાર્થનું વારંવાર મને પાન કરાવવાથી જ હું જીવતો રહ્યો. એ લાલ રંગનો પ્રવાહી પદાર્થ પાછળથી મને જણાયું હતું કે પેલા દૂરદર્શક તરુના રસમાંથી જ બનાવવામાં આવતો હતો, અને મારે કબુલ કરવું જોઈએ કે જે વૃક્ષ મારો જીવ લેનાર થનાર હતું તે જ વૃક્ષ પાછળથી મારો જીવ ઉગારનાર થયું હતું. આ ઝાડના રસમાં કીનાઇનના ઘણા ગુણો રહેલા છે, અને તાવમાં તો કીનાઇનથી પણ તે સો ચંદા ચઢે એવો છે. જેમ જેમ મારા શરીરમાં બળ આવતું ગયું તેમ તેમ જે બેટમાં દૈવવશાત્ હું આવી પડ્યો હતો તે બેટવિષે તથા તેના રહેવાસીઓ વિષે વિશેષ હકીકત જાણવાની ઇચ્છા મને પ્રતિદિન અધિક અધિક પ્રબળ થતી ગઈ. તેઓનું ભાષાનું થોડું ઘણું જ્ઞાન મેળવવાનો મેં મારાથી બનતો પ્રયત્ન કરવા માંડ્યો જ્યારે જ્યારે રાજકન્યા પોતાના નોકરને કે દાસીને કંઈ

આજ્ઞા કરતી ત્યારે શો **પદાર્થ** આણી આપવામાં આવે છે, અથવા તે આજ્ઞાનું કેવી રીતે પાલન કરવામાં આવે છે, તે હું બહુ ધ્યાનથી જોતો અને તે આજ્ઞા આપતી વખતે બોલાયલા શબ્દોને સ્મરણમાં રાખવાનો પ્રયત્ન કરતો. પહેલવહેલાં જે બે શબ્દો હું શીખ્યો તે હા અને ના, એ હતા. હા ને માટે તેઓ 'હોઆ' શબ્દનો ઉપયોગ કરતા, અને ના ને માટે 'નેરી' શબ્દનો ઉપયોગ કરતા. મને બચાવનાર સુન્દર બાળાનું નામ **રેમણ્ડા** હતું, એ મેં ત્યાર પછી નક્કી કર્યું. આ જાણ્યા પછી તે નામ દઈને જ હું તેને બોલાવતો, અને તેથી તે પ્રસન્ન થતી મને જણાતી. પછી મેં તેને મારૂં નામ જણાવ્યું. **લક્ષ્મીપ્રસાદ** એ નામનો ઉચ્ચાર કરતાં પ્રથમ તો તેને જરા કઠિનતા જણાઈ, પણ પછી તો બહુ સરળતાથી તે તેને ઉચ્ચારવા લાગી. નોકરોસાથે તે બહુ જ થોડું બોલતી, અને સામાન્ય પ્રસંગોમાં વાણીથી પોતાનો ભાવ દર્શાવવા કરતાં, તેની નિરંતર બદલાતી ચમત્કારિક આંખોવડે તે પોતાને જે કહેવાનું હોય તે કહેતી. તેમની ભાષા શીખવાને હું કેટલો ઉત્સુક છું તે તે તરત સમજી ગઈ અને તેથી મને તે શીખવવાને પોતાનાથી બનતો પ્રયત્ન કરવા લાગી. તે પોતાના હાથમાં કોઈ વસ્તુ લેતી, અને તેમની ભાષામાં તેનું નામ મને કહી બતાવતી. આ પ્રમાણે થોડા સમયમાં મને ઘણી વસ્તુઓનાં નામ આવડી ગયાં, અને પછી તો કેટલોક સમય વીતતાં હુ તેમની ભાષામાં ભાગીતુટી વાતચીત પણ કરવા લાગ્યો.

મારામાં બહાર ફરવાહરવાજેટલું બળ આવ્યું એટલે રેમણ્ડા મને નીચે વાડીમાં ફરવા લઈ ગઈ, તથા ગામમાં પણ વિવિધ સ્થળે ફેરવવા લાગી. માર્ગમાં તે મને કુદરતના રચેલા તથા મનુષ્યના રચેલા વિવિધ પદાર્થોનાં નામ શીખવતી. અને આ પ્રમાણે મારો શબ્દભંડાર દિવસે દિવસે વધતો ચાલ્યો. થોડા સમયમાં મને સમજાયું કે આ બેટના લોકોને વીજળીનું પણ

જ્ઞાન હતું. રાત્રિએ નગરમાં પ્રકાશને માટે ઉંચે જે દીપકોની રચના કરવામાં આવી હતી, તે મારા ધારવાપ્રમાણે ખરે ખરા વીજળીના જ દીપકો હતા. જે ટેકરીઓની તળેટીમાં તે નગર બાંધવામાં આવ્યું હતું, તે ટેકરીઓ ઉપરથી પડતા એક મોટા ધોધના બળને તે દીપકો ચલાવવા- માં ઉપયોગમાં આવ્યું હતું. માર્ગમાં જેઓ મને જોતા તેઓ અત્યંત આશ્ચર્યથી મારાતરફ દૃષ્ટિ નાંખતા. મારી સાથે ફરતી રેમુણ્ડાપ્રતિ તેઓ અત્યંત પૂજ્યભાવ દર્શાવતા અને અમે શા વિષયઉપર વાર્તા કરીએ છીએં તે સાંભળવાનો લેશ પણ પ્રય- ત્ન કરતા ન હતા. રાજાની પાસે અથવા પેલા ન્યાયાધીશોની પાસે મને પાછો કેમ લેઇ જવામાં આવતો નથી, તે જોઇને મને કંઇક આશ્ચર્ય થતું હતું. પણ હજુ સુધી તો તેમ જ બન્યું હતું રેમણ્ડાની સંભાળતળે મને કેવળ છોડી દેવામાં આવ્યો હોય એમ જણાતું એક પ્રસંગે અમે ફરતાં હતાંત્યારે અમને પેલો મુખ્ય ટિગ્લાથ માર્ગમાં મળ્યો. તેણે અત્યંત માનથી પોતાનું મસ્તક નમાવ્યું પણ એક અક્ષર બોલ્યો નહિ. મને મોતની શિક્ષા કરાવવામાં તેણે જે પ્રયત્ન કર્યો હતો, તેનો વિચાર આવતાં તેને જોતાં મને કંપારી છુટ્યાવિના રહી નહિ.

જ્યારે પ્રશ્નો પૂછવાનું અને તેના ઉત્તરો સમજવાનું તેઓ ની ભાષાનું મને જોઇએ તેટલું જ્ઞાન થયું ત્યારે રેમણ્ડાએ કહ્યું કે તે બેટનું નામ રોકસાણા હતું અને તેની લંબાઈ બાર કલાક ચાલવાથી અને પહોળાઈ આઠ કલાક ચાલવાથી આવી રહેતી. ત્યાંના વતનીઓ આપણા જેટલી જ ઝડપથી ચાલતા હોવાથી આ ઉપરથી તે બેટ છત્રિશ માઇલ લાંબો અને ચો- વીશ માઇલ પહોળો હતો, એવો મેં નિર્ણય કર્યો. ત્યાંના રહેવાસીઓની સંખ્યા દશ હજારની હતી, અને બહુ પ્રાચીન સ મયથી તે બેટમાં તેઓ વસતા હતા. કોઈ પણ વહાણ અથવા આગબોટ આ બેટઆગળ આવતી નથી, તેમ જ

તેના રહેવાસીઓ પૃથ્વીના બીજા કોઈ પણ ભાગના લોકોસાથે વ્યાપારને કે બીજે કોઇ પણ જાતનો સંબંધ બાંધતા નથી. તે બેટનું સ્વરૂપ જ એવા પ્રકારનું છે કે કોઈ પણ વહાણ તેને કિનારે આવીને મુકામ કરી શકે જ નહિ. જે કિનારા આગળ હું ઘસડાઇ આવ્યો હતો તે સ્થળશિવાય સઘળી બાજુએ ભયંકર ખડકો અને સમુદ્રમાં ખરાબા આવી રહ્યા હતા, અને કિનારાઆગળ સેંકડો વાર સુધી પાણીની ઉંડાઈ ઘણી જ ઓછી હતી. તે સ્થળે વહાણને લંગર કરવાજેવી જગા જ નથી અને બેટની ચારે બાજુએ જે ઉભી ઉંચી કરાડો આવી રહી છે, તેના ઉપર ચઢવાશિવાય અંદરના ભાગમાં પ્રવેશ કરવાનો બીજો કોઇ પણ રસ્તો હતો જ નહિ. પ્રસંગોપાત્ત સમુદ્રના દૂરના ભાગમાં લંગર કરી રહેલાં વહાણોમાંથી પાણીની શોધ કરવાને માટે હોડીઓ કીનારાઆગળ આવતી, પણ ત્યાં પાણી ન મળવાથી તેમ જ ઉભી કરાડોઉપર ચઢીને અંદરના ભાગમાં પ્રવેશ થવાનો અસંભવ જાણીને અંદર શું છે તે જાણવાનો પ્રયત્ન કર્યાવિના જ તેઓ પાછી વળતી હતી, અને તેથી ટેકરીઓની પાછળ નગર છે, અને ત્યાં વસ્તી છે, એ વાર્તા આજસુધી કોઈના જાણવામાં આવી ન હતી. સઘળાં મકાનો અંદરના ભાગમાં નીચાણમાં મેદાનોમાં આવ્યાં હતાં અને તેથી દરીયામાંથી ઉભા ખડકોશિવાય અંદરના ભાગમાં નગર હોવાનું કશું જ નિશાન જણાતું ન હતું. સ્વલ્પમાં તે બેટની ચારે બાજુએ ઉભા ઉંચા ખડકોરૂપી આવેલ કુદરતી કોટથી, તે બેટનું અસ્તિત્વ દુનિયાના બીજા લોકોની દૃષ્ટિથી આજસુધી ગુપ્ત રહ્યું હતું.

જેમ જેમ દિવસો વીતવા લાગ્યા તેમ તેમ તે લોકોની ભાષામાં હું અધિક અધિક પ્રવીણ થતો ગયો; અને તેથી રેમણ્ડાસાથે ત્યાંની પ્રજાસંબંધી અનેક વિષયોવિષે મારે લાંબા સમયસુધી વાતો કરવાના પ્રસંગો આવતા. હું પણ તેની સાથે બહારની દુનિયાની વિવિધ વાતો કરતો. તે સર્વ વાતો તે અ-

ત્યંત રસથી સાંભળતી, અને શ્રવણકાળે તેના હૃદયમાં ઉઠતા વિવિધ મનોભાવપ્રમાણે તેનાં ચમત્કારિક નેત્ર સંકોચને અને વિકાસને પામતાં તથા તેનો વર્ણ બદલાતો. હું વારંવાર તેને પેલા દૂરદર્શક તરુવિષે તથા જે ભયંકર રાત્રિએ મને તેનો ભોગરૂપ થવાને નિર્માણ કરવામાં આવ્યો હતો તે સંબંધી વિસ્તારથી વાત કરવાને વિનવતો પણ પ્રત્યેક પ્રસંગે તે ઉત્તર આપતી કે 'લક્ષ્મીપ્રસાદ ! હજી એટલા ઉતાવળા ન થાઓ; સમય આવ્યે તે સંબંધમાં જાણવાજેવું જણાશે;' અને આમ બોલીને તે મારા સામું પોતાનાં નેત્રનો શ્યામ વર્ણ કરીને એવી રીતે જોતી કે પુનઃ તે પ્રસંગ છેડવાની મારી હિંમત ચાલતી નહિ.

प्रकरण ८.

મંગલપ્રતિ નિશાનીઓ.

જેમ જેમ દિવસો વ્યતીત થવા લાગ્યા તેમ તેમ સુંદર રેમણ્ડાપ્રતિ અજ્ઞાતપણે મને અસાધારણ મોહ પ્રકટતો જતો હોય એમ જણાવા લાગ્યું. રોકસાણામાં હું કેદીતરીકે હતો, એમ મને ખબર હતી પણ કદાચ હું કેદીતરીકે ન હોત તોપણ હવે આ બેટને અને રેમણ્ડાને છોડીને મારાથી જઈ શકાય એમ ન હતું. વળી આ બેટ અને તેના રહેવાશીઓના સંબંધમાં કંઈક ગુપ્ત ભેદ છે, એમ મને વારંવાર થયા કરતું હતું, અને તેથી તે ભેદને જાણ્યાવિના કદાચ મારે

જતા રહેવાનો લાગ આવે તોપણ જતા ન જ રહેવું, એવો મેં મનથી નિશ્ચય કર્યો હતો. મને રેમણ્ડાએ આજ્ઞા કરી હતી કે હું અથવા મારો વિશ્વાસુ નોકર એકસીલીન સાથે હોય તે વિના તમારે ઘર છોડીને કદી પણ બહાર ન જવું. એક દિવસે સાંજે રેમણ્ડા ઘરમાં ન હતી, અને મારી સાથે એકલો એકસીલીન જ હતો. તે મને સોંપેલા ઘરમાં મારી સાથે રહેતો અને ક્વચિત્ જ ઘર છોડીને બહાર જતો. તોપણ તે દિવસે સાંજે દૂરદર્શક તરુના દેવાલયમાં મોટો ઉત્સવ હતો, અને ત્યાં જવાને તેનો જીવ તળે ઉપર થયા કરતો હતો. તેની અત્યંત આતુરતા જોઈને મેં તેને ત્યાં જવા માટે અત્યંત આગ્રહ કર્યો અને તેને ખાતરી આપી કે તારી ગેરહાજરીમાં મારે તારી કશી જ જરૂર નહિ પડે. અત્યંત નાખુશીથી આખરે તે જવાને કબુલ થયો અને તેના ગયા પછી હું ઘરમાં એકલો રહ્યો. કેટલાક સમયસુધી તો હું ઘરમાં છાનોમાનો એકલો બેશી રહ્યો પણ અંતે મારામાં પણ જિજ્ઞાસાનો કીડો સળવળ્યો, અને તેથી ગમે તે પરિણામ આવે તોપણ નગરમાં જરા આંટો મારી આવવાનો મેં આખરે નિશ્ચય કર્યો. હું ઘરની બહાર નીકળ્યો, અને જોયું તો નગરના સઘળા માર્ગ ઉજડ થઈ ગયા હતા. સઘળા જ દૂરદર્શક તરુના દેવળમાં થતા ઉત્સવમાં ભાગ લેવા ગયેલા હોવાથી રસ્તામાં એક ચકલુંસરખું પણ નજરે પડતું ન હતું. નગરની પશ્ચિમે ટેકરીઓની જે હાર આવી રહી હતી, તે ભણી મેં ચાલવા માંડયું. એ દિશા લેવાનું મારે ખાસ કારણ એ હતું કે રેમણ્ડા મને નિત્ય બહાર લેઇ જતી હતી, પરંતુ જાણી જોઇને કે સ્વભાવથી, ગમે તે કારણ હોય તોપણ મને કોઈ દિવસ તે બાજુએ તે ફરવા લેઈ ગઈ ન હતી, અને તેથી તે બાજુ ફરવા જવાનો મને વેગ થઇ આવ્યો.

અર્ધો કલાક ઝપાટાબંધ ચાલવાથી હું તે ટેકરીઓની તળેટીઆગળ આવી પહોંચ્યો. દૃષ્ટિમર્યાદામાં કાળા ડુંગરોજેવી

તે મને દૂરથી દેખાતી હતી. એકાએક મારી દૃષ્ટિએ કંઇક પડ્યું, જેથી મને અત્યંત આશ્ચર્ય અને જિજ્ઞાસા ઉત્પન્ન થયાં. ડુંગરીની બરાબર કોરઉપર ચઢતાઉતરતા રંગ અને પ્રકાશના દીપકોની એક હાર રાત્રિના અંધકારમાં ઓચિંતી ચમકવા લાગી. તે દીપકો સઘળા એકી વખતે ચમકતા ન હતા, પણ ક્ષણમાં એક ચમકતો તો ક્ષણમાં તે અદૃશ્ય થઇ જતો. ક્ષણમાં બેનું, તો ક્ષણમાં ત્રણનું કે ચારનું ઝુમખું પણ ચમકતું. આ ફેરફાર વિજળીના જેવી ઝડપથી થતા; અને જૂદા જૂદા રંગના તારાજેવા પ્રકાશિત ચમકારાથી એવો તો મનોહર દેખાવ થઇ રહ્યો હતો કે આપણા દેશમાં શ્રીમંતોને ત્યાં થતી આતસબાજી પણ તેના આગળ ઝાંખી ભાસતી. આ ચમકારા કોઇ નિયમાનુસાર થતા હોય તેમ જણાતું. કારણ કે થોડી વાર ટેકરીપર કેવળ અંધકાર પ્રસરી રહેતો. પછી ભિન્ન ભિન્ન રંગના મિશ્રણવાળા ચમકારા થતા. સઘળા મળીને એકવિશ જાતના રંગના ચમકારા મેં ગણી કાઢ્યા. આ સઘળા રંગોના ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારના સંયોગથી અસંખ્ય ભેદવાળા ચમકારા થતા જણાતા. આ જોઇને હું આશ્ચર્યથી સ્તબ્ધ થઇ ગયો. આ ચિત્રવિચિત્ર પ્રકાશના ચમકારામાં તે ટેકરીની કોરઉપર આવેલું એક અતિ મોટું ગોળાકાર મકાન મારી દૃષ્ટિએ પડ્યું. તે મકાનનો ઉપરનો ભાગ ભુંગળાના ઘાટનો હોય એમ જણાતું, અને તે ભાગ મારા અનુમાનપ્રમાણે આશરે પાંત્રીશ અથવા ચાળીશ ડીગ્રીનો ખુણો પડે એટલો નમેલો હતો. તે મકાન એવા તો વિચિત્ર ઘાટનું હું કે તે શા માટે બાંધ્યું હશે તે વિષે હું બિલકુલ અનુમાન કરી શક્યો નહિ. પ્રકાશના ચમકારા જોતો હું આશ્ચર્યથી જ્યાં ઉભો હતો ત્યાં ઠરી જ ગયો.

જ્યાં સુધી આ વિચિત્ર દેખાવ ચાલ્યા કર્યો ત્યાં સુધી હું તેને દિઙ્મૂઢપણે જોતો ત્યાં જ ઉભો રહ્યો. થોડીવાર પછી ચમકારા થતા બંધ પડ્યા, અને પછી આ શું છે તેની ખાતરી

કરવા મારી જિજ્ઞાસાને વશ વર્તી મારે ટેકરીઉપર ચઢવું કે પાછા ઘેર જવું, એ સંબંધમાં મારા મનમાં ઘડભાંગ થવા લાગી. હું કશા નિર્ણયઉપર આવી શકયો નહિ. શું કરવું તેના વિચારોમાં હું ગોથાં ખાતો હતો એટલામાં પાછળથી મારા ખભાપર કોઇના હાથનો મને સહજ સ્પર્શ થયેલો જણાયો, અને પાછું વળીને જોતાં મેં રેમણ્ડાને મારા સંમુખ ઉભેલી જોઈ. તેના હાથમાં એક નાનું ફાનસ હતું, અને તેના પ્રકાશમાં તેનું મુખ વિલક્ષણ તેજથી ચમકતું હતું. તેનાં નેત્ર અત્યંત ઠપકાનો ભાવ સૂચવતાં હતાં, અને તે જોઈને, ઘરમાંથી બહાર પગ ન મૂકવા માટે તેણે કરેલી આજ્ઞાનો ભંગ કરવા માટે મને એટલી બધી શરમ ઉપજી કે તે ક્ષણે જો પૃથ્વી માર્ગ આપે તો અંદર શમાઈ જાઉં, એમ મને થયું. હું નીચેથી ઉંચુ મોં કરી શકયો નહિ; અને નીચી નજરે ક્ષમાયાચવાનાં થોડાંવચનો હોઠમાં ને હોઠમાં ગણગણ્યો.

તમારા દેશમાં આપેલું વચન આ પ્રમાણે પાળવાનો રિવાજ છે, નહિ વારુ ! એટલું એક જ વાકય બોલી તેણે નગરભણી ચાલવા માંડયું

મેં કહ્યું, રેમણ્ડા ! તમારા શબ્દોથી મારૂં હૃદય વીંધાઇ જાય છે. મેં દોષ કર્યો છે, અને તે હું કબુલ કરૂં છું; અને તોપણ મારી જિજ્ઞાસા એટલી બધી વધી ગઈ છે કે મારૂં મૃત્યુ કાલ થતું હોય તો ભલે આ ક્ષણે થાઓ, પણ મારાથી તમને પૂછ્યા વિના રહેવાતું નથી કે પેલી ટેકરીઉપર પેલા ચમકતા દીપકો શા માટે રાખવામાં આવ્યા છે, અને બહાર નીકળેલા નમેલા આગલા ભાગવાળું પેલું મોટું મકાન શાનું છે ?

તે ઉભી રહી, અને તેનાં ચમત્કારિક નેત્રથી મારા સામું, મારો હૃદયગત ભાવ જાણવાનો પ્રયત્ન કરતી હોય તેમ જોવા લાગી, અને પછી બોલી, તમરાથી આ ભેદ હવે વિશેષ વાર ગુપ્ત રાખવો, એ નકામું છે. મારી ઇચ્છા મને અનુકૂળ જણાય

તેવે કોઇ સમયે, તમને આ સંબંધમાં કહેવાની હતી.

પછી તે સહજ મારી પાસે આવી, અને આકાશભણી આંગળી કરી બોલી, પેલો જરા રાતા રંગનો તારો તમને જણાય છે કે ?

મેં કહ્યું હા, એ તારાને તો અમે અમારી ભાષામાં **મંગળ** એ શબ્દથી ઓળખીએ છીએ.

તેણે કહ્યું, અમારી ભાષામાં અમે એને **ઓરોન** કહીએ છીએ.

હું બોલ્યો, **ઓરોન** !

તેણે કહ્યું, હા, **ઓરોન**. વિવિધ રંગના દીપકોના જે ચમકારા હમણા તમારી દૃષ્ટિએ પડ્યા હતા તે **ઓરોન**માં વસતા મનુષ્યોના સંદેશા છે. પેલા મોટા મકાનમાં તો એક મોટું **સ્ટેરીયન** રાખવામાં આવ્યું છે. (દૂરદર્શક તરુને રેમણ્ડાની ભાષામાં સ્ટેરીયન કહે છે. દૂર્બિનને માટે પણ તેઓ તેવો જ શબ્દ વાપરે છે.) એ સ્ટેરીયનવડે અમારી નિશાનીઓના ઉત્તરમાં તેઓ જે નિશાનીઓ કરે છે તે અમે જોઈ શકીએ છીએ.

પ્રકરણ ૬.

મંગલનું વર્ણન.

જાણે કશું જ અસાધારણ ન હોય તેમ ઠંડે પેટે રેમણ્ડાએ આપેલા ઉત્તરથી થોડા સમય તો હું દિઙ્મૂઢ બની ગયો. પછી જેમ મોટી સળગતી હોળીમાંથી હજારો તણખા ઉંચે ઉડે તેમ મારા હૃદયમાં પ્રકટેલ જિજ્ઞાસાના અગ્નિમાંથી સેંકડો પ્રશ્નો રેમણ્ડા-પ્રતિ ઉપરાઉપરી નીકળવા લાગ્યા. રેમણ્ડા ! શું તમે આ સાચું કહો છો ? શું તમે મારૂં હાસ્ય તો નથી કરતાં ? દૂરદર્શક-તરુવડે ખરે જ તમે મંગળને જોઈ શકો છો અને ત્યાંના લોકોની નિશાનીઓ સમજી શકો છો ? ત્યાંના વતનીઓ કોના જેવા દેખાય છે? તેમનાં શરીર શું આપણા જેવાં છે કે આપણાથી જૂદા પ્રકારનાં છે ? તેઓ આપણાથી ચઢીઆતા પ્રકારના છે કે ઉતરતા પ્રકારના છે ? દૂરદર્શક તરુમાંથી મંગળને તમે મને મારી આંખોવડે જોવા દેશો ? આ વગેરે અનેક પ્રશ્નો મેં રેમણ્ડાને એક પછી એક પૂછવા માંડ્યા.

મારી અત્યંત જિજ્ઞાસા તથા અધૈર્ય જોઇ રેમણ્ડા હસી અને બોલી, ધૈર્ય ધરો, યોગ્ય સમયે આ સઘળું જ તમારા જાણવામાં આવશે. આજે આ સંબંધમાં આપણી વાત આટલેથી જ અટકાવવી વધારે યોગ્ય છે. કારણ કે અધિક જાણવાથી વખતે તમને આશ્ચર્યનો આવેશ વધી જાય, અને તેથી તમારૂં ઠેકાણે આવેલું આરોગ્ય પાછું કથળે. શું તમે નથી જાણતા કે હજી તમારા શરીરમાં જોઈએ તેવી શક્તિ આવી

નથી ? તેથી આજે શાંત થાઓ. કાલે હું તમને ઘણી આશ્ચર્યકારક બાબતો કહીને તમારી જિજ્ઞાસાને શાંત કરીશ.

મંગળમાં શું છે, તે જાણવાને યુરોપના અને અમેરિકાના મોટા મોટા ખગોળવેત્તાઓ અને વિદ્વાનો આજ વર્ષો થયાં મથે છે, અને તોપણ જાણવાજેવું કશું જ જાણી શક્યા નથી. તે આ ખુણામાં પડેલા એક અજાણ્યા બેટના સામાન્ય મનુષ્યો જાણવાને સમર્થ થયા છે, એવાં રેમણ્ડાનાં વચનો મને આશ્ચર્યમાં ડુબાડી દે અને તીવ્ર જિજ્ઞાસાથી મને ભારે વ્યાકુળતા કરે એમાં કશું જ નવાઈજેવું નથી. પશ્ચિમના અત્યંત આગળ વધેલા દેશોના મહા વિદ્વાનો બુદ્ધિકૌશલ્યથી ભરેલાં મોટાં મોટાં યાંત્રિક સાધનોવડે પણ જેનું યથાર્થ નિરીક્ષણ કરવામાં હજી સુધી ફતેહમંદ થયા નથી, તથા માર્કોનીની છેલ્લામાં છેલ્લી અતિ અદ્‌ભુત શોધવડે પણ જ્યાંના રહેવાસીઓની સાથે સંદેશા ચલાવવાને સ્વલ્પ અંશમાં પણ સફળ થયા નહિ, તે મંગળને જોવાને અને તેના રહેવાસીઓ સાથે સંદેશા ચલાવવાને સમર્થ કરનાર દૂરદર્શક તરુને આ લોકો આટલી પૂજ્યબુદ્ધિથી જોતા હતા, અને તેની ડાળી ભાગી નાંખનારને મોટામાં મોટો ગુનેગાર ગણતા હતા, તેનું શું કારણ હતું, તે હવે મને સ્પષ્ટ થયું. મને આવા વિવિધ વિચારોમાં રાત્રે સ્વસ્થ નિદ્રા પણ ન આવી, અને દૂરદર્શક તરુમાંથી હું ચામાચીડીયાના જેવી પાંખોવાળા, ભેંસના જેવાં શીંગડાંવાળાં, અને હાથીના જેવી સુંઢવાળાં વિચિત્ર દેખાવનાં પ્રાણીઓને મંગળમાં ફરતાં જોતો હોઉં, એવાં મને સ્વપ્ન આવ્યાં. એક સ્વપ્ન તો મને એવું આવ્યું કે જાણે હું મંગળમાં ગયો છું, અને ત્યાં ફરતાં ફરતાં ૬૦૦ ફીટના ઘેરાવાવાળી એક કરોળીયાની જાળમાં સપડાઇ ગયો છું. જાળમાં મને ભરાએલો જોઈને ગરુડના જેવી ચાંચવાળો અને ૪૦ ફીટ વ્યાસવાળો એક કરોળીઓ, જે તે જાળની એક બાજુએ લપાઈ રહ્યો હતો તે તરત જ દોડતો આવ્યો, અને

ચડપ લેઇને પોતાની ચાંચમાં મને ઉઠાવતો કે ગળી ગયો ! ભયથી મોટી બુમ પાડી હું જાગી ઉઠ્યો, અને જોઉં છું તો મારી પથારીમાં હું નિર્ભયપણે સુતો હતો, અને વહાણું વાયું હતું. હું શય્યામાંથી ઉઠ્યો અને દેહશુદ્ધિની સર્વ ક્રિયા કરી લીધી. પછી મારા વિશ્વાસુ નોકર એકસીલીને સુંદર તાજા ફળો મારા મોંઆગળ લાવીને મૂક્યાં, પણ રાત્રિના વિચારોમાં હું એવો તો તલ્લીન થઇ ગયો હતો કે મને તે ખાવાનું પણ સાંભર્યું નહિં, અને રેમણ્ડાનીવાટ જોતો બેશી રહ્યો. એટલામાં એકસીલીને મને કહ્યું કે આજ બે કલાક સુધી રેમણ્ડા કંઈ અગત્યના કામમાં રોકાયાથી અહિં આવી શકશે નહિ. આ સાંભળી મને પારવિનાની નિરાશા ઉપજી. (આ સ્થળે મારે જણાવવું જોઇએ કે આ બેટના લોકો ઘડીયાળ વાપરતા નથી, પણ સમયનું માપ માઢવા આપણે ત્યાં જેવી પાણીની ઘડીઓ મૂકે છે, તેવી ઘડીઓ મૂકે છે. તેમને ત્યાં ચાલતા માપનો હિસાબ ગણીને મેં ઉપર,આપણે ત્યાં ચાલતું કલાકનું માપ લખ્યુંછે.)

બે કલાકનો સમય મને બે યુગ જેવો જણાયો. આખરે તે આવી. તે હજી તો બેઠી પણ ન હતી, એટલામાં મેં મારા પ્રશ્નો શરુ કર્યાં.

મેં પૂછ્યું, રેમણ્ડા ! આ ગગનમાં જે તારા રાત્રિએ નજરે પડે છે તે સઘળામાં જ મંગળની પેઠે વસ્તી છે કે ?

તેણે કહ્યું, ના. કેટલાકની સપાટી ઓલવાઇ ગયેલા જવાળામુખી પર્વતોની જ માત્ર છે. કેટલાકમાં એટલી બધી ટાઢ છે કે ત્યાં પ્રાણીઓ જીવી શકવાનો અસંભવ છે. એથી ઉલટું કેટલાકમાં હદઉપરાંત તાપ પડે છે. તોપણ ઘણા તારામાં વસ્તી છે, અને તેમના કેટલાંકમાં આપણને મળતાં આવે એવાં પ્રાણીઓ વસે છે, અને કેટલાકમાં કેવળ જૂદી જાતનાં પ્રાણીઓ વસે છે. બૃહસ્પતિમાં જે પ્રાણીઓ વસે છે, તે કંઇક વૃ-

ક્ષોને મળતાં અને કંઇક પશુઓને મળતાં છે. આ બેટના જં-ગલમાં જે સઉથી મોટામાં મોટાં વૃક્ષ છે, તેવડાં મોટાં તેઓ હોય છે, અને તેમને લાંબા લટકતા હાથ હોય છે. આ હાથવડે ત્યાંની હવામાં રહેલાં પારવિનાનાં જંતુઓને તેઓ ચુસીને ખાઈ જાય છે. શુક્રમાં પાંખવાળી તથા કંઇક બુદ્ધિવાળી વિલક્ષણ પ્રજા વસે છે. પણ આ બાબત હું સાંભળેલી કહું છું; કારણ કે દૂરદર્શક તરુની મદદવડે બીજા તારાઓને મેં ક્વચિત્ જ જોયા છે.

મેં પૂછ્યું, બીજા કયા કયા ગ્રહોસાથે તમારા લોકોએ સંબંધ બાંધ્યો છે ?

તેણે કહ્યું ઓરોન (મંગળ) વાસીઓવિના બીજા કોઈની સાથે અમે હજી સુધી સંબંધ બાંધ્યો નથી. અ-મારે અહિંના ખગોળવેત્તાઓ, આખા સૂર્યમંડળમાં ઓ-રોનવાસીઓને જ બહુ આગળ વધેલાં માને છે, અને તે-થી અમે માત્ર તેમની સાથે જ વાતચીતનો સંબંધ રાખ્યો છે. પચાસ વર્ષપૂર્વે જ્યારે દૂરદર્શક તરુનું મોટું દેવાલય અમે બંધાવ્યું ત્યારે અમારા ખગોળવેત્તાઓએ, તેની મદદવડે જોઇ શકાયા એવા સઘળા જ ગ્રહોનું નિરીક્ષણ કર્યું હતું, અને તેના અંતમાં તેમને જણાયું હતું કે ઓરોનવાસીઓ જ, આખા સૂર્યમંડળમાં અત્યંત બુદ્ધિમાન્ અને આગળ વધેલા છે. અમા-રા વિદ્વાનોને ઓરોનવાસીઓનું વિવિધ વિષયોનું જ્ઞાન એટલું તો ઉંચું અને અનુકરણ કરવા યોગ્ય જણાયું કે તેઓના ઘણા રીતરીવાજો વગેરે અમે ત્યારથી અમારે ત્યાં દાખલ કરી દીધા છે; અને હવે તો અમારી આખી પ્રજા તે પ્રમાણે જ ચાલે છે. સ્વલ્પમાં જીવનવિદ્યાની વિવિધ શાખાઓ મંગળમાં જે પૂ-ર્ણતાએ પહોંચાડવામાં આવી છે, તેટલી પૂર્ણતાએ તો નહિ તો પણ લગભગ તેના જેટલી જ પૂર્ણતાએ અમારે ત્યાં પહોંચાડવાની હવે પછીનાં થોડાં વર્ષોમાં અમે આશા રાખીએ છીએ. તમારો જીવ લેવાની અણિઉપર આવેલા અમારા લોકો

થોડા સમય ઉપર કેવા ઘોર પાપથી બચી ગયા હતા, તેનો વિચાર કરશો તો તમને તરત જ સ્પષ્ટ થશે કે હજી અમારા લોકો કેટલા પાછળ છે. ઓરોનના રાઓ (અધિપતિ રાજા) નો તમારો જીવ ઉગારવાનો અત્યંત તાકીદનો હુકમ એકદમ ન છુટયો હોત, તો આજે તમે ભાગ્યે જ આ પ્રમાણે મારી સાથે વાત કરવાને ભાગ્યશાળી થયા હોત.

મેં આશ્ચર્યથી પૂછયું, મારો જીવ ઉગારવામાં ત્યારે શું હું મંગલાધિપતિનો આભારી છું ?

રેમણ્ડાએ કહ્યું, એમાં લેશ પણ સંશય નથી. જ્યારે તમને કેદ કરવામાં આવ્યા, અને તમને મૃત્યુની શિક્ષા ફરમાવવામાં આવી ત્યારે તમને કરવામાં આવેલી શિક્ષાની ઘોર નિર્દયતાવિષે મેં ન્યાયાધીશોને મારાથી બને તેટલું કહ્યું. પણ તેઓ એકના બે થયા નહિ. જે ડુંગરીઓ આ ટાપુના ચારે બાજુએ આવી રહી છે, તેમનો મારા કોમળ હસ્તવડે ચુરો કરવાનું કાર્ય સહેલું હતું, પણ તે વજ્રહૃદયના ન્યાયાધીશોના નિશ્ચયને ફેરવવાનું કામ તેટલું સહેલું ન હતું. તમે રોકસાણાના પરમપૂજ્ય દેવનો, કોઇ કાળે પણ માફી ન મળી શકે એવો અપરાધ કર્યો હતો. તમે એક પરમપવિત્ર દૂરદર્શક તરુને ભાગ્યું હતું, અને તેના પાવન રસને જમીનઉપર ઢળી જવા દીધો હતો. આવા ઘોર અપરાધની અમારે ત્યાં હમેશાં મોતની જ શિક્ષા કરવામાં આવે છે. દૂરદર્શક તરુના અપરાધનું વેર દૂરદર્શક તરુપાસે જ હમેશાં લેવડાવવામાં આવે છે, અને ગુન્હેગારને તેના કેન્દ્રના અગ્નિથી હમેશાં બાળી દેવામાં આવે છે. તમારો જીવ ઉગારવાનો મારો સઘળો પ્રયત્ન જ્યારે મને નિષ્ફળ ગયેલો જણાયો ત્યારે હું દૂરદર્શક તરુના પૂજારીઓપાસે એકદમ ગઈ. (અમારે ત્યાંના ખગોળવેત્તાઓ દૂરદર્શક તરુના પૂજારી હોય છે, અને તેઓ જ ઓરોનસાથે નિશાનીઓવડે વાતચીતનો વ્યવહાર કરે છે.) મેં તેઓને બનેલી સઘળી હકીકત જણા-

ની, અને અમે એકદમ મંગળની સાથે સંદેશા ચલાવવા શરુ કર્યો. ઓરેનના રાજાને અમે સઘળો વૃત્તાંત નિવેદન કર્યો. તેણે બહુ જ સખ્ત શબ્દોમાં તમને કરેલી શિક્ષા ફેરવવાનો હુકમ કાઢ્યા. તેણે વિશેષમાં એ જણાવ્યું કે આ સંબંધમાં દીર્ઘ સમયથી તમને જણાવવાની અમારી ઇચ્છા હતી. પણ પ્રસંગવિના કહ્યું ન હતું. આજે તેવો પ્રસંગ આવવાથી અમને બહુ પ્રસન્નતા થઇ છે.

મંગળમાં અમારા કરતાં પણ બહુ બળવાન્ સ્ટેરીયનો (દૂરદર્શક તરુઓ) હોય એમ લાગે છે. તેઓ આપણી પૃથ્વીનું બહુ જ સૂક્ષ્મ રીતે અવલોકન કરે છે, અને આપણી પૃથ્વીમાં જે જે બને છે તેમાંનું ઘણું જાણતા હોય એમ લાગે છે. પૃથ્વીની સાથે વ્યવહાર ચલાવવાને માટે નિશાનીઓની કોઇ પદ્ધતિ સ્થાપવા માટે તેઓ બહુ દીર્ઘ સમયથી પ્રયત્નને સેવે છે, પરંતુ અમારા બેટની સાથે જ તેમ કરવામાં હજીસુધી તેઓ વિજયી થયા છે; કારણ કે અમારા જાણવા પ્રમાણે પૃથ્વીમાં અમારાવિના એવો બીજો કોઇપણ દેશ નથી કે જ્યાં દૂરદર્શક તરુઓ થતાં હોય. અમારે ત્યાં આવાં તરુઓ થવાથી ગ્રહોનાં રહસ્યો જાણવાનું સુગમ થઈ પડે એવાં સ્ટેરીયનો અમે સહેલાઇથી બનાવી શકીએ છીએ. અમને ઓરેનનિવાસીઓએ નૌકા બાંધવાનું અને પૃથ્વીની બીજી પ્રજાઓસાથે સંબંધ બાંધીને મંગળવિષે જે અમે જાણ્યું છે તે તેમને જણાવવા વારંવાર વિજ્ઞપ્તિ કરી છે, પણ હજી સુધી તેનો અમે સ્વીકાર કર્યો નથી. વહાણુ ન બાંધો તો બીજી કોઈ પ્રજાનું વહાણુ આ કિનારે આવી ચઢે તેની તપાસ રાખી, તે આવે ત્યારે તેના સંબંધમાં આવી, પૃથ્વીની બીજી પ્રજાઓને મંગળની આશ્ચર્યકારક હકીકતો જણાવવાનો પ્રયત્ન કરવા પણ પ્રસંગોપાત્ત તેમણે અમને સૂચવ્યું છે, પણ તેમ કરવાની પણ હજી સુધી અમે આનાકાની કરીએ છીએ. અમારા લોકોને વહાણુ બાંધવાનું

બિલકુલ જ્ઞાન નથી, અને અમારા આ ભાગના દરિયામાં એ-વાં તો ભયંકર તોફાનો થાય છે, અને જેનો સ્વાદ તમે પણ ચાખ્યો છે કે તેવા દરિયામાં વહાણમાં બેશીને ઉતરવાનું જોખમ વહોરી લેવાની અમારા લોકોની હિંમત ચાલતી નથી. વળી અમારા બેટની ચારે બાજુએ ટેકરીઓ આવેલી હોવાથી, બેટમાંથી દરિયામાં વહાણ મુકવાનું કામ અશક્ય જેવું છે; અને જે બાજુથી મૂકી શકાય એવું છે ત્યાં દરિયામાં એટલાં છાછરાં પાણી છે કે તોફાની સમુદ્રમાં ટકી શકે એવું મોટું વહાણ ભાગ્યે જ ત્યાંથી મૂકી શકાય. વળી અમારા ટાપુઆગળ આવી ચડેલા કોઈ વહાણસાથે જો અમે સંબંધ બાંધવાનો યત્ન કરીએ તો કદાચ તે વહાણના લોકો અમારાઉપર ચઢી આવે. અને અમારા ટાપુના સૌંદર્યથી મોહ પામી, તેને પોતાને કબજે કરી લે; અને આમ થતાં અમારી સ્વતંત્રતા અને સુખનો હમેશને માટે નાશ થાય. આ વગેરે કારણોથી મંગળવિષે અમારી પ્રજાએ જે કંઇ ગયાં પચાસ વર્ષથી જાણ્યું છે તેને અમારા મનમાં જ દાટી રાખવાનું અમે યોગ્ય ગણ્યું છે. જ્યારે ઓરોનના અધિપતિએ તમે અમારા કિનારાપર આવી ચડ્યા છો એમ જાણ્યું ત્યારે તમારા દ્વારા પૃથ્વીની બીજી પ્રજાઓને મંગળ સંબંધિ વૃત્તાંત જણાવવાનો અને મંગળના સુધારા પૃથ્વીમાં દાખલ કરવાનો તેને સંભવ જણાયો, અને તેથી તમને છોડી મૂકવાનો તેણે અમારા લોકોને બહુ જ આગ્રહ કર્યો. ન્યાયાધીશોનું મન ઓરોનના રાજાના સંદેશાથી ઢચુપચુ થવા લાગ્યું, તથાપિ તેમણે તેમનો નિશ્ચય ફેરવ્યો નહિ.

તેઓના આ દુરાગ્રહવિષે રંગસંકેતપ્રેરકયંત્રદ્વારા (રંગની નિશાનીઓને મંગળમાં પ્રેરનાર તેમણે બનાવેલા યંત્રને માટે મેં આપણી ભાષામાં આ શબ્દ નવો બનાવ્યો છે, અને ભવિષ્યમાં બીજા સારા શબ્દના અભાવે હું તેનો જ ઉપયોગ કરીશ.) મંગલાધિપતિને જણાવવામાં આવ્યું. તેણે તરત જ ધમકી આપી કે જો તમને એકદમ છોડી દેવામાં નહિ આવે તો બીજ્જ

ક્ષણથી રેકસાણાની પ્રજાસાથે ઓરોનવાસીઓ સઘળા પ્રકારનો વ્યવહાર એકદમ છોડી દેશે. આવી ધમકી પૂર્વે ઓરોનવાસીઓએ અમારા લોકોને કદી પણ આપી ન હતી. આ ધમકી જો અમલમાં મૂકવામાં આવે તો અમારી પ્રજાનો અભ્યુદય તત્કાળ અટકે, અને અમે દુઃખદાયક સ્થિતિમાં આવી પડીએ, એમ હતું. પરંતુ આ ધમકીની પણ ઘરડા ન્યાયાધીશોઉપર કશી જ અસર થઈ નહિ. ઘરડાઓને ઘણું કરીને સુધારાવધારા ગમતા નથી, અને તેથી મંગળસાથેનો સંબંધ છૂટવાથી તેમને કશું જ ભારે હાનિજેવું ન લાગ્યું. આ હકીકત પુનઃ મંગલાધિપતિને જણાવવામાં આવી. તેણે કહ્યું કે પ્રજાને આ હકીકત જણાવીને ઘરડા ન્યાયાધીશોને એકદમ બદલી નાંખો. આ પ્રમાણે તરત જ કરવામાં આવ્યું, અને તેનો કેવો પરિણામ આવ્યો હતો, તે તમને ખબર જ છે. છેલ્લાં પચીસ વર્ષથી આ ટાપુનાં વિવિધ કાર્યોમાં ઓરોનના રાઓની જ વારંવાર સલાહ લેવામાં આવે છે, અને તેની સલાહ કેવળ નિઃસ્વાર્થ અને શુદ્ધ બુદ્ધિથી ભરેલી હોવાથી હંમેશાં તે પ્રમાણે અનુસરવામાં આવે છે. અમારી પ્રજામાં ઓરોનનો રાઓ અત્યંત પ્રિય થઇ પડ્યો છે, અને અમારા હાલના રાજ્યવ્યવસ્થાપકના મૃત્યુ પછી ઓરોનના રાઓને જ અમારા રાજાતરીકે સ્થાપવાનો અમારા લોકોનો અભિપ્રાય જણાય છે.

ચાર કરોડ એંશી લાખ માઇલ છેટે રહેલી એક વ્યક્તિ કે જેનામાં પોતાના હુકમને અમલમાં ન મુકનારને શિક્ષા કરવાનું જરા પણ સામર્થ્ય નહતું તેવી એક વ્યકિતને પોતાના રાજાતરીકે પસંદ કરવાનો વિચાર સાંભળીને હું આશ્ચર્યથી એવો તો સ્તબ્ધ થઇ ગયો કે એક ક્ષણવાર તો હું બેભાન જેવો થઇ ગયો. અને તેથી રેમણ્ડાની વાતચીતનો કેટલોક ભાગ હું બરાબર સાંભળી પણ શકયો નહિ.

તમે હમણાં જે કહ્યું તે કૃપા કરી ફરી કહી જાઓ,

એવું હું તેને કહેવા જતો હતો એટલામાં એક નોકરે આવી રેમંડાને જણાવ્યું કે સ્ટેરીયનના પૂજારીઓની સભા મળી છે, અને તમને બોલાવે છે. પછી રેમંડાએ મને ખુલાસો કર્યો કે હું કંઇ રાજકન્યા નથી, પણ સ્ટેરીયનની પૂજારણ છું. સાંજે તમને મંગળની ઝાંખી કરાવીશ, એમ કહીને પછી તે ચાલી ગઈ. તેના આ વચનથી મને રોમેરોમે અપાર આનંદ પ્રકટ્યો થોડા કલાક પછી યુરોપના કે અમેરિકાના કોઈ પણ વિદ્વાને આજસુધી કદી પણ નહિ જોયેલો એવો દેખાવ—મંગળનાં મેદાન, પર્વતો, લોકો વગેરે—મારી દૃષ્ટિએ પડશે, એ વિચારથી હું ગાંડોઘેલો થઇ ગયો.

प्रकरण ७.

મોટું દૂરદર્શક યંત્ર.

પોતે આપેલા વચનપ્રમાણે, સાંજે સ્ટેરીયનની ટેકરીઉપર મને તેડી જવાને માટે રેમણ્ડા આવી. મંગળને જોવાની મારી જિજ્ઞાસા અને આતુરતા એટલાં બધાં વધી ગયાં હતાં કે તેના પરિણામમાં મને જ્વર ચઢી આવ્યો હતો. ઘડીકમાં મારૂં શરીર તપી જતું તો ઘડીકમાં ઠંડુ થઈ જતું. મારૂં મુખ પણ ઘડીકમાં લાલચોળ થઈ જતું તો ઘડીકમાં ફીકું પડી જતું.

મારી આવી સ્થિતિ તેના જોવામાં આવી, અને તેથી જે રક્ત વર્ણના અમૃતે પૂર્વે મને એટલો બધા લાભ જણાવ્યો હતો, તેનાં થોડાં ટીપાં તેણે મને મારો ઉકળાટ શમાવવાને પોતાની સાથે આણેલી શીશીમાંથી આપ્યાં. તેની અસર ધાર્યાપ્રમાણે જ થઇ. એક પળમાં હું શાંત થઇ ગયો, અને શાંતિથી તેની સાથે જવાને તૈયાર થયો. માર્ગમાં કશું પણ જાણવાજેવું બન્યું નહિ. થોડી વારે તે ટેકરીઉપર રાખેલા અસાધારણ મોટા કદના દૂર-દર્શક યંત્રપાસે અમે આવી પહોંચ્યાં. રેમણ્ડાએ મને કહ્યું કે જે મકાનમાં આને રાખવામાં આવ્યું છે તે મકાનને તથા આ યંત્રને બહારની બાજુએથી આમતેમ જોવામાં આજે નકામો સમય ગાળશો નહિ. કોઇ બીજા નિવૃત્તિના સમયે આપણે તે સર્વ જોઇશું. તોપણ તેણે મને એટલું તો કહ્યું કે અમારે ત્યાં ઉગતા દૂરદર્શક તરુઉપર જે અસાધારણ મોટા કદના, તથા સર્વ પ્રકારે જેવા જોઇએ તેવા કાચ ઉત્પન્ન થાય છે તેથી જ આવું મોટું દૂર્બિન બનાવવાને અમે સમર્થ થયાં છીએ. આ પ્રમાણે વાર્તા કરતાં કરતાં અમે તે ટેકરીની બાજુમાં જણાતા એક બારણાઆગળ આવી પહોંચ્યાં. રેમણ્ડાએ એક વીજળીનું બટન દાબ્યું કે તરત જ એક પૂજ્ય દેખાવના પુરુષે બારણું ઉઘાડ્યું. મને જોઇને તે કંઇક આશ્ચર્ય પામ્યો પણ કશું બોલ્યો નહિ. અમને અંદર લેઇને તેણે સંભાળથી પાછું બારણું અડકાવ્યું. પછી ખડકમાં ખોદી કાઢેલી એક સાડીવાટે અમે ઉપર ચઢવા લાગ્યા. મારા અનુમાન પ્રમાણે લગભગ બસેં પગથીયાં ચઢ્યા પછી અમે એક મોટા ઓરડામાં આવ્યાં. તેની ભીંતે નકશા ટાંગી દીધા હતા. આ નકશા હું ધારૂં છું કે મંગળના હશે, કારણ કે તેમાંનો કોઇ પણ નકશો આપણી પૃથ્વીને મળતો આવતો ન હતો. તે ઓરડામાં કેટલાક મેજ અને ખુરશીઓ પડેલી હતી. આ ઓરડાની એક ભીંતમાં થઇને એક લાંબી ધાતુની નળી અંદર આવી રહેલી

જણાતી હતી. તે મોટા સ્ટેરીયનની હશે, એમ મેં તરત જ જાણ્યું. આ નળીને છેડે એક મનુષ્ય બેઠો હતો. તે સ્ટેરીયનનો પૂજારી હશે, એમ મેં અનુમાન કર્યું. તે એક ચર્મપત્રના કકડાઉપર કંઈક નોંધી લેવામાં તલ્લીન થઇ ગયેલો જણાતો. તેની બાજુએ એક નાના મેજઉપર કેટલાંક વીજળીનાં બટન હતાં. રેમણ્ડાએ મને સમજાવ્યું કે આ પેલું રંગસંકેતપ્રેરકયંત્ર (રંગની નિશાનીઓને મંગળમાં મોકલનારૂં યંત્ર)છે.

રેમણ્ડા અને તે પુરુષવચ્ચે, તે બેટના નિયમપ્રમાણે નમસ્કારાદિ વ્યવહાર થઈ ગયા પછી આજે શા શા વિષયઉપર સંદેશા ચાલ્યા, એ વિષે રેમણ્ડાએ તેને કેટલાક પ્રશ્નો કર્યા, અને તેના સંક્ષેપમાં ઉત્તરો આપ્યા પછી તે મનુષ્ય તે ઓરડામાંથી ચાલી ગયો. પછી તે પોતે તે દૂરદર્શકયંત્રપાસે બેઠી, તેને પુનઃ વ્યવસ્થાથી ગોઠવ્યું, રંગસંકેતપ્રેરકયંત્રમાં પણ કરવા ઘટે તેવી વ્યવસ્થા કરી, અને પછી ત્યાંથી ઉઠીને મને પોતાની જગોએ બેસવાને કહ્યું. સ્વપ્પમાં જાણે હું હોઉં એમ મને ભાન થયું. કોઈ પર્વતના શિખરઉપરથી નીચે પડતું નાંખવાની તૈયારી કરનારના મનમાં કેવા વિચાર ચાલતા હશે તેનો મને અનુભવ નથી. પણ મને લાગે છે કે આ ક્ષણે મારા મનની સ્થિતિ લગભગ તેના જેવી જ થઈ હોવી જોઈએ. મને યંત્રની અંદર જોતાં જાણે ભય થતો હોય એવું ભાન થયું. મારા આગળ પડેલી એક નાની નળી કરોડો ગાઉ દૂર રહેલા એક ગ્રહની ગુપ્ત વાતો મને પ્રકટ કરશે, એ શું સંભવિત છે? શું મને સ્વપ્ન તો નથી આવ્યું ? હું તે યંત્રપાસે બેઠો, અને તોપણ અંદર જોતાં મારૂં મન ઢચુપચુ કરવા લાગ્યું. ભય ઉપજાવે એવી ગુપ્ત મોહિની તે યંત્રમાં હોય એમ મને જણાયું. મારો શ્વાસ વેગથી ચાલવા લાગ્યો. મારૂં હૃદય ધડકવા લાગ્યું. મારી નાડી અસાધારણ વેગથી ઉછળવા લાગી. મારા મુખઉપર રુધિર ચઢવા અને ઉતરવા લાગ્યું. પછી એકાએક વેગથી

નિશ્ચય કરીને મેં નળી પકડી, અને મારાં નેત્ર તેને લગાડ્યાં.–ગુલાબી પ્રકાશથી છવાઈ રહેલાં મંગળનાં મેદાનો, ખીણો અને પર્વતો મારી દૃષ્ટિએ પડ્યાં.

મારા જોવામાં જે આવ્યું તેથી મારા અંતઃકરણમાં આશ્ચર્યનો વેગ એટલો બધો તો વધી ગયો કે હું બેભાન થઈ ગયો, અને મારી ખુરશીઉપર નિશ્ચેષ્ટ થઇને પડ્યો. રેમણ્ડા વીજળીના વેગે મારી મદદે ધાઇ આવી. પેલું રક્ત વર્ણવાળું અમૃત પાછું મારૂં મુખ ઉઘાડીને તેણે અંદર નાંખ્યું, અને પૂર્વની પેઠે જ તેની ચમત્કારિક અસર તત્કાળ થઈ. હું એક ક્ષણમાં સાવધ થઈ ગયો. એક અક્ષર પણ બોલ્યા વિના તે યંત્રની નળીમાં પાછાં મેં મારાં નેત્ર સ્થાપ્યાં, અને મારા આખા શરીરમાંથી જાણે મારો આત્મા સંકેલાઇને મારાં નેત્રમાં જ આવીને બેઠો હોય તેમ અસાધારણ જીજ્ઞાસા અને અત્યાનંદથી હું તાકી તાકીને જોવા લાગ્યો. અને જે મેં જોયું તે આ હતું—અત્યંત સ્વચ્છ ગુલાબી રંગના પ્રકાશના સમુદ્રમાં ડુબી ગયેલું, અને અકથ્ય સૌંદર્યવાળું એક વિશાળ ભવ્ય ક્ષેત્ર. તેમાં ઉગેલી વનસ્પતિ અથવા વનસ્પતિજેવું જે દેખાતું હતું તે અત્યંત સુંદર અને રમણીય હતું. નાનામોટા સર્વ કદનાં અને આકારનાં તેમાં વૃક્ષો હતાં, અને ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારની આકૃતિવાળાં પુષ્પો તે ઉપર આવી રહ્યાં હતાં. તે મેદાનમાં ગાળે ગાળે મકાનો હતાં, અને તે ત્યાંના રહેવાસીઓનાં હોય એમ મને જણાયું. જે પદાર્થનાં તેઓ બાંધેલાં હતાં, તે પદાર્થ આપણે ત્યાં થતા કાચને મળતો જણાયો, અને તેના વિધવિધ પ્રકારનાં ઘડેલા ઘાટઉપરથી મને લાગ્યું કે આપણે ત્યાંના લોખંડની પેઠે તે ટીપી શયાય એવો તથા રસ કરીને તેનાં બીબાંથી વિવિધ ઘાટ કરી શકાય એવો હશે. મારી દૃષ્ટિએ પડેલો આ દેખાવ અત્યંત રમણીય છતાં, અને તેના ઉપરથી આંખ ખસેડવાનું જરા પણ મન ન થાય એવો છતાં પેલાં મકાનોમાંથી

એક મકાનની પાસે મેં એવું કંઇક જોયું કે જેથી બીજું સઘળું જોવાનું હું ભૂલી ગયો, અને મારાં નેત્ર અત્યંત રસથી તેના ઉપર જ ઠરી ગયાં. મેં જે જોયું તે બીજું કંઇ ન હતું પણ મંગળમાં રહેનાર બે પ્રાણી હતાં. મને તેઓ આશરે દશ ફીટ ઉંચાં જણાયાં. મનુષ્ય પ્રાણીની પેઠે જ તેઓ સીધાં ટટાર ઉભાં રહ્યાં હતાં. તેઓને હાથ અને પગ આપણા જેવા જ હતા, પરંતુ દરેક હાથે અને પગે તેમને પાંચને બદલે દશ દશ આંગળાં હતાં. તેઓનાં મુખનો દેખાવ અત્યંત વિલક્ષણ હતો. તેઓનાં નેત્ર ઘણાં જ મોટાં હતાં; તેમનો વ્યાસ મને બરાબર ત્રણ ઇંચનો જણાયો. રોકસાણાના રહેવાસીઓનાં નેત્રમાં રંગ બદલ્યા કરવાની જે વિલક્ષણ શક્તિ મેં જોઇ હતી તેવી જ અખંડ રંગ બદલ્યા કરવાની શક્તિ તેઓનાં નેત્રમાં હતી; માત્ર રોકસાણાવાસીઓની શક્તિ બહુ જ ન્યૂન પ્રમાણમાં હતી, અને આ લોકોની અત્યંત પૂર્ણતાએ પહોંચી હતી. તેઓ આશ્ચર્ય-કારક ઝડપથી પોતાનાં નેત્રના રંગ બદલે છે, અને એક રંગના સૂક્ષ્મ ભેદને, બીજા સૂક્ષ્મ ભેદમાં એવી તો ઝડપથી બદલી નાંખે છે કે તે જોઇને બુદ્ધિ ચકિત થઇ જાય છે. ખરેખર તેઓનાં નેત્રનો રંગ એટલી તો ત્વરાથી બદલાતો કે પહેલાં તો તેમને અનુસરવાનું કાર્ય મને કેવળ અશક્ય જણાયું. તેઓને મુખ બિલકુલ નથી, અને આપણે જે ભાગમાં નાક છે, તે ભાગમાં તેમને હાથીની સુંઢજેવો માંસનો એક અવયવ આગળ નીકળી આવ્યો હોય છે. આ સુંઢ પુખ્ત ઉમરના મનુષ્યોને આશરે ત્રણ ફીટ લાંબી હોય છે. બાળકોને તેઓના વયના પ્રમાણમાં ઓછી લાંબી હોય છે. જે બે પ્રાણીઓને હું જોયા કરતો હતો તેમાંથી મોટા પ્રાણીના વાળ કંઇક અધિક લાંબા અને સિંહની યાળના જેવા પીળચટા રંગના હતા. તેને સોનેરી રંગની દાઢી હતી. નાના પ્રાણીને દાઢી ન હતી, અને વાળ ચળકતા સોનેરી રંગના હતા. આ ઉપરથી મેં અનુમાન કર્યું કે નાનું પ્રાણી સ્ત્રી જાતિનું અને મોટું પુરુષજાતિનું હશે.

દરેકના કપાળના મધ્ય ભાગમાંથી એક અણીયાળુ શીંગડુ ઉગી નીકળ્યું હતું. આ શીંગડું આશરે પોણા બે ફીટ લાંબુ હતું, અને નેત્રને ઝંખવી નાંખે એવું શ્વેત વર્ણનું હતું. તેઓએ જેમ માથે કશું પહેર્યું ન હતું, તેમ પગે પણ કશું પહેર્યું ન હતું. તેઓનાં શરીરનો બાકીનો ભાગ રેશમજેવા જણાતા કોઇ વસ્ત્રથી ઢાંકી લીધો હતો. આ વસ્ત્ર ચામડીની સાથે એવું તો ચુસ્ત આવી રહ્યું હતું, કે પહેલાં તો મેં તેને ચામડી જ જાણી હતી. પછીથી રેમણ્ડાએ મારી આ ભૂલ સુધારી હતી અને મને જણાવ્યું હતું કે કાંતેલા કાચના બનાવેલા સ્થિતિસ્થાપક એક પદાર્થનું તે બનાવવામાં આવ્યું હતું. સ્ત્રી અને પુરુષ બંનેનો પોષાક બધી જ બાબતમાં સરખો હતો. જાડી ચામડીની પેઠે શરીરઉપર તે તંગ આવી રહ્યો હતો. આ પૂર્ણતાવાળા પોશાકની સાથે આપણે ત્યાંના સ્ત્રી અને પુરુષોના પોષાકની મારા મનમાં સરખામણી થતાં મને આપણો પોશાક બહુ જ અપૂર્ણતાવાળો લાગ્યો. તે ૨૧ અને ૨ે (પુરુષને મંગળમાં ૨૧ અને સ્ત્રીને ૨ે કહે છે) એકબીજાના ભણી પોતાનાં મુખ રાખીને ઉભાં હતાં, અને તેઓને હોઠ અથવા મોં હોત નો તેઓનાં નેત્રના રંગનાં આશ્ચર્યકારક ફેરફારઉપરથી અને તેઓની વિલક્ષણ સુંદના વિવિધ પ્રકારે થતા હલનચલનઉપરથી, તેઓમાં એકબીજાસાથે બહુ રસભરી વાતચીત ચાલતી હતી, એમ હું ખાતરીથી કહી શકત. મને થોડી વારમાં જણાયું કે જ્યારે એકનાં નેત્ર ઝાંખાં અસ્માની રંગનાં થયાં ત્યારે અન્યનાં નેત્રમાં મેઘધનુષ્યના સઘળા જ રંગો જણાયા. એકાએક મેઘધનુષ્યના રંગો જેના નેત્રમાં જણાયા હતા, તે પ્રાણીનાં નેત્ર ઝાંખા આસ્માની રંગના થઇ ગયાં, અને પેલા બીજા પ્રાણીનાં નેત્રમાં જાતજાતના રંગો ઉપરાઉપરી થવા માંડ્યાં. આ દેખાવ જેવો આશ્ચર્યકારક હતો તેવો જ સુંદર હતો. થોડી વારસુધી તેમને ધારીધારીને જોયા પછી મને તે દિવસે

રાત્રે મેં ટેકરીઉપર જે વિવિધ રંગના દીપકો જોયા હતા, તે સાંભરી આવ્યા; અને આ સર્વનું રહસ્ય એકદમ મારા મગજમાં સ્ફુરી આવ્યું. મને સ્પષ્ટ થયું કે આ એરોનવાસીઓ વૈખરી વાણીનો ઉપયોગ કરતા નથી, અર્થાત્ આપણી પેઠે મુખથી બોલતા નથી, પણ તેઓના નેત્રના બદલાતા રંગોથી તેઓ પોતાના વિચાર અને મનોભાવ દર્શાવે છે.

મારી પાસે બેઠેલી રેમણ્ડાને મેં પૂછ્યું કે મારૂં આ અનુમાન ખરૂં છે ? તેણે કહ્યુ, તમારૂં અનુમાન ખરૂં છે. તે લોકોના ઇતિહાસલેખકો જણાવે છે કે હજારો વર્ષપૂર્વે મંગળના વતનીઓ વૈખરી વાણીથી વાતચીત કરતા. વળી તેમને પૃથ્વીના મનુષ્યોના જેવાં જ પુર્વે મુખ, દાંત અને નાક હતાં. એમ છતાં જેમ જેમ તેમની બુદ્ધિ વધતી ગઇ તેમ તેમ તેઓ વાણીનો ઓછો ઉપયોગ કરતા ગયા, અને મુખના ભાવવડે પોતાના વિચારો બીજાને જણાવવા લાગ્યા. તેઓનાં નેત્ર તો પૂર્વથી જ મોટાં અને વિવિધ ભાવને દર્શાવી શકે એવાં હતાં, પરંતુ પોતાના વિવિધ મનોભાવને દર્શાવવાને માટે તેઓ જેમ જેમ તેમનો અધિક ઉપયોગ કરતા ગયા, તેમ તેમ જેમ આપણી ચામડીનો વર્ણ આપણા મનમાં થતી લાગણીના પ્રમાણે અમુક સમયે લાલ અને અમુક સમયે ફીકો પડી જાય છે, તેમ તેઓની લાગણીઓના ભેદપ્રમાણે વિવિધ રંગને બદલવાના સામર્થ્યવાળાં થતાં ગયાં. જ્યારે મંગળની પ્રજાનું નેત્રના રંગ બદલવાનું સામર્થ્ય ઘણું વધ્યું ત્યારે ત્યાંના એક મહાવિદ્વાને વર્ણભાષા શોધી કાઢી. જેમ આપણે અક્ષરો, પદો અને શબ્દોનો ઉપયોગ કરીએ છીએ તે જ પ્રમાણે તેઓ રંગો અને તેમના સૂક્ષ્મ ભેદોનો ઉપયોગ કરે છે. આ સ્થળે રેમણ્ડાને મેં પણ કહ્યું કે અમારે ત્યાં તારના સંદેશા મિંડા અને રેખા વગેરેના સંકેતોથી જ પહોંચાડવામાં આવે છે. તેણે બહુ ધ્યાન દેઇને મારૂં કહેવું સાભળ્યું. પછી તે બોલી, મંગળવાસીઓની વર્ણ-

ભાષા પણ કંઈક એવા જ ધોરણઉપર રચાયલી છે.

આરંભમાં આ રંગની ભાષાનો બહુ જ થોડા લોકોએ સ્વીકાર કર્યો. સામાન્ય પ્રજાએ તો તેને હસી જ કાઢી. પણ વિચારને જણાવવાની તેની અત્યંત ઝડપથી તથા ભારે સરળતાથી ત્યાંના વિદ્વાનોમાં તે ધીરે ધીરે પ્રસરવા લાગી. આખરે રામખામાં (કાયદા બાંધનારી સભાને મંગળમાં રામખા કહે છે) મંગળની પ્રજાનાં સર્વ બાળકોને વર્ણભાષા ફરજીયાત શીખવવાનો કાયદો પ્રસાર કરવામાં આવ્યો. આ કાયદો જ્યારે પસાર થયો ત્યારે લોકલાગણી તેના વિરુદ્ધ ભારે ઉશ્કેરાઈ. પ્રજાનો મોટો ભાગ જોસભરેલી રીતે તેની સામો થયો. કેટલાકે કહ્યું કે આ નવી ભાષા જો સર્વત્ર સ્વીકારવામાં આવશે તો બોલાતી ભાષા થોડા સમયમાં નાશ પામશે. કેટલાકે વળી ભય બતાવ્યો કે વાણીસ્થાનોથી વિચારોને જણાવવાનો વ્યવહાર કેવલ છોડી દેવામાં આવશે તો પ્રજાની સઘળી રેઇ (સ્ત્રીઓ) અવશ્ય મરી જશે, અને રામખા ભરવાનું પણ કેવળ અશક્ય થઇ પડશે. મંગળમાં વસતા તે સમયના એક લેખકે લખ્યું હતું કે જે સભાના સભાસદોને નેત્રવડે વ્યાખ્યાનો આપવાનાં હોય, અને સામાના વિરોધી વિચારોનું ખંડન, એકબીજાના ઉપર પ્રહારો કરીને વાણીવડે ન કરી શકાતું હોય તે સભા એક ક્ષણ વાર ચાલે શી રીતે, તેનો એક ક્ષણ વાર તો કોઈ વિચાર કરો !

સામા પક્ષના ઘણા વિદ્વાનો અને પંડિતોએ ઉત્તરમાં કહ્યું હતું કે વાણીવડે વિચારો જણાવવાની શક્તિનો નાશ થવાથી હાનિ ન થતાં ખાસ લાભ થવાનો સંભવ છે. એથી બોલાતી ભાષાની કંઠોરતામાં આશ્ચર્યકારક સુધારો થવાનો તેથી વિચારો જણાવવાની ઝડપ અને સગવડ અપરિમિત વધશે. બોલાતી ભાષાકરતાં આ ભાષાની વિશ્વસનીયતા પણ બેહદ થશે. વળી આખી પ્રજા જો આ ભાષાનો સ્વીકાર કરશે તો પ્રજાની બુદ્ધિ ભવિષ્યમાં બેશુમાર વધશે, એટલું જ નહિ પણ મુખના હા-

વભાવોની સંખ્યાનું પ્રમાણ ઘણું વધી જવાથી પ્રજાના મુખનું સૌંદર્ય, માપ કાઢી ન શકાય એટલું વધી જશે.

વિરોધ એટલો બધો વધી ગયો કે પ્રજામાં માંહોમાંહે ભારે જોસથી લડાઈ ચાલી. બંને પક્ષકારો હેકીયા અને અન્હેકીયા એવાં નામોથી ઓળખાતા. નેત્રની ભાષા દાખલ કરવા માટે હેકીયા લડ્યા, અને તે ન દાખલ થવા દેવા માટે તેટલા જ જુસ્સાથી અન્હેકીયા લડ્યા. એક હેકીયા એક અન્હેકીયાને પોતાનો કટ્ટામાં કટ્ટો શત્રુ ગણતો અને તેની સાથે બોલતો, ખાતો, અથવા કોઈ પણ જાતનો વ્યવહાર કરતો નહિ. વીજળીવડે આકાશમાં ફરનારાં વિમાનો, તથા તેવાં જ બીજાં વીજળીવડે ચાલનારાં યંત્રો મંગળમાં શોધી કાઢવામાં આવ્યાં ન હતાં. તે પૂર્વે આ બધા વધરા ત્યાં ચાલ્યા હતા. તે સમયે તેઓ ચાકુ, તરવાર વગેરે હથિયારોથી લઢ્યા હતા. વળી તેઓ લાંબી નળીઓવડે લઢતા. આ નળીઓનો એક છેડો ભરી લેવામાં આવતો હતો. પછી તેમાં ભરવામાં આવેલા ધાતુના કકડાઓને, સળગી ઉઠે એવા ચોકસ પદાર્થોને બાળીને તેથી ઉત્પન્ન થયેલા ગૅસવડે બહુ વેગવડે છોડવામાં આવતા હતા. વળી તેઓ **ગાર્ગસીયા** નામની એક વનસ્પતિથી પણ લડતા. આ વનસ્પતિ ખાસ મંગળમાં જ થાય છે. જમીનઉપર તેનું બીજક માત્ર નાંખતાં તે ઝપાટાબંધ ઉગી નીકળે છે, અને જ્યાં ઉગે છે, ત્યાંથી આજુબાજુ કેટલાક ગાઉ સુધી મરકોને ફેલાવે છે.

પરસ્પરના યુદ્ધથી મંગળની સમગ્ર પ્રજાનો નાશ થઈ જશે, એમ અનુમાન થવા લાગ્યું. અંતે લોકોમાં એવી વાત થવા માંડી કે રંગની ભાષાના વિરુદ્ધ પક્ષવાળાનો મુખ્ય સરદાર જીયાન્ડીયા પોતે જ તે ભાષામાં અત્યંત કુશળ છે, એટલું જ નહિ, પણ પ્રસંગોપાત્ત તે ભાષાનો તે ઉપયોગ પણ કરે છે. કેટલાકે તો એટલે સુધી કહ્યું કે રંગની ભાષાના પક્ષકારોમાંથી કેટલાક આગેવાનોસાથે તે ભાષામાં જ તેને જોસભેર તકરાર

કરતો અમે જોયો હતો. અન્હેકીયાઓએ આ વાત ખોટી છે, એમ સત્તાવાર રીતે જાહેર કર્યું, અને વિશેષમાં એ જણાવ્યું કે જીયાન્ડીયાએ આ ભાષાનો ઉપયોગ કોઈ ક્ષણે પણ કર્યો છે, એવું કોઇ સિદ્ધ કરી આપે તો તેઓ પોતાનાં શસ્ત્રો હેઠાં મૂકી દેવા તૈયાર છે.

આ જાહેરનામાથી લડાઇનો થોડા દિવસ પછી અંત આવ્યો; કારણ કે કેટલાક દિવસ પછી વર્ણભાષાના પક્ષકારોની છાવણીમાં, સાધારણ સિપાઇના વેષમાં, એક તરુણ બાળાસાથે વાત કરતો જીયાન્ડીયા પકડાયો. તે બાળાની સાથે રંગની ભાષામાં તે બહુ જ છટાથી વાત કરતો હતો, અને તેના પ્રત્યેનો પોતાનો પ્રેમ દર્શાવતો હતો, અને વાતચીતના મધ્યમાં જ કેટલાક મનુષ્યોએ તેને પકડ્યો તેથી ફરી જવાને કશો જ માર્ગ રહ્યો ન હતો. આથી જાહેરનામા પ્રમાણે લડાઈ બંધ થઇ, અને વર્ણભાષાના પક્ષકારો જીત્યા. તેઓનું બલ અલ્પ સમયમાં રાજ્યમાં ઘણું જ વધી પડ્યું, તેથી તેઓએ પૂર્વે પસાર કરેલો કાયદો અમલમાં મૂકયો એટલું જ નહિ પણ વિશેષમાં નવો એવો કાયદો કર્યો કે અંધ અથવા નેત્રના દોષવાળા પ્રાણીઓશિવાય, એ વર્ષ પછી કોઇ પણ પ્રાણી વાણીસ્થાનોનો ઉપયોગ કરી વાતચીત કરતો પકડાશે તો તેને મોતની શિક્ષા કરવામાં આવશે. આ નવા કાયદાને પણ તત્કાળ અમલમાં મૂકવામાં આવ્યો, અને તેની એટલી બધી તો અસર થઇ કે તેને પસાર થયાને પૂરું એક વર્ષ વીત્યું નહિ એટલામાં તો આખી પ્રજામાં વાણીસ્થાનોથી વાતચીત કરવાનો વ્યવહાર બિલકુલ બંધ પડી ગયો. તેઓના ઇતિહાસલેખક ઓગના લખવા પ્રમાણે આ બનાવ આજથી ૧૪૭૭૮ વર્ષ પૂર્વે બન્યો હતો અને બીજા ઇતિહાસલેખક સોસ્કીના કહેવાપ્રમાણે ૯૮૧૩ વર્ષ પૂર્વે બન્યો હતો. (આવર્ષની સંખ્યા આપણા વર્ષના હિસાબપ્રમાણે ગણીને લખી છે.)

આ અરસામાં તેઓના કેટલાક વિદ્યાભિજ્ઞ પુરુષોએ એવો અભિપ્રાય દર્શાવ્યો કે આપણી પ્રજાએ સઘળો આહાર પ્રવાહીરૂપમાં ગ્રહણ કરવો, એ અધિક યોગ્ય છે. થોડા જ સમયમાં એક કાયદો પસાર કરવામાં આવ્યો કે કોઈએ પણ હવેથી ઘન ખોરાક ખાવો નહિ. આથી ખોરાકને ચાવવાની કડાકુટ મટી જતાં દાંતની કોઈને કશી જ અગત્ય રહી નહિ; અને આગ્રહથી આ રૂઢીનું હજારો વર્ષસુધી પાલન થતાં તે પ્રજાને મોંનો કશો ઉપયોગ ન રહેતાં બંધ મોંનાં બાળકો જન્મવા લાગ્યાં. આ સાથે કુદરતે તેઓનાં શરીરની રચનામાં બીજો ફેરફાર એ કર્યો કે નાકવડે તેઓ તેમના પ્રવાહી આહારને પી શકવા લાગ્યા. આમ ચાલતાં હવે તો ઓરોનવાસીઓના ચહેરાઉપર મોં હોવાનું જરાસરખું પણ ચિહ્ન રહ્યું નથી, અને નાકદ્વારા ખોરાક લેવાવા માંડતાં તે ધીરે ધીરે વધતાં ગયાં, અને હવે તો તમે જેમ હમણાં જુઓ છો તે પ્રમાણે સુંઢના આકારનાં થઇને રહ્યાં છે.

આટલું કહીને રેમણ્ડા બોલતી બંધ રહી; અને મારી સમીપ આવીને મંગળની સપાટીના બીજા જોવાલાયક ભાગ દેખાડવા માટે તેણે દૂર્બિનને જરા ફેરવીને ગોઠવ્યું. તેણે મને બતાવ્યું કે મંગળમાં માત્ર ચાર જ ખંડ છે અને તેમાંથી બે ગ્રહના વિશુવૃત્તની પાસે આવેલા માત્ર બે ખંડ જ જીવતાં પ્રાણીઓને વસવાને માટે લાયક છે. તેણે કહ્યું કે આપણી પૃથ્વી કરતાં મંગળનો વ્યાસ ઘણો જ ઓછો અર્થાત્ ૪૦૦૦ માઇલનો જ છે, અને પૃથ્વીના કદનું પ્રમાણુ જો ૧૦૦૦નું લેઇએ તો મંગળનું માત્ર ૧૬૮ નું જ છે. બંને ધ્રુવોની પાસે આવેલા બે ખંડોમાં વસ્તી ન હોવાનું કારણ એ છે કે તે ભાગમાં અખંડ બરફ હોય છે. મુખ્ય ખંડ ૧૦૦૦ માઇલ લાંબો અને ૮૦૦ માઇલ પોહોળો છે. રોકસાણાના ખગોળવેત્તાઓએ તેનું રેબિઝીયા નામ પાડ્યું છે. બીજો ખંડ ઘણો જ નાનો છે. તે

લંબાઈમાં ૭૦૦ માઈલ અને પહોળાઈમાં ૬૦૦ માઈલ છે. તેમાં ઓરાનનાં પશુઓની જ માત્ર વસ્તી છે. ગાતાં પક્ષિઓશિવાય બીજાં કોઇ જ જનાવરોને રેબિજીયાઉપર આવવા દેવામાં આવતાં નથી. પૂર્વે ભારવાહક વાહનોતરીકે તેમ જ ખોરાકતરીકે વિવિધ જાતિનાં જનાવરોનો તેઓ ઉપયોગ કરતા હતા. તેમાં એક છ લાંબા પગવાળા પાંખોવાળા, અને લાંબી ગરદનવાળા જનાવરને તો ગાડીઓ, બગીઓ તથા વિવિધ જાતનાં વાહનો ખેંચવામાં ઓરાનવાસીઓ ખાસ ઉપયોગમાં લેતા હતા. તો પણ જ્યારથી વિજળીવડે આકાશમાં ઉડતાં વિમાનો શોધી કાઢવામાં આવ્યાં છે ત્યારથી જનાવરોનો કશો જ ઉપયોગ રહ્યો નથી. ઉલટાં તેઓ નકામાં વચમાં નડતર કરનાર થઇ પડ્યાં હતાં. ઓરાનવાસીઓનું એવું માનવું છે કે પોતાને વધારે ચઢીયાતાં માનનાર પ્રાણીઓને જીવવાનો જેટલો હક છે તેટલો જ પશુઓને પણ છે. આથી જ્યારે એમ્બ્રિજીયા (પશુઓને તેઓએ આપેલું નામ) નો તેઓને કશો જ ઉપયોગ ન રહ્યો ત્યારે તેમને સર્વને વિમાનોમાં બેસાડીને તેઓ ઝાગોડા (નાના ખંડનું નામ) માં મૂકી આવ્યા હતા.

વળી જ્યારે મંગળના મહાન્ રસાયણશાસ્ત્રી ઈસાન્કોને પ્રત્યેક દુનિયામાં અખુટ જથામાં રહેલાં તથા બીજા કોઈ પણ પ્રકારના પ્રવાહી કે ઘન ખોરાકને લીધાવિના શરીરનું પૂર્ણ રીતે પોષણ કરવાને તથા તેના ક્ષયને અટકાવવાને સમર્થ એવાં કુદરતનાં સાદાં તત્ત્વોમાંથી એક નવી જાતનો પ્રવાહી આહાર બનાવવાની રીત શોધી કાઢી ત્યારથી દુધ વગેરે ખોરાકને માટે પણ જનાવરોને ઉછેરવાની અગત્ય તેમને બિલકુલ રહી નહિ; અને તેથી માત્ર ગાતાં પક્ષીઓશિવાય સઘળાં પશુઓને અને પક્ષીઓને, પૂર્વે કહ્યા પ્રમાણે ઝાગોડામાં મૂકી આવવામાં આવ્યાં હતાં, અને ઝાગોડામાં જેઓ રહેતા હતા તેમને રેબિજીયામાં આણવામાં આવ્યાં હતાં. આથી ઝાગોડા માત્ર પશુઓનો અને પક્ષીઓનો સ્વતંત્ર ખંડ થઇ પડ્યો.

આપણે ત્યાં જેવાં માંછલાં થાય છે તેવાં મંગળમાં માંછલાં નથી. વળી ત્યાં જે પાણી છે તેનું ઘટ્ટપણું આપણે ત્યાંના પાણીજેવું જરા પણ નથી. તે એટલું બધું ઓછું હોય છે કે આપણા પાણીમાં જેમ એક લોઢાનો કકડો નાંખ્યો હોય અને તે તરત તળીએ બેસે છે, તેમ ત્યાંના પાણીમાં એક બુચનો કકડો નાંખતાં તે તરત તળીએ બેસે છે. મંગલમાં કંઇક વિસ્તારવાળા કેટલાક સમુદ્રો છે, પણ તેમના જળનું ઘટ્ટપણું એટલું ઓછું છે કે જળના સમૂહ હોવાના કરતાં કોઇ ગૅસના મોટા સમૂહ જેવા તે વધારે દેખાય છે. આ પ્રવાહી પદાર્થના મોટા સમૂહમાં જે પ્રાણીઓ રહે છે, તે આપણે ત્યાંનાં પક્ષીજેવાં પણ નથી, અને માંછલાંજેવાં પણ નથી. બંનેની વચમાંનાં તેઓ છે. તેઓને પક્ષિની પાંખજેવી સુઇ (માંછલાંની પાંખો) હોય છે, તે વડે તેઓ કલ્પનામાં પણ ન આવી શકે એવા વેગથી વિસ્તારવાળા પ્રવાહી સમૂહમાં ગતિ કરે છે. જળના આવા ન્યૂન ઘટ્ટપણાને લીધે આ સમુદ્રો અત્યંત પારદર્શક છે, અને જે સ્થળે તેઓ દોઢ માઇલ ઉંડા હોય છે, તે સ્થળનાં તળીયાં પણ સહેલાઇથી જોઇ શકાય છે. આ વિચિત્ર સમુદ્રોના અંદરના ભાગમાં ગતિ કરતાં ત્યાંનાં વિચિત્ર પ્રાણીઓને જોવાથી જેવું તેવું આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થતું નથી. જાણે તેમને જોયા જ કરીએ એમ આપણને મન થાય છે. મેં એક વખતે જરા ભુરી પાંખોજેવી સુઇવાળા, અને ઘેરા આસ્માની રંગના ઓછામાં ઓછા સો ફીટ લાંબા એક મોટા સાપને અસાધારણ ઝડપથી પાણી ચીરતો ચાલ્યો જતો જોયો હતો. પાણીની ન્યૂન ઘનતાને લીધે આમાંના કેટલાક મોટા મત્સ્યો એક સેકંડમાં ડુબકી મારીને સમુદ્રની તળીએ પહોંચી જાય છે.

આ આશ્ચર્યકારક દેખાવો જોતાં જોતાં સમય એટલો બધો વહી ગયો કે આખરે રેમરડાને ચિંતા થઈ કે શ્રમથી અને આશ્ચર્યના આવેશથી મારી પ્રકૃતિ બગડશે. તેથી તેણે મને

કહ્યું કે આજ હવે જોવાનું બંધ રાખવું એ વધારે સારું છે-મેં તેનું કહેવું તરત જ સ્વીકાર્યું, કારણ કે બહુ વારથી આંખો તાણવાથી મને અંદર લાહ્ય બળતી હતી અને મેં જોયેલા વિચિત્ર દેખાવોથી મારું મગજ ધમધમી ગયું હતું.

प्रकरण ८.

મંગલના વતનીઓ કેવી રીત જીવે છે.

જે આશ્ચર્યકારક દેખાવો મારી દૃષ્ટિએ પડ્યા હતા તેના વિચારમાં ને વિચારમાં તે રાત્રે મને નિદ્રા આવી શકી નહિ. પ્રસંગોપાત્ત મને એમ થઈ આવતું કે મેં જે જોયું હતું તે સ્વપ્નમાં જ જોયેલુ હોવું જોઈએ, અને મારી દૃષ્ટિએ પડેલાં મંગળનાં મેદાનો અને લોકો મારી કલ્પનાના જ પરિણામો હોવા જોઈએ. બીજે દિવસે રેમણ્ડા નિત્યના કરતાં ઘણી જ વહેલી મારી પાસે આવી, અને મને કહેવા લાગી કે તમારા ગયા પછી મંગળના કેટલાક મુખ્ય વિદ્યાભિજ્ઞ પુરુષો સાથે મેં વાતચીત ચલાવી હતી, અને તેમાંના એકે તો તમને જોવાની અને રંગ-સંકેતપ્રેરકયંત્રની મદદવડે તમારી સાથે વાત કરવાની અત્યંત ઇચ્છા દર્શાવી છે. ઓરોન (મંગળ) માં જે વિદ્યાવૃદ્ધિ અને સુધારાવધારા આજસુધીમાં થયા છે, તેનું તમને જ્ઞાન આપવાની તેઓની ઇચ્છા છે, જેથી કોઈ દિવસ પણ જો સુભાગ્યે તમને તમારા સ્વદેશમાં જવાનો પ્રસંગ આવે તો જે કંઈ તમે જોયું હોય અને સાંભળ્યું હોય તેનું પૃથ્વીના બીજા દેશના લોકોને

જ્ઞાન આપી શકે. મેં રેમણ્ડાને કહ્યું કે ઓરોનના આ મહાન્ વિદ્વાનની મુલાકાત હું અત્યંત આનંદથી લેઇશ, કારણ કે મંગલવાસી લોકોના રીતરીવાજો અને જીવનસંબંધી વિશેષ હકીકત જાણવાને હું તલપાપડ થઈ રહ્યો છું, એટલું જ નહિ પણ મારા મનમાં બીજા હજારો પ્રશ્નો ગઈ રાતના ઉઠ્યા છે, અને તે સર્વના ખુલાસા મેળવવા હું ટમટમી રહ્યો છું.

આ વગરે વાતચીત થયા પછી તે પોતાને સ્થાને ગઈ. પછી જ્યારે દૃષ્ટિમર્યાદામાં ઓરોનનું ઝાંખા રાતા રંગનું બિંબ જોઈએ તેટલું ઉંચે જણાવા લાગ્યું કે સ્ટેગીયનની ટેકરીઉપર મને તેડી જવાને તે આવી. ત્યાં પહોંચતાં જ તે તરત રંગસંકેતપ્રેરકયંત્રઉપર બેશી ગઈ, અને સંકેતોવડે મંગળમાં ખબર આપી દીધી કે હું આવ્યો છું. મંગળમાં રંગસંકેતપ્રેરકયંત્રઉપર બેઠેલા પુરુષે તરત જ પેલા વિદ્વાન્ પુરુષને સંદેશો પહોંચડાવ્યો, જે મળતાં જ આકાશમાં ગતિ કરનારા એક મોટા વિમાનમાં બેશીને તે ત્યાં આવ્યો. હું હાજર છું, એવું તેને જણાવવામાં આવતાં તેણે મને પૂછ્યું કે ' કુદરત અને જીવન અનુકૂળ વર્તીને તમને સર્વોત્તમ સુખનું ભાન કરાવતાં જ હશે ? ' (રેમણ્ડાએ આ સ્થળે મને જણાવ્યું કે મંગળવાસીઓ પરસ્પરને જ્યારે મળે છે, ત્યારે આ પ્રમાણે પ્રશ્ન કરે છે. આપણામાં જેમ ' સાજાતાજા તો છો કેની ? ' 'શરીરે સુખી તો છો કેની ? ' વગેરે પ્રશ્નો એકબીજાને કરવામાં આવે છે, તેની પેઠે મંગળના લોકો ઉપર જણાવેલા વાક્યવડે એક બીજાની ખબરઅંતર પૂછે છે.) તે વિદ્વાનનું નામ સર્નદી હતું. (રંગની ભાષામાંથી આપણી વાણીમાં રેમણ્ડાએ આ શબ્દનું આ પ્રમાણે ભાષાંતર કર્યું હતું.) મેં રેમણ્ડાદ્વારા તેને જણાવ્યું કે હું શરીરે સાજોતાજો છું, અને આશા રાખું છું કે જીવન તમને સર્વ પ્રકારનાં સુખોનું ભાન કરાવતું જ હશે. તેણે કહ્યું કે હા, મને તથા સર્વ ઓરોનવાસીઓને કરાવે છે. પછી તેણે મને જણા-

વ્યું કે અમારા લોકવિષે જો તમારે કંઈ ખુલાસા પૂછવા હોય તો પૂછો; હું ખુશીથી તેના ઉત્તર આપીશ. સર્નદીસાથે હું સાક્ષાત્ વાત કરતો ન હતો, પણ રેમણ્ડાદ્વારા કરતો હતો, એ વાચકને પુનઃ પુનઃ સ્પષ્ટ કરવાની અગત્ય નથી. રંગસંકેતપ્રેરક-યંત્રદ્વારા સંકેતો પ્રેરવાનું, અને પ્રેરાયલા સંકેતોને આપણી ભાષામાં ઉતારી લેવાનું કામ એટલું બધું ઝડપથી ચાલતું હતું કે દીર્ઘ કાલના અભ્યાસવિનાના મનુષ્યવિના બીજાના આ યંત્રદ્વારા શી ગડમથલ ચાલે છે, તેને સહજ અંશમાં પણ સમજવાના આશરા ન હતા. મંગળમાંથી પ્રેરાતા સંદેશાને મારામાં શુદ્ધ સ્નેહને રાખનારી રેમણ્ડા જ ઉતારી લેતી હતી, અને મારા પ્રશ્નોને પણ સંકેતદ્વારા તે જ પ્રેરતી હતી દીર્ઘ કાળના અભ્યાસથી તે તેમાં બહુ જ પાવરધી થઈ ગઈ હતી. જ્યારે મારે કંઈ જોવા જેવું આવતું ત્યારે તે યંત્ર ઉપરથી ઉઠી જતી, અને મને ત્યાં બેસાડતી, અને જોવાનું થઈ રહેતું અને વાતચીત ચાલતી ત્યારે હું ઉઠી જતો, અને તે યંત્રઉપર બેસતી. મંગળમાંથી પૃથ્વીઉપર સંદેશા પ્રેરવામાટે જે મોટું મકાન ત્યાં બાંધવામાં આવ્યું હતું, તે પ્રથમ મને બતાવવામાં આવ્યું. સંદેશા પ્રેરવાનાં આવાં ઘણાં સ્થાનો ત્યાં બાંધવામાં આવ્યાં છે, પણ મને જે બતાવવામાં આવ્યુ હતું તે સઉથી મોટું છે. એક ઉંચા સપાટ મેદાનઉપર તે બાંધવામાં આવ્યું છે, અને જે સ્થાનઉપર મોટું દૂરદર્શકયંત્ર ગોઠવવામાં આવ્યું છે, તે સ્થળ બહુ જ ભારે દબદબાવાળું છે. તે કેવળ કાચનું બાંધવામાં આવેલું છે, ઓરોનમાં ઇમારતો બાંધવામાં સર્વત્ર કાચ જ વપરાય છે. મંગળમાં ગોઠવેલું મોટું દૂરદર્શકયંત્ર એ એક અડાબીડ યંત્ર છે. તેનો વ્યાસ હું ધારૂં છું કે બરાબર ત્રિશ ફીટનો છે. તેઓનું રંગસંકેતપ્રેરક યંત્ર રોકસાણાના ટાપુમાં જેવું છે, તેવું જ છે. રોકસાણાના વતનીઓએ, મંગળનું યંત્ર જોઈને બહુ જ સાવધાનતાથી પોતાના યંત્રનો બરાબર તેને

નમુને નમુનો ઉતાર્યો છે. સર્નદી જે વિમાનમાં બેશીને આવ્યો તેને જોવામાં જ હું તો તલ્લીન થઈ ગયો. વિમાનનું ખોખું તથા બીજા ભાગો, કાચ અને એલ્યુમિનમને મળતી કોઈ ધાતુના બનાવવામાં આવ્યા હતા. સર્નદીએ મને જણાવ્યું કે અમારે ત્યાં ઇમારતો બાંધવામાં આ બે જ પદાર્થો સર્વત્ર વપરાય છે. સઘળી જાતની ધાતુઓ તથા વિવિધ પ્રકારનાં લાકડાં પૂર્વે વાપરવામાં આવતાં હતાં, પરંતુ કાચને ટીપી શકાય એવો તથા તેના તાર બનાવી શકાય એવો કરવામાટે તેઓએ તનમન દઇને ખુબ મહેનત કરી, અને તેના પરિણામમાં જુદી જુદી જાતની ધાતુઓ સાથે તેનું મિશ્રણ કરવામાં તેઓ ફતેહમંદ થયા. હાલ તો કાચને બનાવવામાં તેઓ એવી આશ્ચર્યકારક પૂર્ણતાએ પહોંચ્યા છે કે કાચને તેઓ લોઢાની પેઠે ટીપી શકે છે તથા વાળી શકે છે. વળી તેનામાં તેઓએ અત્યંત સ્થિતિસ્થાપકતા આણી છે, તથા તેની બરડતાને ટાળી નાંખી છે. મેં સર્નદીને જણાવ્યું કે પૂર્વે આર્ય પ્રજામાં કાચને ટીપી શકાય એવો કરવાની કળા હતી, પણ તે કાળે કરીને નાશ પામી ગઇ છે. તેણે મને વચન આપ્યું કે કાચને ટીપી શકાય એવો જે વિધિએ કરી શકાય છે, તે વિધિ સંપૂર્ણ પ્રકારે હું તમને કોઇ બીજે પ્રસગે શીખવીશ. તેની આવી કૃપાને માટે મેં તેનો ઉપકાર માન્યો, અને જણાવ્યું કે તે વિધિ હું અત્યંત આનંદથી શીખીશ. પછી મેં તેને પૂછ્યું કે તમારાં વિમાનો તમે એકલા કાચનાં જ બનાવો છો કે કેમ ? તેણે ઉત્તર આપ્યો કે મુખ્ય પદાર્થતરીકે જો કે કાચ જ વાપરવામાં આવે છે તોપણ કંઇક અંશમાં ધાતુ પણ વાપરવામાં આવે છે. પછી તેણે મને જે ભાગમાં તે વાપરવામાં આવી હતી તે ભાગ બતાવ્યા. તે જોતાં જ મને જણાયું કે તે આપણે ત્યાંની એલ્યુમિનમ ધાતુના જેવી કોઇ ધાતુ હતી. તેણે મને જણાવ્યું કે સાધારણ માટીના ઉપર અગ્નિની અને વિજળીની કેટલીક ક્રિયા કરીને મોટા જથામાં આ ધાતુ ઘણી જ સહેલાઇથી અમારે ત્યાં બનાવવામાં આવે

છે. આ ધાતુને અમે એકલી પણ વાપરીએ છીએ, અને કાચસાથે તેને મેળવીને પણ વાપરીએ છીએ. પછી મેં તેને (સોનાના રૂપરંગ વગેરેનું મારાથી બન્યું તેવું વર્ણન કરીને) પૂછ્યું કે તમારે ત્યાં સોનું થાય છે? આ પ્રશ્ન રેમણ્ડાએ રંગસંકેતપ્રેરકયંત્રદ્વારા તેને કર્યો કે તરત જ તે હસ્યો. તેણે પછી કહ્યું કે અમારે ત્યાં સોનું ઘણા જ મોટા જથામાં થાય છે એટલું જ નહિ પણ તે એટલું બધું સાધારણ છે કે તેની કશી પણ કિંમત ગણાતી નથી. તેણે કહ્યું કે અમારે ત્યાં ઉંચા પ્રકારના કુંદનના કેટલાક મોટા મોટા પહાડો છે. આ પર્વતોમાં આવેલી ખાણોમાં અસાધારણ જથામાં સોનું થાય છે, પણ અમારે ત્યાં સાધારણમાં સાધારણ ઉપયોગમાં પણ તે બહુ જ થોડું આવતું હોવાથી કોઈ જ તે ખાણોને ખોદવાની નકાતી મહેનત કરતું નથી. મેં કહ્યુ કે જો હું મારા દેશમાં કદાચ પાછો જાઉં, અને અંગ્રેજોને અથવા બીજી પાશ્ચાત્ય પ્રજાઓને આ વાત જણાવું તો તમારા ગ્રહમાં આવવાની અને તમારે ત્યાંની ખાણો ખોદીને સોનું લેઇ જવાની કોઇ યુક્તિ શોધી કાઢવામાં હજારો મનુષ્યો રાતદહાડો મગજમારી કર્યાવિના રહે જ નહિ. કારણ કે અમારે ત્યાંના લોકો સોનાની પાછળ એવા તો ભૂત થયા છે કે તેને માટે નરકમાં પડવાનું કબુલ કરતાં પણ આચકો ખાય તેમ નથી. રેમણ્ડાએ મને કહ્યુ કે મારાં આ વચનો જ્યારે સર્નદીના જાણવામાં આવ્યાં ત્યારે તેણે પુનઃ સ્મિત કર્યું. પ્રકાશને મંગળમાં જતાં અને પાછો આવતાં જેટલો સમય જાય છે, તેટલો સમય મારા પ્રશ્ન મંગળમાં જતાં અને ત્યાંથી તેનો ઉત્તર આવતાં જતો. વળી આ સ્થળે વાચકોએ એટલું પણ સ્મરણમાં રાખવું કે ઓરોનવાસીઓને મુખ ન હોવાથી તેઓ મુખવડે હસતા નથી, પણ નેત્રવડે હસે છે, અર્થાત્ નેત્રવડે હસવાનો ભાવ પ્રકટ કરે છે

તે હસ્યો અને આશ્ચર્ય દર્શાવ્યું કે જેને અમે કશા હિસાબમાં ગણતા નથી તેને આ પૃથ્વીવાસીઓ આટલી મૂલ્ય-

વાન્ વસ્તુરૂપે ગણે છે. મેં તરત જ પૂછ્યું કે જ્યારે સોનાનું તમારી દષ્ટિમાં કશું જ મૂલ્ય નથી ત્યારે તમારે ત્યાં લોકો સઉથી મૂલ્યવાન્ કયી વસ્તુને ગણે છે ? તેણે ઉત્તર આપ્યો કે અમારા લોકો મનની શાંતિને, નિષ્પાપ હૃદયને, અન્યનું કલ્યાણ કરવાના પ્રસંગોને, અને કુદરતમાં રહેલાં સુખોને યથાર્થ અનુભવવાની શક્તિને અને પ્રસંગને સર્વથી અધિક મૂલ્યવાન્ ગણે છે. મેં જવાબ આપ્યો કે તમે જે ગણાવ્યાં તે બધાં બહુ જ પ્રશસ્ય અને મૂલ્યવાન્ છે, અને અમારે ત્યાં પણ કેટલાક મહાત્માઓ એને જ માટે રાત્રિદિવસ પ્રયત્ન સેવ્યા કરે છે તો પણ જ્યારે ભુખ લાગે ત્યારે મનની શાંતિ કંઈ થાળીમાં રોટલો કે રોટલી લાવી શકતી નથી, અને કુદરતનાં સુખો ભોગવવાની યોગ્યતા હોવી એ બહુ સારી વાત છે, પણ કુદરતનાં સુખો મેળવવાને માટે પૈસો ન હોય તો મહેનત કરીને મેળવેલી આ યોગ્યતાને શું મધ મૂકીને ચાટવી ? મેં તેને જણાવ્યું કે અમારે ત્યાં કરોડો મનુષ્યો સુખને ભોગવવાની યોગ્યતાવાળાં છે પણ પૈસાવિના રાતદિવસ તેમને ગદ્ધાવૈતરું કરવું પડે છે. વનમાં અને ઉપવનમાં ફરવું કોને નથી ગમતું ? પણ વનમાં ફરે તો આ ચામડાના ઝુંપડામાં નિત્ય લાગતી લાહ્યને બુજવે શી રીતે ? પછી મેં તેને પૂછ્યું કે વારુ, જો તમારે ત્યાં સોનાની કશી જ કિંમત નથી તો પછી લેવડદેવડમાં કયા સાધનનો ઉપયોગ કરો છો ? તાત્પર્ય એ કે તમારે ત્યાં તમે કયું નાણું વાપરો છો ? તરત ઉત્તર મળ્યો કે અમારે ત્યાં નાણાંજેવું કશું જ નથી. આ જવાબથી હું આશ્ચર્યથી એટલો તો ચકિત થઇ ગયો કે થોડી પળસુધી હું ઉંડા વિચારમાં ડુબી ગયો. પરસ્પર લેવડદેવડના વ્યવહારને માટે નાણાજેવું કશું જ સાધન ન હોવાથી પ્રજાનો વ્યવહાર શી રીતે નીભે, અને પ્રજાની ઉન્નતિ શી રીતે વધે, તે અનેક વિચાર કરતાં પણ મારી બુદ્ધિમાં ઉતરી શક્યું નહિ. મેં વિવિધ પ્રજાઓનાં વર્ણન વાંચ્યાં હતાં, પણ એવું તો ક્યાંહિ પણ હોય એવું વાંચ્યું કે સાંભળ્યું ન હતું. જંગલી

પ્રજાઓમાં કોડીઓ, મરડીયા, ચામડાં, હાડકાં, હાથીદાંત કે એવી જ કાંઇ ચલણની વસ્તુઓ હોય છે. મેં મારા આ સર્વ વિચાર સર્નદીને જણાવ્યા.

તેણે ઉત્તર આપ્યો કે જે લોકમાં જીવન અને જીવનનાં સાધનો અનિશ્ચિત છે, અને જ્યાં પ્રત્યેક વ્યક્તિ, આખી પ્રજાને માટે જીવતી નથી, પણ પોતાને માટે જીવે છે, એવા લોકમાં વસનાર તમે આવા વિચાર ધરાવો એમાં આશ્ચર્ય પામવાસરખું કશું જ નથી. ઘણા અસલના વખતમાં અમારા લોકોને જ્યારે મોં અને જીભ હતાં ત્યારે વિવિધ વનસ્પતિનો તથા પ્રાણિનો આહાર અમારા લોકો કરતા. હજારો સેમ્પટર પૂર્વે (મંગળમાં વર્ષને સેમ્પટર કહે છે. ૨૪ કલાકનો એક દિવસ, એવા આપણા ૬૬૭ દિવસનું તેમનું એક વર્ષ થાય છે.) અમારા એક મોટા વિદ્વાન્ પુરુષે, પોષણને માટે જરૂરનાં જે તત્ત્વો વિવિધ આહારના પદાર્થોમાં રહેલાં છે, તે તત્ત્વોની મેળવણી કરીને એક અમૃત અથવા જીવનરસ શોધી કાઢયો હતો. તમે અવસ્ય જાણતા તો હશો જ કે આ શરીરના સાતે ધાતુઓ ઉત્પન્ન થવા માટે અને જીવનની સઘળી ક્રિયાઓ ચાલવાને માટે કાર્બન, હાઇડ્રોજન, ફોસ્ફોરસ, કેલશ્યમ વગેરે ઘણાં થોડાં જ તત્ત્વોની જરૂર છે, અને તે તત્ત્વોનું યોગ્ય પ્રમાણમાં મિશ્રણ થઇને શરીરમાં જ્યારે તેમનું ગ્રહણ કરવામાં આવે છે, ત્યારે શરીરનું આરોગ્ય વગેરે બહુ ઉત્તમ પ્રકારનું રહે છે. પૂર્વે જે વનસ્પતિ અમારે ત્યાં આહારતરીકે વપરાતી હતી અને આજે જે વનસ્પતિ તમારા લોકમાં આહારતરીકે વપરાય છે, તે વનસ્પતિ આ તત્ત્વોને પોતાના શરીરમાં એવી રીતે મિશ્રણ કરે છે કે વનસ્પતિના રૂપમાં તેમને ખાવાથી તેઓ લોહીમાં બહુ સહેલાઇથી ભળે છે, અને સાતે ધાતુઓને પોષે છે; પરંતુ તમે તે પણ જાણતા હોવા જોઇએ કે વનસ્પતિના રૂપમાં આ તત્ત્વો શરીરમાં આવે છે તેની સાથે નકામો કચરો પણ આવે છે, અને કચરાને અને આ તત્ત્વોને છુટાં પાડીને

તેઓ ઉપયોગમાં આવે એવી સ્થિતિમાં તેમને આણવાને માટે અવયવોને ઘણો શ્રમ પડે છે. અને આ શ્રમને લીધે જ અમારે ત્યાંના મનુષ્યોનાં શરીરો પૂર્વે વહેલાં ક્ષીણતાને પામી મરી જતાં અને આજે તમારે ત્યાં મરી જાય છે..

અમારે ત્યાં થયેલી સર્ડિનડ્રાક (જીવનરસ અથવા અમૃત) ની શોધથી જ અમારા લોકો આટલી બધી ઉન્નતિએ પહોંચવાને સમર્થ થયા છે. આ રસ પ્રવાહીના રૂપમાં છે, અને રુધિરમાં જે તત્ત્વોની જરૂર છે, તે દરેક તત્ત્વ તેમાં પૂર્ણ અંશમાં મેળવવામાં આવ્યું છે. તેને શોધી કાઢનારે તે શોધી કાઢવામાં પોતાનું આખું જીવન ગાળ્યું હતું. આ રસને જ્યારે જઠરમાં ગ્રહણ કરવામાં આવે છે ત્યારે તેનો બધો ભાગ પચીને લોહી બની જાય છે. પાછળ જરા પણ કચરો રહેતો નથી. ચેનાવાટે (મંગલવાસીઓની પૂર્વે વર્ણેલી સુંઢ) તે પીવામાં આવેછે. આ રસથી ઓરોનની પ્રજાને જે અગણિત લાભ થયા છે, તેનું વર્ણન થઇ શકે તેમ નથી. તેની શોધ થયા પહેલાં અમારે ત્યાં વ્યાધિઓનો કંઇ સુમાર ન હતો. કેવળ આ રસના આહારઉપર નિર્વાહ ચલાવવા માંડ્યા પછી હવે અમારે ત્યાં રોગનું નામ કે નિશાન રહ્યું નથી.

મેં પૂછ્યું, તેથી તમારા આયુષ્યમાં વૃદ્ધિ થઇ છે ?

તેણે કહ્યું, ઘણી જ વૃદ્ધિ થઇ છે. અસલના જમાનામાં મંગળવાસીઓ પચાસથી (આપણાં આશરે સો વર્ષ) વધારે વર્ષ કદી પણ જીવતા નહિ. હાલ જો કંઇ અકસ્માત્ ન થાય તો ઓરોનવાસી સરાસરી ૩૦૦ સેમ્પટર (આપણાં આશરે છસેં વર્ષ) જીવે છે. જઠરના વ્યાધિને કે પચનેંદ્રિયના વ્યાધિને અમારે ત્યાં હાલ કોઇ જ ઓળખતું નથી.

મેં પૂછ્યું, વારૂ, પણ અમારે ત્યાં જેમ પેટ તડાતુમ થાય ત્યાં સુધી લોકો ખાય છે, તેમ તમારે ત્યાં પણ થવાનો સંભવ છે કે કેમ ?

તેણે કહ્યું, જરૂરકરતાં વધારે ખાવામાં પણ અમારે ત્યાં કોઈ જ સમજતું નથી. અમારા એક બીજા મહાવિદ્વાને એક બીજું અત્યંત બુદ્ધિવાળું યંત્ર શોધી કાઢયું છે. . તેનું નામ સેન્જારા (જીવનતત્ત્વમાપક યંત્ર) છે. આ યંત્રવડે શરીરના કયા ભાગમાં કેટલું જીવનતત્ત્વ છે તે, તે યંત્રને તે ભાગઉપર મૂકતાં તરત ચોકસ રીતે સમજાય છે. આથી શરીરને પડેલા ઘસારાની ખોટ પૂરી પાડવા કેટલા પોષણની જરૂર છે, તેનો તરત હિસાબ કાઢી શકાય છે. અમારે ત્યાંના લોકો દિવસમાં એક જ વાર આહારને ગ્રહણ કરે છે, (તેઓનો દિવસ લગભગ આપણા દિવસજેવડો જ હોયછે.) અને શરીરમાં કેટલા પોષણની જરૂર છે, તેનો ઉપર કહેલા યંત્રથી પ્રથમ નિર્ણય કરીને પછી તેટલો આહાર લે છે. તમને પાણીનું એક પવાલું પીતાં જેટલો સમય જાય તેટલો સમય લગભગ અમને અમારો આહાર ગ્રહણ કરતાં જાય છે. આ આહારથી અમારા શરીરમાં નિત્ય થતા ઘસારાની ખોટ પૂરી પડે છે, એટલું જ નહિ, પણ અમારૂં શરીર સર્વોત્તમ બળથી યુક્ત રહે છે.

મેં કહ્યું, ધારો કે, એક માણસ શરીરવડે બહુ જ શ્રમ કરે છે, અને પોતાના શરીરને બીજાના કરતાં વધારે ઘસવી નાંખે છે, તો પછી?

તેણે કહ્યું, એવે પ્રસંગે સેન્જારા તેના શરીરમાં જીવનતત્ત્વની ન્યૂનતા દર્શાવવાનું, અને તેમ થતાં તે અમૃતને વધારે પ્રમાણમાં પીવાનો.

મેં પૂછ્યું, તમારે ત્યાંના નાના કાઠાના મનુષ્યોને મોટા કાઠાના મનુષ્યો કરતાં ઓછો રસ નથી જોઈતો ?

તેણે કહ્યું, અમારે ત્યાં બાળકોવિના નાના કદનું કોઈ જ હોતું નથી. અને બાળકોનું શરીર વૃદ્ધિને પામતું જતું હોવાથી તેમને તો અલબત તેમના કદના પ્રમાણમાં અધિક રસ ગ્રહણ કરવાની જરૂર રહે છે જ.

મેં પૂછ્યું, તમારે ત્યાં પુખ્ત ઉમરના સઘળા એક જ કદના હોય છે ?

તેણે કહ્યું, હા, અને સેંકડો વર્ષથી તેઓ તેવડા ને તેવડા જ છે. ઘણા પ્રાચીન કાળમાં મંગલવાસીઓ જૂદા જૂદા કદના હતા, પણ હજારો વર્ષસુધી અમૃતરસનો આહાર લીધા કરવાથી ક્રમે ક્રમે અમારી સઘળી પ્રજા કદમાં જેવી અને જેટલી થવી જોઈએ તેટલી હવે થઇ ગઈ છે. અમારી સ્ત્રીઓ પુરુષોકરતાં સહજ નાની હોય છે, પણ તેઓ સઘળી એક જ કદની હોય છે.

મેં કહ્યુ, પણ તમારી પ્રજાના લોકોએ આ જીવનરસ કોઈ પણ રીતે મેળવવો તો જોઇએ જ. જો તમારે ત્યાં નાણાનું ચલણ નથી તો આ રસ લોકો લાવે છે ક્યાંથી ?

તેણે કહ્યું, મોટા સરોવરમાંથી રેગીઝ્યાના પ્રત્યેક મનુષ્યને જેટલો જોઈએ તેટલો ને પૂરો પાડવામાં આવે છે.

મેં પૂછ્યું, મોટા સરોવરમાંથી ?

તેણે કહ્યું, હા, ચેન્ટાની ટેકરીઉપરના મેદાનમાં કરેલા જળાશયમાંથી. સ્ટેરીયનને તમારી આંખ લગાડીને મારા વિમાનની પાછળ પાછળ આવો. ચાલો, હું તે તમને બતાવું.

આ સ્થળે, રેમણ્ડા યંત્રઉપરથી ઉઠી ગઈ, અને હું ત્યાં બેઠો; અને મેં સર્નદીના વિમાનની ઉપર મારી દૃષ્ટિને નાંખી. તેણે તેમાં બેશીને એક ઉચ્ચાલન (lever) ને ખેંચ્યું કે તરત જ તે ઉંચે ચઢ્યું. પછી તેણે એક બીજું ઉચ્ચાલન ખેંચ્યું કે આશ્ચર્યકારક ઝડપથી તે આકાશમાં માર્ગ કાપવા લાગ્યું. તેના પ્રયાણને હું જોયા કરતો હતો તે સમયે રેમણ્ડાએ મને જણાવ્યું કે વાયુ કાઢી લીધેલી ખાલી જગાના નિયમઉપર આ વિમાન રચવામાં આવ્યું છે. ઉપરનો ભાગ મોટા ઘુમટના આકારનો અને એલ્યુમિનમના કાચનો બનાવવામાં આવ્યો છે.

(આ કાચ ઓરોનવાસીઓ અત્યંત હલકામાં હલકો અને અત્યંત મજબુતમાં મજબુત બનાવે છે) તે ઘુમટમાંથી હવા બિલકુલ કાઢી નાંખવામાં આવી હોય છે. વાયુ કહાડી નાંખેલી ખાલી જગાનું કદ અને વાહનનું વજન એવા પ્રમાણમાં રાખ-વામાં આવ્યું હતું કે પંખાના આકારના આરાવાળા અને જૂદી જૂદી સ્થિતિમાં ગોઠવેલા એક મોટા ચકર ચકર ફરતા પૈડાની ગતિથી તે વિમાન સહેલાઇથી ઉંચે ચઢાવી શકાતું અને નીચે ઉતારી શકાતું. વિમાનને આગળ ચલાવનારાં ચક્રો મોટા કદનાં હતાં, અને રેમણ્ડાએ મને કહ્યું કે તે વીજળીના બળથી ચાલતાં હતાં.

એ વિમાનો એક કલાકમાં આપણા ઓછામાં ઓછા ત્ર-ણુસેં માઇલજેટલો માર્ગ કાપતાં હતાં, અને પ્રવાસને માટે, સઘળા પ્રકારના ઉદ્યોગોને માટે, અને આનંદનિમિત્તે ફરવા હરવાને માટે ઓરોનમાં હાલ બધે એનો જ ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. આકાશમાર્ગે પ્રયાણ કરવાનું કાર્ય મંગળમાં અત્યંત સરળ થઇ પડયું છે, તેનું મુખ્ય કારણ એ છે કે મંગળ આ-પણી પૃથ્વીકરતાં કદમાં ઘણો જ નાનો હોવાથી તેનું ગુરુત્વાક-ર્ષણ આપણી પૃથ્વીકરતાં ઘણું જ ઓછું છે. સર્નંદીના વિ-માનની આશ્ચર્યકારક ગતિની પાછળ પાછળ મેં મારી દૃષ્ટિને મંગળના આકાશમાં ભારે સાનંદાશ્ચર્યપૂર્વક દોડાવ્યા કરી. આ-ખરે તે વિમાન ધાતુના અને કાચના બનાવેલા અને એક ઉંચી જગાઉપર બાંધેલા એક અત્યંત મોટા મકાન આગળ ઉતર્યું. મને જણાયું કે તે ઓછામાં ઓછું ૩૦૦ ફીટ ઉંચું હશે, અને તેનો વ્યાસ લગભગ ૧૦૦૦ ફીટનો હશે. તેનો ઘાટ પા-ણીની મોટી ટાંકીજેવો હતો. તે તેજસ્વી રાતા પ્રવાહીથી લગ-ભગ ટોચસુધી ભરેલું હતું. આ ટાંકીના મથાળાભણી એક છા-પરાવાળી અગાશી હતી તેમાં કેટલાંક માણસો ઉભાં હતાં,અને વિચિત્ર બનાવટનાં કેટલાંક યંત્રો ચલાવતાં હતાં. થોડી થોડીવારે

માલને ભરી લાવનારાં વિમાનો આ અગાશી આગળ આવતાં. અને જૂદી જૂદી જાતના માલના ઢગલે ઢગલા ત્યાં ખાલી કરતા. આ માલનાં રૂપ રંગ જ માત્ર હું જાણી શકયો. એક ઢગલો દાણાદાર તેજસ્વી લાલ રંગના કોઈ પદાર્થનો હતો, બીજો દળેલી ખાંડજેવા કોઈ ધોળા પદાર્થનો હતો; ત્રીજો જરા પીળા રંગના, અને મોટા વટાણાજેવડા ગોળ દાણાજેવા કોઇ પદાર્થનો હતો. અગાશીમાં કામ કરનારા માણસો આ જૂદા જૂદા પદાર્થોને વિમાનોમાંથી ઉતારીને પ્રથમ અગાશીમાં તેના ઢગલા કરતા, અને પછી તેમને ભરવાને માટે રાખેલાં જૂદા જૂદાં ટાંકાંમાં તેમને ભરી દેતા. આમાંનાં કેટલાંક ટાંકાંમાં યંત્રો ગોઠવેલાં હતાં, અને તે યંત્રોની તે પદાર્થોઉપર કોઈ પ્રકારની ક્રિયા ચાલતી. બીજાં કેટલાંક ટાંકાંમાં સખ્ત તાપ કરવામાં આવ્યો હતો આથી તેમાં નાંખેલા પદાર્થોનો રસ થઇ જતો. વળી કેટલાંક ટાંકાંસાથે જમીનમાં દાટેલાં મોટાં તારનાં દોરડાંનો સંબંધ કરેલો હતો આથી મેં ધાર્યું કે આ રસ બનાવવામાં વિજળીની મદદ પણ લેવામાં આવતી હોવી જોઈએ. અગાશીથી નીચે થોડે છેટે, એક મોટા નળમાંથી રાતા પ્રવાહી પદાર્થનો એક મોટો ધોધ પેલી મોટી ટાંકીમાં પડતો મને જણાયો.

પછી સર્નદીએ મને તે ટાંકીના જૂદા જૂદા વિભાગો બતાવ્યા. આ સર્વ મેં અત્યંત રસપૂર્વક કેટલીક વારસુધી ધારી ધારીને જોયા પછી તેણે તેને કંઇક કહેવું છે, એવી નિશાની કરવાથી હું તે દૂર્બિન ઉપરથી ઉઠી ગયો, અને રેમણ્ડાને ત્યાં બેસાડી. પછી તેણે રેમણ્ડાને નીચે પ્રમાણે મને કહેવાને કહ્યું:—

આ મોટી ટાંકીમાંથી મંગળનાં બે કરોડ મનુષ્યોને નિત્ય અમૃત અથવા જીવનરસ પૂરો પાડવામાં આવે છે. રેબિજીયા ખંડના સઉથી ઉંચામાં ઉંચા ભાગઉપર તે બાંધવામાં આવી છે. તે માત્ર કાચ અને એલ્યુમિનમની બાંધવામાં આવી છે. અને ત્યાંથી કાચના નળ આખા ખંડમાં મૂકી દેવામાં આવ્યા

છે. આ અમૃતરસનો એકેક નળ મંગળમાં વસનાર પ્રત્યેક મનુષ્યના ઘરમાં આપવામાં આવ્યો છે. નળ કાચના હોવાથી તેમને કાટ લાગવાનો અથવા તેઓ ખવાઇ જવાવાનો અસંભવ છે, અને તેથી પ્રત્યેક ઓરોનવાસીને પૂર્ણ શુદ્ધ રૂપમાં અમૃતરસ મળે છે. ઉપર વર્ણેલી વિશાળ અગાશીમાં, વિવિધ રાસાયણિક ક્રિયાઓવડે, વિજળી, અગ્નિ અને કેટલાંક એસિડોની મદદથી કેટલાક ખાસ પદાર્થોમાંથી આ જીવનરસ ખેંચી કાઢવામાં આવે છે. આ પદાર્થોમાંથી જે તત્ત્વો ખેંચી કાઢવામાં આવે છે, તેમના મિશ્રણથી પૂર્ણ આહારનો પ્રવાહી પદાર્થ બની રહે એટલા માટે તેમને ઘટતા પ્રમાણમાં લેવાની ખાસ સાવધાનતા રાખવામાં આવે છે. જે પદાર્થોમાંથી આ જીવનરસ ખેંચી કાઢવામાં આવે છે તેનો બે તૃતીયાંશ ભાગ કચરારૂપે ફેંકી દેવામાં આવે છે. તે વિદ્વાન્ પુરુષે કહ્યું કે ગ્રહણ કરેલા આહારમાંથી પોષક સત્ત્વ ખેંચી કાઢવા માટે તમે લોકો તમારા જઠરને અને બીજા વિવિધ અવયવોને શ્રમ આપો છો. અમે લોકો રસાયણ શાસ્ત્રની મદદથી તે કામ બહાર કરીએ છીએ, અને જઠર વગેરે અવયવોનો શ્રમ ઉગારીએ છીએ. આથી અમારા બળનો તમારા લોકોની પેઠે વ્યર્થ ક્ષય થતો નથી, અને તેમ થતાં અમારા બળનો બીજાં ઘણાં સારાં કામમાં અમે ઉપયોગ કરીએ છીએ.

મેં પૂછ્યું, પણ આ જીવનરસને માટે તમારે ત્યાંની પ્રજા શો કર આપે છે ?

તેણે હસીને કહ્યું, આ જીવનરસને માટે અમારી પ્રજાને કશું જ આપવું પડતું નથી. તે સર્વને મફત આપવામાં આવે છે.

મેં કહ્યું, ત્યારે મંગળમાં ઉદરપોષણાર્થે કોઈને કશી જ મહેનત કરવાની જરૂર નથી પડતી, નહિ વારૂ ?

તેણે કહ્યું, હા, એમ જ છે. અમારે ત્યાંના વિદ્વાનોએ, શું ખાઈશું અને શું પીશું, એ પ્રકારનો તમારા લોકોને મહા ચિંતાવાળો થઇ પડેલો પ્રશ્ન અત્યંત સરળ કરી નાંખ્યો છે. અમારે ત્યાં, પ્રજાની સેવા કરવાની ઇચ્છાવાળા માત્ર થોડા માણસો આ રસ કાઢવા થોડી મહેનત કરે છે, અને અમારી આખી પ્રજાને વગરશ્રમે જોઇતું પોષણ મળ્યા કરે છે. જ્ઞાન એ જ ખરેખરૂં સામર્થ્ય છે, અને કુદરતનાં તત્ત્વોનો અને બળનો કેવી રીતે ઉપયોગ કરવો તેના જ્ઞાનથી અમારા લોકો કિંચિત્ પણ પરિશ્રમ કર્યાવિના દેહનિર્વાહ કરવા સમર્થ થયા છે. અસલના વખતમાં અમારા લોકોને પોતાના શરીરમાં પ્રાણને ટકાવી રાખવાને રાતદહાડો ગદ્ધાવૈતરૂ કરવું પડતું. આથી આત્માની ઉંચી શક્તિઓને કેળવવાનો વિચારસરખો કરવાનો તેમને અવકાશ મળતો ન હતો. તમે સહજ અનુમાન કરી શકશો કે તેઓ કેવું પશુના જેવું અધમ જીવન ભોગવતા હશે.

થોડીવાર વિચાર કરીને પછી હું બોલ્યો, તમારા લોકો જો કશું કામ કરતા નથી, તમારે ત્યાં ખાવાનું મફત મળે છે, તમને વ્યાધિઓ થતા નથી, તમારે પૈસાની જરૂર પડતી નથી, અને તમે છસેં વર્ષસુધી જીવો છો, તો પછી આનો પરિણામ એ જ આવવાનો કે તમારે ત્યાં વસ્તી ખુબ વધી જવાની,અને તેમ થતાં તમારા લોકમાં કોઈથી સુખે રહી શકાવાનું નહિ.

તેણે કહ્યું, એમ થાય ખરૂં, પણ તેમ નહિ થવામાં એક કારણ છે. મેં પૂછ્યું, તે શું ?

તેણે કહ્યું, અમારે ત્યાં અમુક ઠરાવેલી સંખ્યામાં જ લગ્ન થાય છે.

મેં પૂછ્યું, ત્યારે તમારે ત્યાં લગ્નનો પ્રતિબંધ છે, કેમ ?

તેણે કહ્યું, હા. અમારે ત્યાં વસ્તીની સંખ્યા આટલી હોવી જોઇએ, એવું ઠરાવવામાં આવ્યું છે. તે સંખ્યામાં જ્યારે ઘટા-

ટો થાય છે ત્યારે જ લગ્ન કરવા દેવામાં આવે છે. રેબ્રિઉયા-માં સુખપૂર્વક કેટલા મનુષ્યો રહી શકે એમ છે તેની અમારા વિદ્વાનોએ ચોકસ ગણત્રી કરી છે. આ સંખ્યા લગભગ બે કરોડની છે. છેલ્લાં ૫૦૦ સેમ્પટર (મંગળનું વર્ષ) થી આ સંખ્યા લગભગ આટલી જ રાખવામાં આવે છે; પ્રસંગે ૧૦૦૦ વધે કે ઘટે; પણ તેથી વધારે અથવા ઓછી કદી જ રાખવામાં આવતી નથી.

મેં પૂછ્યું, જ્યારે સંખ્યા ઘટી જાય ત્યારે કયા ભાગ્યશાળીઓને તમે પરણવાની રજા આપો છો ? લગભગ બધાની જ પરણવાની ઇચ્છા તો હોવાની.

તેણે કહ્યું, અમારામાંથી જેઓનું મનોબળ અને શરીરબળ સઉથી વધારે હોય તેઓને જ લગ્ન માટે ઉમેદવાર ગણવામાં આવે છે; અને આવા ઉમેદવારોમાંથી જ સઉથી વધારે યોગ્યને લગ્ન કરવા દેવામાં અને પ્રજોત્પત્તિ કરવા દેવામાં આવે છે.

મેં પૂછ્યું, મનોબળની અને શરીરબળની તમે શી રીતે પરીક્ષા કરી શકો છો ?

તેણે કહ્યું, મનોબળમાપક યંત્રવડે અને જીવનતત્ત્વમાપક યંત્રવડે.

મેં આશ્ચર્ય પામી કહ્યું, મનોબલમાપક યંત્ર !

તેણે કહ્યું, હા. મનુષ્યમાં કેટલી બુદ્ધિ અને સમજણ છે તે એ યંત્રવડે માપી શકાય છે.

આટલી વાતચીત થતાં સર્નદીએ કહ્યું કે રસાયણશાસ્ત્રના રાષ્ટ્રિય મહાવિદ્યાલયમાં જવાનો હવે મારે સમય થયો છે, તેથી આજે અહિંથી જ અટકાવીશું. થોડા દિવસ થયાં, જીવનરસના ગુણમાં સહજ ઘટાડો થયો છે, તેનું કારણ શું છે, તેનો વિચાર કરવા આજે વિદ્વાનોનું મંડળ ત્યાં મળનાર છે, તેથી હું જાઉં છું. વળી કોઇ બીજે અનુકૂળ પ્રસંગે આપણે મળીશું. અમારે

ત્યાંના મોટામાં મોટા વિદ્વાનો અને રાજનીતિજ્ઞ પુરુષો અમારે ત્યાં થયેલા સુધારાવધારાનું યથાર્થ સ્વરૂપ તમને સમજાવવાને બહુ આતુર છે, કારણ કે કોઇ સમયે તમે અહિંથી મુક્ત થાઓ ત્યારે તમારે ત્યાંની નામની સુધરેલી પ્રજાઓમાં અમારે ત્યાંના કેટલાક સુધારા દાખલ કરવા સમર્થ થાઓ.

આટલું બોલી સર્નદી ત્યાંથી વિદાય થયો.

प्रकरण ९.

મહાન્ દૂર્બિનનું બનાવવું.

બીજે દિવસે વાદળાં હોવાથી મંગળવાસીઓ સાથે કશી પણ વાતચીત થઇ શકી નહિ. તેથી રેમણ્ડાસાથે વાતો કરીને મેં આનંદમાં દિવસ કાઢ્યો. રેમણ્ડા મારા ઉપર અત્યંત સ્નેહ દર્શાવતી હતી, તેથી જ માત્ર નહિ, પરંતુ તેના કુદરતી સુસ્વભાવથી હમણા હમણાનો મારો પ્રેમ તેના ઉપર અધિક અધિક થતો જતો હતો. તેણે મને કહ્યું કે રોકસાણાના વતનીઓને આશરે પચાશ વર્ષથી જ માત્ર મંગળસાથે સંબંધ થયો છે. પૂર્વે અમારા લોકો દૂરદર્શક તરુને દેવતરીકે પૂજતા. પરંતુ આજથી પચાશ વર્ષપૂર્વે તેનાં દૂરદર્શક યંત્ર બનાવવાનો વિચાર સરખો પણ તેમને કદી આવ્યો ન હતો. એક પ્રસંગે જેન્સન અને ગસ્ટાવ પ્રિ?ડી નામના બે માણસો તેમનું વહાણ ભાગી જવાથી તમારી પેઠે દરિયામાં તણાઇને અમારા ટાપુના કિનારાઉપર આવીને પડ્યા. તમે જેમ દૂરદર્શક તરુની શાખા ભાગી નાંખીને અમારા

લોકોનો ભારે રોષ તમારા ઉપર ખેંચી લીધો હતો તેમ સુભાગ્યે તેમણે કરેલું ન હોવાથી તેમને અમારા લોકોએ આ ટાપુઉપર કશી પણ ઈજા કર્યા વગર શાંતિથી રહેવા દીધા હતા. મારા પિતા મને કહેતા હતા કે પોતાની જન્મભૂમિમાં જવામાટે તેઓ આખો દિવસ શોકમાં ઝુર્યા કરતા હતા, તોપણ અમારા લોકોએ તેમને તત્કાળ મોતની શિક્ષાની ધમકી આપીને સ્વદેશ જવા દીધા ન હતા, એટલું જ નહિ પણ તેમને હોડીઓ બાંધવાની અથવા કિનારે કોઈ વહાણ આવી ચઢે તો તેને કશી પણ નિશાનીઓ ન કરવાને સખ્ત મના કરી હતી. આથી તેઓને પોતાનું બાકીનું જીવન અમારા બેટઉપર ગાળવાની ફરજ પડી હતી. પોતાના વિચારો જણાવવા જેટલું અમારી ભાષાનું તેઓને જ્ઞાન થયું કે તરત જ તેમણે જણાવ્યું કે તેઓની જન્મભૂમિ નોર્વે અને ફ્રાન્સ છે, અને ત્યાં તેઓ ખગોળવેત્તાનું કામ કરતા હોવાથી ગ્રહોનું અવલોકન કરવા દક્ષિણ આફ્રિકામાં આવવા નીકળ્યા હતા, પણ માર્ગમાં દુર્ભાગ્યે તેમનું વહાણ ભાગી ગયું, તેમનાં સઘળાં યંત્રો નાશ પામ્યાં, અને રોકસાણાના કિનારાઉપર તણાતા આવી પડ્યા. મરણપર્યંત અમારે ત્યાં રહ્યાવિના હવે છુટકો નથી એવી જ્યારે તેમને ખાતરી થઈ ત્યારે ધીરે ધીરે તેમણે પોતાના મનનું સમાધાન કર્યું, અને પોતાનો પ્રિય વિષય જે ખગોળવિદ્યા તેનો અભ્યાસ આગળ ચલાવવાની યુક્તિઓ શોધવા માંડી દૂરદર્શક તરુને તેમણે પહેલ વહેલું જોયું ત્યારથી જ દૂર્બિનના કાચમાટે તેનાં પાંદડાં ઉપયોગમાં આવી શકશે, એવું તેમને લાગવાથી તેમનું મન તેના તરફ અત્યંત ખેંચાયું હતું, અને અનેક વાર તેમણે દૂર્બિન બનાવવાને માટે તેનાં પાંદડાંનો ઉપયોગ કરવા દેવા માટે ધર્મગુરુઓને વિનંતિ કરી હતી, પરંતુ તેમ કરવું એ દેવનો ઘોર અપરાધ છે, એવું ભયભીત મુખથી દર્શાવી, તેમની તે વિનતિનો અસ્વીકાર કરવામાં આવતો હતો.

દૂર્બિન બનાવવાની હદઉપરાંત આતુરતાએ આખરે તેમનો

જીવ લીધો. દૂરદર્શક તરુનાં પાંદડાંમાટે તેઓએ ધર્મગુરુઓને એટલો તો આગ્રહ કર્યો કે તેઓને ભારે ક્રોધ ચઢ્યો, અને આ બંને મનુષ્યોએ આપણા દેવનો ઘોર અપરાધ કર્યો છે, એવું તેમના ઉપર તોહોમત મૂકીને આખરે તેમને મોતની શિક્ષા કરી.

જે વિધિથી તમારો પ્રાણ લેવામાં આવનાર હતો તે વિધિનો અમારે ત્યાં દેહાંતદંડની શિક્ષામાં પ્રાચીન કાળથી ઉપયોગ કરવામાં આવતો હતો, અને તેથી આ બંને મનુષ્યોને પેલા દેવાલયમાં દૂરદર્શક તરુની તળે બાંધીને સુવાડવાની શિક્ષા ફરમાવવામાં આવી. આ મોતની શિક્ષામાં અપરાધીને તેનો પ્રાણ જતાં સુધી જે અપાર કષ્ટ થાય છે, તેનું વાણીથી વર્ણન થવું અશક્ય છે. તે બે ખગોળવેત્તાઓએ ધર્મગુરુઓનાં હૃદય પીંગળાવવાને તેઓનાથી બનતો પ્રયત્ન કર્યો, પણ પાષાણનાં પુતળાનું હૃદય પીંગળાવવું અને આ ધર્મગુરુઓનું હૃદય પીંગળાવવું, એ સરખું હતું. રોકસાણાની સમગ્ર પ્રજાએ તેમને મારી નાંખવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો, કારણ કે તેમને ભય ઉપજ્યો હતો કે આ લોકો કોઇ દિવસ નાશીને તેમને સ્વદેશ જશે તો જરૂર હથિયારબંધ થઈને આપણા ઉપર ચઢી આવશે, અને આપણા ટાપુને જીતી લેશે.

બચવાના સઘળા ઉપાયો નિષ્ફળ જવાથી તે બંને મિત્રોએ આખરે નિરાશ થઈ પોતાના દુર્દૈવને આધીન થવાનો નિશ્ચય કર્યો. તેમનો પ્રાણ લેવાનો જે દિવસ ઠરાવવામાં આવ્યો હતો, તે બહુ વેગથી પાસે આવતો જતો હતો. શિક્ષાને અમલમાં મકવાનો દિવસ બહુ જ પાસે આવ્યો હતો એટલામાં એક દિવસ તે ખગોળવેત્તાના ભાગી ગયેલા વહાણમાંથી કિનારે ઘસડાઈ આવેલી એક નાની પેટી તે ટાપુના એક વતનીને જડી. તેને સત્તાધીશપાસે આણવામાં આવી અને ઉઘાડવામાં આવી.

જે પેટી જેન્સન અને પ્રીટડીની હતી. સુભાગ્યે તેમાં

માપવાની એક ફીત (Tape), ઘડીયાળ, ઉષ્ણુતામાપક યંત્ર (Thrmometer) અને બીજી કેટલીક પરચુરણ વસ્તુઓ હતી. આ વસ્તુઓને રોકસાણુાના રહેવાસીઓએ બહુ જ બારીકીથી તપાસી. તે શું હશે તે જાણુવાની તેમને ઘણી જ જિજ્ઞાસા થવાથી પેલા બે ખગોળવેત્તાઓ પાસે તેમને આણુવામાં આવી. તેમનો ઉપયોગ તેમને સમજાવ્યા પછી જેન્સને તેમની દુઃખદ વર્તમાન સ્થિતિમાં મદદ કરે એવું કંઈક તેમાંથી જડવાની આશાથી તે પેટીના બીજા સામાનને તપાસ્યો, પણ તેમાંથી તેને કશું જ ઉપયોગી જડ્યું નહિ, તોપણુ તેમાંથી તેને એક પંચાંગ મળી આવ્યું. આ પંચાંગને તેની વિનંતી ઉપરથી તેની પાસે રહેવા દેવામાં આવ્યું. બાકીની વસ્તુઓ રોકસાણુાના રાજાને સ્વાધીન કરવામાં આવી. પછી જેન્સને પેલા પંચાગના બે ભાગ કરી એક પોતાના મિત્રને વાંચવા આપ્યો. તેણે થોડાં પાનાં ફેરવી જોયાં નહિ એટલામાં તેના મુખમાંથી આશ્ચર્યના ઉદ્ગાર નીકળી પડ્યા. શું છે તે જાણુવા જેન્સન તેની પાસે આવ્યો. પ્રીટડીએ તેને પેલા પંચાંગમાંથી એક ફકરો બતાવ્યો. તે વાંચી બંને મિત્રોએ કેટલાક સમય સુધી પોતાની સ્વભાષામાં વાત કરી. પછી તેઓએ ધર્મગુરુઓને તેડાવ્યા, અને માત્ર બે દિવસ સુધી પોતાને થયેલી શિક્ષા મુલતવી રાખવાને તેમને વિનંતિ કરી. તેઓએ જણાવ્યું કે સૂર્ય, ચંદ્ર અને તારામાં વસતા જે દેવોની દૂરદર્શક તરની પેઠે જ તમે પૂજા કરો છો, તે દેવોએ અમને સ્વપ્નમાં જણાવ્યું છે કે અમને મરણુની શિક્ષા કરવી એ તેમની ઇચ્છાથી કેવળ વિરુદ્ધ છે, તેથી જો તમે અમને શિક્ષા કરશો તો તમારા ઉપર દેવોનો મોટો કોપ થશે. વળી તેઓએ જણાવ્યું કે અમે જે કહીએ છીએ તે કેવળ સાચું છે, અને તેનો તમારી ખાતરી થાય એવો પૂરાવો તમને બે દિવસ પછી દેવો તરફથી આપવામાં આવશે. બે દિવસ પછી સૂર્યગ્રહણુ થવાનું હતું, અને તે વાત પેલા પંચાંગ ઉપરથી આ બે ખગોળવેત્તાઓને સમજાઈ હતી. કયી પળે ગ્રહણુ

લાગવાનું હતું, અને ક્યારે છૂટવાનું હતું, એ સઘળું પંચાંગ ઉપરથી તેમને જણાયલું હોવાથી તેમણે તેમને જણાવ્યું કે જો તમે અમને છોડી નહિ મૂકો તો બે દિવસ પછી અમુક પળે સૂર્ય પોતાનું મુખ તમને દેખાડવું બંધ કરશે; અને આ વાત સૂર્યના પોતાના કહેવાથી જ અમે તમને કહીએ છીએ.

ધર્મગુરુઓએ તેમની આ વાતને હસી કાઢી, અને શિક્ષા મુલતવી રાખવાની ધરીને ના કહી. તેઓએ બહુ બહુ પ્રકારે વિનંતિ કરી અને દૈવી કોપની ધમકી આપી પણ સઘળું નિષ્ફળ ગયું. તે દુર્ભાગી મનુષ્યોને મારી નાંખવાની સઘળી તૈયારી કરવામાં આવી. તોરણોથી અને પુષ્પના હારથી દેવળને શણગારવામાં આવ્યું. ભોગ આપવાની જગાએ પ્રાતઃકાળે વહેલા તે બંને ખગોળવેત્તાઓને આણવામાં આવ્યા; અને સૂર્યનું કેન્દ્ર જે જગાએ પડતું હતું તેના માર્ગની મધ્યમાં બાંધવામાં આવ્યા. લોકોનાં ટોળેટોળાં જોવાને દેવળમાં આવવા લાગ્યાં ત્રાસ અને કંપ થાય એવું ગીત ગવાવા લાગ્યું, અને શિક્ષાને અમલમાં મૂકવાનો આરંભ થયો. સૂર્ય આકાશમાં ઉંચે આવવા લાગ્યો, અને તડકો તેમના માથાનો સ્પર્શ કરવાની તૈયારીમાં હતો, એટલામાં એક કાળું વાદળું ચઢી આવ્યું, અને સૂર્યઉપર ફરી વળી સૂર્યને ઢાંકી દીધો. તરત જ ધો ધો વરસાદ પડવા લાગ્યો. અને તે દિવસે શિક્ષાને અમલમાં મૂકવાનો સઘળો સંભવ બંધ થઈ ગયો. કેદીઓને છોડીને બંદીખાનામાં મોકલવામાં આવ્યા તેઓએ બાકીનો દિવસ અને આખી રાત, બીજે દિવસે પણ વાદળાં ચઢી આવે, એવી પરમેશ્વરને પ્રાર્થના કરવામાં ગાળ્યાં તોપણ બીજે દિવસે આકાશને જ્યારે તેમણે સ્વચ્છ જોયું ત્યારે પાછો તેમને અપાર ભય થયો. પાછા તેમને દેવળમાં આણવામાં આવ્યા, અને પૂર્વની પેઠે જ વેદીઉપર બાંધવામાં આવ્યા. તોપણ આજે પણ તેમને થનાર શિક્ષા મુલતવી રાખવાનું નિર્માણ થયું હતું. કારણ કે શિક્ષાનો આરંભ થતાં જ ઓચિંતી બુમ પડી કે એક પક્ષીનો માળો લેવા માટે એક

ઉંચી ટેકરીઉપર ચઢતાં રાજાનો એક છોકરો પડી ગયો, અને મરી ગયો. આથી શિક્ષાને મુલતવી રાખવાનો રાજાએ તત્કાળ હુકમ કાઢ્યો. આ પ્રમાણે જે બે દિવસ શિક્ષા મુલતવી રાખવા કેદીઓએ અરજ ગુજારી હતી, તે બે દિવસ ધર્મગુરુઓને નિરુપાયે શિક્ષા મુલતવી રાખવી પડી.

ત્રીજે દિવસે સવારે કેદીઓને પાછા બળિદાન આપવાની જગાએ આણવામાં આવ્યા, અને ત્રીજીવાર તેમને તે જગાસાથે કસીને બાંધ્યા. આજે આકાશ સ્વચ્છ હતું, પણ સવાર છતાં ઉકળાટ પારવિનાનો હતો. આજે શિક્ષા જોવાનો અવશ્ય સંભવ આવશે, એવી આશાથી લોકો ટોળાંબંધ એકઠા થવા લાગ્યા. લગભગ દશ વાગે ગ્રહણ થશે, એવું કહેવામાં આવ્યું હતું. અને તે પહેલાં સૂર્યનો તડકો તેમના ઉપર રખેને આવે, અને તેમને બાળી મૂકે, એવા ભયથી જેન્સન અને પ્રીટડી થર થર કંપતા હતા. વળી તેમની ધારણા પ્રમાણે ગ્રહણ, જણાવેલે વખતે થશે કે કેમ તે વિષે પણ તેમને શંકા થવાથી આકુળતા વ્યાકુળતા થતી હતી. તેઓને ભય થવા લાગ્યો કે લાંબા કાળથી રોકસાણામાં આવીને રહેલા હેવાથી મહિનાની અને દિવસોની ગણત્રીમાં અમે ચુકયા તો નહિ હોઈએ. અતિ ચિંતાના પરસેવાના તેમને કપાળે જેએજેબ વળવા લાગ્યા, અને મસ્તકમાં શૂળ નાંખવા જેવી તેમને વેદના થવા લાગી. તેઓને એવી રીતે બાંધવામાં આવ્યા હતા કે તેમની સમીપ અને સમીપ આવતા જતા સૂર્યપ્રકાશના બાળી મૂકે એવા કેન્દ્રને તેઓ જોઈ શકે. ગ્રહણનો સમય જેમ જેમ પાસે આવતો ગયો તેમ તેમ તેમનો ઉચ્ચાટ અસહ્ય થતો ગયો. કેટલીક વાર તો બંનેને મૂર્છા આવી ગઈ. તેમને રીબાવવામાં આનંદ માનનારા પેલા નરપિશાચો જ્યારે જ્યારે તેઓ બેભાન થતા ત્યારે સખ્ત ઉત્તેજક પદાર્થો આપી તેમને જાગ્રત્ કરતા.

ગ્રહણ લાગવાને હવે થોડી જ ક્ષણો બાકી હશે, એવું

અનુમાન થતાં જૅન્સન બને તેટલી સ્વસ્થતા ધરીને તથા હિંમત આણીને મોટેથી બોલ્યો, 'દૂરદર્શક તરુના પૂજારીઓ! આગળ આવો, અને આ મારાં વાક્યો સાંભળો.' ધર્મગુરુઓ તેની પાસે આવ્યા, અને ચુપકીથી ઉભા રહ્યા પછી તે બોલ્યો, બળવાન ધર્મગુરુઓ! તમે દેવોનો કોપ તમારાઉપર ઉતરી પડે, એવું એક અતિ ઘોર કૃત્ય કરવા તત્પર થયા છો અમે બે કે જેઓ સુર્યદેવના અત્યંત માનીતા ભકતો છીએ, તેમનો પ્રાણ લેવા તમે ધારો છો.' ધર્મગુરુઓ આ વચન સાંભળી ધિક્કારથી મંદમંદ હસ્યા, પરંતુ તેઓ ચુપ રહ્યા.

જૅન્સન આગળ બોલ્યો, સૂર્યદેવના માનીતા ભકતો જે અમે તેમણે જ્યારે ગ્રહમંડળનાં ગુપ્ત રહસ્યો શોધી કાઢવા તમારી પાસે દૂરદર્શક તરુનો ઉપયોગ કરવા પરવાનગી માગી ત્યારે આ પરવાનગી અમે સૂર્યદેવની ઇચ્છાથી જ તમારી પાસે માગીએ છીએ એ ન જાણીને, તમે અમને પકડ્યા છે, અને અમને મોતની શિક્ષા કરવાને પ્રયત્નશીલ થયા છો દેવોએ બે વાર તમારી ધારણા નિષ્ફળ કરી છે, અને તોપણ તમે મંદમતિ ચેતતા નથી, અને તમારી ખોટી હઠ છોડતા નથી. આથી સૂર્યદેવ તમારાપર બહુ જ ક્રોધે ભરાયા છે, અને તમે કેવો ભારે અપરાધ કર્યો છે, તેની તમને સમજ પાડવા માટે તમારો દુષ્ટ હેતુ નિષ્ફળ કરવાનો તેમણે નિશ્ચય કર્યો છે. સાંભળો! હમણાં જ થોડી વારમાં તે પોતાનું મુખ તમારાથી છુપાવશે, અને પોતાનો પ્રકાશ તમારા જેવા નાલાયક ઉપર નહિ નાંખે. તેમના ભકતોને આ પ્રમાણે બાંધી રાખજો, અને તમે જોશો કે પૃથ્વીઉપર કલ્યાણકારક પ્રકાશને બદલે અંધકાર છાઇ ગયો છે. અમારા એક વાળને પણ સૂર્યદેવ વાંકો થવા દેનાર નથી. એ નક્કી માનજો! ધર્મગુરુઓએ પુનઃ તિરસ્કારપૂર્વક મોટેથી હસ્યા, અને કેદીઓનો એક શબ્દ પણ સાંભળવામાં ન આવે એવી રીતે મોટેથી ગાવાની લોકોને આજ્ઞા કરી. પછી કેદીઓનો એક શબ્દ પણ સાંભળવાની તેઓએ ના પાડી.

સૂર્યનો તાપ હવે અત્યંત સખ્ત થયો હતો. અને ધૂપના ધૂમાડાથી દેવળ ભરાઈ ગયું હતું. પ્રકાશનું કેંદ્ર ધીરે ધીરે તે બે દુર્ભાગી મનુષ્યોની તરફ આવતું જતું હતું તેઓએ હવે જીવવાની આશા છોડી દીધી હતી ફ્રિટ્ઝીએ ધાર્યું કે ગણત્રીમાં કંઇક ભુલ થઈ હોવી જોઇએ પરંતુ જેન્સને કહ્યું કે જ્યાં લગી શ્વાસ ચાલે છે ત્યાં લગી આપણે આશા ત્યજવી નહિ જોઈએ. એવી ગોઠવણ કરવામાં આવી હતી કે પ્રકાશનું કેન્દ્ર પ્રથમ જેન્સનઉપર આવે, અને તેનું મૃત્યુ થયા પછી જ તે ફ્રિટ્ઝી ઉપર આવે, જેથી જેન્સનના દુઃખની સઘળી ચીસો તેના સાથીના સાંભળવામાં આવે અને તેના દુઃખમાં બમણો વધારો કરે. પ્રકાશનું કેન્દ્ર થોડી વારમાં જેન્સનની લગોલગ આવી પહોંચ્યું તેની ચીસોથી દેવળ ગાજી ઉઠયું. ધર્મગુરુઓ તેની પાસે દોડી આવ્યા, અને હસ્ય કરતા બોલી ઉઠયા, સૂર્યદેવ પોતાના માનીતા ભગતનું કેમ રક્ષણ કરતા નથી ?

અતિશય વેદનાથી જેન્સનથી ઉત્તરમાં કંઈ પણ બોલી શકાયું નહિ. એટલામાં એકાએક એક મનુષ્ય દેવળમાં ધસી આવ્યો, અને કહેવા લાગ્યો કે સૂર્યના મુખઉપર અંધકાર ધીરે ધીરે વ્યાપવા માંડ્યો છે, અને તેની એક કોર તો ક્યારની અંધકારવાળી થઈ ગઈ છે. આથી લોકોને એવો તો ભય ઉત્પન્ન થયો કે તે જોવાને તેઓ આંધળીયાં કરી દેવળમાંથી બહાર દોડ્યા. ધર્મગુરુઓ પણ બીજાઓ સાથે દોડ્યા. આ ચમત્કારથી કેવો માઠો પરિણામ નીપજશે, તે વિષે લોકોમાં એટલો બધો તો ભય થયો, અને તેઓ એટલા તો વેગથી દોડ્યા કે પુષ્કળ માણસો બહાર નીકળતાં નીકળતાં છુંદાઈ ગયા. બહાર આવીને જોતાં બધાને જણાયું કે પેલા મનુષ્યે કહ્યું હતું, તેમ જ થયું હતું. અંધકાર ધીરે ધીરે સૂર્યના મુખ ઉપર ફરી વળતો હતો, અને આકાશ અંધકારમય થતું જતું હતું. ધર્મગુરુઓએ ફ્રિટ્ઝી અને જેન્સનની ભવિષ્યવાણી સાચી પડેલી જોઈ કે તરત જ બધા લોકોને પ્રથમ તો સૂર્યને

ઘાંઆ પડીને સાષ્ટાંગ કરવા, અને સૂર્યની સ્તુતિનું જે સ્તોત્ર તેઓ નિત્ય બોલતા હતા, તે બોલવા આજ્ઞા કરી. પછી તેઓ પેલા બંને જણને મુક્ત કરવા દેવળમાં દોડ્યા. તેઓ દુઃખથી અને ભયથી અધમુઆ જેવા થઇ ગયા હતા. તેઓ છુટા થઇને ઉભા રહ્યા કે તરત જ બધા ધર્મગુરુઓએ તેમને સાષ્ટાંગ દંડવત્ પ્રણામ કર્યો અને સૂર્યદેવ તેમના ઉપર કોપાયમાન થઇને ભવિષ્યમાં તેમનું અધિક અનિષ્ટ ન કરે તે માટે તેમના તરફથી તેમને વિનવવા પ્રાર્થના કરી. જેન્સન અને પ્રિટડી તરત જ હોંશિયારીમાં આવી ગયા, અને એકદમ સત્તાધીશનો દમામ ધારણ કર્યો. પછી જેન્સન બોલ્યો, સૂર્યદેવને બહુ જ રોષ વ્યાપી ગયો છે. તેમના ભકતોનું તમે લોકોએ અપમાન કર્યું છે. તેમના ઉપર હાથ ચલાવવાની તમે લોકોએ હિંમત ધરવાથી તમારા જેવા દુરાત્માઓ ઉપર પોતાનો પ્રકાશ ન નાંખવાનો તેમણે ઠરાવ કર્યો છે.

આ સાંભળીને ધર્મગુરુઓએ શોકની બુમો પાડી, અને પોતાના તરફથી સૂર્યદેવને વિનવવાને દ્વિગુણ નમ્રતાથી જેન્સનની તેઓ પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા. આ બધો સમય આકાશ વધારે અને વધારે અંધકારમય થતું જતું અને સૂર્ય અધિક અને અધિક નિસ્તેજ થતો જતો હતો. એકાએક ભેગા થયેલા લોકોએ એક ભયંકર ચીસ પાડી અને બોલ્યા કે સૂર્ય કેવળ દેખાતો બંધ થઇ ગયો. અત્યારસુધી પેલા બે ખગોળવેત્તાઓએ આવી પડનાર સંકટને નિવારવાને માટે વચ્ચે પડી સૂર્યને વિનવવાની ના પાડી હતી, પણ હવે સૂર્ય આખો ઘેરાઈ ગયો હતો, અને થોડા વખતમાં પાછો દેખાય તેમ હતું. તેથી તેઓએ દયા ઉપજી હોય એવો ઢોંગ કર્યો. પછી નીચેની શરતો ધર્મગુરુઓ પાસે તથા લોકો પાસે કબુલ કરાવરાવી તેઓએ સૂર્યનો કોપ દૂર કરવાનું માથે લીધું. તે શરતો આ હતીઃ દૂર્બિનો બનાવવા માટે દૂરદર્શક તરુઓનો ઉપયોગ તેમને કરવા દેવો, અને બસેં મનુષ્યો તેમની શોધો ચલાવવાને માટે સેવામાં સોંપવા.

આ શરતો કબુલ કરાવ્યા પછી તેઓએ સૂર્ય જે દિશામાં અદશ્ય થયો હતો તે દિશામાં આકાશમાં ઉંચા હાથ કરીને તે લોકોને અજાણી એવી ભાષામાં ઘણી પ્રાર્થનાઓ કરી. થોડી વારે લોકોએ એક મોટો ખુશીનો પોકાર પાડ્યો, અને જણાવ્યું કે સૂર્યની એક જરા સરખી કોર ચળકવા લાગી છે. ધીરે ધીરે આ કોર વધારે અને વધારે મોટી થતી ગઇ, અને તરત જ ઝાંખા સૂર્યના પ્રકાશથી સઘળા લોકોનાં નેત્રમાં અને હૃદયમાં પ્રસન્નતા જણાવા લાગી. પછી પ્રિટડી અને જેન્સનનું લોકોમાં અતિશય માન વધી પડ્યું. તેમનાં ચરણનો સ્પર્શ કરવાને માટે અને ચુંબન કરવાને માટે લોકો હોંસાતુસી કરવા લાગ્યા પ્રજાને કોઈ અત્યંત મોટી વિપત્તિથી ઉગારનાર દેવાંશી પુરુષોતરીકે તેઓ પૂજાવા લાગ્યા. અને સંપૂર્ણ સત્તાસાથે સર્વ ધર્મગુરુઓના ઉપરીતરીકે તેમને સ્થાપવામાં આવ્યા. સંપૂર્ણસત્તા મળ્યા પછી પ્રથમ કેટલાંક દૂર્બિન બનાવવાનો તેમણે આરંભ કર્યો, આરંભમાં તેમને બહુ વિજય મળ્યો નહિ, પરંતુ તેમની એટલી તો ખાતરી થઇ કે સર્વ સાધનો મળી આવતાં દૂરદર્શક તરુનાં પાંદડાં દૂર્બિનના કાચ તરીકે ઉત્તમ પ્રકારે કામમાં આવી શકશે આવી ખાતરી થયાથી તે વૃક્ષનાં પાંદડાં હાલના કરતાં વધારે મોટાં અને સારાં કરવાનો તેમણે પ્રયત્ન કરવા માંડ્યો. વિવિધ પ્રકારના રાસાયણિક પદાર્થોને તથા તત્ત્વોને ખાતર તરીકે અજમાવી જોવા માંડતાં, પાંદડાંને અત્યંત મોટાં કરવાની યુક્તિ તેમને હાથ લાગી. બહુ જ કાળજીથી તે વૃક્ષોને ઉછેરવાથી થોડાં વર્ષોમાં અતિ મોટા કદનાં પાંદડાં તેમના ઉપર આવવા લાગ્યાં; તે એટલે સુધી કે કોઈ કોઈ વૃક્ષઉપર તો વિશ ફીટ વ્યાસવાળાં પાંદડાં આવ્યાં.

પછી પોતાને મળેલાં બસેં મનુષ્યોની મદદથી તેમણે ઘણાં મોટાં દુર્બિન બનાવ્યાં પરંતુ જે દૂર્બિનવડે અમે મંગળની વિવિધ અગમ્ય વાતો જાણવાને સમર્થ થયા છીએ, તેવું અ-

ત્યંત મોટું દૂર્બિન તો હાલ જે આપણે વાપરીએ છીએ તેવું આ એક જ તેમણે બનાવ્યું છે. તેમણે જાતે બનાવેલાં હથિયારો શિવાય તેમની પાસે બીજાં કશાં જ હથિયારો ન હતાં. આથી દૂર્બિનો બનાવવામાં તેમને કેટલી કેટલી મુશીબતો નડી હશે તેનું સહજ અનુમાન થઈ શકશે. પરંતુ તેમને બીજો કશો જ ઉદ્યોગ ન હોવાથી તથા તેમની મદદમાં પેલા બસેં મનુષ્યો હોવાથી આખરે તેઓ સઘળી મુશીબતોને દૂર કરવામાં અને પોતાની ધારેલી ઇચ્છા સિદ્ધ કરવામાં ફતેહ પામ્યા. આ ટાપુમાં તેમને કેટલીક ધાતુઓની ખાણો મળી આવી તેમાંથી વિવિધ ધાતુઓ ખોદી કાઢી તેમને કમાનો, પેચીયા ખીલા, તથા પોતાને જોઈતાં હથિયારો બનાવ્યાં. લાકડું તો અમારે અહિં પુષ્કળ હતું, અને તે વિના બીજું જે જે જોઈતું હતું તે પ્રયત્નથી મેળવીને અને જે ન મળ્યું, તેને બદલે તેના જેવી બીજી વસ્તુથી ચલાવી લેઈને આખરે તેઓએ પ્રથમ કહ્યા પ્રમાણે તેમનું ધાર્યું કર્યું.

તૈયાર થયેલાં દૂર્બિનોમાં રોકસાણાના વતનીઓની પહેલ વહેલી નજર નંખાવી ત્યારે તેમને ખાતરી થઇ કે ધર્મગુરુઓના ઉપરીતરીકે જેન્સન અને પ્રિટડીને સ્થાપવામાં તેઓએ બહુ ડહાપણ ભરેલું કામ કર્યું છે. જે આશ્ચર્યકારક દેખાવો દૂર્બિનદ્વારા તેમના જોવામાં આવ્યા તેથી તેમને આ બે ખગોળવેત્તાઓની અલૌકિક શક્તિઓવિષે વિશેષ પુરાવો મળ્યો. પછી ગ્રહોમાં વસ્તી હશે કે કેમ તેનો નિર્ણય કરી શકાય એવુ એક દુર્બિન બનાવવાને માટે તે બંને પુરુષોએ વિચાર કર્યો. લાંબા સમય સુધી આ સંબંધી તેઓએ વિચાર કર્યા પછી કેવા ધોરણઉપર તેને બનાવવું, એ વિષે નિર્ણય કર્યો. પછી હાલ જ્યાં આપણે બેઠાં છીએ તે ટેકરી તેઓએ આ મોટા દૂર્બિનને ગોઠવવાને પ્રથમ પસંદ કરી. પછી આ મોટું દૂર્બિન બનાવવાનો ભાગીરથ પ્રયત્ન તેઓએ આરંભ્યો. તે બનાવવાનું કામ સહેલું ન હતું. પણ આગ્રહ, ધૈર્ય અને પ્રયત્નથી શું નથી

સિદ્ધ થતું ? જેવા કદના અને જેવા વાંકવાળા જેટલા કાચ જોઈએ તે તો તેમની પાસે તૈયાર જ હતા. તેથી અંતે તેઓએ આ મોટું દૂર્બિન તૈયાર કર્યું મારા પિતા મને કહેતા હતા કે જેન્સને આ મોટા દૂર્બિનમાં પ્રથમ જ્યારે નજર નાંખી અને મંગળમાં આવેલાં પુષ્પનાં વન જ્યારે તેના જોવામાં આવ્યાં ત્યારે આનંદાવેશથી તેને મૂર્છા આવી ગઈ. આ પ્રમાણે ગ્રહોને જોવાનું સાધન તો તેમને મળ્યું પરંતુ તેમાં વસનારાઓ સાથે સંબધ બાંધતાં તેમને કેટલોક સમય વહી ગયો. આ સંબંધ મંગળવાસીઓ વિના બીજા કોઈ ગ્રહના વતનીઓ સાથે બાંધવામાં તેઓ ફાવ્યા નહિ. કારણકે, એકલા મંગળના જ વતનીઓએ બીજા ગ્રહો જોવાને માટે જોઈએ એવાં મોટા કદનાં દૂર્બિનો બનાવ્યાં છે. બીજા ગ્રહોના વતનીઓમાં આવી બુદ્ધિ હોય એવું જણાયું નહિ. મંગળવાસીઓ સાથે વાતચીત કરવા તેમને ઘણું મન હતું, પણ તે કેમ કરવી તે પ્રથમ તો તેમને સુજ્યું નહિ. એટલામાં મંગળના લોકોએ અત્યાર સુધી તેમણે જે દૂર્બિનો બનાવ્યાં હતાં તેના કરતાં એક ઘણું જ મોટું નવું દૂર્બિન બનાવ્યું. એવું જણાય છે કે આ દૂર્બિનવડે તેમણે રોકસાણાના લોકોએ ગોઠવેલું મોટું દૂર્બિન જોયું, અને તેથી તેમનું ધ્યાન પોતાના તરફ ખેંચવા તેમણે નિશાનીઓ કરવાની પહેલ કરી. આમાં તેઓને ફતેહ મળતાં ઘણો સમય ગયો. કારણ કે જેન્સને અને પ્રિટડીએ જો કે તે નિશાનીઓ જોઈ તોપણ અમારૂં ધ્યાન ખેંચવા આ નિશાનીઓ કરવામાં આવે છે, એવો તેમને વિચાર આવ્યો ન હતો.

આ પ્રમાણે દિવસો વહેવા લાગ્યા. આ સધિમાં જેન્સન મંગળવાસીઓની રંગની ભાષાનો અભ્યાસ કરતો હતો. મંગળના લોકો પૃથ્વીના લોકો કરતાં ઘણા જ આગળ વધ્યા છે, તે તેને ઘણા વખતથી સમજાયું હતું, અને તેથી તેઓના રીત રીવાજનો તેણે અભ્યાસ કરવા માંડ્યો હતો. ઘણા અવલોકન પછી તેની ખાતરી થઈ કે મંગળના લોકો પરસ્પર વાત કર-

વાને માટે વર્ણભાષા વાપરે છે; અને તેથી તેનો અભ્યાસ કરવા તે મચી પડ્યો. આરંભમાં તેનો અભ્યાસ બહુ જ મંદ ચાલ્યો પણ ધીરે ધીરે તેનો તેમાં પ્રવેશ થવા લાગ્યો, અને વધારે સહેલી નિશાનીઓ તે સમજવા લાગ્યો. જ્યારે વર્ણભાષા સમજવામાં તેનામાં કેટલીક નિપુણતા આવી ત્યારે તેણે આ ટેકરીઉપર એક સંકેતસૂચક યંત્ર ગોઠવ્યું, અને મંગળના ખગોળવેત્તાઓને સમજાવવાનો પ્રયત્ન કરવા માંડ્યો કે તમારી સાથે સંબંધ બાંધવા માટે હું તૈયાર છું, આમ કરવાને માટે તેણે વારંવાર મંગળવાસીઓનું પરસ્પરને આદરમાન આપવાનું વાક્ય (કુદરત પોતાનાં સર્વ સુખો તમને ઉત્તમ પ્રકારે આપો.) વર્ણના સંકેતોદ્વારા જણાવવા માંડ્યું. અલ્પ સમયમાં આ વાક્ય મંગળવાસીઓ સમજી ગયા. અને કયા ધોરણઉપર વાત કરવી તે સત્વર નક્કી કરવામાં આવ્યું, તે સમયથી અમારા વચ્ચેનો વ્યવહાર કોઈ દિવસ પણ બંધ પડ્યો નથી. મંગળવાસીઓની એક જ ઇચ્છા છે, અને તે એ કે તેઓના સુધારાનું પૃથ્વીના લોકોને જ્ઞાન આપવું અને તે તેમનામાં ચલાવવો; અમારા લોકોની એક જ ઇચ્છા છે, અને તે એ કે મંગળમાં જેવાં રાજ્ય વિદ્યા નીતિ વગેરેનાં બંધારણો છે તેવાં રોકસાણુમાં સ્થાપવા, અમારે ત્યાં વિજળીના દીવા વગેરે જે નવી શોધો તમે જુઓ છો તે કેમ બનાવવા તેનું શિક્ષણ મંગળના વિદ્યાભિજ્ઞ પુરુષોએ અમારે ત્યાંના વિદ્વાનોને આપ્યું હતું.

આ સ્થળે મેં રેમણ્ડાને પૂછ્યું કે મંગળવાસીઓના જેવી જ કંઈક અંશમાં તમારા લોકોની આંખોમાં રંગ બદલવામાં શક્તિ શાથી છે ?

તેણે ઉત્તર આપ્યું, એ શક્તિ અમારામાંથી કેટલાકમાં ધીરે ધીરે આવી છે. વિદ્વાનોનો એવો અભિપ્રાય છે, અને કુદરતના અવલોકનથી તે અભિપ્રાય સાચો છે એમ નક્કી થયું છે કે જ્યારે જ્યારે આપણને આપણા શરીરમાં કોઈ શક્તિની જરૂર

પડે છે ત્યારે કુદરત આપણી વ્હારે ધાય છે, અને તે શક્તિને આપણામાં વિકાસન પમાડે છે. જેવી અમારા લોકોને ખબર પડી કે મંગળવાસીઓ એક બીજા સાથે વાતચીત કરવા માટે વર્ણભાષાવિના બીજા કશા સાધનનો ઉપયોગ કરતા નથી. કે તરત જ તેઓએ નેત્રવડે પોતાના વિચારો અન્યોઅન્યને જણાવવાનો પ્રયત્ન કરવા માંડ્યો. જેન્સનને વર્ણભાષાનો કેટલાંક વર્ષ સુધી સારો પરિચય થયા પછી, તેણે નેત્રવડે પોતાના વિચાર જણાવવાની શક્તિને ઘણા જ થોડા અંશમાં કેળવી, તેનાં નેત્ર ઘણી જ ત્વરાથી કાળાં અને તેજસ્વી થતાં. ઓરોનની સાથે પહેલો વહેલો સંબંધ બંધાયો તે સમયે અમારામાંથી જેઓ બાળકો હતા, તેમનામાં હવે આ શક્તિ વિશેષ અંશમાં આવી છે, અને થોડા વખતમાં વાણીવડે વ્યવહાર કરવાની તેમને બિલકુલ જરૂર નહિ રહે, એવી તેઓ આશા રાખે છે.

મેં પૂછ્યું, તમારા મુખ્ય ટિગ્લાથનું નાક લાંબું છે તેનું શું કારણ ?

તેણે હસીને કહ્યું, અમારામાંથી કેટલાકની ઓરોનવાસીઓના જેવા થવાની એટલા બધી આતુરતા છે કે તેઓના જેવી જ લાંબી સુંઢ કરવાની આશાથી તેઓને તેઓના નાકના છેડા ખેંચવાની ટેવ પડી ગઈ છે. મંગળવાસીઓએ જેવો અમૃતરસ બનાવ્યો છે તેવો બનાવવાનો અમારા વિદ્વાનો હમણાં પ્રયત્ન ચલાવે છે. આ રસ બનાવવામાં જો અમે ફ્તેહ પામીશું તો પછી અમારે બીજા કશા ખોરાકની જરૂર નહિ પડે.

મેં કહ્યું, અમૃતરસ બનાવવામાં કયા કયા પદાર્થોની જરૂર પડે છે, તે તમે ઓરોનવાસીઓને પૂછીને કેમ નક્કી નથી કરતાં ?

તેણે કહ્યું, તે તો અમે પૂછ્યું જ છે, પણ દુર્ભાગ્યે મંગળની પેઠે અહિં અમૃતરસ બનવો અશક્ય છે. કારણ કે આપણી પૃથ્વીમાં અથવા તો અમારા રોકસાણામાં, જે રાસાયણિક પદાર્થોનો અમૃતરસ બનેછે તે મળતા નથી. મંગળમાં તે પદાર્થોના ઢગલે ઢગલા છે.

લાંબો વખત વાતચીત કરવાથી હવે રેમણ્ડા થાકી ગઇ હતી, અને તેથી તેણે હવે વાતને અટકાવવાની ઇચ્છા જણાવી.

મેં કહ્યું, હે પ્રાણને આપનારી ગુરુરૂપ રેમણ્ડા ! હવે એક જ પ્રશ્નનો ઉત્તર કૃપા કરી આપ. જેન્સન અને પ્રિટડી હાલ ક્યાં છે ?

તેણે કહ્યું, તેઓ બંને મરી ગયા છે.

મેં પૂછ્યું, તેમને કંઈ પ્રજા થઇ હતી કે નહિ ?

તેણે કહ્યું, બંનેને કંઇ જ ન હતું, કારણ કે બંનેએ લગ્ન કર્યાં ન હતાં, પણ જેન્સનને એક ધર્મપુત્રી હતી.

મેં પૂછ્યું, તે કન્યા જેન્સનને ક્યાંથી મળી ?

તેણે ઉત્તર આપ્યો, કેટલાંક વર્ષઉપર જેન્સને એક દિવસ સાયંકાળે જે કિનારાઉપર તમે ઘસડાઇ આવ્યા હતા ત્યાં એક હોડી ઘસડાઇ આવતી જોઈ. પ્રિટડીને લઇને તે તરત જ ત્યાં ગયો. તેમાં એક વૃદ્ધ પુરુષ તથા બે વર્ષની તેની એક કન્યા હતી. તે વૃદ્ધ પુરુષ લગભગ મરવાની તૈયારીમાં જ હતો. જેન્સને તેનો જીવ ઉગારવા બહુ પ્રયત્ન કર્યો, પણ તે સર્વ નિષ્ફળ ગયો. થોડી વારમાં તેણે પ્રાણ છોડી દીધો. તેના ગજવામાંથી કેટલાક કાગળો મળી આવ્યા, તે ઉપરથી જેન્સનને જણાયું કે તે હિંદુસ્તાનનો હતો. અને આફ્રિકામાં વ્યાપરને અર્થે પોતાના કુટુંબને લેઈને જતો હતો. માર્ગમાં તેના વહાણનું શું થયું, અને આ હોડીમાં પેલી કન્યાસાથે તે શી રીતે આવ્યો, એ કાગળો ઉપરથી સમજાયું નહિ તેથી જેન્સને અનુમાન કર્યું કે સમુદ્રમાં તોફાન થતાં વહાણ કદાચ ભાગી ગયું હશે, અને પોતાનો જીવ બચાવવા કેટલાંક માણસો હોડીમાં બેઠાં હશે, તેમાંથી આ વૃદ્ધ તથા તેની પુત્રી બચીને આ કિનારે ઘસડાઇ આવ્યાં હશે. પછી જેન્સને પેલા વૃદ્ધની ઉત્તરક્રિયા કરવાનું કામ પોતાનાં કેટલાંક મનુષ્યોને સોંપી પેલી કન્યાને લેઇને તે ઘેર આવ્યો. તેના ઉપર કરુણા આવવાથી પછી તેણે તેને પોતાની ધર્મપુત્રી તરીકે ઉછેરી.

મેં પૂછ્યું, તે કન્યા હાલ જીવે છે ?

તેણે કહ્યું, હા.

મેં પૂછ્યું, તે ક્યાં છે ?

તેણે ઉત્તર આપ્યો, તમારા સમક્ષ જે વાત કરે છે, તેજ તે છે. હું જ જે-સનની ધર્મપુત્રી છું.

આશ્ચર્યથી હું સ્તબ્ધ થઈ ગયો. શું મારા જ દેશની એક કન્યા આ રોકસાણામાં ! મને હર્ષાશ્રુ આવી ગયાં. પોતાની જન્મભૂમિના એક મનુષ્યને અને તેમાં પણ એક મનોહર કન્યાને આવી વિલક્ષણ પરભૂમિમાં જોઈને કોને આનંદ ન થાય, અને કોનું હૃદય પ્રેમથી ન દ્રવે ?

વિલક્ષણ આવેશમાં આવી જઈ, પછી હું બોલ્યો, રેમણ્ડા ! તેં મને પ્રાણદાન આપ્યું છે. તું મારી સંરક્ષક, મારી મિત્ર, અને મારી પ્રિય શિક્ષક છે. આપણો સંબંધ અને સહવાસ એટલો બધો વધી પડ્યો છે કે મારૂં હૃદય અજાણતાં તારામાં સમર્પાઈ ગયું હોય એમ મને ભાન થાય છે. આ અજાણ્યા પ્રદેશમાં મારૂં જીવન મને સુખરૂપ ભાસે છે, તેમાં જો કોઈપણ પ્રબળ હેતુ હોય તો તે તું છે. મારુ હૃદય અન્યસાથે ગ્રથિત થાય, એ હવે કેવળ અશક્ય છે. આપણાં ભિન્ન ભાસતાં શરીર અને હૃદય એક થાય એવો આનંદકારક સમય શું કોઈ સમયે નહિ આવે ?

ચિંતાતુર વદનથી રેમણ્ડાએ આજુબાજુ દૃષ્ટિ નાંખી અને મૌન રહેવા સાવધાનતા રાખવા મને સૂચવવા પોતાની આંગળી પોતાને હોઠે અડાડી. તેના હૃદયમાં થતી લાગણીઓથી તેનાં નેત્રમાં જે અનેક રંગોનું એકીકરણ થતું હતું તેથી તેઓ ઘણાં જ મનોહર જણાતાં હતાં. તેનું હૃદય ઉછળવા લાગ્યું, અને તેના મુખઉપર રુધિરની સુરખી ચઢી આવી. મારાં આવેશવાળાં વચનોના ઉત્તરમાં તે માત્ર એટલું જ બોલી, હું તમારી પ્રચ્છાને પૂર્ણ કરવા અસમર્થ છું. ગ્રહોસાથે મારું લગ્ન થઈ

ચુકયું છે. મૃત્યુલોકવાસી કોઇ પણ વ્યક્તિની ધર્મપત્ની થવાનું મારા ભાગ્યમાં સર્જીત નથી. તેમ બની શકવું અશકય છે.

રેમણ્ડાના સ્વરમાં કંઇક એવું રહ્યું હતું કે જેથી હું આગળ એક અક્ષર પણ બોલી શકયો નહિ. તે સ્વરમાં એવી અવર્ણનીય ઉદાસી વ્યાપી રહી હતી કે જેવી પૂર્વે મેં કોઈ દિવસે તેના સ્વરમાં અનુભવી ન હતી. આથી હું વગર બોલ્યે તેને નમન કરીને ઉઠયો, અને મારા ગૃહપ્રતિ ચાલતો થયો.

प्रकरण १०.

મંગલની શોધો.

બીજે દિવસે રાત્રે આકાશ સ્વચ્છ હતું, અને સર્નદીએ આપેલા વચનપ્રમાણે મંગલવાસી મનુષ્યોના રીતરીવાજનું અવલોકન કરવાને માટે મારીસાથે રેમણ્ડા સ્ટેરીયનની ટેકરીઉપર આવવાની છે કે કેમ, તેથી તપાસ કરવાને હું તેને ઘેર ગયો. તે ઘેર હતી. તેણે મારો જે રીતે આદરસત્કાર કર્યો તે ઉપરથી મને સ્પષ્ટ થયું કે ગઇ રાત્રે મેં જે આવેશવાળાં વચનો તેને કહ્યાં હતાં, તેની લેશ પણ છાયા તેના અંતઃકરણમાં રહી ન હતી. તેની રીતભાતથી એટલું તો મને સ્પષ્ટ થયા વિના રહ્યું નહિ કે તે વિષય પુનઃ છેડવો તેને બિલકુલ પસંદ ન હતો. મારા આવવાથી તેને સંતોષ ઉપજ્યો હોય તેમ તેણે દર્શાવ્યું, અને મારી સાથે સ્ટેરીયનની ટેકરીઉપર આવવાને ખુશીથી સ્વીકાર્યું.

માર્ગમાં ઉભયે મૌનને જ ધારણ કર્યું. ટેકરીએ પહોંચ્યાપછી એક શબ્દ પણ બોલ્યા વિના રેમણ્ડા દૂરદર્શક યંત્રપાસે બેઠી, અને થોડી પળમાં મંગળસાથે વ્યવહાર શરૂ કર્યો તત્ત્વવિચારક સર્નદી તત્કાળ આવ્યો. તેણે જણાવ્યું કે રેમીજ્યા ખંડના વતનીઓના હિતસબંધી વિચાર કરવા અમારે ત્યાં રાષ્ટ્રિય મંત્રીમડળ દરરોજ સાંજે એકઠું થાય છે, તેમાં મારૂં જવું થયેલું હોવાથી આજે અત્ર આવતાં મને સહજ વિલંબ થયો છે તેણે કહ્યું કે આજનો અમારો ચર્ચાનો વિષય એ હતો કે મંગળના સુધારા અને રીવાજો પૃથ્વીમાં અને બીજા ગ્રહોમાં દાખલ કરવાના સર્વોત્તમ માર્ગ કયા છે. વહાણુ ભાગી જવાથી મારૂં રોકસાણામાં આવવું થયું છે, અને મંગળમાં જીવન કયે પ્રકારે ગાળવામાં આવે છે, તે સવિસ્તર જાણુવાને હું અત્યંત આતુરતા ધરાવું છું, એ વગેરે મારો વૃત્તાંત સભાસમક્ષ મૂકવામાં આવ્યો હતો, અને પૃથ્વીને મંગળના જેવી કરવાનો આ સર્વોત્તમ પ્રસંગ આવ્યો છે, એવું સઘળાએ એકમતે કબુલ કર્યું હતું. આ પછી તેઓએ પોતાને ત્યાં ખેડાયલી પ્રત્યેક વિદ્યાઓમાં અત્યંત પ્રવીણ એક એક માણસની કમીટી કરી હતી, અને તે તે વિદ્યામાં પારંગત વિદ્વાનને મને ઘટે તેવું શિક્ષણ આપવાનું સુચવવામાં આવ્યું હતું. સર્નદીએ મને કહ્યુ કે મગળવાસીઓ શુ ખાય છે, એ વિષે તમને જણાવવામાં આવ્યું છે. હવે અમારે ત્યાં પ્રકાશ, ઉષ્ણુતા અને બળ કયાંથી ઉત્પન્ન કરવામાં આવે છે, એ જાણવા તમે કદાચ આતર હશો એમ અનુમાન કરીને મારી સાથે હું રાએનિમ નામના અમારે ત્યાંના એક અત્યંત વિદ્વાન અને પ્રસિદ્ધ વિજ્ઞાનવિદ્‌ને તેડી લાવ્યો છું. તેને તમારે તે સંબંધમાં જે કંઇ પૃછવું હોય તે નિ:શંકપુણે પૂછો. પછી મેં રેમણ્ડાને કહ્યું કે રાએનિમને જણાવો કે તમારી સાથે ઓળખાણ થવાથી મને અત્યંત આનંદ થયો છે. હવે તમારા લોકો પ્રકાશ, ઉષ્ણુતા, અને બળ કયાં સાધનોવડે મેળવે છે, તે તમે મને જણાવશો તો તે અત્યંત ખુશીથી શ્રવણુ કરવા હું તત્પર છું.

રાઓનિમે કહ્યું, પુત્ર ! અમારા લોકો મંગળના ગર્ભ ભાગમાં રહેલા બળનો પોતાનાં વિવિધ કાર્યો સાધવામાં ઉપયોગ કરે છે. તમે પૃથ્વીના લોકો પણ પૃથ્વીના ગર્ભભાગમાં રહેલા બળનો પણ અમારી પેઠે જ ઉપયોગ કરી શકો એમ છે. મંગળના ગર્ભભાગમાં અત્યંત ઉકળતા રસનાં મોટાં મોજાં વધ્યા કરે છે. આ ઉકળતા રસની ઉષ્ણતા અખંડિત રહે છે. મંગળના ગર્ભભાગમાં આ ઉષ્ણતાનું પ્રમાણ એટલું બધું ભારે છે કે હાલ અમારી જેટલી વસ્તી છે. તેના કરતાં લાખગણી વસ્તી અમારે ત્યાં થાય તોપણ તેને પોતાનાં સઘળા કામો-માટે તે પૂરતી થઇ રહે. હાલ પૃથ્વીપર તમારા લોકોને બળને માટે જેમ વરાળ, પાણીના ધોધ વગેરે સાધનોઉપર આધાર રાખવો પડે છે, તેમ પૂર્વે અમારે ત્યાં પણ અમારા લોકોને આધાર રાખવો પડતો હતો. ઉષ્ણતાનું વીજળીમાં કેવી રીતે રૂપાંતર કરવું, તે જ્યારે અમારા વિજ્ઞાનવિદોએ શોધી કાઢ્યું કે તરત જ અમારા ગ્રહના મધ્ય ભાગમાં રહેલી ગરમીમાંથી બળ અને વીજળી બનાવવાનું રાઇઓડા નામના એક શોધકને સૂઝ્યું. પ્રથમ તેના વિચારને હસી કાઢવામાં આવ્યો, પરંતુ પોતાની યોજના અમલમાં મૂકી શકાય એવી છે, એ વિષે ધારણ કરેલો આગ્રહ તેણે છોડ્યો નહિ. પરિણામમાં તેની યોજનાનો વિજય થયો, અને આખા મંગળમાં તેનો સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો. મંગળમાં ઘણા મોટા બળતા જ્વાળામુખી પર્વતો છે. દૂરદર્શક યંત્રમાંથી મંગળને જોતાં તમને તેની સપાટીઉપર તે જોવામાં આવ્યા પણ હશે જ. આમાંના સઉથી મોટામાં મોટા એક જ્વાળામુખી પર્વતના કૂવાસુધી પહોંચે એવી એક સણુંગ ખોદવામાં આવી, આગ સણુંગ ખોદવાનું કામ અત્યંત કઠિન હતું, કારણ કે તે ખોદવામાટે મજુરોનો તે સ્થળમાં પ્રવેશ થઇ શકે તેમ ન હતું. છરાના ગોળા-જેવાં, આગળ માર્ગ કરનારાં સાધનો ઉપરાઉપરી છોડીને આખરે કૂવાસુધી સણુંગ તૈયાર કરવામાં આવી. આ સણુંગમાંથી અ-

ત્યંત મોટા પ્રમાણમાં જે ઉષ્ણતા નીકળવા લાગી તેની વીજળી બનાવીને તારવડે તેને આખી પ્રજામાં આપવામાં આવી. આ પ્રમાણે બળને પૂરૂં પાડવાની યોજના શોધી કાઢનાર રાઇઓડાનું નામ અમારે ત્યાં અમર થઇ ગયું.

તોપણ સમય વીતતાં, જે જ્વાળામુખીમાં સણંગ કોચવામાં આવી હતી તે જ્વાળામુખી ઓલાઇ ગયો, અને બળ પ્રાપ્ત કરવાને માટે કોઇ નવું સ્થાન શોધવાની જરૂર પડી. આ અરસામાં રાઇઓડાના પુત્રે જમીનને કોચવાનું એક નવુ યંત્ર શોધી કાઢ્યું. આ યંત્રવડે જમીનમાં અથાગ ઉંડા કૂવા કોચવાનું કામ સરળ થઈ ગયું. સરકારતરફથી પછી જમીન કોચવાનું એક યંત્ર તયાર કરવામાં આવ્યું, અને તે વડે મંગળના છેક મધ્ય ભાગપર્યંત કૂવો ખોદવામાં આવ્યો. આ કૂવામાંથી નીકળતી ઉષ્ણતાની પછી વીજળી બનાવવામાં આવી. થોડા સમયમાં આવા સંખ્યાબંધ કૂવા ખોદવામાં આવ્યા, અને આજે પ્રકાશ, ઉષ્ણતા અને બળ, અમારી પ્રજાને આ કૂવામાંથી પૂરાં પાડવામાં આવે છે. દરેક ગૃહમાં હવે વીજળીની ઉષ્ણતા ઉત્પન્ન કરનાર તથા વીજળીનો પ્રકાશ આપનાર એક એક યંત્ર આપવામાં આવ્યું છે, તથા ગૃહવાસીને પોતાના ગૃહમાં કોઈ પણ સાંચા કામ ચલાવવાને માટે જોઇતું બળ પૂરૂ પાડનાર એક એક વીજળીનું યંત્ર પણ આપવામાં આવ્યું છે. પ્રત્યેક ઓરોનવાસીને જેટલો જોઈએ તેટલો પ્રકાશ, ઉષ્ણતા, અને બળ વાપરવાનો હક છે. આ સઘળું મંગળના ગર્ભભાગમાં રહેલી ગરમી પૂરૂં પાડે છે, અને જે યંત્રોવડે ઉષ્ણતાનું વીજળીમાં રૂપાંતર થાય છે, તે યંત્રોને બરાબર ચાલતાં રાખવામાં, તથા જે તારદ્વારા બળ આખી પ્રજામાં પ્રેરવામાં આવે છે, તે તારની વ્યવસ્થા રાખવામાં નહિજેવું ધ્યાન આપવાની જરૂર પડે છે.

આટલું કહીને રાઓનિમે રેમણ્ડાને કહ્યું કે હવે દૂરદર્શક યંત્રપાસે લક્ષ્મીપ્રસાદને બેસાડો, જેથી અમારા લોકોનાં ઘરનો

અંદરનો ભાગ કેવો છે, તે તે જોઈ શકે. આથી હું યંત્રપાસે બેઠો, અને રાઓનિમ તરત જ પોતાના ઘરભણી જવાને ઉઠ્યો, અને મને તે પ્રતિ દૃષ્ટિ રાખવા સૂચવ્યું. તેણે મને કહ્યું કે અમારે ત્યાં સઘળાં ઘરની માલકી સરકારની છે, અને સરકાર જ સઘળાને ઘર બાંધી આપે છે. અમારે ત્યાં કોઈને પોતાની માલકીનાં ઘર અથવા જમીન હોતાં નથી. ઘર એક જાતના કાચનાં બાંધવામાં આવે છે, અને ચોકઠાં એલ્યુમિનમનાં કરવાઆવે છે. ચાર ઓરડા અને એક સુંદર દીવાનખાનાવિના એક પણ વધારે ખંડ ઘરમાં હોતો નથી. તેઓને માત્ર એક જ માળ હોય છે. દીવાનખાનું એ આખા ઘરમાં સઉથી મોટામાં મોટો ખંડ હોય છે, અને ઘરનાં માણસો પોતાની જાગ્રદવસ્થાનો સઘળો સમય ત્યાં જ ગાળે છે. ત્રણ સુવાના ઓરડા હોય છે, એક ઉદ્યોગશાળા હોય છે, અને એક સ્નાન કરવાની ઓરડી હોય છે. સરસામાન બહુ જ સાદો હોય છે, અને તે કેવળ કાચ અને એલ્યુમિનમનો બનાવેલો હોય છે. આ સુંદર કાચના ઘરમાં રહેવું અને ઉઘાડામાં રહેવું એ બંને સરખું છે; કારણ કે ઘરની પારદર્શક ભીંતોમાંથી તડકો બહુ મનોહર રીતે ઘરમાં આવે છે. પ્રત્યેક ઓરડાની છતમાં ટાંગેલા તારાના આકારનાં વીજળીના ઝુમરમાંથી રાત્રિના ઉપયોગને માટે કૃત્રિમ અજવાળું પડે છે, અને ઓરડાની જમીનનીચે કરેલી એક ભઠ્ઠીમાંથી ઉષ્ણુતા મળે છે. ઉદ્યોગશાળામાં ગતિને આપનાર એક વિજળીનું યંત્ર તથા જૂદી જૂદી જાતનાં સાંચાકામ રાખવામાં આવેલાં હોય છે.

મંગળવાસીઓની અત્યંત આનંદ ઉપજાવનારી એક શોધ વીજળીથી ચાલતું વર્ણસંકેત યંત્ર છે. આ યંત્ર આપણે ત્યાં ચાલતા તારયંત્રના ધોરણે જ ચાલે છે વર્ણસંકેત યંત્ર એ રંગદ્વારા સંકેતને સૂચવનારૂં એક નાનું પાટીયું છે. વીજળીવડે તેના ઉપર અસાધારણ વેગથી કામ કરી શકાય છે. આખા

મંગળમાં પ્રત્યેક ગૃહમાં આવું એક એક યંત્ર રાખવામાં આવ્યું છે. રાઓનિમે મને સમજણ પાડી કે ઓરોનનીરોહિય સભામાં વિરાજનારા મહાવિદ્વાનો અને રાજનીતિજ્ઞ પુરુષોના વિચારોના પરિણામ દરરોજ ચોકસ સમયે પ્રત્યેક ગૃહવાસીને પોતાના ઘરમાં બેઠા બેઠા આ યંત્રદ્વારા જણાવવામાં આવે છે. મંગળવાસી આને પોતાના જીવનમાં સૌથી મોટામાં મોટો આનંદનો પ્રસંગ ગણે છે. તમારી પૃથ્વીના લોકોના જીવનનું અવલોકન કરતાં અમારા વિદ્વાનો એવા અભિપ્રાયઉપર આવ્યા છે કે તમારા લોકોનું અર્ધું સુખ ખાવાપીવામાં જ શમાયલું છે. આવા સુખને મંગળમાં કોઈ જ જાણતું નથી. કારણ કે ખાવાપીવામાં અમારા લોકોને માત્ર થોડા હૃદયના ધબકારા ચાલે એટલો જ સમય જાય છે. અમારા લોકોનો સઘળો આનંદ માનસિક છે.

સાર્વજનિક ઉપયોગને માટે જે મકાનો બાંધવામાં આવ્યાં છે, તે જ માત્ર અત્યંત મોટાં અને અત્યંત ભવ્ય હોય છે; તે વિનાનાં સઘળાં જ ઘર એક જ ઘાટનાં, એક જ કારીગરીનાં અને એક જ કદનાં હોય છે.

ઘરનાં છાપરાં એવી રીતે બાંધવામાં આવ્યાં છે કે યંત્રસાહિત્યવડે તેઓને ઉંચાં કરી શકાય, અને એક બાજુએ સેરવી દઈ શકાય. આથી ઉઘાડના દિવસોમાં ઘરના સઘળા ઓરડા ખુલ્લી અગાશીઓજેવા કરી શકાય છે. પારિસની એક રંગભૂમિ આ પ્રકારની જ બાંધેલી છે, એવું એક પુસ્તકમાં મેં પ્રથમ વાંચ્યુ હતું, તેનું આથી મને સ્મરણ થઇ આવ્યું. તે પુસ્તકમાં લેખકે લખ્યું હતું કે હું એક દિવસે પારિસમાં આવેલી ‘ સાઇક ડી ઇટ ’ નામની રંગભૂમિમાં થતા ખેલો જોવા ગયો હતો. ખેલનો આરંભ થવાની વાટ જોતો પ્રેક્ષકવર્ગ બેઠો હતો, એટલામાં તે વિશાળ ગૃહના છાપરાભણી મારી દષ્ટિ ગઇ. મને છાપરાના વચલા ભાગમાં એક છેડાથી બીજા છેડાસુધી આ-

સ્માની આકાશનો એક સાંકડો ચીરો જણાયો. મારી દૃષ્ટિ મને ઠગતી તો નથી, એવી શંકા થવાથી મેં મારાં નેત્ર ચોળ્યાં, અને ફરીને જોવા લાગ્યો, એટલામાં તો પેલો ચીરો પહોળો થતો જોઇને મારા આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહિ. અલ્પ સમયમાં આકાશમાં તારા ચમકતા જણાયા, અને મને તરત જ સમજાયું કે તે મકાનનું આખું છાપરૂં એક બાજુએ ખેંચી લેવામાં આવે છે. મધ્ય રાત્રિના આકાશમાં આખો પ્રેક્ષકવર્ગ ખુલ્લા મેદાનમાં બેઠો હોય એવો દેખાવ થઈ રહ્યો.

આ પ્રકારનું વાંચેલું મને સ્મરણ થઈ આવતાં હું દૂરદર્શક યંત્ર ઉપરથી ઉઠ્યો, અને રેમણ્ડાને કહ્યું કે તમે રાઓનિમને પૂછો કે તમારે ત્યાંના નિરીક્ષણ કરનારા વિદ્વાનોએ પારીસમાં છાપરૂં ખસેડી શકાય એવું નાટકગૃહ જોયું છે ? પૃથ્વીઉપરનું કયું મોટું નગર હું કહું છું, તે સમજાવતાં મને કેટલીક મુસીબત પડી. એવું જણાય છે કે જેમ આપણે ત્યાંના ખગોલવેત્તાઓએ ચંદ્રના નકશા બનાવ્યા છે, તેમ મંગલવાસીઓએ દીર્ઘ કાલના અવલોકન પછી પૃથ્વીના નકશા બનાવ્યા છે. કેટલીક મહેનત પછી, પારીસમાં આવેલાં કેટલાક સ્થળોનું વર્ણન કરી બતાવવાથી કયું શહેર હું કહેતો હતો તે હું રાઓનિમને સમજાવી શકયો. પછી તેણે ઉત્તર આપ્યો કે આ નાટકગૃહ તેઓએ ધ્યાનપૂર્વક જોયું નથી, પણ હવે પછી તેઓ તેને ખાસ ધ્યાનથી જોશે, કારણ કે પૃથ્વીના લોકો કેવા પ્રકારની રમતગમત કરે છે, તે જાણવાની મંગલવાસીઓને દીર્ઘ સમયથી જિજ્ઞાસા છે.

પછી તેણે કબુલ કર્યું કે તમારા લોકો પોતાનું જીવન ઘરમાં કેવી રીતે ગાળે છે, તે જાણવામાં અમને ઘણી જ મુશ્કેલી પડે છે; કારણ કે તમારાં ઘરનાં તેમ જ સાર્વજનિક મકાનોનાં છાપરાં કદી પણ ઉંચકીને વેગળાં ખસેડવામાં આવતાં નથી. તમે લોકો ન્યાયમંદિરોમાં, નાટકશાળાઓમાં, પ્રજાસભાઓમાં, રાજસભાઓમાં, વ્યાખ્યાનમંડપોમાં, દેવાલયોમાં, વગેરે વિવિધ

સ્થળોમાં શું શું કરો છો, તે જાણવાની અમારે ત્યાંના વિદ્વાનોને તીવ્ર ઇચ્છા છે, પરંતુ તે સફળ કરવાને શું કરવું તે અમને હજીસુધી સમજાતું નથી. તમારા લોકો સંબંધી અમે જે કંઇ લખ્યું છે, તે કેવળ અનુમાનથીજ લખ્યું છે, અને મુંબઇ, કલકત્તા, લંડન, ચીકાગો વગેરે સ્થળોમાં જે જે બને છે, તે વિષેના અમારા લોકોએ લખેલા વિચારો જો તમારે ત્યાં વાંચવામાં આવે, તો મને ભય રહે છે કે તમારૂં હસી હસીને કદાચ પેટ પણ દુઃખી જાય.

રાઓનિમે કહ્યું કે અમારા વિદ્વાનોએ પૃથ્વીના લોકો પોતાનું જીવન કેવે પ્રકારે ગાળે છે, તે જાણવા માટે હાલમાં કેટલાક પ્રશ્નો ઘડી કાઢ્યા છે, અને તેના ઉત્તર તમારી પાસેથી જાણવા તેઓ ઇચ્છે છે. રોકસાણાના લોકોને આ પ્રશ્નો અમે પુછીએ પણ તેઓ પૃથ્વીના બીજા દેશના લોકોથી કેવળ નિરાળા રહેતા હોવાથી તેઓને એશિયા, યુરોપ કે અમેરિકા સંબધી કશી જ માહિતી નથી. પછી રાઓનિમે પોતાના ઘરનું છાપરૂં તેની અંદરની વ્યવસ્થા મને દેખાડવાને માટે ખસેડી નાખ્યું. તે ખસેડવાને એક વિજળીના યંત્રની યોજના કરવામાં આવી છે, અને મુખ્ય ઓરડામાં રાખેલા એક બટનને દાબતાં જ તત્કાળ છાપરૂ ખસી જાય છે અને ઘરના બધા ઓરડા ખુલ્લા આકાશમાં આવી રહે છે. વરસાદના દિવસોમાં છાપરૂં દૂર કરવામાં આવતું નથી. મંગળવાસીઓનું એવું માનવું છે કે તેઓના દીર્ઘ આયુષ્યનું એક કારણ એ પણ છે કે તેઓ પોતાના સમયનો મોટો ભાગ ઉઘાડામાં ગાળે છે. લાખો માઇલ દૂર રહેલા દુર્બિનમાંથી જોતા મનુષ્યને પોતાના ઘરથી જેટલો માહિતગાર કરી શકાય તેટલો રાઓનિમે મને કર્યો. તેણે વર્ણસંકેતયંત્ર કેવી રીતે કામ કરે છે, તે સંબંધમાં મને બની શકી એટલી સમજુતી આપી. તેણે પોતાના ઘરમાં ટાંગેલું વીજળીના દીવાનું ઝુમર સળગાવ્યું. આ

કુમરના દીવા પ્રકટતાં આખા ઘરમાં શાંત કોમળ પ્રકાશ પ્રસરી રહ્યો. આ પ્રકાશ મને સૂર્યના પ્રકાશ કરતાં વધારે સારો જણાયો. તેણે દીલગીરીથી જણાવ્યું કે ઘરમાં જે વીજળીનાં યંત્રોથી અમે ઉષ્ણતા મેળવીએ છીએ, તે જમીનની અંદર દાટેલાં છે, અને તેથી તે તમને બતાવવાને હું અસમર્થ છું. એમ છતાં તેમનું તેણે પોતાનાથી બન્યું તેવું મને વર્ણન કરી બતાવ્યું અને વચન આપ્યું કે જ્યારે કોઈ નવું ઘર બાંધવામાં આવશે ત્યારે તેમને ગોઠવતી વખતે તે તમને બતાવવામાં આવશે. તો જે ઘરમાં રહેતો હતો, તેને બાંધ્યે ૨૦૦૦ વર્ષ થયાં છે, અને બીજાં ઘરો તેથી પણ વધારે જૂનાં છે, એવું જ્યારે તેણે મને કહ્યું ત્યારે મને ભારે આશ્ચર્ય થયું, આ ઘર કાચનાં બાંધેલાં હોવાથી કદી જીર્ણ થઈ જતાં નથી અથવા ઘસાઈ જતાં નથી. તેની સ્નાન કરવાની ઓરડી જોઇને પણ મને બહુ જ આનંદ થયો. તેમાં ઈંગ્રેજ લોકોના જેવાં પીપ હતાં, અને તે પીપમાં પાણી આવવાની ચકલીઓ મૂકી દીધી હતી. આ પીપ કેવળ કાચનાં બનાવવામાં આવ્યાં હતાં. ચકલીઓમાં પાણી, એક બહુ ઉંચી જગાપર બાંધેલા સરોવરમાંથી આવતું હતું, અને તેની પુષ્કળ ઉંચાઇને લીધે પાણીઉપર થતા ભારે દબાણથી આખા ખંડને જોઇએ એટલું પાણી પૂરૂં પડતું. પાણીને માટે જમીનમાં નાંખેલા નળ પણ કાચના બનાવવામાં આવ્યા હતા, અને તેથી પાણી નિર્મળ કંચનજેવું રહે છે. આ કાચના નળ આશરે એક હજાર વર્ષ (આ વર્ષની ગણના આપણે અહિંના સમયના માપ પ્રમાણે કરવામાં આવી છે) ઉપર બહુ જ સંભાળથી નાંખવામાં આવ્યા હતા, અને તે વખતે તેઓ જેવી સારી સ્થિતિમાં હતા તેવી જ સારી સ્થિતિમાં આજે પણ છે. સ્નાન કરવાની ઓરડીમાં લીધેલા મોટા નળની બે શાખાએ પાડવામાં આવી છે, તેમાંની એક ઉષ્ણતા આપનાર યંત્રમાં થઇને પીપમાં પડે છે. આથી ઘરમાં રહેનાર મનુષ્યોને જેટલું જોઇએ તેટલું ઠંડું અને ગરમ પાણી જ્યારે જોઇએ ત્યારે મળે

છે. મંગળમાં કોઇ પણ સ્થળે નઠારૂં પાણી વહી જવાની મોરીઓ બાંધવામાં આવી નથી. સઘળું નઠારૂં પાણી ખાળવાટે ઘરની બહાર આણવામાં આવે છે, અને ત્યાં વીજળીની ઉષ્ણતાથી તેને વરાળ કરીને ઉડાડી દેવામાં આવે છે.

રાઓનિમના ઘરમાં મેં કેટલાંક વાદિત્રો, અથવા વાદિત્રો જેવાં જણાતાં યંત્રો જોયાં. આમાંનાં કેટલાંક યંત્રોને તાર બાંધેલા હતાં, અને કેટલાંક મોંથી ફુંકીને વગાડવાનાં યંત્રો હતાં. આપણે ત્યાં જેવાં વાદિત્રો હોય છે, તેમનાથી કેવલ જૂદા જ પ્રકારનાં આ યંત્રો હતાં. મેં રાઓનિમને પૂછયું કે આ શું છે, અને તેણે કહ્યું કે અમારે ત્યાં સંગીતમાં જે યંત્રો વપરાય છે, તેમાંનાં કેટલાંક આ છે. મંગળવાસીઓને પ્રત્યેક હાથે દશ આંગળાં હોવાથી વાદિત્રો ઉપર તેઓ જેવું કામ કરે છે, તેવું આપણી પૃથ્વી ઉપરના પાંચ આંગળાંવાળા મનુષ્યો કરવાને કેવળ અશક્ત છે. આ વિના વળી તેણે મંગળમાં ચાલતા સંગીત વિષે મને બીજી કેટલીક વાતો કહી પણ તેનું વર્ણન હું કોઈ બીજે પ્રસંગે કરીશ.

રાઓનિમના ઘરના અંદરના ભાગનું હું જ્યારે નિરીક્ષણ કરતો હતો ત્યારે તેની પત્ની, પુત્ર તથા પુત્રી ત્યાં હતાં. રાઓનિમે તેમને કહ્યું કે મૃત્યુલોકનું એક માનવી આપણને જુએ છે. અને આપણા લોકનું નિરીક્ષણ કરીને આપણે ત્યાંના સુધારા પોતાને ત્યાં દાખલ કરવાની આશા રાખે છે. આ સાંભળીને તેઓએ મને મંગળના રિવાજપ્રમાણે નમન કર્યું, અને નેત્રપલ્લવીથી કહ્યું કે કુદરતનાં સર્વ સુખો તમને ઉત્તમ પ્રકારે આનંદપ્રદ થાઓ. મંગળમાં અન્યોઅન્યને આદરસત્કાર આપની વખતે આપણી પેઠે હાથ જોડીને નમન કરતા નથી, અથવા સલામ કરતા નથી, પણ પોતાનાં નેત્રને અધિક વિકસિત કરે છે. રાઓનિમની પત્નીએ જે પ્રકારે મને નમન કર્યું, તે જ પ્રમાણે તેના પુત્રે તથા પુત્રીએ પણ કર્યું, અને આવા મનોહર

નમનનો મારાથી કશો પણ ઉત્તર ન આપી શકાવાથી મને બહુ અસંતોષ થયો.

આપણે ત્યાંની પ્રજાઓની પેઠે, ' શેકહેન્ડ ' કરવા, ચુંબન કરવું, મસ્તક નમાવવું, નાક અડાડવાં, ઘુંટણીએ પડવું, અથવા માનસૂચક તેવાં જ બીજાં ચિહ્નો મંગલમાં કરવામાં આવતાં નથી. વર્ણભાષામાં જ માનસૂચક સઘળો વ્યવહાર કરવામાં આવે છે.

મંગલવાસીઓના પોષાકનું તથા બહારના દેખાવનું મેં ધ્યાન દઇને અવલોકન કર્યું. રાઓનિમની સ્ત્રી આશરે સાડા નવ ફીટ ઉંચી હતી, તેનો દેખાવ મનોહર અને પ્રતાપી હતો. તેનો પુત્ર છ ફીટ ઉંચો હતો અને પુત્રી સાડા ચાર ફીટ ઉંચી હતી.

મંગલવાસી સ્ત્રીપુરુષોનો તેમ જ રાજસભાસદનો કે પ્રજાજનનો સર્વનો પોષાક એકસરખો હતો. ચામડીને માત્ર વધારે ભારે કરવી, એટલો જ વિચાર વસ્ત્રના સંબંધમાં તેઓનો હોય એમ જણાય છે. આપણે ત્યાં સરકસમાં કસરત કરનારા મલ્લો જેવાં તંગ કપડાં પહેરે છે, તે જ પ્રમાણે તેમનાં કપડાં તેમની ચામડીને બરાબર તંગ આવી રહે છે. એમ છતાં તેઓ શરીરઉપર વધારે ઢીલાં આવી રહેતાં જણાતાં હતાં. વસ્ત્રો કાંતેલા કાચનાં બનાવવામાં આવે છે, અને આપણા ઉનજેવા જણાતા એક જાતના કોઈ છોડના રેસાના લુગડાથી તેમને અસ્તર કરવામાં આવે છે. આ વસ્ત્ર એટલાં બધાં સ્થિતિસ્થાપક હોય છે કે જો કે શરીરના પ્રત્યેક અવયવઉપર તેઓ તંગ આવી રહે છે તથાપિ હલનચલન થવામાં જરા પણ તેમનાથી પ્રતિબંધ થતો નથી. તેઓ માથે કશું જ પહેરતા નથી, કારણ કે તેઓ માથાઉપર ઉગતા વાળથી માથાનું સંપૂર્ણ રક્ષણ થતું માને છે, અને તેથી તેના ઉપર કંઇ જ પહેરવાની તેમને જરૂર જણાતી નથી. પગને પણ તેઓ ઉઘાડા જ રાખે છે; અને એક જા-

તના પીળા વાળ તેમના ઉપર પહેરવામાં આવે છે. તેમને પગે આપણા પગના જેવાં આંગળાં હોતાં નથી, પણ હાથના જેવી દશ આંગળીઓ હોય છે, અને હાથનાં આંગળાંની પેઠે જ તેઓ તેમનો ઉપયોગ કરે છે. આથી તેમના પગ, હાથની પેઠે જ અસંખ્ય બાબતોમાં તેમને કામમાં આવે છે.

તેઓ તેમનાં વાદિત્ર હાથની તેમ જ પગની આંગળીઓથી વગાડે છે. આથી મંગલમાં વાદિત્ર વગાડનાર ચાળીશ આંગળીઓવડે વાદિત્ર વગાડે છે.

હું આ બધું અવલોકન કરતો હતો એટલામાં રાઓનિમે ઓરડાના એક ખુણામાં આવેલું એક બટન બે વાર દાબ્યું, અને થોડી પળમાં વીજળીથી આકાશમાં ઉડનારૂં એક વિમાન તેના આંગણામાં આવીને ઉભું. તે તેમાં બેઠો, અને પોતાની સાથે મને આવવાનું આમંત્રણ કર્યું. મેં તેના આમંત્રણનો સાભાર સ્વીકાર કર્યો, અને દૂરદર્શકયંત્રદ્વારા હું તેની પાસે જઈને બેઠો. જે મોટા કુંડામાં વીજળી ઉત્પન્ન કરવામાં આવતી હતી તે મને દેખાડવાને તે અત્યંત આતુર હતો.

વિમાન ઉડયું, અને દષ્ટિવડે હું તેને અનુસરવા લાગ્યો. વિમાનની રચના અને જે ઝડપથી અને સરળતાથી આકાશમાં તે માર્ગ કાપતું હતું તે જોઇને હું ચકિત થઇ ગયો. આપણે ત્યાં આકાશમાં ગમન કરનારાં આવાં વિમાનો ક્યારે શોધી કાઢવામાં આવશે તેના મને વિચારો આવવા લાગ્યા. એટલામાં તે વિમાન એકાએક અટકયું, અને રાઓનિમ બહાર નીકળ્યો. તેણે મને જમીનઉપર ઢાંકેલું ધાતુનું એક અત્યંત મોટું પતરૂ બતાવ્યું. તેણે મને કહ્યું કે વીજળીનો એક કુંડ આ પતરાની તળે છે. જે યંત્રવડે ઉષ્ણતાનું વીજળીમાં રૂપાંતર કરવામાં આવે છે તે યંત્ર જમીનમાં ઘણું જ ઉંડું રાખવામાં આવ્યું છે, અને તેથી તે જોઈ શકાય તેમ નથી. આ કૂવાના મુખમાંથી માપ ન કાઢી શકાય એટલા તાર નીકળતા હતા, અને જમીનની અં-

દર થઈને મંગલના દરેક ભાગમાં તેમને લેઇ જવામાં આવ્યા હતા. સઘળા તાર જમીનમાં દાટવામાં આવ્યા હતા, અને તેમને કાચની નળીઓમાં થઇને પસાર કરવામાં આવ્યા હતા. મેં પ્રથમ કહ્યું જ છે કે મંગળવાસીઓએ કાચને લોઢાના જેવો કઠણ અને ટીપી શકાય એવો કરવાની યુક્તિ શોધી કાઢી છે. વીજળીના કૂવા ચાર છે, અને રેબિજીયાના આખા ખંડમાં પ્રકાશ ઉષ્ણતા, અને બળ પૂરાં પાડવાને તેઓ પૂરતા છે. આ સઘળું જોઈને મને અત્યંત આશ્ચર્ય થયું, અને મને વારંવાર મનમાં એવી તો તીવ્ર ઇચ્છા થવા લાગી કે મને કોઇ ઉપાડીને એકદમ રેબીજીયામાં મૂકી દે તો કેવું સારૂં થાય !

મારી વિશ્વાસપાત્ર રેમણ્ડાદ્વારા મેં પૂછ્યું કે મંગળવાસીઓને વગર પૈસે જ્યારે આહાર પ્રકાશ અને બળ પૂરાં પાડવામાં આવે છે, અને તેમને માટે કોઈને કંઇ જ મહેનત કરવી પડતી નથી તો પછી આ બધાં ખાતાં ચાલુ રાખવાના શ્રમ કોણ કરે છે ? આ જૂદાં જૂદાં યંત્રો વ્યવસ્થાથી ચાલે એટલા માટે તેના ઉપર દેખરેખ રાખવાની થોડી મહેનત કરવાની જરૂર તો રહેવાની જ.

રાઓનિમે કહ્યું કે અમારે ત્યાંની રાજ્યવ્યવસ્થા કેવી રીતે ચાલે છે, તેનો કંઇક ખ્યાલ તમને આપવાનો પ્રયત્ન હું કરી શકું એમ છે, તોપણ અમારી રાજસભામાં એવો ઠરાવ થયો છે કે આ પ્રશ્નનું યથાર્થ સમાધાન અમારા રાઓદ્વારા મળે. (રાઓનું પદ મંગળમાં અમેરિકાના પ્રેસીડેન્ટને મળતું છે. મંગળવાસીઓની ભાષામાં તેનો અર્થ સઉથી બુદ્ધિમાન મનુષ્ય એવો થાય છે.) તેણે મને કહ્યું કે હું રાઓને ત્યાં જાઉં છું, અને તમે પણ દૃષ્ટિદ્વારા મારી સાથે સાથે ચાલો. આમ કહીને રાઓનિમે પોતાનું વિમાન અત્યંત વેગથી ચલાવ્યું, વિમાનની સાથે મારી દૃષ્ટિને આખા ખંડઉપર દોડાવતાં મને જણાયું કે ઘર સઘળાં એક જ ઘાટનાં હતાં, સઘળાનાં કદ

સરખાં હતાં, અને સઘળાંને જ સરખી જમીન આપવામાં આવી હતી. આ જમીનનો પ્રત્યેક ઘરવાળાઓએ બાગ કરવામાં ઉપયોગ કર્યો હતો. આહારના પદાર્થો ઉપજાવવામાટે જમીનનો કોઈ પણ ભાગ ઉપયોગમાં લેવામાં આવ્યો ન હતો, કારણ કે અમૃતરસ સર્વને જોઈતા પ્રમાણમાં આપવામાં આવતો હોવાથી આહારના પદાર્થો ઉત્પન્ન કરવાની કોઇને કશી જરૂર રહી ન હતી. થોડી પળમાં અમે રાઓના ઘર આગળ આવી પહોંચ્યા. પ્રજામાં તે સઉથી મોટો માણુસ હોવાથી અને જર્મનીના અથવા રૂશિયાના બાદશાહજેવી તેની પદવી હોવાથી મેં ધાર્યું હતું કે તેનું નિવાસસ્થાન કોઇ મોટો ભવ્ય મહેલ હશે. પણ મારૂં ધારવુ ખોટું પડ્યું. તેવું કશું જ ન હતું. મંગળમાં વસતા હલકામાં હલકા મનુષ્યના ઘરમાં અને બાગમાં અને તેના ઘરમાં અને બાગમાં કશો જ ભેદ ન હતો. અમારા આવવાની તેને ખબર પડી કે તરત જ તેણે પોતાના ઘરનું છાપરૂં ખસેડી નાંખ્યું, અને ઘરમાં એવી જગાએ આવીને બેઠો કે રેમણ્ડાની સાથે વર્ણભાષાથી વાતચીત કરી શકાય. મંગળમાં વસતા બીજા સામાન્ય મનુષ્યોકરતાં તે સહજ ઉંચો હતો, પણ બીજી બધી રીતે તેમને મળતો આવતો હતો. તેના બહારના દેખાવમાં બીજાઓ કરતાં જે વિશેષતા મારા જોવામાં આવી તે માત્ર તેનાં નેત્રોમાં હતી. તેનું કદ બીજાઓનાં નેત્રકરતાં ઘણું જ મોટું હતું, અને હૃદયના ભાવ દર્શાવવાની તેનામાં આશ્ચર્યકારક શક્તિ હતી.

રેમણ્ડાએ પછીથી મને જણાવ્યું હતું કે વર્ણભાષામાં તે એટલા બધા તો અસાધારણ વેગથી વાત કરતો હતો કે તેની સાથે અત્યંત મુશ્કેલીથી હું વાત કરી શકતી હતી.

હું દૂરદર્શક યંત્રઉપરથી તરત જ ઉઠી ગયો, અને મારી જગાએ રેમણ્ડાને બેસાડી. પછી અમારે નીચેપ્રમાણે વાત ચાલી.

प्रकरण ११.

મંગળની રાજયવ્યવસ્થા.

મેં રાઓંને કહ્યું કે આપ પ્રથમ મને મંગળની રાજ્યવ્યવસ્થા કેવી રીતે ચાલે છે તે કૃપા કરી સમજાવો, કારણ કે જે રાજ્યમાં નાણાંનું ચલણ નથી, તથા જ્યાં પ્રજાને આહાર, પ્રકાશ, ઉષ્ણતા અને બળ મફત આપવામાં આવે છે ત્યાં રાજ્ય કેવી રીતે ચાલે તે મારા લક્ષમાં લેશ પણ ઉતરી શકતું ન હતું.

રાઓંએ ઉત્તર આપ્યો, તમારા પ્રશ્નથી મને આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થતું નથી, કારણ કે તમે જેને નાણું કહો છો, તેવા પ્રકારના સાધનનો અમારે ત્યાં પૂર્વે પ્રચાર હતો, તેમ જ જીવન નિભાવવાને માટે આહાર વગેરે પદાર્થો પ્રાપ્ત કરવાને માટે અમારા લોકોને પણ પૂર્વે ભારે પરિશ્રમ કરવો પડતો હતો. અમારે ત્યાંનાં નાણાં એક વૃક્ષની ચીકણી છાલનાં બનાવવામાં આવતાં હતાં, કારણ કે આ વૃક્ષ ઘણું જ મૂલ્યવાન્ હતું અને અમારે ત્યાં તેની ભારે અછત હતી. આથી જેમ તમારે ત્યાં લોકો સોના માટે ગાંડાઘેલા થઈ જાય છે તેમ અમારે ત્યાં લોકો આ વૃક્ષનાં છોડાં મેળવવાને થતા. યુધ્ધોના, મરકીઓના, અને દુષ્કાળના સમય મંગળમાંથી હવે વહી ગયા છે. અમારે ત્યાં ઍલન ટેકારા (બુદ્ધિનો યુગ) નહોતો બેઠો તે પૂર્વે દુષ્કાળ પડતા તથા યુધ્ધો વગેરે ચાલતાં

મેં પૂછ્યું, હે ઉદાર મતિના રાઓં ! તમારે ત્યાંની રાજ્યવ્યવસ્થા તથા કળાકૌશલ્યવિદ્યાવગેરેની વૃદ્ધિ કયા ધોરણઉપર પ્રવર્તે છે ?

તેણે ઉત્તર આપ્યો કે અમારા લોકના રાજ્યબંધારણનું તથા વિવિધ સંસ્થાઓનું હું સંક્ષેપમાં વર્ણન કરી જાઉં છું, જેથી તમને તેમાંથી તમારા પ્રશ્નનું ઉત્તર મળી રહેશે. પ્રથમ તો અમારા વિદ્વાન્ પુરુષોએ રેબીજીયા ખંડમાં કેટલાં મનુષ્યો સર્વોત્તમ સુખનો ઉપભોગ કરતાં તથા પરસ્પરનું ઉત્તમ પ્રકારનું કલ્યાણ સાધતાં રહી શકે એમ છે તેની ગણના કરી છે. આ સંખ્યાનો આંકડો ૨૦,૦૦૦,૦૦૦ મનુષ્યોનો નક્કી કરવામાં આવ્યો છે.

મેં પૂછ્યું, આ ઠરાવેલા આંકડા કરતાં વસ્તીનું પ્રમાણ વધી ન જાય તેને માટે તમે શા ઉપાય યોજ્યા છે?

તેણે ઉત્તર આપ્યો, મૃત્યુથી મનુષ્યોની સંખ્યા ઘટી જઇને નિર્ણય કરેલા આંકડાથી પણ હેઠે ન ઉતરે ત્યાં સુધી અમે નવાં લગ્નો થતાં અટકાવીએ છીએ. બે કરોડના આંકડાથી ઓછી સંખ્યા થયા પછી અમે લગ્નો કરવાની પરવાનગી આપીએ છીએ.

મેં કહ્યું, આવો કાયદો જો અમારે ત્યાં કરવામાં આવ્યો હોય તો તે અત્યંત જુલમીમાં જુલમી અને ધિક્કારવાયોગ્ય કાયદો ગણાય. અત્યંત જંગલી અને વગર સુધરેલી પ્રજાઓ પણ લગ્નના સંબંધમાં આવા અસ્વાભાવિક પ્રતિબંધ મૂકતી નથી.

તેણે કહ્યું, આવા કાયદાને જુલમી કહેવામાં હું ધારું છું કે તમે ભૂલ કરો છો. ભયંકર દુઃખમાંથી પ્રજાનું રક્ષણ કરવાને માટે અમારા પૂર્વજોએ આ કાયદો ઘડ્યો છે. એક પ્રસંગે આ રેબિજીયા ખંડમાં ૧૨૦,૦૦૦,૦૦૦ મનુષ્યોની વસ્તી થઇ ગઈ હતી. તે સમયે આહારને તથા જીવન ટકાવવાનાં સાધનો પ્રાપ્ત કરવાને માટે રાને રાસાથે (મનુષ્યને મનુષ્યસાથે) દારુણ ઝગડા થતા. વસ્તી એટલી બધી વધી ગઈ હતી કે તે મની હાજતો પૂરી પાડવાનાં સાધનો પ્રાપ્ત કરવાં અશક્ય થઇ પડ્યાં હતાં અને તેનો પરિણામ એ આવ્યો કે આખી પ્રજા

માં અકથ્ય દુઃખ અને સંકટ વ્યાપી રહ્યાં. કોઇ વર્ષે પાક ઉત્પન્ન થતો ન હતો ત્યારે અત્યંત ભયંકર દુષ્કાળ પડતો અને ભુખમરાથી હજારોનાં મૃત્યુ થતાં. (તે સમયે મંગલવાસીઓને તમારા જેવાં મોં હતાં, અને વનસ્પતિનો તથા માંસનો આહાર કરીને તેઓ પોતાનો નિર્વાહ કરતા) આવા પ્રસંગો અટકે માટે કંઈ પણ ઉપાય લેવાની અગત્ય હતી, અને આખરે લગ્નના પ્રતિબંધનો પૂર્વોક્ત કાયદો ઘડીને વસ્તીની સંખ્યામાં ઘટાડો કરવામાં આવ્યો. શું તમે નથી ધારતા કે ૨૦૦૦૦ મનુષ્યોને નિત્ય પાશેર જ ખાવાનું આપવું, અને તેમને જીવતાં રાખવાં, તેના કરતાં ૫૦૦૦ મનુષ્યોને નિત્ય શેર ખાવાનું આપવું એ અધિક યોગ્ય છે ? દશ મનુષ્યોને દુઃખમાં સડવા દીધા કરવા, તેના કરતાં એક મનુષ્યના જીવનને પૂર્ણ સુખમય કરવું, એ શું વધારે સારૂં નથી ? વિશ મનુષ્યો દુઃખના અગ્નિમાં નિત્ય શેકાયા કરે તેના કરતાં બે મનુષ્યો સર્વદા સુખાનુભવ કરે, એ શું તમને વધારે ઇચ્છવાયોગ્ય નથી ભાસતું ?

આ દલીલમાં રહેલી પ્રમાણુતાથી હું અત્યંત ચકિત થઈ ગયો, અને તેનો કશો ઉત્તર મારાથી દેવાયો નહિ.

રાઓંએ પાછું આગળ ચલાવ્યું. સર્વને પૂર્ણ સુખ અને શાંતિ મળે એટલી જ વસ્તી હાલ રેંમીજીયામાં છે. જો વધારે વસ્તી હોય તો અમારે એટલું ખીચોખીચ રહેવું પડત કે હાલ અમારે ત્યાં પ્રત્યેક ઘરની આજુબાજુ બાગ કરવાનું અને તેના અનુપમ લાભ ભોગવવાનું જે સુખ અમે અનુભવીએ છીએ, તે કદી પણ અનુભવી શકત નહિ. જે દેશમાં પ્રજાના પ્રત્યેક મનુષ્યનો પૂર્ણ સુખ અને શાંતિથી નિર્વાહ થઇ ન શકતો હોય, તે દેશની વસ્તી ઘટાડવાના ઉપાય યોજવા જ જોઇએ.

આ પ્રમાણે અમારી રાજ્યવ્યવસ્થાના નિયમોમાં વસ્તીને અમુક સંખ્યામાં જ રાખવી, એ એક મુખ્ય કલમ છે.

અમારે ત્યાં ઘર અને જમીનઉપર પ્રત્યેક મનુષ્યની પો-

તાની માલકીજેવું કશું જ નથી. દરેક વસ્તુઉપર દરેક જણનું સ્વામિત્વ હોય છે. પ્રત્યેક મનુષ્યને પોતાને અને પોતાના કુટું-બને માટે એક ઘર સરકાર તરફથી આપવામાં આવ્યું હોય છે, કારણકે પ્રત્યેક મનુષ્ય ૨૦,૦૦૦,૦૦૦, માંનો એક છે. સઘળાં ઘર સરકાર તરફથી બાંધવામાં આવે છે, અને તેમની વ્યવસ્થા રાખવામાં આવે છે. પ્રત્યેક કુટુંબને એક ઘર હકતરીકે આપ-વામાં આવે છે.

મેં પૂછ્યું, પણ જે સુધારાવધારા તમે તમારે ત્યાં કર્યાં છે, તેમને સુવ્યવસ્થિત ચલાવવાનું કામ કોણ કરે છે?

તેણે કહ્યું. તમે જેને કામ ગણો છો તેવું કશું કામ અ-મારા લોકમાં હોતું નથી. કુદરતનાં સામર્થ્યો અમારી મદદમાં લેવાને અમે એટલે સુધી સમર્થ થયા છીએ કે જે સઘળું કર-વાનું અમારે રહે છે, તે એટલુંજ છે કે તે સામર્થ્યોને યોગ્ય દિશામાં વાળવાં, અને આમ દિશા દર્શાવતાં અમારૂં કામ તે સામર્થ્યોવડે સધાય છે. અમે અમારાં દૂરદર્શક યંત્રોવડે પૃથ્વીને જ્યારે જોઇએ છીએ અને તેમાં વસતાં મનુષ્યોને ઘર, રસ્તા, લોઢાની સડકો, અને એવાં જ બીજાં અસંખ્ય કામો કરવા માટે પોતાના હાથવડે સખ્ત મજુરી કરતા જોઈએ છીએ ત્યારે અમને ઘણીવાર આશ્ચર્ય ઉપજ્યાવિના રહ્યું નથી તમને અપમાન કરવાના હેતુથી નહિ, પરંતુ સત્ય વાત જણાવતાં મારે કહેવું પડે છે કે પૃથ્વીના લોકોને અમારે ત્યાં અત્યંત મૂર્ખ પ્રા-ણીઓ લેખવામાં આવે છે.

મેં કહ્યું, પણ તમારે તમારાં યંત્રોને કેવી રીતે બનાવવાં તેની પ્રથમ યોજના ઘડવી પડતી હોવી જોઇએ, પછી તેમને બનાવવાં પડતાં હોવાં જોઇએ, અને પછી તેમને સંભાળથી ચ-લાવવાં પડતાં હોવાં જોઇએ.

તેણે કહ્યું, હા, તે ખરૂં, પરંતુ એક બીજી બાબતઉપર મારે તમારૂં લક્ષ ખેંચવું જોઇએ; અને તે એ કે મંગલવા

સીઓને કામથી કંટાળો કે ત્રાસ ઉપજતો નથી. આખા રેમિ- જીયા ખંડની હદમાં એવો એક પણ મંગળવાસી તમને નહિ જડે કે જેને સમગ્ર પ્રજાના લાભને અર્થે કામ કરવાનો પ્રસંગ મળતાં અપાર આનંદ ન થાય. મંગળવાસી પુરુષનો જો કે પોતાની સ્ત્રી અને છોકરાંઉપર અત્યંત બળવાન્ પ્રેમ હોય છે તોપણ આખી પ્રજાઉપર પણ તેટલો જ બળવાન્ પ્રેમ હોય છે. અમારા લોકોમાંથી કેટલાકને મોટા ખેદનું કારણ જે રહે છે તે એ છે કે રાજ્યના હિતને અર્થે એકવાર પણ પ્રયત્ન કર વાનો તેમને પોતાના આખા જીવતરમાં કદી પણ પ્રસંગ મળ્યો હોતો નથી.

મેં પૂછ્યું, ત્યારે કામ કરવાનું કોને મળે છે ?

તેણે કહ્યું, જ્યારે કંઈ કામ કરવાનું નીકળે છે ત્યારે તે કરવાને કોણ ઉમેદવાર છે, તેમનાં નામ માગવામાં આવે છે. અસંખ્ય મનુષ્યો પોતાનાં નામ આપે છે, કારણ કે પ્રજાની સેવા કરવાનો જેને પ્રસંગ મળે છે, તેને પ્રજાનાં મનુષ્યોમાં બીજા સર્વ કરતાં અધિક ભાગ્યશાળી ગણવામાં આવે છે.

જૂદાં જૂદાં ખાતાંમાં કામ કરવાને માટે જે જે ઉમેદવારો- એ પોતાનાં નામ આપ્યાં હોય છે, તે સર્વની માનસિકશક્તિ- માપક યંત્રદ્વારા બહુ જ સંભાળથી પરીક્ષા કરવામાં આવે છે. આ યંત્ર વિજળીવડે ચાલે છે, અને તેથી અમુક મનુષ્યની મા- નસિક શક્તિઓમાં કેટલું સામર્થ્ય છે તેનું માપ નીકળે છે આ પરીક્ષાનો પરિણામ જૂદાં જૂદાં ખાતાંવાળા સર્વોપરિસત્તાને વર્ણ- સંકેત યંત્રદ્વારા જણાવે છે, અને ત્યા તેની તારવણી કરવામાં આવે છે. જેઓ સઉથી બળવાન્ બુદ્ધિવાળા અને કામ કરવા- ને માટે સઉથી અધિક યોગ્યતાવાળા જણાય છે, તેમને બોલા વવામાં આવે છે. અને કામઉપર નીમવામાં આવે છે, જેઓને કામ નથી મળતું, તેઓને ભારે નાઉમેદી થાય છે.

મેં કહ્યું, અને જેઓ કામ કરે છે, તેમને કશો જ પગાર

નથી મળતો નહિ વારુ ? (આ સ્થળે મારે જણાવવું જોઈએ કે કામ, નોકરી, ચાકરી કે એવો જ ભાવ જણાવનારા આપણા શબ્દો જેવા મંગળના લોકોની વર્ણસંકેત ભાષામાં એક પણ શબ્દ નથી. ' આનંદ કરવો, ' ' ગમત કરવી ' ' કામ કરવું ' ' ચાકરી કરવી ' એ સઘળા અર્થો એક જ શબ્દવડે દર્શાવવામાં આવે છે.)

તેણે કહ્યું નિ:સંશય, તેઓને કશો જ પગાર આપવામાં આવતો નથી. પ્રત્યેક મંગળવાસીનું રાજ્યતરફથી સર્વોત્તમ પ્રકારે ભરણપોષણ થાય છે. તેને રહેવા માટે ઘર આપવામાં આવે છે. રાડોન્ખામાં તેને આવવા દેવામાં આવે છે, (દેવાલયોને અથવા આનંદનાં સ્થાનોને મંગળમાં રાડોન્ખા કહે છે. આ સ્થળમાં મંગળવાસીઓ વર્ણરાગનાં, સુગંધરાગનાં, તથા વ્યાખ્યાનો વગેરેથી પ્રકટતાં સુખોનો સ્વાદ લેવા જાય છે.) વળી તેને આકાશમાં ગમન કરતાં વિમાનોનો, તથા રાષ્ટ્રીય વર્ણસંકેતયંત્ર વગેરેનો ઉપયોગ કરવાની સ્વતંત્રતા આપવામાં આવી હોય છે. ધારો કે તમે જેને ધન કહો છો, એવા કચરાનો અમારામાંથી કોઇને એક આખા પર્વતજેવડો ઢગલો મળે તોપણ તેનાવિના હાલ અમે જેટલું સુખ ભોગવીએછીએ તેના કરતાં તે મળવાથી એક રતીભાર પણ અધિક સુખ અનુભવી શકીએ એમ છે જ નહિ.

હવે પાછું અમારા કામ કરનારા પુરુષોના સંબંધમાં સાંભળો. તેઓ જે શ્રમ કરે છે, તે તેમને માત્ર એક પ્રકારની રમતગમત જેવો લાગે છે દિવસમાં બે કલાકથી વધારે તેમને કામ કરવાનું કદી પણ હોતું નથી.

ઘણા પ્રાચીન સમયમાં જે યંત્રોનાં સુખો હાલ અમે અનુભવીએ છીએ તે યંત્રો બનાવવાનો પ્રયત્ન ચાલતો ત્યારે આખી પ્રજાને દીર્ઘ કાલસુધી ભારે શ્રમ કરવો પડ્યો હતો. પણ હવે ઘણું ખરું યંત્રકામ થઈ ગયુ છે, અને તેને ચાલતું જ રાખ-

વાની માત્ર અમને હવે જરૂર પડે છે, તેથી કામ કરવાનું નહિ-જેવું જ હોય છે. ઉદાહરણતરીકે આખા ખંડમાં ઘેર ઘેર પાણીને માટે તથા અમૃતરસને માટે આપવામાં આવેલા કાચના નળ નાંખવાનું કામ મહાભારત શ્રમભરેલું હતુ પણ તે પૂર્ણ થઇ ગયેલું હોવાથી સદાકાળ ચાલ્યા કરશે.

અમે સમયના લાડકવાયા પુત્રો છીએ. કાળ સર્વનો નાશ કરે છે પણ કાચ સમય વિતતાં પણ ખવાતો નથી અથવા જીર્ણ થતો નથી. અમૃતરસની જે મોટી ટાંકીઓ તથા સામર્થ્યને ઉત્પન્ન કરનારા જે મોટા કૂપ રાઓનિમે તમને બતાવ્યા છે, તેમને બાંધતાં ઘણો લાંબો સમય ગયો હતો, તેમ જ જે તારદ્વારા વિદ્યુતના બળને અમારા ખંડના પ્રત્યેક ભાગમાં પહોંચાડવામાં આવે છે, તે તારને કાચના નળમાં નાંખતાં પણ તેટલો જ દીર્ઘ સમય ગયો છે. પણ આ સઘળું થઇ ગયુ છે, અને હવે તેને ફરીને કદી પણ કરવું પડે તેમ નથી. વળી ૨૦,૦૦૦,૦૦૦ મનુષ્યોનો સમાવેશ થઇ રહે એટલાં ઘર પણ બાંધી દેવામાં આવ્યાં છે અને વસ્તીને કદી પણ વધવા દેવામાં આવતી નથી. તેથી નવાં ઘર બાંધવાનાં પણ અમારે હવે રહ્યાં નથી. અમારાં આ ઘર પડતાં કે સડતાં નથી તેમ જીર્ણ થતાં નથી. તેઓ ટીપી શકાય એવા કાચનાં બાંધવામાં આવ્યાં છે, અને અમે અનુભવથી જાણીએ છીએ કે હજારો વર્ષ વીતવા છતાં પણ પાણી, અગ્નિ, વાયુ વગેરે તત્વોની તેમના ઉપર કશી પણ અસર થઇ શકે તેમ નથી. ઘરમાં ભાગે તુટે એવું કશું જ હોતું નથી, અને જુજજેવું જો કંઇ બગડે છે તો ઘરધણી ઘણી જ સુગમતાથી તેને સુધારી શકે છે. નવાં ઘર ક્વચિત્ જ બાંધવામાં આવે છે, તેથી તે પક્ષ કશું પણ કરવાનું રહેતું નથી. મંગળના મહાસાગરોમાં વહાણુ ચલાવવામાં આવતાં નથી તેથી તે પક્ષ પણ નિરાંત છે. તે જ પ્રમાણે પરદેશસાથે કે સ્વદેશમાં કોઇ પણ પ્રકારનો વ્યાપાર ચાલતો નથી, તેથી તમને તત્કાલ સ્પષ્ટ થશે કે શરીરની હાજતો પુરી પાડવાના સંબંધમાં

મંગળવાસીઓમાંથી ઘણા જ થોડાને કામ કરવાનું મળે છે.

મંગળના સુધારાવિષે રાઓએ જે વર્ણન કર્યું. તેથી મારૂં મન એટલું તો ચકિત થઇ ગયું કે આગળ શ્રવણ કરવાજેવી મારા મનની સ્થિતિ રહી નહિ, અને તેથી પુનઃ મને સ્વસ્થતા પ્રકટે ત્યાંસુધી થોભવાની મેં રેમણ્ડાને વિજ્ઞપ્તિ કરી.

થોડી ક્ષણો પછી મારૂં મન સ્વસ્થ થતાં મેં રેમણ્ડાને કહ્યું કે હવે રાઓને પૂછી જો કે આવા સંપૂર્ણ સુધરેલા રાજ્યની વ્યવસ્થા કેવી રીતે રાખવામાં આવે છે ?

રાઓએ કહ્યું, રાજ્યનો જેવો અર્થ પૃથ્વીઉપર તમે લોકો સમજો છો, એવું કશું રાજ્ય અમારે ત્યાં નથી. રેબિજ્યા ખંડના ૨૦૦ વિભાગ પાડી નાંખવામાં આવ્યા છે. તે પ્રત્યેક ભાગમાં વસનારા મનુષ્યોની સંખ્યા એક લાખની હોય છે. દરેક ભાગમાંથી સઉથી બુદ્ધિમાન્ મનુષ્યને રાષ્ટ્રિય સભામાં મોકલવામાં આવે છે. હું તમને અગાઉ કહી ગયો છું કે આ સભા દરરોજ મળે છે.

મેં પૂછ્યું, સઉથી બુદ્ધિમાન્ મનુષ્યને તમે શીરીતે ખોળી કાઢો છો ?

તેણે કહ્યું, જ્યારે કોઇ ભાગ તરફથી મોકલવામાં આવેલા પ્રતિનિધિની ફેરફારી કરવી હોય છે ત્યારે પૂર્વે વર્ણેલા બુદ્ધિનું માપ કાઢનાર યંત્રવડે અમે સઉથી બુદ્ધિમાન્ મનુષ્યને શોધી કાઢીએ છીએ. આવી ફેરફારી દર ' ડેકાના ' એ (વિશે વર્ષે) થાય છે. પોતાનો હોદ્દો છોડનાર પ્રતિનિધિઓ ઉપર ઉમેદવારો પોતાની અરજીઓ મોકલે છે. જેઓએ યંત્રદ્વારા ખાનગી રીતે પોતાની બુદ્ધિનું માપ કાઢ્યું હોય છે, અને તેથી જેમની ખાતરી થઇ હોય છે કે અમારી બુદ્ધિ અસાધારણ છે, તેવા લોકો જ અરજીઓ મોકલે છે. આ અરજદારોની પંક્તી અત્યંત બારીકીથી સરખામણી કરવામાં આવે છે અને જે સઉથી બુદ્ધિમાન્ જણાય છે તેને, મુદત પૂરી થયેલા પ્રતિનિધિની જગાએ નીમવામાં આવે છે.

મેં પૂછ્યું, સઉથી મુખ્ય રાજ્યકર્તાને કેવી રીતે ચુંટી કાઢવામાં આવે છે, તે કૃપા કરી કહેશો ?

તેણે કહ્યું, તે પણ તે જ રીતે ચુંટી કાઢવામાં આવે છે. રાઓંને પ્રતિનિધિઓના મંડળમાંથી ચુંટી કાઢવામાં આવે છે. આ પ્રતિનિધિઓ ' રાઓંનાઇટ ' ના નામથી ઓળખાય છે. જે રાઓંની મુદત પૂરી થાય છે, તે રાઓંનાઇટોની બુદ્ધિની પરીક્ષા કરે છે, અને પછી તેમાંથી સર્વોત્કૃષ્ટ બુદ્ધિમાનને પોતાની જગાએ નીમે છે. એક ' રાઓંની મુદત બે ' ડેકાના ' એ (૪૦ વર્ષે) પૂરી થાય છે.

મેં કહ્યું, ત્યારે આપ કે જેની સાથે હું આ વાત કરૂં છું તે મંગળની સમગ્ર પ્રજામાં સઉથી ઉત્કૃષ્ટ બુદ્ધિમાન છો નહિ વારૂ ?

તેણે કહ્યું, તે વખતે બુદ્ધિમાપક યંત્રે તેવો અભિપ્રાય જણાવ્યો હતો. હું તમને કહેવાનું ભૂલી ગયો કે કોઇ સમયે મારા કરતા વધારે બુદ્ધિમાન પુરુષ બુદ્ધિમાપકયંત્રથી જણાય તો મારે તરત જ તેને મારી જગા આપવી પડે છે.

આટલી વાત થઇ રહેતાં રાઓંએ રેમણ્ડાને કહ્યું કે હવે મારે અમૃતરસ પીવાનો સમય થયો છે, માટે થોડી વાર હું રજા લઉં છું.

રેમણ્ડા તરત જ દૂરદર્શક યંત્ર આગળથી ખસી ગઇ, અને મને કહ્યું કે મંગળવાસીઓ શી રીતે શરીરને પોષવાની ક્રિયા કરે છે, તે જોવી હોય તો જુઓ.

મેં તે પ્રમાણે દૂરદર્શક યંત્રમાં જોયું. રાઓં તે ઓરડાના એક ખુણામાં ગયો અને ત્યાંથી એક નાનું યંત્ર લીધું. આ યંત્રનું નાનું હું પૂર્વે વર્ણન કરી ગયો છું. દરેક મનુષ્યને નિત્ય કેટલું પોષણ લેવાની જરૂર છે, તે દર્શાવી આપનાર તે યંત્ર હતું. તેણે આ યંત્રને પોતાના વસ્ત્ર તળે હૃદયની ઉપર દાબ્યું અને ત્યાં તેને થોડી વાર રાખી મૂકીને તે કેટલું પ્રમાણ જણાવે છે, તે તેણે ધ્યાનપૂર્વક જોયું. પછી તેણે

થરમોમીટર (ઉષ્ણુતામાપકયંત્ર) જેવા કોઇ યંત્રને, મને લાગે છે કે પોતાની ઉષ્ણુતા માપવાને પોતાની સુંઢઆગળ ધર્યું. આ યંત્રની શીશીમાં પારાને બદલે કોઇ પીળો પદાર્થ ભર્યો હતો તે કેટલો ચઢયો તે જોઇને પછી તેણે પાંચ શેર રસ માય એવું એક મોટું કાચનું વાસણુ લીધું.

આ વાસણુને દવા માપવાના ગ્લાસજેવા બાજુએ આંકા હતા. એમાંના એક આંકઉપર તેણે પોતાની આંગળીનો નખ મુકયો, પછી ભીંતમાં એક ચકલીને ઉઘાડી અને તળે પેલું વાસણુ ધર્યું. એક ચકચકતો રાતો પ્રવાહી પદાર્થ તે ચકલીમાંથી નીકળ્યો. જીવનરસના મોટા કુંડોમાં જે અમૃતરસ મેં જોયો હતો તે જ આ હતો.

આંગળી રાખેલા કાપાસુધી પાત્ર ભરાયું ત્યાંસુધી તેણે ચકલી ઉઘાડી રાખી, પછી બંધ કરી. પછી પોતાની સુંઢ તેણે તે પાત્રમાં બોળી, અને હાથી જેમ પાણી પીએ, તેમ તે રસને તે પી ગયો.

આ બધું કરવામાં તેનો માત્ર ત્રણુ મિનિટજેટલો વખત ગયો. આટલા સમયમાં પોતાના શરીરને ચોવિશ કલાક ચાલે એટલું પોષણુ તેણે ગ્રહણુ કર્યું હતું. આપણા દેશમાં તેમ જ યુરોપ અને અમેરિકા વગેરે ખંડોમાં ખાવામાં જે પારવિનાનો સમય જાય છે, તે વિષેના વિચારો, આ જોઇને મને આવ્યાવિના રહ્યા નહિ. રાઓં જમી રહ્યા પછી, તેની સ્ત્રીએ, પુત્રે, તથા પુત્રીએ તે જ પ્રમાણે પોતાને કેટલું પોષણુ જોઇશે તે માપી કાઢયું, અને પછી તેમણે પણુ પોતાને જોઇતો રસ પી લીધો.

ભીંતઉપર કેટલાંક કાચનાં પાત્રો હતાં, તેમાંથી દરેકે પોતાનું પાત્ર લીધું હતું. આખા કુટુંબને ચોવિશ કલાક ચાલે એટલું ભોજન લેતાં માત્ર છ મિનિટ થઇ હતી. રાંધવાની કડાકુટ તેમને કરવી પડી ન હતી, તેમ જ આજે શું રાંધીશું, શું શાક લાવીશું, એવી ચિંતામાં તેમને ઉતરવું પડયું ન હ-

તું. રાંધવામાં ઘરમાં થતો ધુમાડો તેમને ખાવો પડ્યો ન હતો. તેમ જ જમી રહ્યા પછી એંઠવાડ કાઢવાની તથા અબોટ કરવાની કંટાળો આપનારી વેઠ તેમને કરવી પડી ન હતી. એંઠવાડકાઢવા માટે જેમ આપણે ત્યાં કેટલાક મનુષ્યો નોકર રાખે છે, તેમ નોકર રાખવાની તેમને જરૂર પડી ન હતી. પ્રત્યેકને જેટલા પોષણની જરૂર હતી, તેટલું જ તેણે લીધું હતું—જરા વધારે નહિ, તેમ જરા ઓછું નહિ આથી હદઉપરાંત ખાવાથી અજીર્ણ થવાનો તેમ જ બીજા વિવિધ વ્યાધિઓ થવાનો તેમને સંભવ ન હતો.

ભોજન સમાપ્ત થયા પછી તરત જ રાઓંએ વાત આગળ ચલાવવાને પોતાની ઇચ્છા બતાવી. આથી હું યંત્રઉપરથી તરત જ ઉઠી ગયો, અને રેમણ્ડા પાછી ત્યાં બેઠી.

તેણે કહ્યું કે આ રાઓંનાઇટોનું મંડળ પ્રતિદિન એકઠું મળે છે, અને ત્યાં કેટલાક કલાકસુધી મંગળવાસીઓના હિતના વિચારો ચાલે છે. ચર્ચાના વિષયો વસ્ત્રો તથા આહારના સંબંધમાં અધિક શું કરવું તે, તથા હવામાં ઉડતાં વિમાનોમાં, સંગીતમાં, વર્ણસંકેતયંત્રમાં વગેરે વિવિધ બાબતોમાં કેવા કેવા સુધારા વધારા કરવા, તે હોય છે.

મેં પુછ્યું, રાજ્યની યોગ્ય વ્યવસ્થા રહે માટે આ સભામાં કાયદા ઘડવામાં નથી આવતા ?

રાઓંના સમજવામાં મારો આ પ્રશ્ન આવ્યો નહિ. આથી આપણા દેશનાં તથા અન્ય દેશોનાં કાયદા બાંધનાર મંડળો કેવાં હોય છે, તથા તેઓ એકઠાં મળી કેવી રીતે કાયદા બાંધે છે, એ વગેરે મેં તેને વિસ્તારથી કહી બતાવ્યું. આ સાંભળી તેણે કહ્યું કે અમારે ત્યાં પણ હજારો વર્ષ પહેલાં આવું હતું, એવું મેં સાંભળ્યું હતું તે હવે મને યાદ આવે છે. પણ હવે તો અમારે ત્યાં કાયદા અને વકીલો બેમાંથી એક નથી. પ્રત્યેક મંગળવાસી સારી રીતે સમજે છે કે તેની ફરજ દેશમાં જે સુધારા છે, તેમનું સારી રીતે રક્ષણ કરવું તે છે,

અને પોતાની આ ફરજથી સહજ અંશમાં પણ ભ્રષ્ટ થવા કરતાં વિજળીના ચુલામાં પોતાનો હાથ બાળી નાંખવાનું તે વધારે પસંદ કરે છે.

મેં પૂછ્યું, ત્યારે તમારે ત્યાં બીજાને હાનિ થાય એવું કૃત્ય કોઈ પણ માણસ કદી કરતો નથી શું ?

તેણે કહ્યું, ક્વચિત્ ઘણે વર્ષે એવો એકાદ પ્રસંગ બને છે. અમારે ત્યાં ચાલતી વ્યવસ્થા જે પ્રત્યેક મનુષ્યને પૂર્ણ આયુષ્ તથા સુખી જીવન અર્પનાર છે, તેનો જે કોઇ ભંગ કરે છે, તે અમારે ત્યાં 'ગાગ્રાક' (રાક્ષસ) ગણાય છે. તેનું ચિત્ત ઠેકાણે નથી એમ મનાય છે.

મેં પૂછ્યું, તેવા માણસને તમારે ત્યાં કેવી શિક્ષા કરવામાં આવે છે ?

તેણે કહ્યું, તેને તે માટે બાંધેલા એક મોટા મકાનમાં સહીસલામત રીતે પૂરી મૂકવામાં આવે છે. આ મકાન હાલ તો લગભગ ખાલી છે, કારણ કે જે દુર્ગુણોથી અમારા પૂર્વજો પીડાતા હતા તે દુર્ગુણો અમારા લોકોમાં દેખાતા લગભગ બંધ થયા છે અને અમે આશા રાખીએ છીએ કે સમય જતાં તેઓ નિર્મૂળ થશે.

મેં પૂછ્યું, કોઇ પણ અપરાધ કરનારને કોઇ પણ સમયે મોતની શિક્ષા કરવામાં આવે છે ?

તેણે કહ્યું, આવું જંગલીપણું હજારો વર્ષ પહેલાં હતું, પણ હવે તેનું નામ નિશાન રહ્યું નથી. અમારે ત્યાં બુદ્ધિનો યુગ સ્થપાયો ત્યાર પછી માત્ર એક જ માણસને મરણની શિક્ષા કરવામાં આવી છે.

મેં પૂછ્યું, તે દુર્ભાગી મનુષ્યે શો અપરાધ કર્યો હતો ?

તેણે કહ્યું, તેણે અમૃતરસના કુંડોમાં 'સંખા' નો રસ નાંખી તે રસને બગાડી નાંખ્યો હતો.

મેં પૂછ્યું તેની શી અસર થઈ હતી ?

તેણે કહ્યું, તમારે ત્યાં 'સંખા' નો છોડ થાય છે કે કેમ, તે હું જાણતો નથી. આ છોડને જ્યારે પાણીમાં વાટી નાંખીને, તેના ઉપર કેટલીક રાસાયનિક ક્રિયા કરવામાં આવે છે, ત્યારે તેનો એક પ્રકારનો સ્વાદિષ્ટ દારૂ થાય છે. તે મનુષ્યની સઘળી ઇંદ્રિયોને ઉન્મત્ત કરી મૂકે છે. તોપણ તેનામાં મનને અવ્યવસ્થ કરવાનો અને બુદ્ધિને ભ્રષ્ટ કરવાનો બહુ જ ભયંકર ગુણ રહ્યો હોય છે.

'સંખા'ના દુઃખદ રસથી શરીર અને મન ઉભય ખુવાર થતાં હતાં, તથા લોકો કેવળ ઉન્મત્ત થઇ જતા હતા તોપણ પ્રાચીન કાળમાં અમારા લોકોને તે પીવાનો છંદ પડ્યો હતો, અને તેથી તેમનું જીવન અત્યંત દુઃખમય થયું હતું. આવી સ્થિતિમાં તેઓથી એક દિવસ પણ શી રીતે કઢાતો હશે, એ આજે અમને સમજાતું નથી. આજે આ પ્રાણઘાતક રસ પીવાના કરતાં અમારી આંખોને રેતીથી પૂરી દેવાનું અમે વધારે પસંદ કરીએ છીએ. અમારા ઇતિહાસકર્તાઓ લખે છે કે આ દુષ્ટ વ્યસન પ્રજામાં ધીરે ધીરે એટલું બધું વ્યાપી ગયું હતું કે આખી પ્રજાનો સમૂળ નાશ થઈ જશે. એવો તે પ્રસંગે ભય ઉભો થયો હતો. તેથી તે સમયની રાજ્યસત્તાએ એવું જાહેરનામું ફેરવ્યું હતું કે સંખા છોડને જેઓ પોતાનાં ખેતરોમાં વાવશે, અથવા જે કોઇ તેનો રસ કાઢીને વેચશે તેને દેહાંતદંડની શિક્ષા કરવામાં આવશે. આવું જાહેરનામું કાઢવા છતાં ઘણા મનુષ્યોએ તે પીવાનું જારી રાખ્યું અને તેના પરિણામમાં તેમને મોતની શિક્ષા થઇ. પરિણામે તે વ્યસન નાબુદ થઇ ગયું, અને તેમ થતાં પ્રજા બુદ્ધિબળમાં તથા શરીરબળમાં તરત જ સુધરી ગઈ.

આ વ્યસન ફરીને અમારા લોકોએ કદી સ્વીકાર્યું નથી, અને જો કે સંખાનો છોડ હજીએ અમારે ત્યાં થાય છે તોપણ હવે તેનો રસ કાઢવાનો કોઇને સ્વપ્ને પણ વિચાર આવતો નથી.

હવે મોતની શિક્ષાની વાતઉપર આવીએ. કેટલાંક વર્ષ અ-

ગાઉ, જે રસાયનશાસ્ત્રીઓને અમૃતરસ બનાવવાના કામઉપર નીમ્યા છે તેમાંના એકમાં આ દુષ્ટ રસને પીવાની વૃત્તિ તેના વડવાઓતરફથી ઉતરી આવેલી જણાઇ. તે શાઓની જગાને માટે ઉમેદવાર હતો. તેની બુદ્ધિ સર્વોત્કૃષ્ટ ન સિદ્ધ થવાથી તેને તે જગા ન મળી, આથી તે અત્યંત ગુસ્સે થઈ ગયો, અને તેનું મગજ ચસકી ગયું.

તે દુર્ભાગી મનુષ્યનું નામ એગ્ક્રેજ હતું. પોતાના જાતિભાઇઓઉપર વેર લેવાની દુષ્ટ વૃત્તિ તેનામાં જાગ્રત થઇ. કાંઈક મહત્વના પ્રયોગ કરવાનું નિમિત્ત બતાવી તેણે 'સંખા' ના રસનો પુષ્કળ દારૂ બનાવ્યો, અને ગુપ્ત રીતે તેને અમૃતરસના કુંડોમાં ભેળવી દીધો.

પરિણામ બહુ ભયંકર નીપજ્યો. કારણ કે તે દિવસ આખા ખંડના વિશ લાખ મનુષ્યોમાંથી પ્રત્યેક મનુષ્યે નિત્યની પેઠે ભોજનસમયે તે વિષમય અમૃતરસ પીધો. બીજે દિવસે આખા પ્રજાને તેની અસર થઇ. ઝેરનું બળ એટલું ભારે હતું કે કેટલાક કલાકસુધી પ્રજાનો એકએક માણસ એક વિલક્ષણ પ્રકારના ગાંડપણથી ઉન્મત્તપણે વર્તવા લાગ્યો. જ્યાંસુધી ગાંડપણની અસર રહી ત્યાંસુધી લોકોથી એકએકના સામું દૃષ્ટિ માંડીને જોવાયું નહિ, તેમ પોતાના વિચાર શુદ્ધ રીતે દર્શાવી શકાયા નહિ. તેઓથી જરા પણ કામ થયું નહિ, અને આખો દિવસ તેમણે આમથી તેમ ગબડ્યા કર્યું. એક જણ વિમાનમાં બેસી આકાશમાં ઉડતો હતો, તેનું વિમાન, તે બેભાન થઈ જવાથી તેના હાથમાં રહ્યું નહિ, અને તે ઝાગોડા ખંડમાં જઇને પડ્યું. ત્યાં ઝિનાઉજેરી (છ પગ અને શાર્ક માછલીના જેવા મોં વાળાં આપણે ત્યાંના માસ્ટોડોનજેવડાં મોટાં એક જાતનાં ભયંકર પ્રાણી) નામના ભયંકર પ્રાણીનો ભક્ષ થતાં થતાં તે મહા મુશીબતે બચ્યો.

બુદ્ધિનો યુગ પ્રવર્ત્યો પછી આ પહેલી જ વાર પ્રજાકીય વર્ણસંકેતયંત્રદ્વારા બહાર પ્રકટ થતી હકીકત પ્રસિદ્ધ ન થઇ.

મંગળવાસીઓ એક બીજાની સાથે મારામારી કરવા લાગ્યા, અને તેમાં કેટલાકનાં મૃત્યુ થયાં. રાષ્ટ્રીય મંડળના સભાસદો એક બીજાનો પ્રાણ લેવા પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા, અને આખા ખંડમાં તોફાન અને ધમાચકડી ચાલી રહી. કેટલાક કલાક વીતી ગયા પછી વિષની અસર ઉતરી, અને તે પછી લોકોને જે પશ્ચાત્તાપ થયો તે અવર્ણનીય દુઃખદ હતો.

આ ભયંકર વિપત્તિનાં કારણોની તપાસ કરવા તત્કાલ રાષ્ટ્રિય મંડળ એકઠું થયું. પ્રથમ એવું ધારવામાં આવ્યું કે જેનો અમૃતરસ બનાવવામાં આવે છે, તે પદાર્થો કંઈક દોષવાળા આવી ગયા હશે, પણ પછી જ્યારે અમૃતરસનું અત્યંત ચોકસીથી પૃથક્કરણ કરવામાં આવ્યું ત્યારે તેમાં 'સંખા'ના રસનું મિશ્રણ માલૂમ પડ્યું.

અમૃતરસમાં 'સંખ્યા'નું વિષ શી રીતે ભળ્યું હશે, તેનું ખરૂં કારણ કદી પણ પકડાત નહિ, કારણ કે એક મંગળવાસી પોતાના જાતિબંધુઓના સ્વેચ્છાથી પ્રાણ લેવા તત્પર થાય, એવી સ્વપ્નમાં પણ કોઇને કલ્પના આવે તેમ ન હતું. પણ કોઇ કારણથી એમ્ક્રૂજને પસ્તાવો થયો, અને તેણે પોતાનો અપરાધ કબુલ કરી દઇને પોતાને મોતની શિક્ષા કરવાને વિનતિ કરી. રાષ્ટ્રિય મંડળમાં આ વિષયઉપર પછી પુષ્કળ ચર્ચા ચાલી, અને એવો નિર્ણય થયો કે જે મંગળવાસીના શરીરમાં પોતાના પૂર્વજોના દુષ્ટ વ્યસનનાં દુષ્ટ બીજકો હજીસુધી રહ્યાં છે, તે મનુષ્ય આવા સુધારાના સમયમાં જીવવાને યોગ્ય નથી. આથી એમ્ક્રૂજે પોતાના જાતિબંધુઓના કલ્યાણને અર્થે પોતાના જીવનો ભોગ આપવો જોઇએ, એવો હુકમ કાઢવામાં આવ્યો. આ શિક્ષાને ન્યાયવાળી ગણવાજેવી તેની મતિ કેળવાયલી હતી. જે મોટા તારથી પ્રજાને બળ પૂરૂં પાડે છે, તેમાંના એક તારને જમીન ખોદીને ઉઘાડો કરવામાં આવ્યો. એમ્ક્રૂજે તે તારને પોતાની ખુશીથી પકડ્યો, અને તે તત્કાલ મરણ પામ્યો.

એમ્ક્રૂજની આ વાત સાંભળીને મારા મનઉપર ઘણી અસર

થઇ. પછી મેં રાઓને પૂછ્યું, તમારા લોકમાં મરણ કેવી રીતે થાય છે, તથા શબનું તમે શું કરો છો ?

તેણે કહ્યું, મંગલવાસીઓને મૃત્યુનો ભય અથવા અભાવ-જેવું કશું જ નથી. અમારા લોકોનું મૃત્યુ કોઇ પણ પ્રકારની પીડાવિના થાય છે. અમારા ઇતિહાસલેખકો વદે છે કે બહુ પ્રાચીન કાળમાં અમારે ત્યાં લોકોને મૃત્યુનો ભય અને ત્રાસ લાગતાં અને તેથી જ્યારે કોઇનું મૃત્યુ થતું ત્યારે તેના સંબંધીઓને અપાર દુઃખ થતું. પરંતુ આ બધું હવે વહી ગયું છે. જો કોઈ અકસ્માત્ ન થાય તો અમારા લોકો હાલ સરાસરી બસેં વર્ષ જીવે છે, અને આવો અકસ્માત્ પણ બહુ જ ક્વચિત્ થાય છે. જ્યારે કોઇ મંગલવાસીના આયુષ્યની મર્યાદા આવી રહે છે ત્યારે તેની માનસિક શક્તિઓ ક્ષીણ થવા માંડે છે અને તે એક જાતની અભાનાવસ્થામાં પડે છે. આ સ્થિતિમાં તેને કશું દરદ થતું નથી. આ સ્થિતિ આવ્યા પછી થોડી વારે તેનું મૃત્યુ થાય છે. જીવનશક્તિમાપક યંત્રથી જીવનની વૃદ્ધિ અને ન્યૂનતા એટલી તો ચોકસ રીતે જણાય છે કે હવે મૃત્યુ થવાને કેટલો વિલંબ છે તે થોડા સમયપૂર્વે જણાય છે. જેમ સૂર્યનો અસ્ત થવાથી કોઇને શોક થતો નથી તેમ પોતાના સંબંધીનું મૃત્યુ થવાથી કોઇ મંગળવાસીને ખેદ થતો નથી.

મેં પૂછ્યું, મરણ પછી શબની તમે શી વ્યવસ્થા કરો છો ?

તેણે કહ્યું, શબને વિજળીના એક યંત્રમાં દહન કરવામાં આવે છે. આવું એકેક યંત્ર પ્રત્યેક વિભાગમાં રાખવામાં આવ્યું છે.

આટલી વાત થયા પછી રાઓંએ રેમણ્ડાને જણાવ્યું કે રાષ્ટ્રિય સભા મળવાનો હવે સમય થવાથી હાલ વધારે વાર હવે મારાથી વાત ચલાવી શકાશે; નહિ તોપણ બીજે પ્રસંગે બીજું જે કંઇ જાણવું હશે તે હું ખુશીથી જણાવીશ. આમ

કહી તે ગયો. આમ છતાં રેમણ્ડા દૂરદર્શકયંત્રઉપર બેશી જ રહી, અને નિશાનીઓ ફેરવાનું કાર્ય ચાલું રાખ્યું.

થોડી ક્ષણો વીતતાં તે પોતાના કાર્યમાં તલ્લીન થઇ ગઇ. એક બે વાર તેના મુખઉપર લજ્જાના શેરડા પડેલા મારા જોવામાં આવ્યા. તે આજુબાજુનું ભાન ભૂલી ગઇ હતી. દરરોજ તો રાઓની સાથે વાતચીત થઇ રહ્યા પછી તરત જ ઘરતરફ સીધો જતો, પણ આજે ઘેર ન જતાં તેને જોતો બેશી રહ્યો હતો, તે પણ તેના જોવામાં આવ્યું નહિ વર્ણસંકેતયંત્રઉપર કામ કરવામાં તે ભારે રસપૂર્વક એકાગ્ર થઇ ગઇ હોય, એમ મને જણાયું.

મેં તેને કેટલાંક વચનો કહ્યાં, પણ તે તેના કામમાં એટલી બધી ઉંડી ઉતરી ગઇ હતી કે મારા શબ્દો તેના કર્ણમાં પ્રવેશી શકયા નહિ. તેની આવી વર્તણુકથી મને આશ્ચર્ય થયું, તેમ જ તેના ઉપર જરા માઠું પણ લાગ્યું. આથી હું ત્યાંથી ઉઠીને ચાલવા મંડ્યો, તોપણ મને જતો જોઇને તે મારા સામું જોશે, એવો વિચાર આવવાથી વળી હું એક ક્ષણ થોભ્યો. પણ તેણે મારા સામું જોયું નહિ, તેમ જ એક શબ્દ પણ બોલી નહિ. આથી મેં ઘરભણીનો માર્ગ લીધો.

સ્ટેરીયનની ટેકરીઉપરથી હું નીચે ઉતરતો હતો એટલામાં મને સિનાર્ક નામનો એક પુરુષ મળ્યો. સિનાર્ક સ્ટેરીયનના ધર્મગુરુઓમાંનો એક હતો મારે તેની સાથે લાંબો પરિચય ન હતો, તોપણ રેમણ્ડાની વર્તણુકથી મને આશ્ચર્ય ઉપજેલું હોવાથી કદાચ તેની પાસેથી તે સંબંધમાં કંઇક ખુલાસો મળશે, એવા અનુમાનથી મેં તેને કહ્યું, રેમણ્ડા હાલ તેના કામમાં અત્યંત તલ્લીન થઇ ગઇ છે.

તેણે કહ્યું, હા, તે એન્ટ્રાઇડની સાથે વાતો કરે છે.

મેં પૂછ્યું, એન્ટ્રાઇડ કોણ છે?

તેણે કહ્યું, તે મંગળનો એક યુવક છે. રોકસાણાની સાથે

વ્યવહાર ચલાવવાને મંગળમાં જે વર્ણસંકેતયંત્ર ગોઠવવામાં આવ્યું છે, તેનો ઉપરી તે છે.

મેં પૂછ્યું, એન્ડ્રાઇડની સાથે વાત કરવામાં આટલા બધા રસપૂર્વક એકાગ્ર થઇ જવાનું રેમણ્ડાને શું કારણ છે ?

તેણે ઉત્તર આપ્યું, કારણ કે તે તેને ચાહે છે.

તેના આ ઉત્તરથી મારા હૃદયમાં જાણે કોઇએ આરપાર ભાલો ઘોચ્યો હોય એવું મને દુઃખ થયું.

મેં કહ્યું, પૃથ્વીથી ભિન્ન લોકમાં વસતા, દશ ફીટ ઉંચા, હાથે અને પગે દશ દશ આંગળાંવાળા અને સુંઢવાળા એક પ્રાણીને તે ચાહે છે, એ શું ખરૂં છે ?

ધીમા શાંત અવાજથી તેણે કહ્યું, હા, એમ દેખાયછે. ખરૂં.

તેની ઉત્તર આપવાની ઢબથી મને આશ્ચર્ય થયું, અને તેથી મેં પુનઃ પૂછયું, તમે જે કહો છો, તે શું કેવળ સાચું છે ?

તેણે કહ્યું, હા,

મેં કહ્યું, પણ તેની સાથે તે લગ્ન કેવી રીતે કરી શકશે ? શું તેની સાથે તેનું લગ્ન થવાનો જરા પણ સંભવ તમને ભાસે છે ?

તેણે કહ્યું, ના, પણ તે રોકસાણાના કોઇ પુરુષને પતિતરીકે પસંદ કરવાકરતાં મંગળના પુરુષને વધારે પસંદ કરે છે.

મેં પૂછ્યું, આ સઘળું તમને કોણે કહ્યું ?

તેણે કહ્યું, રેમણ્ડાએ પોતે જ.

મેં પૂછ્યું, રોકસાણામાં કોઇ પુરુષ તેની સાથે લગ્ન કરવા ઇચ્છાવાળો નથી ?

તેણે કહ્યું, છે.

મેં પૂછ્યું, કોણ ?

તેણે કહ્યું, હું પોતે જ તેને ચાહું છું. તેને મારી પત્નીરૂપે સ્વીકારવા મેં માગણી કરી હતી મેં પૂછ્યું અને તમને શો ઉત્તર મળ્યો ? તેણે કહ્યુ, મેં તમને હમણા જ કહ્યું તે પ્રમાણે

તેણે મને એટલું જ કહ્યું કે હું એન્ડ્રાઇડને ચાહું છું, અને જો કે સ્થૂલ શરીરથી તે મારો કદી પણ પતિ થઇ શકે એમ નથી, તોપણ પૃથ્વીઉપરના કોઇ પણ પુરુષકરતાં તેને પતિરૂપે સ્વીકારવાનું હું વધારે પસંદ કરૂં છું.

મેં પૂછ્યું, એન્ડ્રાઇડ તને ચાહે છે?

તેણે કહ્યું, હા, તે કહે છે કે હું તેને ચાહું છું, અને મંગળના રિવાજપ્રમાણે તેનો તેણે પોતાની પત્નીતરીકે ક્યારનો સ્વીકાર પણ કરી લીધો છે.

મેં પૂછ્યું, મંગળનો કેવો રિવાજ છે?

તેણે કહ્યું, પુરુષ સ્ત્રીને પૂછે છે કે તું મારી પત્ની થવાને ખુશી છે? અને જો સ્ત્રી હા કહે છે, તો બંનેનાં લગ્ન થાય છે.

મેં પૂછ્યું, તેમનું આ પ્રમાણે લગ્ન થયું છે?

તેણે કહ્યું રેમણ્ડાના કહેવાપ્રમાણે થઇ ગયું છે.

આ પ્રમાણે કહીને તે માણસ આગળ ચાલતો થયો. રેમણ્ડાના મુખઉપર અખંડ ઉદાસી શાથી રહેતી, તેનું કારણ હવે મને સ્પષ્ટ થયું.

હું ઉત્સાહ ભાગી ગયેલા અંતઃકરણથી ખિન્ન થઇને ઘરભણી વળ્યો. જેનો સ્પર્શસરખો થવાનો પણ કદી સંભવ નથી, એવા લાખો ગાઉ દૂર રહેલા જૂદી આકૃતિવાળા અને જૂદી સીકલવાળા એક પ્રાણીની સાથે રેમણ્ડાનાં લગ્ન થવાની વાત— આ તે શું સત્ય હશે કે ગપ હશે પરંતુ સિનાર્કજેવા પ્રતિષ્ઠિત પુરુષે તે કહી છે, વળી તે પોતે જ રેમણ્ડાઉપર આસક્ત હતો, એમ પણ તેણે કહ્યું છે, માટે તે ગપ તો નહિ જ હોય. આમ છતાં સિનાર્કના કહેવાઉપર મને પૂરેપૂરો વિશ્વાસ બેઠો નહિ. કદાચ રેમણ્ડાઉપર મારો પ્રેમ છે. એ વાત તેના જાણવામાં આવી હોય અને તેથી મારૂં મન તેના ઉપરથી ઉઠાડી લેવાને માટે તેણે આ યુક્તિ તો નહિ રચી હોય. આવા આવા સેંકડો વિચાર મારા મનમાં એક પછી એક આવવા લાગ્યા. આમ છતાં અધિક વિચાર કરતાં મને સિનાર્કનું કહેવું સાચું ભાસ્યું.

પાછું વળીને મારા અંતઃકરણમાં જોતાં મને સમજાયું કે રેમણ્ડાઉપર મારો પ્રેમ હું ધારતો હતો તેના કરતાં પણ ઘણો ભારે હતો. તેની પ્રાપ્તિ હવે મને દુર્લભ સમજાવાથી મારો પ્રેમાગ્નિ મોટા ભડકારૂપે હવે સળગવા લાગ્યો. નિરાશાના અંધકારમાં પણ મને આશાનું કિરણ જણાવા લાગ્યું. આવું અસ્વાભાવિક લગ્ન દીર્ઘ કાળ ભાગ્યે જ ટકશે, અને રેમણ્ડાનો પ્રેમ પ્રાપ્ત કરવામાં હું વિજયી થાઉં, તો તે મારી સાથે લગ્ન કરવા કદાચ પ્રેરાય, એ વિચારથી હું પાછો ઉત્તેજીત થયો. પ્રસંગ મળ્યે મેં પુનઃ તેની સાથે આ સંબંધમાં વાત કરવા નિશ્ચય કર્યો.

प्रकरण १३.

મંગળવાસીઓને ત્યાં શું છે, અને શું નથી?

મંગળ અને મંગળના લોકોસાથે ધીરે ધીરે મારો પરિચય એટલો બધો વધતો ગયો કે મારી જન્મભૂમિનું અને મારા દેશીબંધુઓનું મને વિસ્મરણ થતું ગયું. મંગળ મને એટલો બધો સુખદ લોક જણાવા લાગ્યો કે તેની સાથે સરખાવતાં મારી જન્મભૂમિ તેમ જ યુરોપ અને અમેરિકાના સુધરેલા દેશો પણ અત્યંત દુઃખથી ભરેલા ભાસવા લાગ્યા. પૃથ્વીમાં અન્ન અને વસ્ત્રને માટે મનુષ્યોને કેટલી હાડમારી વેઠવી પડે છે! પેટનો ખાડો પૂરવાની જ હાયવરાળમાં પૃથ્વીના મનુષ્યોનું આખું જીવન પૂરૂં થાય છે. આથી તેમને પોતાની ઉન્નતિના વિચાર કરવાનો અવકાશસરખો પણ

મળતો નથી. આ સાથે વ્યાધિ, મરણ વગેરે વિવધ દુઃખો-નો મૃત્યુલોકમાં પાર નથી. મંગળનું જીવન કેટલું સરળ અને સુખદ છે ? જીવન નિભાવવાને અહિંના જેવું ગદ્ધાવૈતરૂં ત્યાં એક હલકામાં હલકા મનુષ્યને પણ કરવું પડતું નથી. અહિં ગરીબોને સવારમાં છ વાગતાથી તે રાત્રિના આઠ વાગતાસુધી વૈતરૂં કરવું પડે છે, અને આટલું છતાં પણ તેમને પૂરૂં પેટ ભરીને ખાવાનું મળતું નથી, પૂરતાં વસ્ત્ર મળતાં નથી, અને રહેવાનું સગવડવાળું ઘર મળતું નથી. ગાડી, ઘોડા, બાગ બગીચા વગેરે બીજાં સુખોનો તો સ્વપ્નમાં પણ તેમને અનુભવ થતો નથી. આ પ્રકારની સરખામણી મારા મનમાં પ્રસંગોપાત્ત થતાં મૃત્યુલોકમાંથી મંગળમાં કોઇ મને મૂકી દે તો હંમેશને માટે આ લોકનો ત્યાગ કરવાને મારા મનમાં જરા પણ આનાકાની થાય તેમ ન હતું. મંગળવાસીઓનો સહવાસ થાયા પછી આ મૃત્યુ-લોકમાં રહેવું, એ મને પશુઓના સહવાસમાં રહેવાજેવું જણાવા લાગ્યું. પ્રસગે પ્રસંગે પ્રસંગે જ્યારે હું મહાન્ દૂરદર્શકયંત્ર-માંથી મંગળને જોતો, અને ત્યાંના વતનીઓને તેઓની વાડી-ઓમાં, ઘરમાં તથા વિમાનોમાં બેશીને ફરતા જોતો ત્યારે જાણે હું મંગળમાં જ હોઉં અને મંગળનો જ વતની હોઉં, એમ મને ભાન થતું. ધીરે ધીરે મને દઢ થતું ગયું, કે પૃથ્વીના લોકોએ જો પોતાની ઉન્નતિ કરવી હોય તો આ મંગળનું સર્વ પ્રકારે જ અનુકરણ કરવું. મંગળના લોકોનું જીવન કેટલું સુખમય છે તેનો યથાર્થ ચિતાર વાચકોને આપી શકવા હું અસમર્થ છું. હું ધારૂં છું કે હું પોતે પણ તેનું પૂર્ણ સ્વરૂપ સમજી શક્યો નથી. એક દૂરદર્શક યંત્રમાંથી લાખો ગાઉ દૂર બેઠે બેઠે તેમના સહવાસથી તેમના જીવનનુ પૂર્ણ સ્વરૂપ કેવી રીતે સમજી શકાય ? એમ છતાં જેટલું મારા સમજવામાં આવ્યું છે, તેથી મારી ખાતરી થઈ છે કે મૃત્યુલોકનાં મનુષ્યો મિથ્યા જ પોતાની બુદ્ધિનો ફાંકો રાખે છે.

વિવિધ પ્રસગે મંગળનું અવલોકન કરવાનો જે સુયોગ

મને પ્રાપ્ત થયો હતો તેમાં **મંગલમાં** શું નથી, તેની મેં કેટ-ટલીક નોંધ લઈ રાખી હતી, તે હું આ પ્રકરણમાં જણાવું છું; જેથી સુજ્ઞ વાચકને **મંગળમાં** શું છે, તેનો કંઇક ખ્યાલ આવી શકશે.

મંગલમાં નાણું નથી—બેંકો નથી, ખાતર પાડનારા ચોર નથી—લોકોનાં નાણાં હોઇયાં કરી જનાર સરાફો નથી—શેર નથી—મ્યુનીસીપાલિટીનાં બોન્ડો નથી—કમીશનથી પોતાનાં ગજવાં ભરવાને માટે સ્થપાયલી કંપનીઓ નથી—આગગાડી નથી, સ્ટીમરો કે વહાણો કે હોડીઓ નથી—ખલાસીઓ નથી, નગરો નથી—બંદરો નથી—ખાડીઓ નથી—પુલો નથી—ઘોડા વગેરે વાહનો ખેંચનાર પશુઓ નથી—ગાડાં નથી, તેમ જ કોઇ પણ જાતની ગાડીઓ નથી.

મંગળની પ્રજામાં કોઇ પણ જાતની ફેશન નથી—જોડા નથી, ટોપીઓ, પાઘડી કે ફેંટા નથી—સ્ત્રીપુરુષને ઓળખાવ-નારો જૂદો જૂદો પોષાક નથી—શરીરઉપર પહેરવાનાં ઘરેણાં નથી—મુખઉપર લગાડવાના રંગો નથી—હજામ નથી.

તેઓને ત્યાં વખારો નથી—વીશીઓ, ભોજનગૃહો, ઉપાહા-રગૃહો, ચાહાની દુકાનો, કાપડની દુકાનો, મીઠાઇની દુકાનો નથી. અન્ન, ફળ, શાક, મેવો નથી— માંસ નથી—કસાઇખાનાં નથી, દારૂ નથી, પીઠાં નથી—તમાકુ, ગાંજો, અફીણ, પાન, સોપારી નથી—વર્તમાનપત્રો નથી—માસિકો નથી.

તેઓને ત્યાં ખેતરો નથી—ફળનાં ઝાડ નથી—કોયલાની ખાણો નથી—લખેલા કાયદા નથી—રાજનીતિશાસ્ત્ર નથી—મસાણ નથી, રડવાકુટવાનું નથી, બારમાં, તેરમાં નથી, જ્ઞાતિ-ભોજન નથી—સ્મારકફંડો નથી, કીર્તિસ્તંભો નથી—સિપા-ઇઓ નથી, લશ્કર નથી, નૌકાસૈન્ય નથી—અર્થશાસ્ત્ર અને અર્થશાસ્ત્રીઓ નથી—ગપ્પાં નથી—શિકારની રમત નથી—પશુ તથા પક્ષિઓને માટે જાળ પાથરવામાં આવતી નથી.

• તેઓને ત્યાં સાપ નથી—વીંછી નથી—જુ નથી, માકણ નથી, મચ્છર નથી, કીડા નથી, જંતુઓ નથી—કુતરા નથી,—બિલાડીઓ નથી—ઇંડા નથી—મરઘડાં નથી.

તેઓને ત્યાં હરાજીઓ થતી નથી—હરાજીનો ધંધો કરનારા નથી—વકીલો નથી. સોલીસીટરો નથી, લેખ નથી, ખત નથી, કરારનામાં નથી—ફરીયાદો નથી—અદાલતો નથી—ન્યાયાધીશો નથી—કેદખાનાં નથી—ફાંસી નથી.

તેઓને ત્યાં બાયસીકલો નથી—તોપો નથી—બંદૂકો નથી તરવારો નથી—યુદ્ધ નથી.

તેઓને મોં નથી—દાંત નથી—રોગ નથી—વૈદ્ય નથી, ડોકતર નથી. દવા નથી.

તેઓને ત્યાં મલ્લયુદ્ધો નથી—શરતો દોડવાનાં કુંડાળાં નથી શરતના ઘોડા નથી—સાઠમારીઓ નથી—મરઘડાની, ઘેટાની, પાડાની, હાથીની, વાઘની લડાઇઓ નથી—સરકસની રમતો નથી.

તેઓનામાં ઇર્ષ્યા નથી—અસૂયા નથી—લોભ નથી—દ્વેષ નથી—ક્રોધ નથી—શ્રીમંતાઇનો ગર્વ નથી—અમીરો કે ઉમરાવો નથી.

प्रकरण १४.

મંગળમાં યુદ્ધો કરવાનો રિવાજ કેવી રીતે કાઢી નાખવામાં આવ્યો.

કેટલાક દિવસસુધી રેમણ્ડાનાં મને બિલકુલ દર્શન થયાં નહિ. તેને મળવાના મારા સઘળા પ્રયત્નો નિષ્ફળ ગયા. એક દિવસ સ્ટેરીયનની ટેકરીઉપર આવવાનું મને તેડું આવ્યું. ત્યાં રેમણ્ડા મારા જોવામાં આવી. તેનું મુખ ઉદાસીથી છવાઇ રહેલું મને જણાયું. પૂર્વે આવી ઉદાસી કોઇ દિવસ તેના મુખઉપર મારા જોવામાં આવી ન હતી. પૂર્વે પણ તેના મુખઉપર આવી ઉદાસીની રેખાઓ પડેલી હતી જ, પરંતુ તેમના ઉપર મારૂં ધ્યાન ગયું ન હતું. આજે તેના શોકનું કારણ મને સ્પષ્ટ થયેલું હોવાથી આ રેખાઓના ભાવને પુસ્તક વાંચવાની પેઠે હું વાંચવાને સમર્થ થયો હતો, અને તેથી કરોડો ગાઉ દૂર વસતા એક મંગળવાસી યુવકની આ પત્નીઉપર મને પ્રેમયુક્ત કરુણા પ્રકટ્યાવિના રહી નહિ.

હું તેને અત્યંત પ્રેમથી ચહાતો હતો, એ સંબંધમાં તેની સાથે વાત કરવાનો અનુકૂળ સમય હું શોધવા લાગ્યો, પણ આ પ્રસંગે તેવો સમય મને મળ્યો નહિ. તેણે કહ્યું કે **રાઓં** તમારી સાથે પુનઃ વાત કરવા ઇચ્છા દર્શાવે છે, કારણ કે મંગળના સુધારાસંબંધી જેમ બને તેમ અધિક જ્ઞાન તમને આપવાની અને તમારાદ્વારા પૃથ્વીમાં તેનો પ્રચાર કરવાની તેની ઇચ્છા છે.

હું સ્ટેરીયનમાં આવ્યો કે તત્કાળ તેણે મને રાણીઓની સાથે વાત કરવામાં જોડી દીધો. આથી મારા મનમાં પ્રધાનપણે રમ્યા કરતા વિષયસંબંધમાં તેની સાથે એક શબ્દ પણ બોલવાનો મને અવકાશ મળી શક્યો નહિ.

રાણીઓને જ્યારે કહેવામાં આવ્યું કે હું સ્ટેરીયનમાં આવ્યો છું કે તરત જ તેણે નીચેપ્રમાણે કહેવા માંડ્યું. મંગળની રાજ્યવ્યવસ્થાવિષે સંપૂર્ણ હકીકત તમને જણાવવાને મારી બહુ ઇચ્છા છતાં હું તે તમને યથાર્થ રીતે દર્શાવી શક્યો નથી. અમારે ત્યાં લખેલા કાયદા નથી કારણ કે પ્રાચીન કાળમાં જેમ મંગળમાં હતું તેમ હાલમાં અમારે ત્યાં કોઇ ગુના થતા ન હોવાથી શિક્ષા કરવાની જરૂર પડતી નથી. તેમ જ અમારે ત્યાં વ્યાપાર ન હોવાથી તે સંબંધી કાયદાઓ કે લડાઇઓ ન હોવાથી તે સંબંધી નિયમો ઘડવાની હવે જરૂર રહી નથી.

મેં પૂછ્યું, ત્યારે પૂર્વે તમારે ત્યાં યુદ્ધો થતાં હતાં કે ?

તેણે કહ્યું, હા, ઝેગોડા ખંડની પેઠે રેમીજીઆ ખંડના પણ એક સમયે ઘણા ટુકડા પડી ગયા હતા, અને તેમાં જુદી જુદી પ્રજાઓ રાજ્ય કરતી હતી. આ જુદા જુદા દેશની જુદી જુદી પ્રજાઓ એકબીજાની સાથે નિરંતર ઘોર યુધ્ધો કરતી હતી. આ યુધ્ધો એટલી બધી હદસુધી ચાલ્યાં હતાં કે તેથી કેટલીક પ્રજાઓનું નિકંદન નીકળી જવાજેવું થયું. આરંભમાં આ યુદ્ધો તરવારજેવાં આયુધોથી અથવા થોડે દૂર ફેંકવાજેવાં શસ્ત્રોથી થતાં પરંતુ યુદ્ધકળા જેમ જેમ ખેડાતી ગઇ તેમ તેમ વધારે ભયંકર શસ્ત્રો શોધી કાઢવામાં આવ્યાં. પ્રાણઘાતક રાસાયનિક પદાર્થોથી ભરેલા પોલા ગોળા બનાવવામાં આવ્યા. આ ગોળા છુટતાં તેમાંથી ઝેરી ધૂમાડાના ગોટે ગોટા નીકળતા, અને જેમના જેમના શ્વાસમાં તે ધૂમાડો જતો, તે તત્કાળ મરણને પામતા. મોટી નળીઓમાં થઇને ઘણે દૂર શત્રુની સેનામાં આ ગોળા છોડવામાં આવતા. આમાંના થોડા-

ક જ ગોળા એક લશ્કરના મધ્યમાં છોડવામાં આવતાં આખા લશ્કરનો થોડી વારમાં સંહાર થઇ જતો. વળી મરકીના જંતુથી મિશ્રણ કરેલા પદાર્થો, વિમાનમાંથી શત્રુના ઉપયોગમાં આવતા ખાવાપીવાના પદાર્થોમાં નાખવામાં આવતા. આથી શત્રુની સેનામાં ભારે મરકી ચાલતી, અને તેથી તેમનો જય કરવો બહુ સુગમ થઇ પડતો. પોતાના જાતિબંધુઓનો વિનાશ કરવાને માટે આવા આવા અનેક ઉપાયો અમારે ત્યાં પૂર્વના ઘોર સમયમાં દુષ્ટ મંગળવાસીઓ યોજતા હતા. વિમાનોની શોધમાં જ્યારે અધિક સુધારો થયો ત્યારે ભૂમિઉપર યુધ્ધો થવાને બદલે આકાશમાં યુદ્ધો થવા લાગ્યાં. આ આકાશનાં યુદ્ધોમાં પણ ભૂમિઉપર થતાં યુધ્ધોના જેવો જ સંહાર થતો હતો; ઉલટો અધિક થતો હતો, એમ કહીએ તોપણ ચાલે. કારણ કે યુદ્ધસમયે જ્યારે એક વિમાન બીજા વિમાનની સાથે અથડાતું હતું, ત્યારે જે વિમાન ભાગી જતું હતું તે પૃથ્વીઉપર પડતું, અને તેમાં બેસનાર સઘળાનો ઘાણ નીકળી જતો. ક્રમે ક્રમે આ વિમાનો એવડાં મોટાં બનાવવામાં આવ્યાં કે હસ્તવડે યુદ્ધ કરવાનું બિલકુલ અશક્ય થઇ પડ્યું. કારણ કે શત્રુના લશ્કરના માથાઉપર આ વિમાનો ઉડતાં, અને ત્યાંથી રાસાયનિક પદાર્થોથી ભરેલા ગોળા તેમની મધ્યમાં નાંખવામાં આવતા. આ ગોળા લશ્કરમાં પડતાં ફુટતા, અને તેના ધુમાડાથી હજારોનો ઘાણ નીકળી જતો.

અંતે સંહારક યંત્રો તથા યુક્તિઓ એટલી બધી પૂર્ણતાએ પહોંચ્યાં કે અમારા લોકોને યુદ્ધો બંધ કરવાની જરૂર પડી. કારણ કે યુદ્ધનો પરિણામ બંને સૈન્યોના કેવળ વિનાશમાં આવવા લાગ્યો. આથી યુદ્ધમાં ઉતરવાનું પ્રજાઓએ માંડી વાળ્યું; કારણ કે યુદ્ધમાં ઉતરવું અને મૃત્યુના મુખમાં જઇને પડવું. એ સરખું હતું. લશ્કરમાં કોઇ નોકરી સ્વીકારવા લાગ્યું નહિ કારણ કે લશ્કરમાં નોકરી કરવી, એનો અર્થ આત્મઘાત કરવો, એ જ હતો, અને જો કે તે સમયમાં લોકોનાં જીવન

જોઇએ તેવાં સુખી ન હતાં, તોપણ જાણી જોઇને મરવું કોઇ જ પસંદ કરતું ન હતું. આથી યુધ્ધો એકદમ બંધ પડી ગયાં; અને ઉન્નતિના માર્ગમાં એક લાંબું પગલું ભરાયું. અમારે ત્યાં હવે બુદ્ધિના યુગનો આરંભ થયો. આ પછી વિવિધ દેશના રાજાઓ કોઇ પણ પ્રકારનો કલહ કરતાં, તેમ જ અનાચારે વર્તતાં બહુ જ સાવધ રહેવા લાગ્યાં. જે વચન કેવળ ન્યાયયુક્ત તથા સત્યને અનુસરતું હોય તે જ તેઓ કરવા લાગ્યા

જ્યારે પ્રજામાંથી યુદ્ધ કેવળ નિર્મૂળ થયું ત્યારે પ્રજાઓમાંથી વૈરભાવ તત્કાળ અદૃશ્ય થઇ ગયો, અને મંગળવાસીઓમાં સર્વત્ર ભ્રાતૃભાવ પ્રસરી રહ્યો. અન્યોઅન્યનો નાશ કરવાને જે વિલક્ષણ શસ્ત્રો તથા યંત્રો શોધી કાઢવામાં આવ્યાં હતાં, તેનો નાશ કરવામાં આવ્યો, અને અમારા આખા લોકમાં તે સમયથી સર્વત્ર શાંતિ વ્યાપી રહી.

મેં કહ્યું, તમારા આખા લોકમાં મારા જોવામાં એક પણ નગર હજીસુધી આવ્યું નથી. મને લાગે છે કે મારા અવલોકનમાં ભૂલ તો નથી જ થઇ. તમારે ત્યાં અમારા જેવાં નગરો નથી, એ મારૂં અનુમાન શું ખરૂં છે ?

તેણે કહ્યું, તમારૂં અનુમાન ખરૂં છે. તમારે ત્યાં તમે જેને નગર કહો છો એવાં નગરો અમારે ત્યાં નથી. ઘણીવાર દૂરદર્શક યંત્રમાંથી તમારી પૃથ્વીનાં નગરો જોઇને મને આશ્ચર્ય થયું છે કે બુદ્ધિમાન્ મનુષ્યો ખીચોખીચ રીતે સાંકડી જગામાં બંધેલા સ્વચ્છ હવાના અવરજવરવિનાના તથા આજુબાજુ ફરવાહરવાના બાગવિનાનાં ઘરોમાં આનંદથી શી રીતે રહેતાં હશે ! આવાં ઘરોમાં અમારે તો એક દિવસ કાઢવો પણ અત્યંત કઠિન થઇ પડે. તમારા નગરનાં ઘરમાં અમારા મંગળવાસીને એક દિવસ રાખ્યો હોય તો તેને તે ભારેમાં ભારે શિક્ષા થયેલી ગણે.

મેં રાઓને જણાવ્યું કે અમારા લોકો મોટાં નગરોમાં

રહેવાનું જ પસંદ કરે છે. અમારાં મુંબઇનાં ઘણાં ઘરો, મહેલ્લા તથા કેટલાંક કાપડબજારો કુતરાની બોડ કરતાં પણ વધારે ખરાબ છે. કેટલેક સ્થળે તો ખરે બપોરે પણ સાયંકાળજેવું અંધારૂં હોય છે. સ્વચ્છ હવાનો ત્યાં દુષ્કાળ જ હોય છે. કેટલાંક સ્થળોની ગલીચી અત્યંત અપવિત્ર સ્થળોને પણ વિસરાવે એવી હોય છે. એમ છતાં આવાં સ્થળોમાં ગમે તેટલાં દુઃખો પડતાં છતાં પણ હજારો લોકો રહે છે, જેમ નરકના કીડાને નરકમાં જ રહેવું ગમે છે, તેમ અમારા લોકોને આવાં શહેરોમાં જ રહેવુ ગમે છે. શુદ્ધ હવા તથા અજવાળાંવાળાં ગામડાં પસંદ ન કરતાં અસંખ્ય લોકો આવાં નગરોમાં જ રહેવું પસંદ કરે છે, એટલું જ નહિ પણ શહેરમાં રહેનારા લોકો ગામડામાં રહેનારા સાદા લોકોને ગામડીયા, જડસા વગેરે હલકા શબ્દો યોજી તેમનું હાસ્ય કરે છે. ગામડાનું અને શહેરનું જીવન જૂદા પ્રકારનું હોવાથી ગામડાના મનુષ્યો જ્યારે શહેરમાં આવે છે ત્યારે તેઓ ત્યાંના રીવાજ વગેરેથી અજાણ્યા હોવાથી અનેક બાબતમાં શહેરીઓ તેમને ઠગી કાઢે છે. આથી હવે ગામડાંના લોકોને પણ શહેરી થવાની ઇચ્છા થતી જોવામાં આવે છે.

મારી આ વાત સાંભળી રાઓંને બહુ આશ્ચર્ય થયું. તેણે કહ્યું કે અમારા લોકો તો આથી કેવળ જૂદા પ્રકારનું જ ધારતા હતા. અમે તો એમ માનતા હતા કે તમારા લોકોમાં જેઓ અત્યંત દુઃખી અને દુર્ભાગી હશે, તથા જેમને ગામડાના પ્રદેશોમાં રહેવાનું કશું જ સાધન નહિ હોય તેઓ જ શહેરોમાં રહેતા હશે. અમારૂં માનવું એવું હતુ કે પૃથ્વીમાં નિરુપાયે જ મનુષ્યો નગરોમાં વસતા હશે. પણ હવે અમને અમારી ભૂલ સમજાઇ. તમારા નગરવાસીઓને માટે અમે આજસુધી નકામી પારવિનાની દયાની લાગણીઓ કરી મુઆ.

પછી મંગળસંબંધી બોલતાં તેણે કહ્યું કે અમારે ત્યાં પણ પ્રાચીન કાળમાં નગરો હતાં. જેમ હાલ ઝેગોડામાં પશુઆનાં

ટોળે ટોળાં એકઠાં વસે છે તેમ અમારે ત્યાં પણ પૂર્વે એકેક નગરમાં લાખ, બે લાખ કે તેથી પણ વધારે મનુષ્યો રહેતાં હતાં. પરંતુ આવા જીવનમાં અને પશુના જીવનમાં કશો જ ભેદ નથી, એમ હવે અમને સ્પષ્ટ થયું છે. આકાશમાં ફરતાં વિમાનો, વર્ણસંકેતયંત્ર, અમૃતરસ અને એવી જ બીજી શોધોના પરિણામમાં અમારે ત્યાંનાં નગરો બધાં તુટી ગયાં છે. અમારા લોકોને હવે ઢોરના વાડાની પેઠે મહોલ્લા અને પોળો બાંધીને હજારો અને લાખોના જથામાં એકઠા રહેવાની દરકાર રહી નથી. જ્યારે મોકળાશથી છૂટી જગામાં અત્યંત સુખપૂર્વક અમે રહી શકીએ છીએ તો પછી ઢોરોના વાડાજેવાં નગરો અમારે શું કરવા બાંધવાં પડે !

બુદ્ધિના યુગની અમારે ત્યાં સ્થાપના થયા પછી અમારા આખા લોકના સ્વરૂપમાં મોટો સુધારો કરવામાં આવ્યો. રેખાઓના વસવાલાયક પ્રદેશના બાગને માટે સરખા ભાગ પાડી નાંખવામાં આવ્યા. આ પ્રત્યેક ભાગમાં તમને થોડા વખતઉપર બતાવવામાં આવેલા ઘરજેવાં એકેક ઘર બાંધવામાં આવ્યાં છે. આ સઘળાં ઘર ટીપી શકાય એવા કાચનાં બાંધવામાં આવ્યાં છે. અને સર્વ ઘરની બહારની તથા અંદરની સરખી જ સ્થિતિ રાખવામાં આવી છે. તેઓ એક જ કદનાં તથા એક જ ઘાટનાં છે, તથા પ્રત્યેક ઘરનું આખા ખંડમાં એકબીજાથી સરખું અંતર રાખવામાં આવ્યું છે. પ્રજાના પ્રત્યેક કુટુંબને આવા એક ઘરનો તથા તેની આજુબાજુના બાગનો ઉપયોગ કરવાનો હક છે.

પ્રજાનાં ઘરવિના બીજાં જે મકાનો છે તે માત્ર રાડોન્ખા (આનંદ અને બોધને માટે બાંધવામાં આવેલાં રાષ્ટ્રીય દેવાલયો) અને પ્રજાનાં વસ્ત્રો, વિમાનો વગેરે કરવાનાં રાજ્યતરફનાં કારખાનાં છે. એક લાખ મનુષ્યોના વિભાગમાં વિશ રાડોન્ખા રાખવામાં આવ્યાં હોય છે, અર્થાત્ એક દેવાલય

પાંચ હજાર મનુષ્યોના ઉપયોગમાં આવે છે.

મેં પૂછયું, આ દેવાલયોમાં જે ક્રિયાઓ કરવામાં આવે છે, તેનું સ્વરૂપ શું છે ?

તેણે કહ્યું, જેઓએ નેત્રદ્વારા પોતાના વિચારો દર્શાવવામાં ભારે કૌશલ્ય પ્રાપ્ત કર્યું હોય છે તેમનાં નેત્રદ્વારા થતાં વ્યાખ્યાનો જોવાને માટે તથા વાદિત્રદ્વારા થતું સંગીત શ્રવણ કરવા માટે, તેમ જ ધ્વન્યાત્મક સંગીત શ્રવણ કરવા માટે લોકો આ દેવાલયોમાં એકઠા થાય છે.

હું આશ્ચર્યથી બોલ્યો, ધ્વન્યાત્મક સંગીત ! તમારા લોકોને મુખ તથા ઓઠ તો છે નહિ તો પછી ધ્વન્યાત્મક સંગીત તમે કેવી રીતે ગાઇ શકો છો ?

તેણે કહ્યું, અમારા લોકોને વાણી નથી, એ વાર્તા ખરી છે, પણ તેથી તમારે એવી કલ્પના કરવાની નથી કે સંભળાય એવા સ્વરો કાઢવાની પણ અમારામાં શક્તિ નથી. અમારી સુંઢોવડે અમે અત્યંત મધુરમાં મધુર સ્વરો કાઢીએ છીએ, અને એકલા અથવા ભેગા મળીને આવા સુરો કાઢવામાં અમારા લોકોને જેવો આનંદ આવે છે, તેવો ભાગ્યે જ બીજા કશાથી આવતો હશે.

મેં કહ્યું, પણ મને લાગે છે કે અમારી પૃથ્વીઉપરના લોકો આ બાબતમાં તમારા કરતાં અધિક ચઢીઆતા છે; કારણ કે અમે સુરની સાથે અર્થાત્મક શબ્દોનો પણ ઉપયોગ કરી શકીએ છીએ. આથી અમારે ત્યાંના સુમધુર સંગીતથી કર્ણને જેમ આનંદ થાય છે, તેમ અર્થને લીધે મન પણ તેના રસાનંદમાં ડુબી જાય છે.

તેણે કહ્યું તમારૂં કહેવું ખરૂં છે, પણ તમારે વિસરી જવું ન જોઇએ કે અમારા લોકો જ્યારે પોતાની સુંઢથી મધુર સ્વરો કાઢે છે ત્યારે પોતાનાં નેત્રથી દર્શાવાતી રંગની ભાષામાં અત્યંત મનોહારી વિવિધ ભાવોને પણ તે સાથે સાથે પ્રકટ કરે છે.

અમારા સંગીતકલાભિજ્ઞો આ વિષયમાં પારંગત હોય છે. જેઓ તેમના સંગીતને શ્રવણ કરે છે તેઓ જેમ કર્ણવડે તેમના સ્વરને શ્રવણ કરે છે. તેમ નેત્રવડે જે વિવિધ ભાવો તેઓ દર્શાવે છે, તેમનું અખંડ નિરીક્ષણ કરે છે, આ પ્રમાણે સંગીતનું સૌંદર્ય અને મનના ભાવો અમારે ત્યાં એવાં તો સંલગ્ન થાય છે કે તેવું તમારા લોકમાં થવું કેવળ અશક્ય છે.

તેણે કહ્યું, કોઇ પણ વાદિત્રના નિર્જીવ સુરની સાથે તેની સરખામણી ભાગ્યે જ કરી શકાય, પરંતુ તેની સરખામણી જો કંઇક અંશમાં પણ કરીએ તો સ્કેલીયા (કાચનું બનાવેલું એક નાનું રણશૃંગ) ના સુરસાથે કરી શકાય. કોઇ પ્રકારના તાલવાદ્યથી થતા સંગીત કરતાં આવું ધ્વન્યાત્મક સંગીત અમારા લોકો ઘણું જ પસંદ કરે છે, અને તાલવાદ્યસાથે જ્યારે ઘણા લોકો મળીને આ ધ્વન્યાત્મક સંગીત ગાય છે ત્યારે તેની અસર અત્યંત હૃદયહારિણી હોય છે.

મેં પૂછ્યું અમારે ત્યાં દૂરનાં સ્થળોમાં તત્કાળ સંદેશા પહોંચાડવાને માટે ટેલીફોન અને ટેલીગ્રાફ નામનાં યંત્રો છે, તેવાં યંત્રો તમારે ત્યાં છે ખરાં ? વિજળીના તારોવડે દૂરનાં સ્થળોમાં ટેલીફોનવડે અમે અવાજને મોકલીએ છીએ, અને યંત્રોની મદદવડે એક સ્થળમાં રાખવામાં આવેલી સોયને હલાવીને બીજે સ્થળે રાખેલી તેવી જ સોયમાં આંદોલનો ઉપજાવીને અમે ટેલીગ્રાફવડે સંદેશા મોકલીએ છીએ.

તેણે ઉત્તર આપ્યો, હા, આવાં યંત્રોનો અમે સેંકડો વર્ષસુધી ઉપયોગ કર્યો છે. આમ છતાં તમે જાણો જ છો કે અમે અમારા વિચાર બોલ્યાવિના માત્ર નેત્રવડે જણાવીએ છીએ, તેથી તમારી પેઠે હવે અમારે ટેલીફોનનો ઉપયોગ રહ્યો નથી. જેને તમે ફોનોગ્રાફ કહો છો તેનો પણ હવે અમારે તમારા જેવો ઉપયોગ રહ્યો નથી. ફોનોગ્રાફમાં અમે માત્ર સંગીતની સરગમો જ ઉતારીએ છીએ. આ યંત્રનો અમારે ત્યાં

પુષ્કળ ઉપયોગ થાય છે. સંદેશા પહોંચાડવાને માટે અમે કેવળ વિજળીની મદદવડે ચાલતું વર્ણસંકેતયંત્ર જ ઉપયોગમાં લઈએ છીએ. તમારા દૂરદર્શક યંત્રમાં તમે જુઓ તો તે કેવી રીતે ચાલે છે, તે હું તમને બતાવું.

પછી હું યંત્રઆગળ બેઠો, અને તેમાં જોવા લાગ્યો. રાઓંએ પોતાના ઘરનું છાપરું ઉઘાડું કરી નાંખ્યું, જેથી ઘરનો અંદરનો ભાગ મને સ્પષ્ટ જણાવા લાગ્યો. પૂર્વે રાઓંનિમના ઘરમાં મેં વર્ણસંકેતયંત્ર જોયું હતું, પણ તેના ચાલવાનો વિધિ મેં તે સમયે અવલોકયો ન હતો.

પછી રાઓંએ મને ઘડીઆળના ચંદાજેવો એક જાતનો મોટો ચંદો બતાવ્યો. આ ચંદો જુદીજુદી જાતના ચઢતાઉતરતા વિવિધ રંગના પારદર્શક કાચના ગોળ કકડાઓનો બનાવેલો હતો. તેણે મને કહ્યું કે આ ચંદાઉપર જે સંદેશો પહોંચાડાવો હોય તે અત્યંત વેગથી પહોંચાડી શકાય છે. પછી તેણે મને એક સૂક્ષ્મ કારીગરીવાળું યંત્ર બતાવ્યું. હું વિદ્યુતશાસ્ત્રી ન હોવાથી મને તેની રચના સમજી શકાઇ નથી, પરંતુ મને એટલું સમજાયું કે વિદ્યુતનો અત્યંત તેજસ્વી એક ચમકારો આ નાના રંગેલા ગોળ કાચના કોઇ પણ કકડાના પાછલા ભાગઉપર તે યંત્રવડે પાડવામાં આવતો હતો. આ યંત્રઉપર કામ કરનાર મનુષ્ય પોતાના યંત્રઉપરથી દૂરના સ્થળમાં રાખવામાં આવેલા યંત્રઉપર હજારો જાતના ચઢતાઉતરતી રંગોના ચમકારા નાંખી શકતો હતો, અને આ ચમકારાના ઠરાવેલા સંકેતપ્રમાણે તેઓ સામા માણસને પોતાના વિચારો જણાવી શકતા હતા. એક જ જાતનો સંદેશો આખા ખંડના પ્રત્યેક ઘેર એકી વખતે મોકલી શકાતો હતો, અથવા એક માણસ ખંડના કોઇ પણ ઘરની સાથે ગમે ત્યારે વાત કરી શકતો.

રાઓં બોલ્યો, હાલનાં અમારાં વર્ણસંકેતયંત્ર જો કે અમને ઘણાં જ ઉપયોગનાં થઇ પડ્યાં છે તોપણ હાલમાં અમા-

રા વિદ્યાભિજ્ઞો એક નવું યંત્ર શોધી કાઢવા ખુબ પ્રયત્ન કરે છે. તેમાં જો તેઓ સફળ થશે—અને થોડા વખતમાં તેઓ સફલ થાય એવો પૂર્ણ સંભવ પણ છે—તો આ યંત્રોને બદલે પછી અમારે ત્યાં સઘળે તે જ યંત્રો થઇ જશે. એવી આશા રાખવામાં આવે છે કે આ નવા યંત્રની મદદથી એક સ્થળના મનુષ્યનો અથવા વસ્તુનો આબેહુબ દેખાવ વિદ્યુત્પ્રવાહવડે બીજા સ્થળમાં દેખાડી શકાશે. આમ થતાં એક મંગળવાસીને બીજા મંગળવાસીસાથે વાત કરવાની ઇચ્છા થતાં તેને પોતાનાં યંત્રસાથે જોડેલા તકતામાં જ જોવાનું રહેશે. જેની સાથે તેને વાત કરવાની ઇચ્છા હશે તે પણ પોતાના ઘરમાં યંત્રઆગળ તકતાપાસે આવીને ઉભો રહેશે. પછી યત્રને ચાલતું કરવામાં આવતાં તકતામાં પ્રત્યેક મનુષ્ય પોતાના પ્રતિબિંબને નહિ જુએ, પણ પોતાની સાથે વાત કરનારના પ્રતિબિંબને જોશે. જે ધોરણઉપર આ નવું યંત્ર કામ કરે છે તે ધોરણ એ છે કે પ્રકાશની ક્રિયાથી એક તકતાની અત્યંત સંસ્કારગ્રાહ્ય તકતીઉપર જે પ્રતિબિંબો પડે છે, તે તત્કાળ તારને બીજે છેડે ગોઠવેલા બીજા તકતામાં પ્રકટ થાય છે. અમારા લોકો નેત્રવડે વાતો કરતા હોવાથી આ યંત્રથી અમને જે અસાધારણ લાભ થશે, તેનો પૂરેપૂરો ખ્યાલ તમને આવવો કઠિન છે; કારણ કે વર્ણસંકેતયંત્ર જેટલી ઝડપથી કામ કરે છે, તેના કરતાં અમારાં નેત્ર ચારગણી વધારે ઝડપથી કામ કરે છે. વર્ણસંકેતયંત્રથી જેટલી વાત અમે ચાર પળમાં કરી શકીએ છીએ તેટલી જ વાત અમારાં નેત્રોવડે અમે એક પળમાં કરી શકીએ છીએ. આ નવાં યંત્રોથી અમારે માત્ર અમારા ઘરમાં મૂકેલા તકતામાં જોવાનું જ રહેવાનું; અને પછી સામો માણસ ગમે તેટલો દૂર હશે તોપણ જાણે તે અમારા પાસે જ ઉભો હોય, તેમ તેની સાથે અમે નેત્રથી ઘણી જ ઝડપથી અને આનંદથી વાત કરી શકીશું.

મેં પૂછયું, આ તમારૂં નવું યંત્ર હજી ઉપયોગમાં લેઈ શકાય, એવું નહિ થયું હોય ?

તેણે કહ્યું, ના, દૂરનાં સ્થળોનાં પ્રતિબિંબ દર્પણમાં પડે છે, પણ તે હજી સહજ આછાં પડે છે, અને પૂરેપૂરાં સ્પષ્ટ પડ્યા વિના, નેત્રની ભાષા વાંચવાનું કામ કઠિન છે. અમારા મોટામાં મોટા વિદ્વાનો આ મુસ્કેલી ટાળવાને માટે અથાગશ્રમ કરી રહ્યા છે, અને નિઃસંશય તેઓના શ્રમના અંતમાં તેમને વિજય મળશે જ.

મેં કહ્યું, રાડોન્ખામાં તમારા લોકો ભેગ મળીને કેવી રીતે આનંદ પ્રાપ્ત કરે છે, એ આપણા ચાલતા વિષયમાંથી આપણે આ આડા પ્રસંગમાં ઉતરી ગયા. હવે કૃપા કરી પુર્વ પ્રસંગમાં જે અધુરૂં રહ્યું હોય તે કહો.

તેણે કહ્યું, ધ્વન્યાત્મક સંગીતવિષે, વાદિત્રના સંગીતવિષે તથા નેત્રની ભાષાથી કરવામાં આવતાં ભાષણોઉપરાંત અમે રાડોન્ખામાં હુાર્કામાવડે આનંદ પ્રાપ્ત કરીએ છીએ. (આ શબ્દનો અર્થ રેમણ્ડાએ કરવાનો બહુ પ્રયત્ન કર્યો, પણ 'સુવાસનું અનુકૂલ મિશ્રણ' અથવા 'સુગંધની રસમય ચુંટણી' એથી અધિક તે કંઇ કહી શકી નહિ.)

મેં કહ્યું, સુગધની રસમય ચુંટણી ? તમે શું કહેવા ઇચ્છો છો ?

તેણે કહ્યું, હા, હુાર્કામા અથવા સુગંધની રસમય ચુંટણી એ અમારા લોકોના આનંદપ્રદ વિષયોમાં એક અત્યંત આનંદપ્રદ વિષય છે. તમારા લોકોને શું વાસ લેવાની ઇંદ્રિય નથી?

મેં કહ્યું, હા, છે. સઘળાં મનુષ્યોને તેમ જ ઉચી જાતનાં પશુઓને ઘ્રાણેંદ્રિય છે, કેટલાકને આ ઇંદ્રિય ઉંચી કળાએ પહોંચેલી હોય છે; પણ તે છતાં સુંગધની રસમય ચુંટણીથી તમારો કહેવાનો શો ભાવ છે, તે હું બિલકુલ સમજી શકતો નથી.

તેણે પૂછ્યું, તમારે ત્યાં કેટલાક સુવાસ બીજાના કરતાં વધારે સારા નથી હોતા ?

મેં કહ્યું, હા, હોય જ છે. ગુલાબ, મોગરો ચંપો વગેરે કેટલાંક પુષ્પો એટલાં બધાં ખુશબોદાર હોય છે, કે તેમને સુંઘવાથી મગજ તર થઇ જાય છે; તેમ જ આકડાના પુષ્પ જેવાં કેટલાંક પુષ્પોનો વાસ એવો તો ખરાબ હોય છે કે કેટલાકનં માથું તેમને સુંઘવાથી ભમી જાય છે.

તેણે કહ્યું, યથાર્થ છે; અમારે ત્યાં પણ એમ જ છે. અમારે ત્યાં પણ જેમ મધુર તથા કઠોર સ્વરો છે તેમ સુવાસવાળાં પુષ્પો તથા અત્તરો છે, તેમ જ ખરાબ વાસવાળાં પણ છે. તમારે ત્યાં કેમ છે, તે હું જાણતો નથી; પણ અમારે ત્યા તો કઠોર તથા મૃદુ સ્વરોનો મુકાબલો થાય એવી યોજના કરીને બહુ સુરમ્ય સંગીત પ્રકટાવવામાં આવે છે. અમારા શોધકોએ તથા વિદ્યાભિજ્ઞોએ આ જ નિયમને જૂદા જૂદા વાસોની ચઢતી ઉતરતી યોજની કરવામાં લગાડ્યો છે. તેઓએ ઓગ્રાના નામનું ૬૦ નળીયોનું એક સુવાસયંત્ર શોધી કાઢ્યું છે. આ પ્રત્યેક નળીનો એક એક નાના પાત્રસાથે સંબંધ કરવામાં આવ્યો હોય છે. આ પ્રત્યેક પાત્રમાં જૂદા જૂદા સુવાસિત પદાર્થોના ધુમ્ર ભરવામાં આવે છે. પાત્રોની એવી રચના કરવામાં આવી છે કે તેમાં જ્યારે સુવાસિત ધુમ્ર ભરવામાં આવ્યો હોય છે ત્યારે તેના ઉપર હવાનું પુષ્કળ દબાણ રહે. આથી જ્યારે વિવિધ પાત્રોના સંબંધવાળી નળીયોની ચકલી ઉઘાડવામાં આવે છે ત્યારે તેમાંથી સુગંધમય ધુમ્ર અથવા હવા અત્યંત વેગથી નીકળે છે, અને આખા ઘરમાં વ્યાપી જઇને ઘરને સુવાસમય કરી મૂકે છે. આવું યંત્ર પ્રત્યેક ઘરમાં આપવામાં આવ્યું હોય છે, તેથી પ્રત્યેક કુટુંબ જે ક્ષણે ઇચ્છા થાય તે ક્ષણે તરત જ સાઠ જાતના સુવાસનો ઉપભોગ કરી શકે છે. આગ્રાનામાં ભરવાનાં અગણિત જાતનાં મિશ્રણો અમારા લોકોએ તૈયાર કર્યાં

છે, અને જેમને જે જાતના મિશ્રણો જોઇએ. તેમને તે જાતનાં આપવામાં આવે છે.

મેં પૂછ્યું, આ યંત્રની તમે એકી વખતે એક નળી ઉઘાડો છો કે સઘળી સામટી ઉઘાડો છો ?

તેણે કહ્યું, ઘરમાં વસનાર મનુષ્યોની ઘ્રાણેન્દ્રિયને જે પ્રકારનો વાસ અત્યંત સુખપ્રદ લાગે છે, તે પ્રકારના વાસવાળી નળીઓ તેઓ ઉઘાડે છે. કોઇ કોઈ વાર એક, કોઇ વાર બે બેનાં જોડકાં, અને કોઇ વાર ઘણી નળીઓ ઉઘાડવામાં આવે છે. સંગીતમાં જેમ સાત સ્વરોના ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારના સંયોગથી સેંકડો પ્રસ્તાર કરવામાં આવે છે, તેમ આ વાસના પણ અસંખ્ય સંયોગો કરવામાં આવે છે. તેમનો સંયોગ કરવાના નિયમો સંગીતનાજેવા જ શાસ્ત્રીય અને પારવિનાના છે. ઓઘ્રાનાનો ઉપયોગ કદી એકલો પણ વારંવાર કરવામાં આવે છે, પરંતુ વિશેષ કરીને વાદિત્રવડે કરવામાં આવતા સંગીતસાથે તથા ધ્વન્યાત્મક સંગીતસાથે તેનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. કેવી ભિન્ન ભિન્ન રીતે અમે તેનો ઉપયોગ કરીએ છીએ તેનો તમને કંઇક ખ્યાલ આવે માટે હું એક ઉદાહરણ આપું છું. અમારા એક સેન્દ્રિય નામના અત્યંત સુંદર પ્રબંધમાં અરુણોદય સમયે થતા વિવિધ વ્યતિકરોનું તથા ઉદય પામતા સૂર્યનું વર્ણન આવે છે. પ્રથમ રાત્રિનું વર્ણન ચાલે છે, તે સમયે યંત્રઉપર બેઠેલો માણસ રાત્રિની શરદ્ હવાનું ભાન કરાવે એવા રાસાયનિક પદાર્થોમાંથી ઉપજાવેલા ધૂમ્રથી ભરેલાં પાત્રોની નળીઓ ઉઘાડે છે. પછી પ્રભાતકાળના વર્ણનો જ્યાં આરંભ થાય છે, અને પક્ષિઓની કિલકારીઓવડે (ફોનોગ્રાફમાં ઉતારેલી પક્ષિઓની કિલકારીઓવડે તેનું ભાન કરવામાં આવે છે.) સૂર્યોદયનો સમય સૂચવાય છે, તે ક્ષણે વિકાસને પામતાં પુષ્પોના મધુર સુવાસથી ભરેલી નલિકાઓ ઉઘાડવામાં આવે છે, અને પૂરેપૂરી અસર જામે એટલા માટે રાત્રિની શરદ્ હવાનું ભાન કરાવનારી નળી-

ઓ થોડી વાર ઉઘાડી રહેવા દેવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે થોડીવાર રહેવા દઇને અર્થાત્ રાત્રિની હવાનું અને પ્રભાતકાળે વિકાસને પામતાં પુષ્પોના સુવાસનું મિશ્રણ થવા દઇને પછી રાત્રિની હવાનું ભાન કરાવનારી નળીઓ બંધ કરી દેવામાં આવે છે. સંગીતનો, કાવ્યનો અને સુવાસનો આ પ્રમાણે અનુકૂળ સયોગ થતાં ઇંદ્રિયો તથા અંતઃકરણઉપર જે સુખદ અસર થાય છે, તે અવર્ણનીય હોય છે.

રાઓના આ વર્ણનથી હું અત્યંત ચકિત થઇ ગયો અને મનુષ્યોએ સુખોપભોગમાં આ ઘ્રાણેન્દ્રિયને આજસુધી કેમ વિસારી મુકી હશે એ વિચારથી મને આશ્ચર્ય થયું. આ ઇંદ્રિયના વિષયનો વિવિધ વર્ણનાત્મક વ્યાખ્યાનોમાં, સંગીતમાં તથા નાટકો વગેરેમાં ઉપયોગ કરવામાં આવે તો શ્રોતાનાં હ્રદયઉપર કેટલી વધારે પ્રબળ અસર કરી શકાય. જો એવું યત્ર આપણા લોકોના જાણવામાં હોય તો ઘણા લાડુભટો તથા જીભના ચસકાવાળા મનુષ્યો તો તેને પોતાના ઘરમાં રાખી તેમાંથી ગરમગરમ ભજીયાંની, પુરીઓની, શીરાની, લાડુની, દુધપાકની, તથા ભાતભાતના ખાવાના પદાર્થોની મોંમાં પાણી આવે, એવી વાસોને આખો દીવસ કાઢ્યા જ કરે; કેટલાક કાફી પીનારાઓ પોતાના ઘરમાં આખો દિવસ કાફીની વાસ રાખ્યા કરે, હુક્કા ગગડાવનારા હુક્કાની, ચાહના ગરાડીઓ ચાહની, કેટલાક હાફુસની પાકી પાકી કેરીઓની, કેટલાક કેળાંની. કેટલાક પોતાને મનગમતાં ફળોની, એમ જેને જેમ ફાવે તેવી વાસથી પોતાના ઘરને મઘમઘાટવાળું કરી મુકે, એ પ્રકારના વિવિધ વિચારો આવતાં મને ખડખડીને હસવું આવ્યાવિના રહ્યું નહિ.

પછી મેં રાઓને કહ્યું, આ સુવાસોના સંબંધમાં મારા લક્ષમાં એક વાત બરાબર આવતી નથી, અને તે એ કે ઘરમાં એકવાર એક પ્રકારના વાસને છોડયા પછી બીજા પ્રકારનો વાસ કાઢતાં પ્રથમનો વાસ ઘરમાંથી તત્કાળ શી રીતે જતો રહેતો હશે ?

તેણે કહ્યું, એમાં કઠિનતાજેવું કશું જ નથી. મકાનમાં બિગાથા (હવાનો સારી રીતે અવરજવર થઇ શકે તેટલાં દ્વાર) રાખવાથી આ સંબંધમાં કંઇ જ અડચણ આવતી નથી.

મેં કહ્યું, પુષ્કળ દ્વારથી તેમ બને ખરૂં, પરંતુ ઘણા મોટા ઓરડામાં પુષ્કળ દ્વાર છતાં તીક્ષ્ણ વાસ કેટલોક સમય ભરાઇ રહે છે. અમે જે ગેસથી દીવા કરીએ છીએ, તેની નળીમાંથી કોઇ વખત ગેસ નીકળે છે તો તેનો વાસ ઘરમાં ઘણીવાર ભરાઇ રહે છે.

તેણે કહ્યું, આમ ન બને તેનેમાટે અમે ર્યંત્રો રાખ્યાં છે, જેથી પ્રથમનો વાસ તત્કાળ ઘરમાંથી ચુસાઇ જાય છે.

મેં કહ્યું, આવાં વાસ ચુસનારાં યંત્રો અમારે ત્યાં નથી, માટે તે કેવાં હોય છે, તે કૃપા કરીને સમજાવો.

તેણે કહ્યું. આરોગ્યના નિયમોનું સહજસરખું જ્ઞાન પણ જેમને હોય એવી કોઇ પણ પ્રજા પોતાનાં મકાનોમાં અખંડ શુદ્ધ હવા રાખવામાં બેદરકાર રહે, એ આશ્ચર્યજેવું છે. અમારે ત્યાં તો કોઇપણ મનુષ્ય અશુદ્ધ હવાવાળા મકાનમાં એક ક્ષણ પણ રહેવા કરતાં વીજળીના કુંડમાં પડવાનું વધારે પસંદ કરે છે. જેમ તમે હવાવડે જીવો છો, તેમ અમે પણ જીવીએ છીએ અને તેથી જીવનનો હેતુ જે હવા તે અત્યંત શુદ્ધ હોવી જ જોઇએ. ઝેરી અથવા અશુદ્ધ હવા, આરોગ્યને બગાડનાર છે, અને તેથી એક ક્ષણ પણ તેને ગ્રહણ કરવી, એ અલ્પ અંશમાં આત્મઘાત કરવાતુલ્ય છે. આ બાબત અમે સારી રીતે જાણતા હોવાથી અમે અમારાં મોટાં મકાનોની છતમાં પુષ્કળ બાકાં રાખીએ છીએ. અને તે બાકાંનો ઝેરી હવા ચુસનારા વીજળીના બંબાઓસાથે સંબંધ રાખવામાં આવ્યો હોય છે. જ્યારે મોટાં મકાનોમાં પુષ્કળ મનુષ્યો એકઠાં થાય છે ત્યારે આ બબા અખંડ ચાલુ રાખવામાં આવે છે. આથી અમારાં ઘરોમ નિરંતર હવા શુદ્ધ અને તાજી રહે છે. ઘરમાં ભરાયલી

એક પ્રકારની વાસને કાઢી નાંખવાને માટે પણ અમે આ બંબાનો ઉપયોગ કરીએ છીએ. આથી તમને સ્પષ્ટ થશે કે ઓગ્રાનાના લાભ અમે બહુ ઉત્તમ પ્રકારે ભોગવીએ છીએ. કારણ કે વાસ જેવી તેમાંથી નીકળે છે, તેવી તરત જ ઘરમાંથી દૂર કરી શકાય છે.

મેં પૂછયું, તમારે ત્યાં શું બધા મનુષ્યો તમારા સંગીતને સમજે છે, તથા આ વાસના વિવિધ ભેદો પારખવામાં કુશળ હોય છે ?

તેણે કહ્યું, હા, લગભગ બધા જ. પ્રત્યેક વર્ષે એવા થોડા મનુષ્યો જન્મે છે કે જેઓ સંગીતની ખુબીઓને સમજતા હોતા નથી. વળી થોડા એવા પણ જન્મે છે કે જેઓ નેત્રવડે વાતચીત કરવાને અસમર્થ હોય છે. તે જ પ્રમાણે ઓગ્રાનાનાં વિવિધ વાસનાં સંમિશ્રણોને સમજવાની શક્તિવિનાના કેટલાક મનુષ્યો પણ જન્મે છે.

મેં પૂછયું, આવા લોકોનું તમે શું કરો છો ?

તેણે ઉત્તર આપ્યો, તેઓની બહુ જ સંભાળથી બરદાસ કરવામાં આવે છે, અને તેમની આ ભાગ્યહીન સ્થિતિનો બદલો, તેમના ઉપર પ્રેમ અને સમભાવ બતાવીને વાળી આપવાનો ભારે પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે; પરંતુ તેમને લગ્ન કરવા દેવામાં આવતાં નથી.

મેં કહ્યું, શા માટે તેમ કરવા દેવામાં નથી આવતું ?

તેણે કહ્યું, તેઓની ઈંદ્રિઓનો દોષ તેમનાં બાળકોમાં ઉતરી આવવાનો અમને ભય રહે છે.

મેં કહ્યું, એક તો તેમને ઓછી ઈંદ્રિયો હોવાનું દુઃખ છે, તેમાં લગ્નનું અને તેથી થતું પ્રજાનું સુખ હરી લેઇને તેમનાં જીવન શું તમે વધારે દુઃખમય નથી કરી મૂકતા? તમારી આ કૃતિ શું કઠોરતાવાળી નથી ?

તેણે કહ્યું, તે ન્યાયયુક્ત છે. ઘણા મનુષ્યોને જેથી ઘણું સુખ મળે તેવું કામ કરવું, એ ધોરણઉપર અમારૂં સઘળું રાજ્યતંત્ર ચાલે છે. અમારે ત્યાં શરીરની અથવા ઇંદ્રિયની જરા પણ ખોડવાળા કોઇ પણ પુરુષ કે સ્ત્રીનું લગ્ન કરવા દેવામાં આવતું નથી, એ નિર્દયતાભરેલું દેખાય છે, પણ ખરૂં જોતાં તે તેવું નથી. શા માટે બાળકે માબાપ કરતાં વધારે દુઃખ સહન કરવું જોઇએ? લગ્નનો પ્રાતબંધ કરવાથી માબાપને જેટલું દુઃખ સહન કરવું પડે, તેના કરતાં શરીરની તથા ઇંદ્રિયની ખોડથી બાળકને વધારે દુઃખ સહન કરવું પડવાનું, એવું શું તમને નથી લાગતું?

રાણીની આ દલીલથી મને બહુ આશ્ચર્ય થયું. આપણા લોકમાં તો વિવિધ રોગવાળાં આંધળાં, કાંણાં, લુલાં, બહેરાં, ગાંડાં, ઓછી બુદ્ધિનાં, દુર્બળ તથા છેક ઘરડાં ખખ પણ મરજીમાં આવે ત્યારે અને જેટલી વાર પરણવું હોય તેટલી વાર પરણે છે અને તેમના જેવી જ અપંગ, દુર્બળ અને વ્યાધિવાળી પ્રજાને જન્મ આપે છે. આ મંગળના લોકના જેવો પ્રતિબંધ સુધરેલી પ્રજાઓને પણ કરવાનો હજી વિચારસરખો થતો નથી, એ આશ્ચર્યજેવું છે.

મેં પૂછ્યું. આવો પ્રતિબંધ કરવાથી તમે મનુષ્યના સ્વતંત્રતાના હકઉપર તરાપ નથી મારી શું?

તેણે કહ્યું, શી રીતે તરાપ મારી? સામાજિક સ્થિતિમાં રહેવું, અને સંપૂર્ણ સ્વતત્રતાનો ઉપયોગ કરવો એ કેવળ અશક્ય છે. જે સ્વતંત્રતાથી પોતાના માનવ બંધુઓને હાનિ થાય છે તે સ્વતંત્રતા નથી. અમારી પ્રજાનું સુખ, શાંતિ અને ઉન્નતિ અમારી પ્રજાના પ્રત્યેક મનુષ્યના શરીરના, ઇંદ્રિયના તથા મનના પૂર્ણ આરોગ્યઉપર આધાર રાખે છે. દુર્બળ મતિવાળાં તથા દુર્બળ શરીરવાળાં મનુષ્યો જ્યાં અમારામાં થવા માંડયાં કે તરત જ અમારી ઉન્નતિ અટકી જવાની અને અમારી અવ-

નતિ થવાનો સંભવ આવવાનો. ગાંડપણુ અથવા ચિત્તભ્રમની સ્થિતિ ક્રમે ક્રમે અમારી પ્રજામાં વ્યાપી જવાની, અને તેમ થતાં આ અમારો સુંદર 'મંગળલોક બુદ્ધિમાન્ પ્રજાના નિવાસને માટે કેવળ અયોગ્ય થઈ જવાનો. (આ સ્થળે સ્મરણમાં રાખવું, કે ગાંડપણુ એ શબ્દથી રાઓંએ સઘળા પ્રકારના માનસિક વ્યાધિનું તથા વિવિધ પાપવિકારોનું સૂચન કર્યું હતું.)

અમારા લોકોની માનસિક સ્થિતિમાં બિગાડ થતાં જે જે સંસ્થાઓ અમે સ્થાપી છે, તેના ઉદ્દેશને, તથા અમારા જીવનના અને ઉન્નતિના જે જે નિયમો અમે બાંધ્યા છે, તેમના સ્વરૂપને તેઓ સમજવાને અસમર્થ થવાના. આથી તેઓ આ નિયમોનું વારંવાર ઉલ્લંઘન કરવાના અને તેમ થતાં ગુનાના પ્રમાણમાં વિવિધ નાની મોટી શિક્ષાઓ કરવાની અગત્ય જણાવાની. એક દોષનો પ્રવેશ થતાં બીજા દોષને પ્રવેશવાનો માર્ગ મળવાનો, અને આમ થતાં હાલ અમારી પ્રજામાં જે ઉચ્ચ બુદ્ધિવિશિષ્ટતા જ્ઞાન તથા વ્યાપી રહ્યું છે, તેને બદલે સઘળે અજ્ઞાનનું જ સામ્રાજ્ય સ્થપાવાનું; અને અમારી પ્રજાના એક નાનામાં નાના ભાગમાં પણ અજ્ઞાનનો પ્રવેશ થવો, એનો અર્થ જ હાલની ઉચ્ચ સ્થિતિમાંથી પતન થવું, એ છે. લગ્નનો પ્રતિબંધ ઉઠાવી લેતાં અમારે લખેલા કાયદા કરવા પડવાના, જુલમી રાજ્યો સ્થાપવાં પડવાનાં અને પ્રજાના ઉપર કોરડો ચલાવનારી અને બને તેટલા પ્રયત્નથી ગુનાને અટકાવવાનો પ્રયત્ન કરનારી પોલીસ રાખવી પડવાની.

મેં પૂછ્યું, તમારી પ્રજા આજે આવી ઉચ્ચ બુદ્ધિવિશિષ્ટતાને કેવા પ્રકારના શિક્ષણવડે પ્રાપ્ત થઇ છે?

प्रकरण १९.

મંગળના લોકોનાં બાળક કેવાં દેખાય છે.

૨૧ઓંએ કહ્યું, અમારે ત્યાં બાળકનો જ્યારે જન્મ થાય છે, ત્યારે તેનાં નેત્ર કેવળ શ્વેત હોય છે. તેની સાદામાં સાદી જરૂરીયાતો દર્શાવનારા ભાવોવિના બીજા કોઇ ભાવ તેનાં નેત્રમાં હોતા નથી. જેમ જેમ તે મોટું થતું જાય છે, તેમ તેમ પોતાના વિચારો જણાવવાનું સામર્થ્ય તેનાં નેત્રમાં આવતું જાય છે, અને જે વાક્યો નેત્રદ્વારા તેની માતા તેને શીખવે છે, તેમનુ તે અનુકરણ કરવા માંડે છે. અલ્પ સમયમાં પોતાના વિચારો તે નેત્રની ભાષાવડે દર્શાવી શકે છે.

(આ સ્થળે મેં શબ્દોચ્ચારને બદલે વર્ણવડે જ જ્યાં બાળકો પોતાના વિચારો અન્યને દર્શાવી શકે છે, .તથા મૃત્યુલોકનાં બાળકોની પેઠે ચીસો પાડતાં નથી એવા લોકમાં જન્મ થવાને માટે ૨૧ઓંના સુભાગ્યની સ્તુતિ કરી. તેણે કહ્યું કે તમારી સ્તુતિને હજી અમે યોગ્ય થયા નથી, કારણ કે અમારાં બાળકો જો કે મુખથી બરાડા પાડતાં નથી, તોપણ જ્યાં સુધી તેઓ નાનાં હોય છે ત્યાં સુધી તેઓની સુંઢોથી રણશિંગાજેવો અવાજ કરીને ભારે શોર મચાવી મૂકે છે.)

તે આગળ બોલ્યો, અમારાં બાળકો બહુ જ નાની ઉમરથી ચાલવા માંડે છે, અને ઉમર વધતી જાય છે તેમ તેમ નેત્રની ભાષામાં અધિક અને અધિક કુશળતા મેળવતાં જાય છે. જ્યારે તેમની ઉમર જોઇએ તેટલી મોટી થાય છે ત્યારે તેમને પ્રતિદિન ત્રણ **સીર**નોકસ (આશરે ચાર કલાકજેટલો સમય)

ક્ટેરિથોનમાં મોકલવામાં આવે છે. આ સ્થળે તેમને નેત્રની ભાષાનું, ધ્વન્યાત્મક સંગીતનું, વાદિત્રોને વગાડવાનું, વર્ણસંકેતયંત્ર ચલાવવાનું, અને તેની સંજ્ઞાઓ સમજવાનું, ટોગોથનું (ખગોળશાસ્ત્રને મળતું એક શાસ્ત્ર; મંગળનુ તથા બીજા લોકોનું જ્ઞાન), રસાયનશાસ્ત્રનું, નાગરિકનાં કર્તવ્યોનું અને યંત્રશાસ્ત્રનું શિક્ષણ આપવામાં આવે છે.

મેં પૂછ્યું, શું તેમને ઇતિહાસનું શિક્ષણ આપવામાં નથી આવતું ?

તેણે કહ્યું, ના, મંગળના ઇતિહાસનું નહિ અમારૂં એવું માનવું છે કે જે સમયમાં મંગળમાં ગાંડપણ (દુષ્ટતા અને ગુના) પ્રવર્તતું હતું તે સમયનો ઇતિહાસ બાળકોને શીખવવાથી તેમનાં મનઉપર ઘણી ખરાબ અસર થાય છે, અને તેથી તેવા દુષ્ટ સમયના ઇતિહાસનું જ્ઞાન આપવા કરતાં, તેનું બિલકુલ જ્ઞાન ન આપવું, એને અમે વધારે સારૂં ગણીએ છીએ. પ્રજાના મોટા ભાગને ઇતિહાસનું શિક્ષણ આપવામાં આવતું નથી. અર્ધી ઉમર વીતી ગયા પછી જ તેમને ઇતિહાસ વાંચવા દેવામાં આવે છે. એટલી ઉમરે હાલ પ્રવર્તતા સુધારાના સસ્કાર તેમના જીવનમાં એટલા તો દૃઢ થઇ ગયા હોય છે, અને તેમનું ચારિત્ર્ય એવું તો બધાઇ ગયું હોય છે કે પછી પૂર્વના કાળનો ગાંડપણનો ઇતિહાસ વાંચવાથી તેઓ ભ્રષ્ટ થશે, એવો ભય હોતો નથી. તે જ કારણથી પુખ્ત વયનાં મનુષ્યોને જ તમારી પૃથ્વીમાં જે ગાંડપણ (દુષ્ટતા) પ્રવર્તે છે, તેનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા દેવામાં આવે છે; કારણ કે તમારી પૃથ્વીસંબંધી જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાથી પણ તરુણ પુરુષોને બગડવાનો સંભવ રહે છે. જે સમયમાં મેં તમારી પૃથ્વીના લોકોના ગાંડપણનું તેમ જ અમારા લોકોના પ્રાચીન ઇતિહાસનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું, તે સમય મારા જીવનમાં સઉથી ખરાબમાં ખરાબ ગયો છે. આવા બનાવો બનવાનો સંભવ મારી મતિ સ્વીકારી શકતી

જ ન હતી. આવું હોવું એ મને અત્યંત કંપ ઉપજાવનારૂં થઇ પડયું હતું. એક મનુષ્ય બીજા મનુષ્યને પીડા આપે, એ પ્રસંગ મને કોઇ મનુષ્ય પોતાનાં નેત્ર પોતાની આંગળીઓથી ફોડી નાંખે, તેના જેવો ભાસ્યો હતો.

પ્રાચીન કાળનો મંગળ આજે નથી, પરંતુ આવું ગાંડપણ હજી તમારે ત્યાં તેમ જ બીજા ગ્રહોમાં પ્રવર્તે છે. અમારા પૂર્ણ સુખના પ્રકાશમાં જો કોઇ પણ કાળું વાદળું આડે આવતું હોય તો તે એક જ છે, અને તે એ કે જે ગાંડપણ-માંથી અમે મુક્ત થયા છીએ તે ગાંડપણ સૃષ્ટિમાં હજી અન્ય સ્થળે અસ્તિત્વને ભોગવે છે. અમારા જીવનની મોટામાં મોટી ઇચ્છા—મોટામાં મોટો ઉદ્દેશ—એક જ છે, અને તે એ કે જે જ્ઞાનપ્રકાશ અમારે ત્યાં છે, તે પૃથ્વીમાં તથા અન્ય ગ્રહોમાં પ્રસારને પામે, અને જે દુઃખરૂપી અંધકાર હાલ ત્યાં છે, તેનો નાશ કરે. સૃષ્ટિના કોઇ ભાગમાં યુદ્ધનાં ઘોર કૃત્યો કરવાજેવું જંગલીપણું હજી પ્રવર્તે છે, એક પ્રજા બીજી પ્રજાના ઉપર ચઢાઇ કરી તેની સ્વતંત્રતા છીનવી લે છે, અને પોતાના જાતિ-બંધુઓને જે તે રીતે પીડા આપવામાં અને પોતાને અધીન રાખવામાં જ પોતાનો ઉત્તમ સ્વાર્થ સરતો હોય એમ માને છે, એ વાર્તા અમારા લોકોથી ન માની શકાય એવી છે. તરુણ પુરુષ! અમારા લોકોની સર્વ આશા તમને અવલબીને રહી છે. યથાર્થ કેળવણીથી યથાર્થ આરોગ્યથી, અને સંપૂર્ણ સહકારીપ-ણાથી કેટલા લાભ થાય છે, એ વાર્તા તમારી પૃથ્વીના લોકોને જો તમે સમજાવશો તો બે કરોડ મંગળવાસીઓની સ્તુતિ અને આભા-રના તમે પાત્ર થશો, એટલું જ નહિ પરંતુ તમારી પોતાની પૃથ્વીની પ્રજાઓનો દુઃખથી તથા ગાંડપણથી ઉદ્ધાર કરવાથી તમે તેઓની પ્રશંસા અને ઉપકારના પણ પાત્ર થશો. આમ કરવાની તમે પ્રતિજ્ઞા લો તો આ આનંદજનક સમાચાર આખા મંગળમાં હું ફેલાવું,

અને અમારે ત્યાંના સુધારાના સંબંધમાં તમને વિશેષ જ્ઞાન આપવા અમારે હવે કેવાં પગલાં ભરવાં તે વિષે અમારૂં મંત્રિ-મંડળ વિચાર ચલાવે.

રાઓાંના આ વચનો સાંભળી મારા મનમાં ઘણી અસર થઇ. અને હું ખરી લાગણીથી બોલ્યો, પરોપકારી રાઓ! તમારી ઇચ્છાપ્રમાણે જ હું મારૂં જીવન આ કાર્યમાં સમર્પીશ, તમારે ત્યાં જે જે સુધારા તમે દાખલ કર્યા છે, તથા તેથી તમારી પ્રજા કેવા પૂર્ણ સુખને ભોગવે છે, એ સઘળું અમારા લોકોને જણાવવાની હું નિરંતર કાળજી રાખીશ. આ બાબતોનો પૃથ્વીમાં પ્રસાર કરવામાં હું મારૂં બાકીનું આયુષ્ ગાળીશ, અને મારી પોતાની તથા મારી સમીપની પ્રજાઓ તમારી નીતિરીતિનો સ્વીકાર કરે તેને માટે મારાથી બનતો પ્રયત્ન હું કરીશ. તમારી પરોપકારી ઇચ્છા તમે મને હમણા જણાવી તે પહેલાં જ આમ કરવાનો મેં નિશ્ચય કર્યો હતો, અને હવે તો તમારાં હૃદયવેધક વચનોથી મને એવી તો અસર થઇ છે કે મારો ઉત્સાહ અને નિશ્ચય પૂર્વ-કરતાં દ્વિગુણ બળવાન્ થયાં છે. પોતાના જાતિબંધુઓનુ કલ્યાણ કરવાની જેવી અપૂર્વ તક આજે તમે મને આપી છે, તેવી તક પૃથ્વીના કોઇ પણ મનુષ્યને પૂર્વે કદી પણ મળી નથી, અને પરમેશ્વરપાસે હું પ્રાર્થના કરૂં છું કે જે વિશ્વાસ અને આશા તમે મારામાં બાંધ્યાં છે, તેને માટે હું લાયક થાઉં.

મારા શબ્દોથી રાઓાંનું હૃદય અત્યંત દ્રવીભૂત થયું તથા તે ઘણો પ્રસન્ન થયો, અને બોલ્યો, હું હમણા જ જાઉં છું, અને સઘળા મંગળવાસીઓને રાડોન્ખામાં એકઠા થવાનો, અને આ શુભ પ્રસંગ માટે પરમેશ્વરનો ઉપકાર માનવાનો ઉત્સવઢંઢેરો પીટાવું છું. આમ બોલીને તે તરત જ ગયો.

તેના ગયા પછી રેમણ્ડા મારા તરફ ફરી, અને જેવો ભાવ પૂર્વે તેના મુખઉપર મેં કદી જોયો ન હતો તેવા ભાવથી મારા

તરફ જોઇને બોલી, તમે બહુ ઉત્તમ પુરુષ છો. પૃથ્વીના લોકોનો દુ:ખથી ઉદ્ધાર કરવાનું કાર્ય તમને સોંપવામાં આવ્યું છે. તમે તે સ્વીકાર્યું અને તેની સિદ્ધિમાં તમારૂં જીવન અર્પવાનો તમે નિશ્ચય કર્યો તેથી હું બહુ પ્રસન્ન થઇ છું.

હું બોલ્યો, રેમણ્ડા ! મને સોંપવામાં આવેલા કાર્યથી હું કદી પણ વિમુખ થઇશ નહિ. આ ભાગીરથ કાર્યને માટે નીકળી પડતાં તમને ત્યજીને મારે જવું પડશે, એટલો જ માત્ર મને ખેદ થાય છે.

તે બાળાએ શરમથી નીચું જોયું, પણ કશું બોલી નહિ.

તેનો હસ્ત ગ્રહીને હું બોલ્યો, તું મારી સાથે નહિ આવે ? આપણે ઉભય સાથે આ પરોપકારી મહાભારત કાર્યને માટે નીકળી પડીશું, અને આ દુ:ખથી પીડાતી અજ્ઞાન પૃથ્વીના એક મહાપદ્મ (૧, ૦૦૦, ૦૦૦, ૦૦૦, ૦૦૦) મનુષ્યોનો પરતંત્રતાથી, પાપથી, અને અજ્ઞાનથી ઉદ્ધાર કરીશું. આવા પરોપકારમય જીવનકરતાં બીજું કયું જીવન વધારે ચઢીયાતું છે ? આથી વધારે ઉત્કૃષ્ટ કોઇ કર્તવ્યની તારી બુદ્ધિ કલ્પના કરી શકે છે ?

મારાં વચનો શ્રવણ કરી રેમણ્ડાના મુખઉપર અવર્ણનીય શોકની છાયા ફરી વળી. તે બોલી, મારે અહિયાં જ રહેવું જોઇએ. સ્ટેરીયનની ટેકરીઉપર મને જે કર્તવ્ય સોંપવામાં આવ્યું છે, તેનો હું ત્યાગ કરી શકું તેમ નથી.

મેં પૂછ્યું, શા માટે નહિ ? સ્ટેરીયનના ધર્મગુરુઓ, આ યંત્ર ચલાવવાનું જે કાર્ય તમે કરો છો તે તમારી પેઠે જ ઉત્તમ રીતે કરી શકે એમ છે.

તે બોલી, તેઓ કરી શકે એવા છે, એ ખરૂં છે, પરંતુ મંગળનાં ક્ષેત્રો અને પુષ્પો નિત્ય મારા જોવામાં ન આવે, અને ત્યાંના ઉત્તમ પુરુષોસાથે નિત્ય વાત કરવાનો લાભ મને ન મળે તો મને લાગે છે કે હું મરી જાઉં.

મેં કહ્યું, આપણું કર્તવ્ય પૂર્ણ થયા પછી તું રોકસાણા-માં સુખેથી પાછી આવજે.

તે બોલી, ના. કારણ કે મારો જીવ અહિં મુકીને બીજે સ્થળે હું જાઉં તો મારૂં અવશ્ય મૃત્યુ જ થાય. શું માંછલી હવામાં અથવા પક્ષી જળમાં જીવી શકે છે? નહિ જ. તેજ પ્રમાણે મારી દૃષ્ટિએ પણ જો મંગળના લોકો ન પડે, અને તેઓની સાથે મારે નિત્ય વ્યવહાર ન ચાલે તો મારૂં પણ મૃત્યુ જ થાય.

ક્ષણ અટકીને તે બોલી, સાંભળો; મારૂં શરીર પૃથ્વીઉપર છે, એ વાત ખરી, તોપણ મારૂં મન, હ્રદય અને આત્મા મંગળમાં છે. મારા વિચારો પૃથ્વીપર અને પૃથ્વીના લોકો સાથે રહેતા નથી. તેઓ મંગળમાં રહે છે. ત્યાં હું પણ શા માટે ન જઇ શકું ?

આ વચનો બોલતાં તેનું હ્રદય અત્યંત ભરાઇ આવ્યું, અને તે એવા તો ભારે શોકથી અને નિરાશાથી રુદન કરવા લાગી કે તેની અનુકંપાથી મારાં નેત્રમાંથી પણ અશ્રુ ટપકવા લાગ્યાં. થોડી ક્ષણોસુધી તેણે આ પ્રમાણે રડ્યા કર્યું, અને પછી તે કંઇક શાંત થઇ.

તેને શાંત થયેલા જોઇને મેં કોમળ શબ્દોમાં કહ્યું, પ્રિય રેમણ્ડા! તારા ઉપર જે પ્રેમ હું ધરાવું છું, તે પ્રેમનું પુનઃ આ સમયે સ્મરણ આપીને હું તને સંતાપ ઉપજાવવા ધારૂં છું, એમ તું માનીશ નહિ. એક ભાઇ પોતાની બહેનને દુઃખી જોઇ જેવો દુઃખી થાય તેવું દુઃખ તને દુઃખી જોઇને મને થાય છે. મારા આગળ તારૂં દુઃખ કહેવાથી તારૂં હ્રદય ખાલી થશે. શું તું મંગળમાં કોઇને ચાહ્ય છે ?

જરા પણ ગભરાયાવિના તેણે કહ્યું, હા.

મેં કહ્યું, તારા પ્રેમની કથા તું મને કહીશ? તે કહેવાથી તને કદાચ સુખ થશે.

તેણે કહ્યું, પૃથ્વીના કોઇ પણ મનુષ્યને મારા પ્રેમની વાત મેં આજસુધી કહી નથી. પણ તમે મારી સાથે મિત્રભાવ રાખો છો તેથી મને લાગે છે કે તમારો વિશ્વાસ કરવાથી મને કશી હાનિ થશે નહિ. હું સમજણી થઈ ત્યારથી આ સ્ટેરીયનની ટેકરીઉપર આ યંત્ર ચલાવવાનું કામ કરૂં છું, અને મંગળમાંથી આવતા સંદેશા રોકસાણુના લોકોને સમજાવું સમજાવું છું. અહિં મારે કોઇની સાથે મિત્રતાનો કે સ્નેહનો સંબંધ નથી. મારી સઘળી આશાઓ, મારો સઘળો, સ્વાર્થ, મારા સઘળા ઉચ્ચ ઉદ્દેશો અને મારી સઘળી ઉચ્ચ બુદ્ધિ મંગળમાં અને મંગળની પ્રજામાં એકત્ર થયાં છે. હું પૃથ્વીઉપર રહું છું તથાપિ ખરૂં જોતાં હું એક મંગળવાસિની છુ. મેં હમણાં કહ્યું હતું તેમ મારૂં ખોળીયું માત્ર પૃથ્વીઉપર રહે છે, અને મારો જીવ મંગળમાં રહે છે. રોકસાણુની પ્રજા મંગળના સુધારા અને રીતરિવાજો પોતાને ત્યાં દાખલ કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે, એ ખરૂં છે, પણ આ સર્વનું જ્ઞાન તેમને બહુ જ થોડા સમયથી થયું છે. મારી આજુબાજુ જે લોકો છે, તેમનામાં હજુ જુની દૃષ્ટ અને કંગાલ દુનિયાના સ્વભાવના અંશો રહેલા છે. સમય જતાં, તેઓ મંગળના સુધારાની સ્થિતિએ પહોંચશે, પરંતુ તેમ થતાં હજી ઘણાં વર્ષ લાગવાનાં.

પરંતુ હું આડી વાતપર ઉતરી પડી છું. મારી વાત ઘણી ટુંકી છે, અને થોડા શબ્દોમાં જ કહી નંખાય એવી છે. મંગળમાં એક તરુણ પુરુષ વસે છે. હું જેમ અહિં વર્ણસંકેતયંત્રઉપર કામ કરૂં છું, તેમ મંગળમાં તે કામ કરે છે. અમે અમારાં યંત્રોદ્વારા ઘણાં વર્ષ પરસ્પર વાતો કરી છે. આરંભમાં અમે પ્રત્યેક દેશના રાજકર્તાઓના સંદેશા એકબીજાને જણાવતાં. પરંતુ થોડો સમય જતાં અમે એકબીજાની

સાથે વિવિધ વિષયોના સંબંધમાં વાતચીત કરવા લાગ્યાં. મંગળવાસી મનુષ્યનું જીવન કેવું હોય છે, તે સંબંધમાં કલાકોના કલાકો તે મને કહેવા લાગ્યો. ઘણી વાર તે મને કહેતો કે તું પણ મંગળમાં જન્મી હોત તો કેવું સારૂં થાત ! પછી મેં પણ તેને પૃથ્વીના મનુષ્યનું જીવન કેવું હોય છે તે કહી બતાવ્યું. પોતાને બુદ્ધિમાન્ કહેવડાવતી પૃથ્વીની પ્રજા આવી દુષ્ટ અને નિર્દય હશે, એ તેના માનવામાં પણ પ્રથમ ન આવ્યું. પછી તેણે મને સદ્ગુણનું શિક્ષણ આપવા માંડ્યું. તેણે મને ઉચ્ચ વિચારોનું સ્વરૂપ સમજાવ્યું, તથા વિવિધ અન્ય વિષયોનું જ્ઞાન આપ્યું. મંગળમાં વસનારી કન્યાઓ કેવી હોય છે, તેઓને શું શિક્ષણ આપવામાં આવે છે, તેઓનું જીવન કેવું હોય છે, તેઓના ઉદ્દેશો કેવા હોય છે, એ વગેરે વિવિધ બાબતો તેણે મને વિસ્તારથી સમજાવી. મંગળની કન્યાના જીવનનું જે ઉત્તમ ચિત્ર તેણે વર્ણવ્યું, તે પ્રમાણે મારૂં પોતાનું જીવન કરવાને મેં બનતો પ્રયત્ન કર્યો, અને મને આવો પ્રયત્ન કરતો જોઈને તે પ્રસન્ન થયો. પ્રતિદિન તેની વાર્તા મને અધિક અને અધિક આનંદદાતા થતી ગઈ, એટલું જ નહિ પણ મને મારા પોતાના જીવનમાં તે અધિક અધિક ઉપયોગી જણાતી ગઈ. ઘણી વાર હું મારા મનને પ્રશ્ન પૂછવા લાગી કે એકલી આંખે પ્રકાશના માત્ર એક બિંદુજેવડી દેખાતી અત્યંત દૂરની દુનિયામાં વસતા એક પ્રાણી-ઉપર મારૂં હૃદય પ્રેમ કરવાને આકર્ષાય છે, એ શું સંભવિત છે ? વિચાર કરતાં આ અસંભવિતજેવું જણાતું હતું, અને તોપણ એમ જ બન્યું હતું. મને અંતરમાં એમ થવા લાગ્યું કે આ પુરુષનાં જો પુનઃ મને દર્શન ન થાય તો મારૂં નક્કી મૃત્યુ થાય. મારા જીવનસાથે તેના જીવનનો સંબંધ ન થાય તો મારા પ્રાણ ભાગ્યે જ મારા શરીરમાં ટકી રહે, એ મને જણાવા લાગ્યું.

મેં પૂછ્યું, જેવો તમે તેના પર પ્રેમ કરતાં હતાં તેવો તે તમારા પર પ્રેમ કરતો હતો?

તે બોલી તે મને સ્પષ્ટ થયું ન હતું. હું મૃત્યુલોકની સ્ત્રી હતી, અને મંગળમાં કોઇ બીજી સ્ત્રીસાથે તેનું લગ્ન થાય, એ હું સહન કરી શકું એમ ન હતું. તેમ બનવું કેવું અશક્ય હતું એ હું સારી રીતે જાણતી હતી, તોપણ મારામાં અસૂયાના વિચારો આવ્યા વિના રહેતા નહિ. મારી પાસે તે કદી આવી શકે એમ હતું નહિ. મારી સાથે તેનાથી કદી લગ્ન થઇ શકે એવું હતું નહિ, તો પછી મારી સાથે લગ્ન કરવાનો વિચારસરખો પણ તેના મનમાં આવવો શી રીતે સંભવે ? મને લાગ્યું કે અમારો સંબંધ હવે માત્ર થોડા જ સમયનો છે, કારણ કે થોડા વખતપછી તે કોઇ મંગળની કન્યાને પરણશે, અને તેમ થતાં ફરીને તેનાં દર્શન થવાં પણ મને દુર્લભ થઈ પડશે અરે ! ત્યારે તેનાં સુંદર નેત્રો મને ફરીને કદી પણ જોવાનો પ્રસંગ નહિ આવે ! આવા આવા વિચારોમાં તેના સહવાસમાં–જો આ સહવાસ કહી શકાતો હોય તો–મેં ઘણાં દુઃખમિશ્ર સુખદ વર્ષો ગાળ્યાં. એક દિવસ તેણે મને તેના પ્રેમની વાર્તા કહી. આ દિવસ મૃત્યુ થતા સુધી પણ હું ભૂલી શકું એમ નથી. તેણે મને જે સાંકેતિક ચિહ્નોથી અમે નિત્ય વાર્તા કરતાં હતાં તેવા ચિહ્નોવડે પોતાનો પ્રેમ જણાવ્યો નહિ. પણ કોમળ નેત્રની ભાષામાં તેણે મને સૂચવ્યો આ ભાષા બહુ શ્રમ લઇને તેણે મને શીખવી હતી. એક પુષ્પની મનોહર કુંજમાં તે ઉભો હતો, અને ત્યાં મેઘધનુષ્ય જેવા વર્ણવાળાં તેનાં નેત્રોવડે તેણે તેનો મારા પ્રતિનો પ્રેમ સૂચવ્યો. હું આ સઘળું આ સ્ટેરીયનમાંથી ધારી ધારીને જોતી હતી. આવો અત્યંત અવર્ણનીય મનોહર દેખાવ મારા આખા જન્મમાં મેં કદી જોયો ન હતો. તે સમયે નેત્રની ભાષામાં મેં બહુ કુશળતા પ્રાપ્ત કરી ન હતી, તોપણ તેના નેત્રના પ્રત્યેક ભાવને હું બરાબર સમજી શકી હતી. નેત્રની ભાષામાં કેવી વક્તૃત્વ શક્તિ રહેલી છે, તેની જેઓને આવા પ્રસંગોનો કદી અનુભવ થયો

નથી, તેઓને કલ્પના પણ આવવી કઠિન છે. પોતાનો પ્રેમ આ રીતે મને સૂચવ્યા પછી તેણે વર્ણસંકેતયંત્રદ્વારા મને પૂછ્યું કે તું મારી પત્ની થઈશ ? મારૂં હૃદય અપાર આનંદથી ઉછળવા લાગ્યુ. મંગળના મોટા દૂરદર્શકયંત્રમાંથી તે મારા મુખને જોવા લાગ્યો. મેં તેના પ્રેમનો અને તેની લગ્નની માગણીનો સ્વીકાર કર્યો. મંગળમાં જ્યારે સ્ત્રીપુરુષનાં લગ્ન થાય છે ત્યારે આપણી પેઠે વરઘોડા ચઢાવવામાં આવતા નથી, તેમ જ હસ્તમેળાપ વગેરે બીજો કશો વિધિ કરવામાં આવતો નથી. માત્ર એક બીજાની સમ્મતિથી લગ્ન થાય છે. અને આ પ્રમાણે–મંગળની રીતપ્રમાણે અમે ઉભય પતિપત્નીના સંબંધવડે જોડાયાં.

મેં પૂછ્યું, અને આ લગ્નથી તમારૂં જીવન સુખમય થયું છે ?

તેણે કહ્યું, આ લગ્નથી હવે હું વિશેષે કરીને સુખમાં જ જીવન ગાળું છું. મારા પતિના સાક્ષાત સંબંધમાં હું કદી આવી શકતી નથી, અથવા તેની વાસ્તવિક પત્ની થઇ શક્તી નથી, એ પ્રકારનો વિચાર કોઈ કોઈ પ્રસંગે આવતાં નિરાશાથી મારા હૃદયમાં તીવ્ર સંતાપ થાય છે, તથાપિ તે સમયે પણ મને એમ લાગે છે કે આ પૃથ્વીઉપરના કોઇ પુરુષની હું પત્ની થઇ હોત અને તેથી મને જે સુખ મળત તેનો કરતાં હું અનંતગણુ વધારે સુખી છું. મારા પતિના સહવાસનું સુખ હું ભોગવું છું. હું તેની સાથે વાતચીત કરી શકું છું તથા જે ઉચ્ચ વિચારો તે દર્શાવે છે, તેથી ચકિત થઈ જાઉં છું, પરંતુ આટલું છતાં મારૂં તેની સાથે વાસ્તવિક લગ્ન નથી થયું, એવું સ્વીકારતાં મને ભારે ખેદ થાય છે.

મેં કહ્યું, રેમણ્ડા ! તમને ધન્ય છે. તમે બહુ ઉત્તમ બાળા છો. આ તરુણ ઉત્તમ મંગળનિવાસી પુરુષના પ્રેમને તમે સર્વ પ્રકારે યોગ્ય છો.

તેણે વગર બોલ્યે, સ્ટેરીયનના નીચલા છેડાનું ઢાંકણું બંધ કર્યું અને નીચે નગરમાં જવાનો માર્ગ લીધો. હું પણ તેની પાછળ પાછળ ઘેર જવા ઉઠ્યો. સ્ટેરીયનના મકાનમાંથી અમે બહાર નીકળ્યાં ત્યારે મેં સીનાર્કને અમને ધારી ધારી જોતો જોયો. મને અને રેમણ્ડાને મૈત્રીભાવથી એકબીજાની સાથે જતાં જોઈને તેના મુખઉપર ઈર્ષ્યાનું કાળું વાદળુ ચઢી આવ્યું હોય એમ મને જણાયું. અમે એક પણ શબ્દ બોલ્યાવિના ટેકરીઉપરથી નીચે ઉતર્યા, તેના મનમાં શા વિચાર ચાલતા હતા, તે હું જાણતો નહતો. હું પોતે તો જેનાચરણનો સ્પર્શ સરખો પણ કરવાની લેશ પણ આશા ન હતી તથા જેનું દૂરથી માત્ર દર્શન કરવા શિવાય બીજું કંઇપણ થઈ શકે એવું નહતું, એવા અન્ય લોકનિવાસી અને અન્ય જાતિના પુરુષસાથે, આ મનોહર તરુણ બાળાના વિચિત્ર લગ્નની વાત સાંભળીને વિચારના વમળમાં ડુબી ગયો હતો.

प्रकरण १६.

મંગળમાં ગુન્હેગારોસાથે કેવું વર્તન ચલાવવામાં આવે છે.

રાઓં મારી સાથે વાત કરવા ઇચ્છે છે, એવા સમાચાર બીજે દિવસે સાંજે મંગળમાંથી રેમણ્ડાને મળવાથી તેણે મને તરત જ સ્ટેરીયનની ટેકરીઉપર બોલાવ્યો. હું તત્કાળ ત્યાં આવ્યો. મેં રેમણ્ડાને રાઓંની સાથે વાતમાં તલ્લીન થઈ ગએલી જોઇ. મંગળના સુધારા વિષે કંઇક વધારે જાણવાને હું આતુર હોઇશ, એવું રાઓંને લાગવાથી તેણે વિજ્ઞાનશાસ્ત્ર, સંગીતશાસ્ત્ર, શરીરછેદનવિદ્યા, રસાયણશાસ્ત્ર વગેરે રાજ્યનાં જૂદાં જૂદાં ખાતાંઓના ઉપરીઓને, તેઓનાં જૂદાં જૂદાં ખાતાંસંબંધી હું જે કંઇ પ્રશ્નો કરૂં, તેનાં ઉત્તર આપવાને તૈયાર રહેવાની સૂચના આપી દીધી હતી. આથી કોની સાથે આજે તમારી વાત કરવાની ઇચ્છા છે. એવો મને પ્રશ્ન થતાં મેં શરીરછેદનવિદ્યાના ખાતાના ઉપરીસાથે વાત કરવાની મારી ઇચ્છા જણાવી તેને તરત જ તેડાવવામાં આવ્યો, અને તે આવ્યો એટલે તેની સાથે મારે નીચેપ્રમાણે વાતચીત ચાલી.

મેં કહ્યું, તમારે ત્યાં લોકો કેવળ પથ્ય આહાર કરે છે, તથા આરોગ્યના બીજા નિયમોઉપર સંપૂર્ણ ધ્યાન આપે છે, અને તેથી તમારે ત્યાં કોઈ જાતનો મંદવાડ તો છે નહિ તો પછી શસ્ત્રવૈદ્યોની શી જરૂર રહી ?

તેણે કહ્યું, તમે ભૂલી જાઓ છો કે તત્ત્વોનાં તોફાનથી

અથવા પ્રજાની કામ કરવાની પદ્ધતિના દોષોથી પ્રત્યેક સ્થળે અકસ્માતો થાય છે. શરીરને ગંભીર હાનિ થાય, એવા અકસ્માતો અમારે ત્યાં વારંવાર થતા નથી, તોપણ ક્વચિત્ તેઓ થાય છે. અને તેવે પ્રસંગે તેમની બહુ કાળજીથી સારવાર કરવી પડે છે.

મેં પૂછ્યું, ત્યારે તમારે ત્યાં પણ અમારી પેઠે જ પુષ્કળ શસ્ત્રવૈદ્યો હશે ?

તેણે કહ્યું, ના. તેમની સંખ્યા મોટી નથી. અમારી બે કરોડની વસ્તીને માટે માત્ર સાઠ શસ્ત્રવૈદ્યો પૂરતા હોય છે.

મેં પૂછ્યું, તેઓને અકસ્માત્પ્રસંગે કેવી રીતે તેડાવી મંગાવવામાં આવે છે ?

તેણે કહ્યું, જ્યારે કોઈને તેવો અકસ્માત્ થાય છે ત્યારે વર્ણસંકેતયંત્રથી તેમને તરત જ તે વિષે ખબર આપવામાં આવે છે, અને ખબર મળતાં જ તેઓ તરત જ વિમાનમાં બેશીને ત્યાં જાય છે. પ્રજાના જે દશ વિભાગ કર્યા છે, તે દરેક વિભાગમાં થોડા થોડા રહે છે, અને તેથી અકસ્માત બનવાની સાથે જ તેઓ ત્યાં જઇ ચઢવાને સમર્થ હોય છે.

મેં પૂછ્યું, તેઓ પીવાનાં ઔષધો આપે છે ?

તેણે કહ્યું, ના. અમૃતરસમાં કંઈક કચરો પ્રવેશવાથી શરીરમાં વિજાતીય દ્રવ્ય પ્રવેશે છે ત્યારે અથવા નાનાં બાળકો તેઓની સુંઢવડે કંઇ વિજાતીય પદાર્થો ગળી જાય છે ત્યારે તે કાઢવાને માટે પીવાનાં ઔષધ આપવાની જરૂર પડે છે. તેવિના પીવાનાં ઔષધો કદી આપવામાં આવતાં નથી.

મેં પૂછ્યું, તમારે મોટે ભાગે કેવી જાતનાં કામો કરવાનાં આવે છે ?

તેણે ઉત્તર આપ્યું, હાડકાં બેસાડવાનાં, વાગ્યાઉપર અથવા ઘા થયાઉપર પાટા બાંધવાનાં, અને ગાંડા મનુષ્યોની કેવી સાર-

વાર કરવી, તે વિષે સલાહ આપવાનાં કામો અમારે મોટે ભાગે કરવાનાં આવે છે.

મનની સઘળા પ્રકારની નિર્બળતાને, ગુહ્નો કરવાના ઇરાદાને, કર્તવ્યમાં કરવામાં આવતા પ્રમાદને, અસત્યવાદને, અને અધમતાને મંગળમાં "ગાંડપણ" એવા એક જ શબ્દથી ઓળખવામાં આવે છે, એ વાર્તાનું મને વિસ્મરણ થયેલું હોવાથી મેં પૂછ્યું, શું તમારે ત્યાં ગાંડાં મનુષ્યો પણ થાય છે?

તેણે કહ્યું, ગયાં સો વર્ષમાં એવા થોડા દાખલા બન્યા છે. આજથી ત્રિશ વર્ષઉપર એક મંગળવાસીએ બીજા મંગળવાસીને પોતાના હાથવડે માર્યો હતો. વિશ વર્ષઉપર એક બીજા મંગળવાસીએ વિજળીના કૂવામાંથી નીકળતા એક મોટા તારને, વિજળીથી પૃથક્ પાડનાર પદાર્થથી આચ્છાદન કરવામાં ગફલત કરી હતી, અને તેથી બે જણનાં મૃત્યુ થયાં હતાં. ત્રણ વર્ષ પહેલાં એક જણને રાજાઓ થવાની ઇચ્છા થઇ આવી, તેથી તેણે પોતાનામાં બુદ્ધિનું જેટલું સામર્થ્ય હતું તેના કરતાં બુદ્ધિમાપક યંત્રમાં વધારે જણાઇ આવે, એટલા માટે તેમાં કંઇક ગોટાળો કર્યો, પણ તેનું કપટ પકડાઇ આવ્યું, અને તેની ધારણા નિષ્ફળ ગઇ એક જણે તમારી પૃથ્વીમાં જે ગાંડાઓની (દુર્ગુણી મનુષ્યોની) સંસ્થાઓ છે, તે સંબંધમાં તેમ જ અમારે ત્યાં પૂર્વના કાળમાં જે દુષ્ટતા પ્રસરી રહી હતી તે સબંધમાં પ્રજાના યુવાનોને શિક્ષણ આપવાનો ગુહ્નો કર્યો હતો. વળી એક જણે રાષ્ટ્રિય સભામાં એવો અભિપ્રાય દર્શાવ્યો કે પૃથ્વીના મોટા ખંડો (યુરોપ અને અમેરિકા) ના લોકોનું આપણા તરફ ધ્યાન ખેંચવાને માટે વર્ણસંકેતયંત્રથી નિશાનીઓ કર્યા કરવાનું જારી રાખવાની કશી જ અગત્ય નથી, કારણ કે ત્યાંનાં લોકો અત્યંત અજ્ઞાન અને નિરાધાર હોવાથી આપણા જેવા મોટાં સ્ટેરીયનો (દૂરદર્શક યંત્રો) બાંધવાને, અને સંકેતો સમજવાને શક્તિમાન્ નથી. વળી તેઓ એટલા બધા દુષ્ટ છે

કે તેમને સુધારવાનો કરેલો સઘળો પ્રયત્ન વ્યર્થ જાય તેમ છે. એક જણે જેટલું અમૃત પીવું જોઇએ તેથી વધારે પીધું હતું, અને પોતાના શરીરમાં અવ્યવસ્થા કરી મૂકી હતી. એક જણે જણાવ્યું કે નેત્રની ભાષાથી હું કંટાળી ગયો છું, અને તેથી તેણે પોતાની સુંઢથી જૂદા જૂદા અવાજો કાઢીને એક નવી ભાષા કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો. એક જણના પાડોશીનું વર્ણસંકેતયંત્ર બગડયું ત્યારે તેણે તે યંત્રને સુધારવામાટે તેને મદદ કરવા ના પાડી. આવા આવા ગુહનાઓ પ્રસંગોપાત્ત અમારે ત્યાં થાય છે. આ વિવિધ ઉદાહરણો મેં એટલા માટે આપ્યાં છે કે હજી અમારા લોકોનાં મન કદી પણ અવ્યવસ્થ ન થાય, એવી પૂર્ણ સ્થિતિએ પહોંચ્યા નથી, તે તમને સ્પષ્ટ થાય.

મેં કહ્યું, તમે જે બધા ગુહના ગણાવ્યા તે સર્વને તમે ચિત્તની અવ્યવસ્થાથી થયેલા ગુહના ગુણો છો ?

તેણે કહ્યું, આવા ગુહના ચિત્તની અવ્યવસ્થાવિના બીજું શું સૂચવે છે ? કોઇપણ વ્યવસ્થિત મનવાળો મંગળવાસી ઉપર મેં ગણાવ્યા તેવા ગુહના કરે જ નહિ.

ધનને માટે એક બીજાનાં ગળાં કાપી નાખનારાં, અથવા તેમને ઝેર આપનારા, અથવા લુંટ કરવી ફાવે માટે બીજાના ઘરને આગ લગાડનારા, અથવા આગગાડીના પાટાઉપર એક પાટડો ગોઠવી ગાડી ઉંધી વાળવાનો પ્રયત્ન કરનારા, અથવા એવા જ બીજા સેંકડો ગુહના જે વિષે વર્તમાનપત્રોમાં આપણે નિત્ય વાંચીએ છીએ તે કરનારાઓવિષે આ મંગળવાસી શસ્ત્રવૈદ્યને કહેવામાં આવે તો તેમના મનની અવ્યવસ્થા તેને કેટલી અસાધારણ ભાસે, એ વગેરે વિચારો આવવાથી મને આશ્ચર્ય થયું.

મેં પૂછ્યું, બગડેલા યંત્રને સુધારવામાં પોતાના પાડોશીને મદદ ન કરનાર મનુષ્યને તમે શી શિક્ષા કરી ?

તેણે કહ્યું, કર્તવ્યમાં જાણી બુઝીને કરવામાં આવતી સઘળા

પ્રકારની ગફલતોને અમે મનનો રોગ ગણીએ છીએ. આવા મનના વ્યાધિવાળાઓને માટે એક મોટું મકાન બાંધવામાં આવ્યું છે. આવા કોઈ રોગીના વિષે સત્તાવીશોને જેવી ખબર પડે છે કે તરત જ તે દુઃખી મનુષ્યને આ મકાનમાં લઇ જવામાં આવે છે. પ્રથમ બુદ્ધિમાપકયંત્રવડે મગજની ધ્યાનપૂર્વક પરીક્ષા કરવામાં આવે છે. આ પરીક્ષામાં તેનું મન અત્યંત નબળું પડી ગયેલું તરતજ સિદ્ધ થાય છે. જ્યાંસુધી તેનું મન પાછું વ્યવસ્થામાં આવે ત્યાં સુધી આ મકાનમાં તેને રાખવામાં આવે છે, અને ત્યાં કુદરત તેના મનને પાછું વ્યવસ્થામાં આણે માટે સઘળા પ્રકારની સગવડ તેને આપવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે પરિણામે લગભગ બધાને જ સારૂ થાય છે. જ્યારે બુદ્ધિમાપકયંત્રથી જણાય છે કે તેનું મન હવે જોઇએ તેટલું બળવાન્ થયું છે ત્યારે તેને ઘેર જવા દેવામાં આવે છે. બગડેલા યંત્રને સુધારવામાં પોતાના પાડોશીને મદદ ન કરનાર મનુષ્યને આ મકાનમાં મોકલવામાં આવ્યો હતો.

મેં પૂછ્યું, રોગીઓ આ મકાનમાં પોતાની ખુશીથી રહે છે કે તમારે કાંઇ બળાત્કાર કરવો પડે છે ?

તેણે કહ્યું, રોગીઓ પોતાની પ્રસન્નતાથી જ ત્યાં રહે છે. તેઓ જાણે છે કે તેઓનું મન દુર્બળ થયું છે, અને જેમ ભાગેલા પગવાળો પોતાનો પગ સારો કરવાને માટે શસ્ત્રવૈદ્યની સંભાળતળે ખુશીથી રહે છે તેમ આ લોકો પણ પોતાના મનને નીરોગ કરવાને માટે પ્રસન્નતાથી આ મકાનમાં રહે છે. પ્રસંગ આવવાથી આ સ્થળે હું કહું છું કે હમણાં અમારી રાષ્ટ્રિય સભામાં આ સંબંધમાં જ ચર્ચા ચાલે છે, અને તેમાં એવો વિચાર ચાલે છે કે પ્રત્યેક ઘરમાં એક એક બુદ્ધિમાપકયંત્ર આપવું, જેથી જેમ પોષણમાપકયંત્રવડે કેટલો અમૃતરસ નિત્ય લેવો તે દરેક જણ નિર્ણય કરી શકે છે તેમ પોતાનામાં કેટલું માનસ બળ છે, તેનો દરેક જણ દરરોજ નિર્ણય કરી શકે. એવું માન-

વામાં આવે છે કે આમ થવાથી પોતાની કે પોતાના કુટુંબજનોની બુદ્ધિમાં જરાસરખી ભ્રષ્ટતા થતાં પ્રત્યેક મંગળવાસી તે તત્કાળ જાણી જવાનો, અને તેમ થતાં તે તરત જ ઉપલા મકાનમાં સારો થવા આવવાનો. આમ થતાં મેં ઉપર જે દુષ્ટ કૃત્યો ગણાવ્યાં તેવાં કોઈ પણ કૃત્ય કદી પણ થવાનો અમારે ત્યાં સંભવ રહેવાનો નહિ.

આ સ્થળે તે શસ્ત્રવૈદ્યે મને પૂછ્યું કે તમારે ત્યાં બુદ્ધિમાપક યંત્ર છે? મેં ના કહ્યું, તે સાંભળી તેને બહુ જ આશ્ચર્ય થયું. પછી તેણે મને પૂછ્યું કે જો એમ છે તો પછી તમારે ત્યાં મોટી જગાઓઉપર સઉથી વધારે વિદ્વાન્ અને બુદ્ધિમાન મનુષ્યોને તમે શી રીતે શોધી કાઢીને, કશા પણ સંશયવગર નીમો છો ?

મેં કહ્યું, મોટી જગાઓ સઉથી વધારે બુદ્ધિમાનને જ આપવી જોઇએ, એવો અમારે ત્યાં નિયમ નથી. મોટા મગજવાળા અમારે ત્યાં ઉંચા અધિકારઉપર હોય છે, એવું કંઇ જ નથી, પણ જેમને પુષ્કળ લાગવગ હોય છે, અથવા જેઓની પાસે પુષ્કળ પૈસા હોય છે, તેવાઓ ઘણીવાર ઉંચા અધિકારઉપર હોય છે. અમારે ત્યાં હજાર કે લાખ બુદ્ધિમાપક યંત્ર હોય તોપણ તેનો કશો ઉપયોગ નથી. કારણ કે સૌથી બુદ્ધિમાનને જ અમારી રાજ્યની ઉંચા અધિકારવાળી જગાઓ આપવાની સત્તાધીશોને લેશ પણ ઇચ્છા હોય એમ જણાતું નથી. બુદ્ધિમાપકયંત્ર કરતાં તો કોની પાસે કેટલો પૈસા છે, અને કેટલી મિલ્કત છે, તે ચોકસ જણાવનારૂં જો કોઈ યંત્ર હોય તથા તેની સાથે ચુંટણીમાં મદદ કરનાર મનુષ્યોને તે કેટલી રકમ આપશે, એ પણ તે જણાવતું હોય તો તો અમેરિકા તથા ઇંગ્લાંડ જેવા દેશોમાં પ્રેસીડેંટની તથા પાર્લામેંટના મેમ્બરોની ચુંટણી વખતે તે હજારગણું વધારે ઉપયોગી થઇ પડે.

મારાં આ વચનો તે શસ્ત્રવૈદ્યના સમજવામાં બીલકુલ આવ્યાં નહિ.અત્યંત બુદ્ધિમાનને ઉંચામાં ઉંચી જગા નથી

મળતી, એવી રાજ્યવ્યવસ્થાની કલ્પના પણ તેને આવી શકી નહિ. પછી તેણે મને પૂછ્યું કે અમારા લોકોના સુધારા સંબંધમાં અથવા રીત રીવાજોના સંબંધમાં બીજું કંઇ તમારી જાણવાની ઇચ્છા હોય તો ખુશીથી પૂછો.

મેં કહ્યું એક બાબતસંબંધી મારે થોડા પ્રશ્નો કરવાની ઇચ્છા છે. મને પૂર્વે કહેવામાં આવ્યું છે કે તમારે ત્યાંનાં સઘળાં પશુને ઝેગોડા બેટમાં ચઢાવી દેવામાં આવ્યાં છે. હવે મોટાં પશુના સંબંધમાં આમ કરવું બહુ કઠિન નહિ જણાયું હોય, પરંતુ નાનાં પશુ તેમ જ જંતુઓના સંબંધમાં આ તમે શી-રીતે કરી શકયા તે મને સમજી શકાતું નથી, પણ કદાચ આવાં કેટલાંક તમારે ત્યાં હજી રહ્યાં હશે.

તે શસ્ત્રવૈદ્યે કહ્યું, ના. દષ્ટિએ પડે એવા કદનું કોઈ પણ પશુ અથવા જંતુ રેમીજીયા ખંડમાં નથી. તમે ધારો છો તેમ ઝેગોડામાં જંતુઓને મોકલી દેવાનું ન બની શકે એવું હતું. ઘણા પ્રાચીનકાળમાં જંતુઓથી અમને અત્યંત ભારે ત્રાસ થતો હતો. પરંતુ આખરે અમે ઝંટિથીદ્વારા તેઓની પીડામાંથી મુક્ત થયા.

(આ શબ્દમાં મને કશી સમજ પડી નહિ; અને તેના અર્થનું લાંબુ વિવેચન કર્યા પછી જ મને તેનો થોડોસરખો પણ ખ્યાલ આવ્યો. આખરે જ્યારે તેના અર્થની મને પુરેપૂરી સમજુતી આપવામાં આવી ત્યારે ‘ મરકીવડે વિનાશ ’ એટલું જ હું તેનું ભાષાંતર કરી શકું છું.)

તેણે કહ્યું, રસાયનશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરનાર અમારા વિદ્વાનોએ શોધી કાઢયું છે કે નાશ કરવામાં જંતુઓને અમુક વિષવાળા રાસાયણિક પદાર્થો અમુક ઋતુમાં આપવાથી, જેમને તે વિષમય પદાર્થો આપવામાં આવતા હતા, તેમનો બોરકુટો નીકળી જતો હતો, એટલું જ નહિ પણ તે જંતુઓની જાતિમાં તેથી થોડા વખતમાં એવી તો ભારે મરકી ચાલતી કે જેથી તે

જાતિનો સમૂળ નાશ થઇ જતો. કેટલાંક જંતુઓને પ્રથમ સૂક્ષ્મદર્શકવડે તપાસવામાં આવતાં, અને તેમાંનું એકાદ જ્યારે માંદુ જણાતું ત્યારે તેના વ્યાધિનો ચેપ યુક્તિપૂર્વક બીજાં જંતુઓને લગાડવામાં આવતો. આમ થતાં તે વ્યાધિ જંતુની આખી જાતિમાં જતો. આ પ્રમાણે અમારા વિદ્વાનોએ અલ્પ સમયમાં સઘળા ત્રાસદાયક જંતુઓનો નાશ કરી નાંખ્યો, અને હવે અમારા આખા ખંડમાં એક પણ જંતુ રહ્યું નથી. અમે તે પીડાથી હવે કેવળ મુક્ત થયા છીએ.

મેં પૂછ્યું, તમારે ત્યાં મરકી પૂર્વે કોઇ વખતે ચાલતી હતી?

તેણે કહ્યુ, હું ધારૂં છું કે બહુ પ્રાચીન કાળમાં તે ચાલતી હશે.

મેં પૂછ્યું, તેઓ દેશમાં સ્થાયી ઘર કરીને ન રહે માટે તેમને અટકાવવાના કેવા ઉપયોગ યોજવામાં આવ્યા હતા તે તમે જાણો છો ?

તેણે કહ્યું, અમારે ત્યાં બુદ્ધિનો યુગ પ્રવર્ત્યો તે પૂર્વના સમયનો ઇતિહાસ જાણવાની મને જિજ્ઞાસા થતી નથી, અને તેથી તે સંબંધમાં હું થોડું જ જાણું છું. એમ છતાં મારા સાંભળવામાં આવ્યું છે કે મરકીઓનો પણ યુક્તિથીવડે જ નાશ કરવામાં આવ્યો હતો. એવું શોધી કાઢવામાં આવ્યું હતું કે મનુષ્ય જાતિને પીડતા સઘળા વ્યાધિઓ શરીરમાં પુષ્કળ સૂક્ષ્મ જંતુઓ થવાથી થાય છે, અને તેઓ જ્યારે ઘણા મોટા પ્રમાણમાં વધવા માંડે છે ત્યારે વ્યાધિ ઓછો થવાને બદલે દિનપ્રતિદિન વધતો જાય છે. રસાયનશાસ્ત્ર અને શસ્ત્રવૈદ્યવિદ્યાનો અભ્યાસ કરનાર વિદ્વાનોએ આખરે આ સૂક્ષ્મ જંતુઓમાં મરકી પ્રકટે, એવો ઉપાય શોધી કાઢ્યો. આથી બહુ જ અલ્પ સમયમાં તેમનો ચમત્કારિક રીતે નાશ થઈ ગયો, અને તેમ થતાં રોગીઓના રોગો તત્કાળ સારા થઈ ગયા, અને તેઓને આરોગ્યની પ્રાપ્તિ થઈ.

અમારે ત્યાં છેલ્લી મરકી ચાલ્યાને આજે હજારો વર્ષ

થઈ ગયાં છે. અમે એવું માનીએ છીએ કે હવે મરકી ફરીને કોઈ દિવસ થવાનો અમારે ત્યાં સંભવ નથી. અમારા લોકો પૂર્ણ આરોગ્ય રહે એવી રીતે રહેતા હોવાથી જ આમ બન્યું છે. પૂર્વકાલમાં લોકો પોતાના ઉદરમાં પારવિનાના આચરકુચર પદાર્થો ઠાંસી ઠાંસીને ભરતા; તેના પરિણામમાં તેઓનું આરોગ્ય બગડતું, અને તેઓને વિવિધ વ્યાધિ થતા.

આ બધી બાબતોમાં મારૂં સમાધાન કરવા માટે મેં પછી તે શસ્ત્રવૈદ્યનો ઉપકાર માન્યો, અને મારે બીજા પ્રશ્નો પૂછવાના ન હોવાથી તે પછી પોતાને સ્થાને ગયો. પછી હું પણ મંગળમાં વિદ્યાનાં વિવિધ ખાતાંઓની કેવી સ્થિતિ છે, તે સંબધી તે ખાતાંના ઉપરિને કેવા પ્રશ્નો બીજે દિવસે પુછવા તેનો વિચાર કરવાને માટે ઘેર જવાને ઉઠ્યો. હું જેવો સ્ટેરીયનના ઓરડામાંથી બહાર નીકળતો હતો તેવો જ મને સિનાર્ક બોલાવ્યો.

તેણે મને કહ્યું, પરદેશી ! તું ગમે તેમ વર્તે છે, પણ સાવધાન રહેજે. રોકસાણુ એ કંઈ મંગળ નથી. રોકસાણુના વતનીઓમાં હજી પ્રેમ તથા ધિક્કાર વાસ કરી રહ્યાં છે, અને જરૂર પડ્યે તેઓ ગમે તેને મારી નાંખે છે. માટે પુનઃ કહું છું કે સાવધાન રહેજે.

'ગમે તેને મારી નાંખે છે,' એ શબ્દો જ્યારે તે બોલ્યો ત્યારે તેનાં નેત્ર એવાં તો ચમકવા લાગ્યાં કે મને તેના ઉપર વહેમ આવ્યો. એમ છતાં હાલ તે મને મારવાનો પ્રયત્ન કરશે એમ મને લાગ્યું નહિ.

મેં કહ્યું, મેં એવું કશું જ કર્યું નથી કે જેથી મારે ભય ધરવાનું કારણ રહે. મને જરા પણ ધાસ્તી નથી.

તેણે કહ્યું, ભવિષ્યમાં તારે ભય ધરવો પડે, એવું કંઈ કશું કરી બેસતો. આમ બોલી તે તેને માર્ગે ચાલતો થયો.

શાથી તે હું કહી શકતો નથી, પરંતુ તેના શબ્દોથી મારા

હ્રદયમાં અપાર ભય પ્રકટેલો મને જણાયો. શું મારો જીવ લેવાનું કોઈ કાવતરૂં તો નહિ રચવામાં આવ્યું હોય ? મારી સાથે મારા દેશમાં નાશી આવવાની મેં રેમણ્ડાને વિનંતિ કરી હતી, તે વખતે તે છાનોમાનો સાંભળતો તો નહિ હોય ?

મને જણાયું કે ભવિષ્યમાં મારે અત્યંત સાવધાન રહેવું પડશે, જો તેમ નહિ કરૂં તો રેમણ્ડા પણ હવે મને બચાવવાને ભાગ્યે જ સમર્થ થઈ શકશે.

प्रकरण १७.

મંગળના વિદ્યુત્શાસ્ત્રીઓએ બનાવેલાં આશ્ચર્યકારક યંત્રો.

આગલી રાત્રે મારા હ્રદયમાં જે ભયનું મને ભાન થયું હતું તે ભય બીજે દિવસે સવારે સૂર્યોદય થતાં નિવૃત્ત થયો, અને આખો દિવસ આનંદમાં ગાળ્યા પછી જ્યારે સ્ટેરીયનની ટેકરીપર જવાનો સમય થયો ત્યારે હું પ્રસન્ન ચિત્તથી ત્યાં ગયો. રેમણ્ડા ત્યાં મને હસતા મુખથી મળી.

તેણે પૂછ્યું, આજનો વિષય શો છે ?

મેં કહ્યું, મંગળનું સાહિત્ય.

તે બોલી, ઘણો જ આનંદદાયક વિષય છે. લાંબો વખત વાતચીત ચાલે એવી હું તૈયારી કરૂં છું.

તરત જ તેણે નિશાનીઓ કરવા માંડી. થોડી પળમાં નીગોબ્રાન નામના મંગળના એક મોટામાં મોટા સાહિત્યશાસ્ત્રીસાથે મારૂં ઓળખાણ કરાવવામાં આવ્યું. આ મનુષ્યને

સાહિત્યના વિષયઉપર મને બને તેટલી માહિતી આપવાને માટે મોટી રાષ્ટ્રિય સભાએ નીમ્યો હતો.

વાતચીતનો આરંભ કરતાં હું બોલ્યો, તમારે ત્યાંના ગ્રંથો વિષે કંઇક જાણવાની તથા તેઓ કેમ છપાય છે, તેમાં કેવા વિષયોનું વર્ણન હોય છે, એ વગેરેની માહિતી મેળવવાની મને બહુ જ જિજ્ઞાસા છે.

તેણે કહ્યું, અમારે ત્યાં પુસ્તકોની સંખ્યા ઘણી જ થોડી છે. તેઓમાં રસાયનશાસ્ત્ર, યંત્રશાસ્ત્ર, મંગળ અને સૂર્યમંડલની ભૂગોળવિદ્યા, સંગીતશાસ્ત્ર, સુવાસ કેમ બનાવવા, પુષ્પો કેવી રીતે ઉછેરવાં, તથા લોકોમાં સુધારો કાયમ રહે એટલા માટે તેમને રસ પડે એવા શાસ્ત્રીય વિષયોનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું હોય છે.

મેં પૂછ્યું તેઓને કેમ બનાવવામાં આવે છે ?

નીયોબ્યાને કહ્યું, હું તમને કેટલાક ગ્રંથો બતાવું છું. આમ બોલી પોતાના ઘરની છાજલી ઉપરથી તેણે કેટલીક નાની વસ્તુઓ લીધી. આ વસ્તુઓ સુતર વીંટવાની બે પોલી ફરકડીઓ જેવી દેખાતી હતી. તેમને જૂદા જૂદા રંગની એક પીતથી એકઠી બાંધવામાં આવી હતી. પછી તેણે ફરકડીઓના આ જોડકાંમાંથી એક જોડકું લીધું, અને એક નાના યત્રમાં તેને મૂક્યું. આ યંત્રમાં બે ત્રાકો હતી. તેમાંની એક ત્રાક ઉપર તેણે એક ફરકડી ગોઠવી, અને બીજી ફરકડીને તેનાથી બે પીટ છેટેની ત્રાકઉપર ગોઠવી. પછી તેણે વીજળીનું બટન દાબ્યું કે તરત જ તે ફરકડીઓ વેગથી ફરવા લાગી. આ પ્રમાણે ફરકડીઓના ફરવાથી એક ફરકડીઉપર લપેટેલી જૂદા જૂદા રંગવાળી પીત ઉકલીને બીજી ફરકડીઉપર વીંટળાવા લાગી. તેણે મને બતાવ્યું કે જે ફરકડીઉપરથી પીત ઉકલતી હતી તેની ઝડપ મરજીપ્રમાણે ઓછી વધતી કરી શકાય છે.

આ પ્રમાણે મને બતાવીને, રેમણ્ડા દૂરદર્શક યંત્રઉપર

પોતાની જગાએ જેવી બેઠી કે તરત જ તેણે કહ્યું, આ એક અમારી ચોપડી છે. ફીત (ફીતને મંગળની ભાષામાં 'ડ્રાઝિલ' કહે છે) જેમ જેમ ઉકલતી જાય છે, તેમ તેમ મન, વર્ણની ભાષામાં તેમાં જે વિચારો દર્શાવવામાં આવેલા હોય છે, તે વાંચતું જાય છે.

મેં કહ્યું, પણ આવી ચોપડીઓ તૈયાર કરવામાં શું ભારે ખર્ચ, અરે ભૂલ્યો, શું ભારે મુસીબતો નથી પડતી ? (ખર્ચ એવા અર્થને દર્શાવનાર તેમની ભાષામાં શબ્દ જ નથી, એનું મને વિસ્મરણ થવાથી હું તે શબ્દ બોલી ગયો હતો.) જે ચોપડીઓ તમે મને હમણાં બતાવી, તેવી ચોપડીઓ તૈયાર કરવાની ભારે માથાકુટ જો અમારા લોકોને કરવી પડે તો થોડા જ માણસો અમારે ત્યાં પુસ્તકો વાંચે, અને તેમ થતાં મને ભય લાગે છે કે તેઓ હાલ છે તેના કરતાં પણ વધારે અજ્ઞાન રહે.

તેણે કહ્યું, તમે જરા દૂરદર્શક યંત્રમાં દષ્ટિ નાંખો, અને પુસ્તક બનાવવાનું કામ કેટલુ કઠિન છે, તે હું તમને બતાવું.

તેના કહેવાપ્રમાણે મેં દષ્ટિ નાંખી, અને ભારે રસથી તે શું કરે છે, તે જોવા લાગ્યો. તેણે એક જ રંગના કાગળથી વીંટાળેલી બે ફરકડીઓ લીધી, અને પોતાના વર્ણસંકેતયંત્રની બાજુએ તેમને ત્રાકઉપર ચઢાવી. પછી તેણે ફીતઉપર અને ત્રાકોઉપર એક પ્રકારની પેટી એવી રીતે મૂકી કે જેથી તે ફીત તથા ત્રાકો પેટીની અંદર અત્યંત અંધકારમાં આવી રહે. તે પેટીની જે બાજુ વર્ણસંકેતયંત્રની તરફ હતી તે બાજુમાં કેટલાંક છિદ્રો હારબંધ હતાં. તે શિવાય તેમાં સંપૂર્ણ અંધકાર હતો. પછી તેણે ત્રાકો ચલાવી, અને ફીતને પેટીમાં થઇને જેવી ખેંચવામાં આવી તે જ વખતે તેણે પોતાનું વર્ણસંકેત યંત્ર ચલાવ્યું. પેટીમાં ફરતી ફીતના ઉપર કાણાંમાં થઇને વિવિધ રંગની જ્યોતિઓનો પ્રકાશ પડવા લાગ્યો કે તરત જ

તે જ્યોતિઓના રંગપ્રમાણે જ તે ફીતનો રંગ બદલાઇ ગયો. મારા આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહિ. રંગમાં છબી પાડવાને માટે હાલ પૃથ્વીના વિદ્વાનો મથી રહ્યા છે, અને જેમ બનવું અશક્ય છે, એમ ઘણા માને છે, તે જ પ્રયોગ મારી દૃષ્ટિઆગળ બનતો મેં જોયો.

જ્યારે તે અટક્યો ત્યારે તેણે પેલી ફીત ઉંચી કરીને મને બતાવી, અને કહ્યું કે વર્ણસંકેત યંત્રમાંથી જે જે ભિન્ન ભિન્ન રંગના ચમકારા મેં તેના ઉપર નાંખ્યા હતા, તે સઘળા તેના ઉપર પડી રહ્યા છે, અને આ ચમકારા બીજું કંઈ જ નથી પણ અમારી વર્ણની ભાષાનાં વાક્યો છે, અને આ વર્ણસંકેતયંત્રદ્વારા મેં તે દર્શાવ્યાં હતાં. પછી તેણે તે ફીતને વાંચવાના યંત્રઉપર મૂકી અને કેવી રીતે તે વાંચવામાં આવે છે તે બતાવવાને માટે તેને આગળ અને પાછળ લપેટી. મને આ સઘળું ન માનવામાં આવે એવું લાગ્યું. આ લાંબી ભિન્નભિન્ન રંગની પટ્ટીઓ ચોપડીઓ છે. અને વાંચવાના યંત્રમાં જ્યારે તે આમ તેમ ફરે છે, ત્યારે મંગળવાસીને તેમાં શું લખ્યું છે તે સમજાય છે, એ વાત કોઈને ગળે એકદમ શી રીતે ઉતરે ?

મેં પૂછ્યું, તમારા લોકોએ રંગીન ફોટોગ્રાફ લેવાની કળા કેવી રીતે શોધી કાઢી, અને આ કળાનું સ્વરૂપ તમે મને એવી સ્પષ્ટ રીતે સમજાવશો કે જેથી હું તેને મારા દેશમાં દાખલ કરી શકું ?

આ પ્રશ્ન વર્ણસંકેતયંત્રદ્વારા પૂછવા પહેલાં રેમણ્ડાએ મને કહ્યું કે તમારા આ પ્રશ્નનું કશું જ સંતોષકારક સામાધાન થવાનું નથી. રેકસાણાના લોકોએ આ કળા શીખવાનો તેમ જ ટીપી શકાય એવો તથા વળી શકે એવો કાચ બનાવવાની કળા શીખવાનો વારંવાર પ્રયત્ન કર્યો છે, પરંતુ તેમાં તેમને સફળતા મળી નથી. વર્ણસંકેતયંત્રમાં થતા ફેરફારોની છબી જે ફીત અથવા કાગળઉપર લેવામાં આવે છે, તે કાગળને જે મિ-

શ્રણુમાં ધોવામાં આવે છે, તે મિશ્રણુ તૈયાર કરવામાં જે રાસાયનિક પદાર્થો વપરાય છે, તેમાં રંગીન છબીઓ લેવાનો સઘળો ગુપ્ત ભેદ શમાયલો છે. તે જ પ્રમાણે ટીપી શકાય એવો કાચ પણુ તેના રસમાં ચોકસ રાસાયનિક પદાર્થો મિશ્ર કરવાથી થાય છે. આ રાસાયનિક પદાર્થો કાં તો એવા તત્ત્વોના બનાવવામાં આવે છે કે જે તત્ત્વો આપણી પૃથ્વીના પડમાં નથી, અથવા તો કોઈ જુદી જ રીતે તેમનો સંયોગ કરવામાં આવે છે. કાગળ અથવા પ્રીત ધોવાનાં મિશ્રણુમાં, જે જે પદાર્થ નાંખવામાં આવે છે, તે કોઈ રાતા રંગનો ખનિજ પદાર્થ હોય એમ જણુાય છે. તેનો ઘાટ પાંચ અણીવાળા તારાની આકૃતિને મળતા વિલક્ષણુ બિલોરજેવો હોય છે. ટીપી શકાય એવો કાચ કરવામાં જે પદાર્થો નાંખવામા આવે છે તે ત્રણુ છે. તેમાંનો એક પદાર્થ મેલા ધોળા રંગની એક જાતની ભારે માટીજેવો છે; બીજો પદાર્થ મંગળના જ્વાળામુખી પર્વતોમાં મળી આવતું એક જાતનું જાંબળી રગનું ખનિજ તેલ છે; અને ત્રીજો પદાર્થ એક જાતનો ચળકતો લીલારંગનો ખનિજ પદાર્થ છે. આ ત્રીજો પદાર્થ દરીયાને કાંઠે ઘણું કરીને મળી આવે છે. ઉપરના ત્રણુ પદાર્થોમાંથી બે ઘન પદાર્થો, જેમાંથી કાચ બનાવવામાં આવે છે, તે પદાર્થોની સાથે ઓગાળી નાંખવામાં આવે છે, અને જ્યારે તેમનો રસ થાય છે ત્યારે પેલું ખનિજ તેલ તેમાં ધીમે ધીમે નાંખવામાં આવે છે, આમ કરવાથી જે પદાર્થ બને છે તે ઉત્તમમાં ઉત્તમ લોખડના જેવો જ ટીપી શકાય એવો તથા સ્થિતિસ્થાપક હોય છે.

આ પદાર્થો કેમ બનાવવામાં આવે છે, તે જાણુવાની મને અત્યંત આતુરતા પ્રકટવાથી મેં રેમણ્ડાને કહ્યું કે નિયોબ્યાનને મારા તરફથી વિજ્ઞપ્તિ કરો કે આ પદાર્થોના નમુના મને બતાવે; કદાચ તેવા પદાર્થો મારા જોવામાં મેં કરેલા પ્રવાસમાં કોઇ સ્થળે આવ્યા હોય. મારી વિજ્ઞપ્તિનો સ્વીકાર કરીને નિયોબ્યાને

ઘણી ખુશીથી તે પદાર્થો મને બતાવ્યા, પણ મારે દિલગીરીથી કહેવું પડે છે કે તેમને સહજ અંશમાં પણ મળતા કોઈ પદાર્થો મારા જોવામાં કદી પણ આવ્યા નથી. તોપણ મારૂં એવું માનવું છે કે તે પદાર્થોમાંનો કોઇ પણ પદાર્થ મૂળ તત્વરૂપ નથી, પરંતુ તેઓ સઘળા સંયોગી પદાર્થો છે, અને જે તત્વોના તેઓ બનેલા છે, તે તત્વો આપણી પૃથ્વીમાં સઘળે મળી આવે છે.

હું આપણી પૃથ્વીના સઘળા રસાયનશાસ્ત્રીઓને વિજ્ઞપ્તિ કરૂં છું કે આ બે પ્રશ્નોનું નિરાકરણ કરવાનો તેઓ જે પ્રયત્ન છે, તે તેમણે નિરાશ થઇને કદી પણ છોડી દેવો ન જોઇએ. મને પૂર્ણ ખાતરી છે કે થોડા સમયમાં તેમને આ બે કળા હાથ લાગશે.

ઉપર વર્ણેલા પદાર્થોનાં સ્વરૂપ જાણવાને માટે મેં કરેલો સઘળો પ્રયત્ન નિષ્ફળ ગયા પછી મંગળના ગ્રંથો સંબંધની વાત મેં નિયોબ્યાનસાથે પાછી ચલાવી.

મેં પુછયું, આ ગ્રંથો પુષ્કળ સંખ્યામાં શી રીતે તૈયાર કરવામાં આવે છે?

તેણે કહ્યું, તે રીત બહુ જ સરળ છે. બીજી તૈયાર કરેલી પટીઓ આર્કસન (છાપવાનું યંત્ર)માં થઇને પસાર કરવામાં આવે છે. રંગેલી પ્રીતમાં થઇને સાદી પ્રીનઉપર પ્રકાશ પડે છે. અને તેથી તેના ઉપર રંગેલીના સઘળા રંગો પડી રહે છે. પછી તેમને ફરકડીઓઉપર લપેટવામાં આવે છે, અને આ પ્રમાણે તૈયાર થયેલી આ ચોપડીઓને પછી, લોકોમાં વહેંચવામાં આવે છે.

મેં કહ્યું, જ્યારે ગ્રંથો તૈયાર કરવાની રીત આટલી સરળ અને ઝડપવાળી છે તો પછી તેઓ એટલી મોટી સંખ્યામાં તૈયાર કરવામાં આવતી હશે કે તેમનો કશો આંક પણ નહિ રહેતો હોય.

તેણે કહ્યું, ના એમ નથી. ઘણીજ થોડી ચોપડીઓ તૈયાર કરવામાં આવે છે. જ્યાં સુધી કોઇને કોઇ મોટી શોધ વર્ણવવાની હોય છે, અથવા પ્રજાને લાભ કરનારો કોઇ મોટો સુધારો વર્ણન કરવાનો હોય છે, ત્યાં સુધી કોઇ પણ મનુષ્ય ગ્રંથ તૈયાર કરતું નથી.

મેં કહ્યું, શું ત્યારે તમારે ત્યાં અમારી પૃથ્વીની પેઠે, વાતો અને નવલકથાઓ લખનાઓની મોટી સેના નથી ? અમારે ત્યાં તો દરેક પ્રજામાં આવા ગ્રથો લખનારાઓનાં ધાડે ધાડાં હોય છે.

મારા આ પ્રશ્નને વર્ણની ભાષામાં નિયોબ્રાનને સમજાવતાં રેમણ્ડાને પારવિનાની મુશીબત પડી. આથી મારે સમજાવવાની જરૂર પડી કે અમારા દેશમાં પુષ્કળ ગ્રંથકારો છે, જેઓનો ધંધો પોતાના મગજમાંથી કરોળીયાની જાળની પેઠે વિવિધ બનાવોનો એક તાતણો કાઢવો. આ બનાવો બનવાનો કદાચ સંભવ હોય છે, પણ વસ્તુતઃ તેઓ કદી બન્યા હોતા નથી. આ બનાવોને તેઓ વાતના રૂપમાં ગોઠવીને પછી તેની ચોપડીઓ છપાવે છે, અને વેચે છે. વળી મેં તેને જણાવ્યું કે અમારે ત્યાં કેટલાક મનુષ્યો એવા છે કે નવલકથાઓમાં જેમ વધારે અસંભવિત બનાવો આવે તેમ તેમને વધારે વખાણે છે. મેં તેને કહ્યું કે ફ્રાન્સના એક માણસે એક ચોપડી લખી છે, તેમાં તેણે એવું લખ્યું છે કે ધાતુનો એક મોટો પોલો ગોળો તૈયાર કરવામાં આવ્યો, અને તેની અંદર એક ઘરના જેવી સઘળી વ્યવસ્થા કરવામાં આવી. પછી અથાગ શ્રમ લેઇને એક મોટી તોપ બનાવવામાં આવી, અને તે તોપમાંથી ' ગનકૉટન ' ને ઉડાડીને તે ગોળો છોડવામાં આવ્યો. જ્યારે તે છૂટયો ત્યારે એક સૌથી મોટામાં મોટા દૂર્બિનમાં થઇને તેની ગતિનું નિરીક્ષણ કરવામાં આવ્યું. તે ગોળો વેગથી ધસતો ધસતો ચંદ્રની મર્યાદાસુધી જઇ પહોંચ્યો. જ્યારે તે ચંદ્રની મર્યાદામાં આવ્યો

ત્યારે ચંદ્રના આકર્ષણવડે તે તેની કક્ષામાં ખેંચાઇ ગયો, અને તરત જ ચંદ્રની આજુબાજુ ફરવા લાગ્યો. વળી મેં તેને કહ્યું કે તે જ માણસે 'પૃથ્વીના મધ્ય ભાગમાં પ્રવાસ' એ નામની એક ચોપડી લખી છે. તેમાં તેણે લખ્યું છે કે એક ઓલવાઇ ગયેલા જવાળામુખીની ફાટમાંથી કેટલાક માણસો પૃથ્વીમાં પેઠા, અને ચાલતા ચાલતા પૃથ્વીના મધ્ય ભાગમાં જ્યાં અગ્નિનો પ્રદેશ છે, ત્યાં સુધી આવી પહોંચ્યા. આ બંને ગ્રંથોમાં એવી બાબતો લખવામાં આવી છે કે જે તદ્દન અસંભવિત છે, અને તોપણ અમારે ત્યાંના લોકો તે ગ્રંથોને અત્યંત રસથી વાંચે છે. વળી મેં તેને જણાવ્યું કે આવી કલ્પિત વાતો અમારે ત્યાં એટલી તો લોકપ્રિય થઇ પડે છે કે તત્ત્વજ્ઞાન, રસાયનશાસ્ત્ર, યંત્રશાસ્ત્ર, ભૂગોળવિદ્યા વગેરે વિદ્યાના ગ્રંથોની એક હજાર નકલો ખપતાં જ્યારે વર્ષોનાં વર્ષો વીતિજાય છે, ત્યારે આવી વાતોની ચોપડીઓની લાખો નકલો ખપે છે, અને તેની સેંકડો આવૃત્તિઓ નીકળે છે. વળી અમારે ત્યાં એવા અસંખ્ય લોકો છે કે જેમણે પોતાના આખા જીવનમાં આવી અસંભવિત અને ખોટી વાતોની ચોપડીવિના બીજી એકે પણ ચોપડી વાંચી નથી. વળી મેં તેને કહ્યું કે લોકોને બીજા ગ્રંથોકરતાં આવી વાતોના ગ્રંથો એટલા બધા ગમે છે કે અમારે ત્યાંના મોટા મોટા તત્ત્વજ્ઞાનીઓને પણ તેઓના તત્ત્વજ્ઞાનના સિદ્ધાંતોમાં લોકોને રુચિ ઉપજાવવાને માટે તેમને આવી કલ્પિત વાતોમાં ગુંથવા પડ્યા છે; અને તે જ પ્રમાણે અન્ય વિજ્ઞાનવિદોને પણ પોતાના વિજ્ઞાનની ગંભીર બાબતોનું શિક્ષણ આવી કલ્પિત વાતોદ્વારા લોકોને આપવું પડ્યું છે.

મેં મારૂં બોલવું પૂરૂં કર્યું એટલે નિયોબાને કહ્યું કે તમે મને હમણાં જે કહ્યું તે મને એટલું બધું તો ન માનવાજેવું લાગે છે, તેમ જ અમારે ત્યાંનાં સર્વ લોકોને પણ એટલું બધું ન માનવા જેવું જણાય તેમ છે કે જો હું તેમના આગળ વાત

કરૂં કે સૃષ્ટિમાં કોઇ સ્થળે આવું ચાલે છે તો તેઓ તરત જ અનુમાન કરે કે મંગળમાં પૂર્વે જે ગાંડપણ પ્રવર્તતું હતું તેવું જ ગાંડપણ મારામાં આવ્યું છે, કારણ કે અસંભવિત વાતો મેં બકવા માંડી છે. જો કોઇ મંગળવાસી જે વાત તેના જાણવા તથા માનવાપ્રમાણે સાચી નથી તેવી વાતોને પોતાના ગ્રંથમાં દાખલ કરે તો તરત જ તેને ગાંડો ગણી કાઢવામાં આવે, અને તેવા જ બીજા ગાંડાઓની સાથે તેને ડાહ્યા થવાનાં સ્થળમાં મોકલવામાં આવે. અમારા વિચારપ્રમાણે તો પુસ્તકોનો હેતુ એ છે કે જે સત્યો લોકોને અજ્ઞાત હોય તે સત્યોથી તેમને જાણીતા કરવા. હવે જો કોઈ ગ્રંથમાં અસત્ય વાતો લખવામાં આવી હોય, અને વાંચનાર પણ તેથી જાણીતો હોય તો પછી તેવી અસત્ય વાતો વાંચવામાં તેને શો રસ પડે, અથવા તેથી તેને શો લાભ થાય? જો તે વાતોને તે સાચી છે, એમ માને તો તેથી તેને અવશ્ય હાનિ થવાની, કારણ કે અસત્ય સર્વદા હાનિને જ ઉત્પન્ન કરે છે. તમારી પૃથ્વીમાં ગાંડપણ (દુષ્ટતા) અને મૂર્ખતા વ્યાપી રહેલી જોઈને હવે મને આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થતું નથી, કારણ કે તમારા લોકોનો મુખ્ય માનસઆહાર અસત્ય વાતોનો જ બનલો છે. અમારે ત્યાં વર્ણની ભાષામાં કોઈ પણ મંગળવાસીએ એવો એક પણ ગ્રથ લખ્યો નથી કે જેમાં કેવળ સત્યવિના જરા પણ ભિન્ન પ્રકારનું આવ્યું હોય.

મેં કહ્યું, પણ જેમ અમારા વિજ્ઞાનવિદો નિરંતર પ્રગામી (આગળ વૃદ્ધિને પામનારા) છે તેમ તમારે ત્યાંના વિજ્ઞાનવિદો પણ જો નિત્ય આગળ ને આગળ વૃદ્ધિને પામતા હોય તો એક દશકામાં જે વાતો સત્ય મનાતી હોય છે, તે જ બીજા દશકામાં અસત્ય સિદ્ધ થાય છે. આ સ્થિતિમાંથી તમે તમારૂં શી રીતે રક્ષણ કરો છો ?

તેણે ઉત્તર આપ્યો, વિજ્ઞાનમાં કે રસાયનશાસ્ત્રમાં કોઇ નવી વાત શોધી કાઢવામાં આવે છે કે તરત જ તે વિષયસંબંધી

જુના વિચારો જે જે ગ્રંથોમાં હોય છે તે સઘળા ગ્રંથોને પુનઃ સંભાળથી સુધારવામાં આવે છે, અને પૂર્વે જે વાતોને સત્ય માનવામાં આવતી હતી તેવી ભૂલો વાળી વાતોવિનાના નવા ગ્રંથો કાઢવામાં આવે છે, અથવા તો અસત્ય સિદ્ધ થયેલી વાતોને જૂના ગ્રંથોમાંથી કાઢી નાંખવામાં આવે છે, અને તેમને સ્થાને નવાં જણાયલાં સત્યો દાખલ કરવામાં આવે છે. આને અમારા લોકો એક અત્યંત પવિત્ર કર્તવ્ય ગણે છે, અને આ પ્રમાણે અસત્યવાળી એકે પણ ચોપડી લોકોમાં કદી પણ પ્રસારને પામતી નથી.

આ સાંભળી મને આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થયું અને વિચાર આવ્યો કે આપણે ત્યાં જે જે ગ્રંથોમાં જરા સરખું પણ અસત્ય હોય તે સર્વ ગ્રંથોને એકઠા કરીને જો તેમની હોળી કરવામાં આવે તો તેનો ભડકો ગગનમાં કેટલા બધા ગાઉ ઉંચો ગયા વિના રહે નહિ.

નિયોબ્રાન પુનઃ બોલ્યો, જુઠથી ભરેલો ગ્રંથ જુઠથી ભરેલા પ્રાણિજેવો છે. તે રાજ્યને મોટો ભય ઉપજાવનાર છે. જુઠા મનુષ્ય કરતાં પણ જુઠો ગ્રંથ વધારે ભયજનક છે, કારણ કે જુઠા મનુષ્યના મુખથી બોલાયલા શબ્દોને માનવાનો લોકોને જેટલો સંભવ હોય છે તેના કરતાં જુઠથી ભરેલા ગ્રંથોને માનવાનો તેઓને વધારે સંભવ હોય છે. મંગળમાં અમે અસત્ય ગમે તે રૂપમાં હોય તો પણ તેનાથી અમારૂં સરક્ષણ કરવાનો સર્વદા પ્રયત્ન કરીએ છીએ.

મેં પૂછ્યું, તમારે ત્યાં વર્તમાનપત્રો છે ?

આ પ્રશ્નનું ભાષાંતર કરતાં પણ રેમણ્ડાને ઘણી અડચણ પડી. કારણ કે વર્તમાનપત્રને માટે મંગળમાં એક પણ શબ્દ નથી. આથી મેં ખુલાસો કર્યો કે વર્તમાનપત્ર એ જેને અમે કાગળ કહીએ છીએ તેવા એક પાતળા પદાર્થનો તાવ હોય છે. તેના ઉપર જૂદા જૂદા ઘાટના કાળા અક્ષરોથી, તેનો છેલ્લો

અંક નીકળ્યો હોય ત્યારથી તે બીજો અંક નીકળવા વખત-સુધી જે જે બનાવો બન્યા હોય તેનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું હોય છે. આ વર્તમાનપત્રવિના લોકોને એક ઘડી પણ ચાલતું નથી, અને તે ઘેરેઘેર વંચાય છે.

નિયોઆનને આ સાંભળવામાં ઘણો રસ પડતો હોય તેમ જણાયું.

તેણે કહ્યું, અમારે ત્યાં ' ગેન્ઓક્રોમ ' (આ શબ્દનું આપણી ભાષામાં ' સમાચારસંગ્રહ ' એ કરતાં વધારે સારૂં ભાષાંતર થઇ શકે એમ નથી) જે કામ કરે છે, તે જ કામ તમારે ત્યાં વર્તમાનપત્રો કરતાં હોવાં જોઇએ. તમને ખબર જ છે કે રેબિજીયામાં ઘેરેઘેર વિજળીનાં વર્ણસંકેતયંત્રો હોય છે. આ પ્રત્યેક યંત્રનો, બીજા પ્રત્યેક યંત્રસાથે સંબંધ કરવો હોય તો કરી શકાય છે, એટલું જ નહિ, પરંતુ રાજ્યના મુખ્ય મથકમાંથી એક જ સમાચાર આખા ખંડના પ્રત્યેક યંત્રમાં મોકલી શકાય છે. અમુક નિર્ણય કરેલે સમયે ઘરનાં સર્વ માણસો ' ગેન્ઓક્રોમ'માં શા સમાચાર આવ્યા છે, તે જોવાને ' રિયોન્ડીયા ' (યંત્ર રાખેલા ઓરડા) માં એકઠાં થાય છે. આ સમયે રેબીજીયાનાં સઘળાં યત્રોને મુખ્ય મથકવાળા યંત્રસાથે સંબંધવાળાં કરવામાં આવે છે અને નવા સમાચારતરીકે અથવા નવી શોધતરીકે જે કંઇ બન્યું હોય છે, તે યંત્રમાં જણાવવામાં આવે છે. આ 'સમાચારસંગ્રહ'માં મોટે ભાગે નવી શોધોનાં, તથા વિદ્યાકળામાં થયેલી વૃદ્ધિ વગેરેનાં વર્ણનો હોય છે. જ્યારે કોઇ નવા સમાચાર જણાવવાનો પ્રસંગ આવે છે, ત્યારે પણ તે આ સમાચારસંગ્રહમાં જ જણાવવામાં આવે છે. દૃષ્ટાંતતરીકે જ્યારે રોકસાણામાં તમારૂં આવવું થયું, અને રેમણ્ડાએ અત્ર જણાવ્યું કે પૃથ્વીના મોટા ખંડમાંથી એક મનુષ્યનું આવવું થયું છે, ત્યારે આખા મંગળમાં એ સમાચાર ફરી વળતાં મંગળવાસીઓનું તે તરફ અત્યંત ધ્યાન ખેંચાયું હતું.

વળી તમે પૃથ્વીના લોકોના જીવન તથા રીતરિવાજોસંબંધમાં જે વિગતો જણાવી છે, તે પણ આ યંત્રદ્વારા લોકોને જણાવવામાં આવી છે.

મેં પૂછ્યું, ત્યારે શું લોકો વર્ણસંકેતયંત્રદ્વારા તથા ઝબકારા જોઈને જાણવાયોગ્ય સમાચાર જાણે છે, અને તેમાંથી જેને જેટલું સ્મરણમાં રહી શકે તેટલું સ્મરણમાં રાખે છે ?

તેણે કહ્યું, ના ના એમ નહિ. યંત્રદ્વારા દરેકને ઘેર જેવા સમાચાર જણાવવામાં આવે છે કે તરત જ તેમની છાપી પાડી લેવામાં આવે છે.

મેં કહ્યું, ત્યારે એમ કહોની કે પ્રત્યેક ઘરધણી સમાચારસંગ્રહની એકેક નકલ પોતાને માટે છાપી કાઢે છે.

તેણે કહ્યું, હા, એમ જ તે કરે છે; આ નકલોને એકઠી સાંધી દેવામાં આવે છે, અને થોડા વખતઉપર મેં તમને બતાવી હતી તેવી ફરકડીઓઉપર લપેટી રાખવામાં આવે છે.

મેં પૂછ્યું, તમારા આ સમાચારસંગ્રહની એકાદ નકલ મને બતાવી શકશો ? તેણે કહ્યું, ઘણી ખુશીથી. પછી નિયોધ્રાને ગઈ કાલના સમાચારસંગ્રહની એક નકલ આણી અને રેમણ્ડા આગળ તેને ધીરે ધીરે ઉકેલી. તે વર્ણની ભાષામાં હતી. રેમણ્ડાએ તેનું ભાષાંતર કરીને મને તેમાં શું લખ્યું હતું, તે સમજાવ્યું. તેમાં નીચેપ્રમાણે લખ્યું હતું.

મંગળનુ બજેટ.

મંગળવાસી બંધુઓ !

કુદરત પોતાનાં ઉત્તમોત્તમ સુખ તમને નિત્ય અધિક અને અધિક પ્રમાણમાં આપ્યા કરો.

સેન્ક્રિઝાનની શાખામાં એક પર્વતમાં 'મેકસાગેરેન' (અમૃતને બનાવવામાં ઉપયોગમાં આવતું એક તત્ત્વ) ની એક મોટી ખાણ જડી આવી છે, આથી આહારનો આ અત્યંત મુ-

લ્યવાન્ પદાર્થ હજારો વર્ષસુધી હવે જોઇએ તેટલો મળવામાં કશી અડચણ આવે તેમ નથી.

ફિકસાન્ગ્રીયા (હિંદુસ્તાનનું મંગળવાસીઓએ પાડેલુ નામ) માં રહેતા નોર્ડહાઉસિંનમાં એક મંગળવાસીના જેવાં જ કેટલાંક લક્ષણો હમણાં સમજાયાં છે. તેણે પૃથ્વીની સઘળી પ્રજાઓને આપણે ત્યાંના સુધારાવિષે માહિતગાર કરવા માટે પોતાનું શેષ આયુષ્ અર્પવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી છે. મંગળ અને ફિકસાન્ગ્રીયાની વચ્ચે વ્યવહાર સ્થાપવાને તે પોતાનાથી બનતો પ્રયત્ન કરનાર છે. આથી પૃથ્વીના લોકોનો તેઓના અજ્ઞાન અને દુષ્ટતાથી ઉદ્ધાર કરવા માટે મંગળવાસીઓ દીર્ઘ સમયથી જે પ્રસંગની અત્યંત આતુરતાથી વાટ જુએ છે, તે પ્રસંગ હવે બહુ સમીપ આવ્યો હોય એમ ભાસે છે. અલ્પ સમયમાં પૃથ્વીના લોકો સાથે આપણો હવે સંબંધ બંધાશે, એ હવે લગભગ ચોકસજેવું છે

પ્રજામાં ઘેર ઘેર બુદ્ધિમાપક યંત્ર આપવાનો હવે ઠરાવ થઇ ચુકયો છે; અને સરકારી કારખાનામાં જેમ જેમ આ યંત્રો તૈયાર થતાં જશે તેમ તેમ તે તરત વહેંચવામાં આવશે. આ યંત્રો પ્રજામાં આ પ્રમાણે હવે ઘેરઘેર આવવાથી, અને લોકો પોતાની બુદ્ધિની સ્થિતિનું અને બળનું નિત્ય માપ કાઢતા રહેતા હોવાથી દુષ્ટ કર્મો કરવાની ઇચ્છા કોના મગજમાં છે, તે, તેવું કામ થયા પહેલાં જ પકડાઇ આવવાની, અને તેથી તેવી ઇચ્છાવાળાને પોતાનો તે રોગ ટાળવાનો એકદમ ઉપાય કરવાનું બહુ જ સુલભ થઇ પડવાનું. આ નવાં યંત્રો ગેમ્બ્રેકસીએ શોધી કાઢેલા નમુનાપ્રમાણે જાંબલી રંગના કાચનાં કરવામાં આવ્યાંછે.

ગઇ કાલે આપણે ત્યાંના મહાન્ દૂરદર્શક યંત્રની દેખરેખ રાખનારા ખગોળવેત્તાઓ વર્ણસંકેતયંત્રવડે એકિઆયાન (બૃહ

સ્પતિ) ગ્રહની સાથે વ્યવહાર ચલાવવામાં આ પહેલીવાર જ ફ- તેહમંદ થયા છે, અલબત હજીસુધી સંકેત ચિહ્નોનું કોઈ ધોરણ નક્કી કરવામાં આવ્યું નથી, પણ એવી આશા રાખવામાં આવે છે કે ઘણા થોડા સમયમાં આવું ધોરણ ચોકસપણે નક્કી થઇ જશે. જ્યારે આ ધોરણ પૂર્ણપણે નક્કી થઇ જશે, ત્યારે સંકેતચિહ્નોવડે મંગળવાસીઓ એકિઆયાનના સુધારાના સંબંધમાં આજસુધી નહિ જાણવામાં આવેલી ઘણી બાબતોથી માહિતગાર થશે. વળી એવી પણ આશા રાખવામાં આવે છે કે આમ થયા પછી આપણે ત્યાંના સુધારા પણ તે ગ્રહમાં દાખલ કરવાને આપણે સમર્થ થઇશું. અત્યારસુધીમાં બંને ગ્રહોવચ્ચે માત્ર સાદામાં સાદી વાતચીત જ થઇ છે.

આ રસવાળા વિષયમાં શોધકો જેમ જેમ આગળ પગલાં ભરતા જશે તેમ તેમ તે સંબંધી હકીકત સમાચારસંગ્રહમાં પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવતી રહેશે.

ગઇ કાલ સેનઓકસીયામાં આવેલા સરકારી કારખાનામાંથી ત્રણ નવાં વિમાનો ઉડાડવામાં આવ્યાં હતાં આ વિમાનો છેલ્લામાં છેલ્લી શોધ પ્રમાણે તૈયાર કરવામાં આવ્યાં છે. અને એવી આશા રાખવામાં આવે છે કે આજ સુધી અશક્ય માનવામાં આવતી ઝડપે અર્થાત્ કલાકના ૩૫૦ માઇલની ઝડપે તેઓ માર્ગ કાપશે. વિમાનના આગલા ભાગમાં ઝડપથી ફરતું એક મોટું ચક્ર રાખવાથી આ પરિણામ આવ્યો છે. આ ચક્રથી હવા ભેદાઇને ખાલી આકાશ થાય છે, અને તેમાં વિમાન અપ્રતિહત બળથી ખેંચાઇ આવે છે.

સરકારી વિમાન બનાવવાના ખાતામાં ગઇ કાલ ત્રણ જગાઓ ખાલી પડી હતી જે ત્રણ યુવાન મંગળવાસીઓ આ માનવંતી જગાએ હતા તેઓએ બીજાઓને તે જગાનો લાભ

મળે એટલા માટે પોતાની જગાનું રાજીનામું આપવાથી આ જગાઓ ખાલી પડી હતી ખાલી પડેલી જગાઓ માટે અસંખ્ય અરજીઓ આવી હતી. બુદ્ધિમાપક યંત્રવડે ઉમેદવારોની બુદ્ધિની બહુ જ સાવધાનતાથી પરીક્ષા કરવામાં આવી હતી. અને ઝિયામ્બ્રી, એકસનાબ, અને ફ્રિન્ડોટિ નામના ત્રણ ઉમેદવારો તે જગાઓ મેળવવાને ભાગ્યશાળી નિવડયા હતા. આ ત્રણ યુવાન મંગળવાસીઓ તેમને આ જગાઓ મળવાથી બહુ જ આનંદમાં આવી ગયા હતા. તેઓએ તત્કાળ તેમની જગાનું કામ સંભાળી લીધું હતું.

વિમાનને બાંધનારા દશ યંત્રશાસ્ત્રીઓની જગાઓ ખાલી પડી છે. આવતી કાલે બુદ્ધિમાપક યંત્ર વડે ઉમેદવારોની બુદ્ધિની પરીક્ષા કરવામાં આવનાર છે. આ જગાએ કામ કરીને પોતાના જાતિબંધુઓની સેવા કરવાનું માન મેળવવાની ઇચ્છાવાળા ઉમેદવારોની સંખ્યા ઘણી મોટી થવાનો સંભવ છે.

મહાન્ ઑાન્ડ્રીસ્ટ ગૅરિયોન્ટીએ એક નવું ઑાન્ડ્રીયોન (વર્ણ ધ્વનિ અને સુવાસનું જેમાં ઉત્તમ પ્રકારે એકીકરણ થયું હોય એવી વસ્તુ) બનાવ્યું છે અને આશરે વિશ દિવસમાં રાડોન્ખા (વિલાસનાં અને બોધનાં દેવાલયો) માં તેને સુવાસિત કરવામાં આવશે. આ વસ્તુનો વિષય એક ગ્રહનો જન્મ એવે છે અને તે અત્યંત મનોરંજક છે. નારોન્ડી (વર્ણયંત્ર) ના દેખાવો ખાસ કરીને અત્યંત સુન્દર છે, અને ધ્વનિના ભાગો પણ અવર્ણનીય ઉત્કૃષ્ટ છે.

નોર્ડહાઉસેન મારફતે પૃથ્વીના લોકોને મંગળના સુધારાનું ખરૂં સ્વરૂપ જણાવવા માટે રોકસાણાના વર્ણસંકેતયંત્રઉપર કામ કરનાર રેમણ્ડા જે ભારે ઉત્સાહ દર્શાવે છે, તેને માટે સઘળા

મંગળવાસીઓના આભારને તે પાત્ર છે. એક મંગળવાસીનાં સાચાં લક્ષણો તેનામાં જણાય છે અને આ લોકમાં તે નિવાસ કરી શકતી નથી અને તેના આનંદનો ઉપયોગ કરી શકતી નથી, એ ખરેખર શોચનીય છે.

ગઇ કાલે બનેલા એક અત્યંત દુઃખદાયક પ્રસંગોની આજે અમારે નોંધ લેવી પડે છે. હેકસીયાન પ્રાંતમાં રહેનાર રેકસીયાન્ટિક અને તેની સ્ત્રી ઓરેન્ટી ક્રાન્થિકસ પ્રાંતના લોકોએ ઉછેરેલાં કેટલાંક ચમત્કારિક પુષ્પો જોવાનો વિમાનમાં બેશીને ગયાં હતાં. એગેકિસઓમ (નિત્યનો અમૃતરસ પીવાનો સમય) નો સમય થયો ત્યારે તેઓ તે પ્રાંતમાં હતાં આથી કરીને આ પ્રસંગમાં આપણે ત્યાંના રિવાજપ્રમાણે તેઓ સઉથી પાસેના ઘરમાં ગયાં, અને ઘરધણીને તેના ઘરમાંથી અમૃતની નળીમાંથી પોતાને જોઇતો રસ લેવા દેવાની વિનંતિ કરી, પરંતુ ઘરધણીએ તેમને તે લેવા દેવાની ના કહ્યાથી તેમને ઘણો ખેદ તથા આશ્ચર્ય થયાં. આ હકીકત રાઓટિસનને (તે પ્રાંતના સુબાને) તરત જણાવવામાં આવતાં તે ઘરધણીના મનની સ્થિતિની પરીક્ષા કરવાને એક વૈદ્યને મોકલવામાં આવ્યો. બુદ્ધિમાપક યંત્રવડે તેના મગજની પરીક્ષા કરવામાં આવી અને તેથી સિદ્ધ થયું કે તેનું બુદ્ધિબળ છેક જ ઘટી ગયું હતું. તે ઘરધણીને તરત જ સેરાકસીઓનમાં (ગાંડાઓની સારવાર કરનાર ખાતું,) પૂર્વે હું કહી જ ગયો છું કે ગાંડાઓમાં તથા ગુનેહગારોમાં અમારે ત્યાં કશો જ ભેદ ગણવામાં આવતો નથી. ગમે તેવા નાના ગુનાહને પણ ગાંડપણના પરિણામ રૂપે જ ગણવામાં આવે છે.) તે બિચારો અલ્પ સમયમાં સારો થઇ જશે એવી આશા રાખવામાં આવે છે. તેની સ્ત્રીએ જણાવ્યું કે તેના મગજની અવ્યવસ્થા સવારથી જ તેના જાણવામાં આવી હતી. કારણ કે ફ્રેરોન (વિજળીનો ચુલો) ની ચકલી ફેરવવાનું

તેને કહેતાં તેણે તે સાંભળ્યું ન હોય એવો ઢોંગ કર્યો હતો અને ફેરવી ન હતી. તેણે કબુલ કર્યું છે કે સત્તાધીશને આ વાત તત્કાળ ન જણાવવામાં તેણે ભૂલ કરી છે. પણ આ ભૂલવખતે તેના મનની સ્થિતિ સારી પણ હોય એવી શંકા થવાથી જ થઈ ગઇ હતી.

આ પ્રસંગ બનવાથી મંગળમાં પ્રત્યેક ઘરમાં બુદ્ધિમાપક યંત્ર હોવાની કેટલી અનિવાર્ય અગત્ય છે તે સિદ્ધ થાય છે. આવું યંત્ર જો ઘેરેઘેર હોયતો પ્રત્યેક પ્રસગે પોતાની બુદ્ધિની પરીક્ષા પ્રત્યેક મંગળવાસીને કરવાનું બની આવે અને જો કંઇ ખામી જણાય તો તત્કાળ પોતાને યોગ્ય સારવારતળે મૂકી શકાય. ઉપર જે મનુષ્યના ગાંડપણનો પ્રસંગ વર્ણવવામાં આવ્યો છે, તેની પાસે જો બુદ્ધિમાપક યંત્ર હોત તો આ દુઃખદાયક પ્રસંગ કદી પણ બનવા પામ્યો ન હોત.

ટ્રિકસાન્ટી પ્રાંતમાં મુખ્ય મેજીસ્ટ્રેટની જગા માટેના ઉમેદવારોની બુદ્ધિની પરીક્ષા બુદ્ધિમાપક યંત્રવડે પરમ દિવસે કરવામાં આવશે.

ટ્રિકપાન્ટી પ્રાંતમાં એક વિદ્યારસિક રસાયનશાસ્ત્રીએ પુષ્પોને અને છોડવાઓને ઉગવવાની કળામાં આશ્ચર્યકારક સુધારો કર્યો છે. જમીનમાં ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારનાં રાસાયનિક તત્ત્વો નાંખીને પુષ્પોના રંગોમાં તે પોતાની ઇચ્છામાં આવે તેવા ફેરફાર કરી શકે છે, એટલું જ નહિ, પરંતુ છોડવાના કદને પણ તે પોતાની મરજી મુજબ નાનું મોટું કરી શકે છે. તે કોઈ પણ જાણીના છોડને નજરમાં આવે તેવડો નાનો કરી શકે છે, એટલું જ નહિ પરંતુ તેના મૂળ કદ કરતાં તેને અનેકગુણ મોટો પણ કરી શકે છે. આ વિદ્વાનની આ શોધ મંગળવાસીઓને અત્યંત આનંદને ઉપજાવનારી થઇ પડશે. આ વિદ્વાન્ પોતે શોધી કાઢેલી કળાનો વિગતવાર વૃત્તાંત હાલ તૈયાર કરે છે. તે પૂર્ણ થયે

રાજ્યતરફથી છપાવવામાં આવશે, અને ઘેરેઘેર તેની એકેક નકલ વહેંચવામાં આવશે.

મહાવિદ્વાન્ સર્નંદી એક આશ્ચર્યકારક વ્યતિકર પોતાની નજરે જોયાનું કહે છે. ગઇ કાલ સૂર્યાસ્તસમયે અભ્રના બદલાતા રંગોનું તે નિરીક્ષણ કરતો હતો. થોડી વારમાં રંગોમાં આપણી વર્ણની ભાષામાં તેમનો અર્થ થઇ શકે એવા પ્રકારના ફેરફારો થયા. આથી તેને ઘણું જ આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થયું. અલબત આ ફેરફાર સર્નંદીના કહેવાપ્રમાણે ઘણા જ મંદગતિથી થયા હતા, તોપણ તે સ્પષ્ટ પ્રકારના થયા હતા, અને વર્ણસંકેતયંત્રદ્વારા જાણે કરવામાં આવ્યા હોય, તેમ તેમાંથી અર્થનું ભાન ચોકસ પ્રકારે થતું હતું. સૂર્યનાં કિરણોવડે વાદળાંઉપર વર્ણોને ચિતરીને પોતાનો ભાવ દર્શાવવાની કુદરતની આ વર્ણસંકેતસૂચક કળાથી તેને ઘણું આશ્ચર્ય પ્રકટ્યું હતું. વાદળાંઉપર વર્ણોદ્વારા શો ભાવ સૂચવવામાં આવ્યો હતો, તે તેણે બરાબર સ્મરણમાં રાખ્યું છે તે ભાવ આ હતો; ' સ્ટારાથ હો લિયાંબ્બન રિટનામ્થી. ' (વિવિધ લોકનિવાસી પ્રજાઓનો દુઃખથી ઉદ્ધાર કરવો જ જોઇએ) આ શબ્દોમાંથી જે ભાવ તેણે કાઢ્યો છે તે એ છે કે મંગળવાસીઓએ પોતાના પ્રયત્નથી, પોતાની આજુબાજુની જંગલી દુનિયાઓમાં પોતાના સુધારાને ગમે તે પ્રકારે પણ દાખલ કરવો જોઈએ.

ખરૂં છે કે વાદળાંમાં પ્રસંગોપાત્ત છૂટાછવાયા શબ્દોનું અને ટુંકા વાક્યોનું પણ ભાન થાય એવા રંગો બદલાતા જોવામાં આવે છે, તોપણ કુદરતની આંગળીઓથી અભ્રના પટઉપર આવું લાંબું વાક્ય લખાયાનો એક પણ દાખલો પૂર્વે બનેલો નોંધવામાં આવ્યો નથી. આ દાખલો ઘણો જ અદ્ભૂત છે. સર્નંદી ખાતરી આપે છે કે તેને ભ્રાંતિ થઇ નથી,

કારણ કે રંગો ધીરે ધીરે અને અત્યંત સ્પષ્ટતાથી બદલાતા હતા.

સુપ્રસિદ્ધ વિદ્વાન્ ગૅન્ડ્રિયાને ગઇ કાલે પોતાના દેહનો ત્યાગ કર્યો છે. અવસાનસમયે તેનાં નેત્રોમાંથી તેણે નીચેનો ભાવ દર્શાવ્યો હતો: 'મારા મંગળવાસી બંધુઓને કુદરતનાં સુખોનું નિત્ય અધિક અધિક ભાન થાઓ, અને તેઓ પૃથ્વીની દુઃખી પ્રજાને સુધારવામાં વિજયી થાઓ.'

મહાન્ દૂરદર્શક યંત્રની મદદવડે આપણે ત્યાંના ખગોળવેત્તાઓએ પૃથ્વીઉપર મનુષ્યોની બે મોટી ટુકડીઓને જોઇ હતી. જૂદી જૂદી જાતનાં શસ્ત્રો તથા યંત્રોવડે તેઓ એકબીજાનો પ્રાણ લેવાને મચી પડ્યાં હતાં. આ દેખાવ જોઇને નિરીક્ષણ કરનાર વિદ્વાનોને ભારે કમકમાટ વછુટ્યો હતો. પૃથ્વીની પ્રજાઓનો તેઓના ગાંડપણથી ઉદ્ધાર થતાં કોણ જાણે કેટલોએ સમય હજી જશે !

બળના કૂવાઓમાંથી મંગળના સઘળા ભાગમાં તારદ્વારા પૂરૂ પાડવામાં આવતું બળ ગઇ કાલે ઘણું જ વધી ગયેલું જણાયું હતું. પૂર્વે આ પ્રમાણે કદી બન્યું નથી. મંગળના ગર્ભભાગમાં કંઇક અવ્યવસ્થા થવાથી આમ થયું હશે, એમ ધારવામાં આવે છે. આ અવ્યવસ્થાથી જે ભાગમાં બળના કુંડો આવેલા છે, તે ભાગની ઉષ્ણતા વધી ગઇ હોય, એમ અનુમાન થાય છે.

વિજ્ઞાનવિદ્ રામસ્રુઇકસ પૃથ્વીનો નકશો તૈયાર કરવાના કામમાં હાલ રોકાયલા છે.

ગઇ કાલે વિમાનમાંથી પડી જવાથી સ્ટાટિલમેકસ નામના એક મંગળવાસીનો પગ ભાગ્યો છે. શસ્ત્રવૈદ્યે પગને ચીર્યો છે,

અને અલ્યુમિનમના સાંધાથી હાડકાને જોડી દીધું છે. પડનાર હાલ સારી સ્થિતિમાં છે, અને પૂર્વની પેઠે જ પોતાના પગનો તે પૂર્ણ ઉપયોગ કરી શકશે, એવું ધારવામાં આવે છે.

સેરોકસીઓન (ગાંડા તથા ગુનેહગારને સુધારવાની સંસ્થા) નો આ પૂરા થયેલા વર્ષનો રિપોર્ટ બહાર પડ્યો છે, તેથી જણાય છે કે માત્ર વિશ જ મનુષ્યોની ત્યાં સારવાર કરવામાં આવી હતી. આ સંસ્થાના પાછલા રિપોર્ટો જોતાં દરવર્ષે તેમાં આવનાર મનુષ્યોની સંખ્યામાં ઘટાડો થતો જણાય છે. ગયે વર્ષે તેમાં બત્રિશ મનુષ્યો આવ્યાં હતાં. અને તે પહેલાંના વર્ષે છેતાળિશ મનુષ્યો આવ્યાં હતાં.

નિયોઆને કહ્યું, અમારે ત્યાંનાં વર્તમાનપત્રો કેવાં હોય છે, તેનો કંઇક ખ્યાલ આટલા ઉપરથી તમને આવશે. અમારે ત્યાંના આ સમાચારસંગ્રહથી રાજ્યના પ્રત્યેક મનુષ્યને જે જાણવાની જરૂર છે, તેવી પ્રત્યેક વાત યથાર્થ રીતે જાણવામાં આવે છે. જ્યારે કોઈ અત્યંત મહત્વની વિદ્યાકલાસંબંધી વાત સ્થાપિત થાય છે ત્યારે સમાચારસંગ્રહમાં તે પ્રકટ કરવામાં આવે છે, અને પ્રજામાં ઘેરેઘેર વર્ણસંકેતયંત્રદ્વારા તે લોકના જાણવામાં આવે છે.

મંગળમાં પ્રેરવામાં આવતા સદેશા બંધ પડ્યા. રેમણ્ડાએ મને જણાવ્યું કે નિઓઆનને સિરાન્થમ (સરકારી મકાન) મા પોતાની નોકરીઉપર હાજર થવાને માટે પોતાને જવું પડ્યુ છે. અને તેથી હવે આજે વાતચીત આગળ ચાલશે નહિ આથી હું ઘેર જવાને માટે ઉઠયો અને રેમણ્ડાએ પણ જવાની તૈયારી કરી.

કોઇ બીજું માણસ અમારી વાતચીત સાંભળતું તો નથી, તે જોવાને તેણે ઓરડામાં ચારે બાજુએ લક્ષપૂર્વક દૃષ્ટિ નાંખી,

પછી તે બોલી, સ્ટેરિયનની ટેકરીઉપરથી શહેરમાં જવાનો જે સન્મુખ સીધો છે, તે રસ્તે થઇને ઘેર જશો નહિ. બીજો એક વાંકો ચુંકો રસ્તો, જે સ્ટેરીયનના મકાનની પાછળ આવેલો છે તે રસ્તે થઇને ઘેર જજો. પણે પેલું દ્વાર દેખાય છે, તેમાં થઈને બહાર નીકળશો, એટલે તે રસ્તો તમારા જોવામાં આવશે. આમ કહીને ઓરડીની બીજી બાજુએ આવેલું એક દ્વાર તેણે મને હાથના ઇશારતથી બતાવ્યું.

તેનાં આ વચનોથી મને ભય થવાથી હું તેને કેટલાક પ્રશ્નો કરવા જતો હતો એટલામાં તેણે મને પોતાની આંગળી પોતાના હોઠઉપર મૂકીને ચુપ રહેવાનું કહ્યું. પછી તેણે ભયથી ઓરડાની આજુબાજુ દષ્ટિ નાખી, અને જે દ્વારમાં થઇને સીધે રસ્તે નગરમાં જવાતું હતું, તે દ્વારમાં થઇને એકદમ ઓરડામાંથી ચાલી ગઈ.

તેના શબ્દોમાં મને કંઇક ગુપ્ત અર્થ રહેલો જણાયો. સ્ટેરીયનના ધર્મગુરુ સિનાર્કે થોડા વખતઉપર મને જે ધમકીભરેલાં વચનો કહ્યાં હતાં, તેની સાથે રેમણ્ડાના આ શબ્દોને સંબધ છે, એવું મને અંતરથી ભાન થયું.

તે બાળાના શબ્દોમાં શો અર્થ રહ્યો હશે તે જાણવાને મને અત્યન્ત આતુરતા પ્રકટી, પણ તે જાણવાનો કશો ઉપાય ન હોવાથી હાલ તો તેની સલાહપ્રમાણે પાછલે રસ્તે ઘેર જવાનું મેં ડહાપણ ભરેલું ગણ્યુ. પાછલે રસ્તેથી નીચે ઉતરતાં પ્રત્યેક ક્ષણે મને ભય થતો હતો કે હમણાં મુખ્ય ટ્રિગ્લાથ તેના નોકરોસાથે પાછળથી મારા ઉપર તુટી પડશે. અને મને કેદ કરી લઈ જશે. મને ખાતરી હતી કે આ વખતે જો તેઓ મને પકડશે તો નક્કી મને શિક્ષા કર્યાવિના છોડનાર નથી.

प्रकरण १८.

શત્રુઓંસાથે વાતચીત.

બે દિવસ અને બે રાત્રિ વહી ગયા, પરંતુ રેમણ્ડાને મેં જોઇ નહિ તેમ જ તેના તરફથી મને કશા સમાચાર મળ્યા નહિ. આમ બે દિવસ એકલા ગાળવા પડયાથી મારે કબુલ કરવું જોઇએ કે મને અત્યંત કંટાળો આવ્યો. રોકસાણામાં વધારે વાર રહેવું મને હવે ઘણું જ ત્રાસદાયક થઇ પડ્યું હતું. દૂરદર્શક તરુને અગ્નાણુનાં ભાગી નાંખવાનો મેં જે અપરાધ કર્યો હતો, તેની લોકોએ જો કે મને નામની માફી આપેલી જણાતી હતી તોપણ તેઓ મારાથી નિરાળા રહેતા, અને જે ઘરમાં મને રાખવામાં આવ્યો હતો તેમાં મને લગભગ એક કેદી તરીકે જ રાખવામાં આવતો હતો. જે બે નોકરો મને આપવામાં આવ્યા હતા તેમના વિના અને રેમણ્ડાવિના બીજું કોઇ મનુષ્યપ્રાણી મારી સાથે વાત કરતું ન હતું. રોકસાણાની પ્રજાને મંગળવાસીઓ તરફથી જે ઉત્તમ વિચાર વગેરે મળ્યું હતું, તેનો સંપૂર્ણ લાભ તેઓએ લીધો ન હતો, અને તેથી મંગળની સાથે સંબંધ થયા પૂર્વે તેમનામાં જે જંગલી સ્વભાવ હતો તેનાં કેટલાંક લક્ષણો હજી તેમનામાં રહ્યાં હતાં.

કેટલાક દિવસો વહી ગયા પછી એક દિવસે રેમણ્ડાએ મને સ્ટેરીયનની ટેકરીઉપર આવવાને કહાવી મોકલ્યું. હું તત્કાળ ગયો, પરંતુ પાછળનો રસ્તો વધારે નિર્ભયતાવાળો જાણીને તે રસ્તે થઇને ગયો. કારણ કે મને લાગ્યું કે જો કો-

ઈએ મને હાનિ કરવા ધારી હશે તો હું નિત્ય, આગળના માર્ગે થઇને જતો હોવાથી તે મને હાનિ કરવાના વિચારથી તે માર્ગમાં જ છુપાઇને બેઠું હશે.

માર્ગમાં કંઈ પણ નવા જુની બન્યાવિના હું ટેકરીઉપર પહોંચ્યો. રેમણ્ડા નિત્યની પેઠે દૂરદર્શક યંત્રઆગળ બેઠી હતી. તેણે ભયથી આજુબાજુ દૃષ્ટિ નાંખી, અને અત્યંત ધીમા સ્વરથી ઉતાવળથી બોલી, તે દિવસે સાંજે મેં જે કહ્યું હતું, તે સંબંધમાં એક શબ્દ પણ ઉચ્ચરતા ના. તમે ભયમાં છો, અને આપણા ઉપર છુપી રીતે દેખરેખ રાખવામાં આવે છે.

હું સભયહૃદયે આમ તેમ જોવા લાગ્યો પણ તેણે મને પ્રશ્નો કરવાનો લેશ પણ અવકાશ આપ્યો નહિ.

તેણે કહ્યું, રાઓાં તમારી સાથે વાતચીત કરવાની દર્શાવે છે. તમે જે ઉદ્દેશ સિદ્ધ કરવાને માટે તમારૂં ભવિષ્યનું જીવન અર્પણ કર્યું છે તે ઉદ્દેશ સિદ્ધ કરવાનો હવે તમે એકદમ આરંભ કરો તો સારૂં એવી તેની પ્રબળ ઇચ્છા છે. તેને ભય લાગે છે કે વખતે તમારા ઉપર કોઇ અચિંત્ય વિપત્તિ આવી પડે તો પૃથ્વીના લોકોને અમારા સંબંધી જે મૂલ્યવાન્ વૃત્તાંત તમે જણાવવાના છો, તેના જ્ઞાનથી તેઓ દુર્ભાગી રહે. તમારાથી જૂદા પડતા પહેલાં કેટલાંક વચનો તમને કહેવાને તથા કેટલીક સલાહ તમને આપવાને તે આતુર છે માટે તે જે કહે તે હવે સાંભળો.

આમ કહીને તેણે પછી રાઓાને મારા આગમનની વાત કહી. પ્રકાશને પૃથ્વીઉપરથી મંગળમાં પહોંચતાં તેમ જ મંગળમાંથી પૃથ્વીઉપર આવતાં હંમેશાં કેટલીક મિનિટો જતી. આથી રેમણ્ડા અને રાઓાંની વચ્ચે વાતચીતનો વ્યવહાર સ્થપાતાં થોડો સમય ગયો.

સંબંધ સ્થપાતાં રાઓાંએ કહ્યું પ્રિય પુત્ર ! તમારી જન્મભૂમિમાં જવાનાં સાધનો જો તમને મેળવી આપવામાં આવે

તો હું ધારૂં છું કે તમારા સ્વદેશમાં તમારે જવાનો સમય હવે પાસે આવતો જાય છે. મંગળમાં અમારા લોકોનું જીવન કેવું હોય છે, તે સંબંધી કેટલુંક તમે નજરે જોયું છે, અને કેટલુંક અમારા તરફથી સાંભળીને જાણ્યું છે. આમ છતાં અમે તમને જે કહ્યું છે તે બહુ જ ઉતાવળથી, સંક્ષેપમાં અને અપૂર્ણ કહ્યું છે. અમારા જીવનસંબંધી બીજી અનેક બાબતોનું જ્ઞાન મેળવવા તમને ઇચ્છા હશે જ, તેમ જ તમે જે જોયું અને સાંભળ્યું છે તે સંબધમાં પણ તમને ન સમજાય એવી અનેક બાબતોના ખુલાસા તમારે જાણવા હશે જ.

મેં રાઓને કહ્યું કે મારા અંતરના અભિપ્રાયને તમે બરાબર કહી બતાવ્યો છે. જે સઘળું મેં તમારે ત્યાં જોયું છે, તેથી હું આશ્ચર્યમાં એવો તો ગરકાવ થઇ ગયો છું કે જૂદી જૂદી બાબતોના વિગતવાર ખુલાસા પૂછવાનો મને જરા પણ વખત મળ્યો નથી.

રાઓએ કહ્યું, તમારા સ્વદેશમાં ગયા પૂર્વે, તમે જે જે અહિં જોયું છે, તે સંબંધમાં તમારી ઇચ્છામાં આવે તે પ્રશ્ન તમે મને કરો; હું તેનો અત્યંત ખુશીથી ઉત્તર આપીશ.

મેં કહ્યું, પ્રથમ તો, મારા દેશમાં જઇને જ્યારે હું કહીશ કે મંગળમાં બુદ્ધિવાળી છતાં પણ એવી પ્રજા વસે છે કે જે કશા પણ બદલાવિના પોતાની ખુશીથી કામ કરે છે, એટલું જ નહિ, પણ કામ કરવાનું મળતાં પોતાને મોટી ભાગ્યવાન્ માને છે, ત્યારે મારી એ વાતને મનુષ્યોનો મોટો ભાગ ભાગ્યે જ માનશે.

તેણે કહ્યું, અમારે ત્યાંના કોઇ મનુષ્યને તમારાં આ વચનો વિચિત્ર જ ભાસવાનાં. અમારાં વિવિધ ખાતાંઓને સર્વોત્તમ પ્રકારે ચલાવવામાં અમારા લોકોને જે પરિશ્રમ કરવો પડે છે, તે ઘણો જ નજીવો અથવા ખરૂં કહીએ તો નહિજેવો જ છે. વળી તમારા લક્ષમાં એ વાત પણ આવી જ હશે કે પોતાના

જાતિબંધુઓની સેવા કરવાનો અર્થાત્ તેમની સ્થિતિ સુધારવાનો પ્રસંગ અમારે ત્યાંના કોઈ પણ મનુષ્યને મળતાં તેને સર્વોત્તમ આનંદનું ભાન થાય છે.

અમારે ત્યાંના કામ કરનારામાંથી કોઈ મૃત્યુથી જ્યારે કોઈ જગા ખાલી પડે છે, અથવા તો પોતે જ આનંદનો સર્વદા ભોગ કરવો એ સ્વાર્થ છે, એમ ધારી કોઈ જ્યારે બીજાઓને લાભ આપવાને માટે પોતાની જગાનું રાજીનામું આપે છે, ત્યારે તમારા અવલોકવામાં આવ્યું જ છે કે રાજસત્તા એ બાબતની સર્વને ખબર આપે છે. આ જગા પ્રાપ્ત થવાથી મળનાર સુખની આતુરતાવાળા જે પુરુષોની અરજીઓ તે જગાને માટે આવે છે, તેની સંખ્યા એવડી મોટી હોય છે કે કોઈને અન્યાય ન થાય તેને માટે અમારે એક યુક્તિ શોધી કાઢવી પડી હતી. અને આ યુક્તિ બુદ્ધિમાપકયંત્ર છે, તે તમે જાણો જ છો. સઘળા ઉમેદવારોની આ યંત્રથી પરીક્ષા કરવામાં આવે છે, અને જેની સઉથી બળવાન્ બુદ્ધિ નક્કી થાય છે, તેને તે જગા આપવામાં આવે છે.

મેં પૂછ્યું, ત્યારે આ કામ કરનારાઓને કશો જ બદલો નથી મળતો ?

તેણે કહ્યું, બીજાઓના સુખમાં વૃદ્ધિ કરવાથી તેમના અંતરમાં તેમને જે સુખનું ભાન થાય, એથી બીજો કયો અધિક બદલો તમે તેમને આપી શકો એમ છે ? એક મનુષ્યને રહેવાને માટે જો ઘર અને બાગ હોય છે, પોતાના શરીરના પોષણને માટે સ્વચ્છ હવા, સ્વચ્છ જળ, અને સ્વચ્છ અમૃતરસ મળ્યા કરે છે, રાડોન્ખામાં ઇચ્છામાં આવે ત્યારે જવાને સ્વતંત્રતા હોય છે, અને પ્રજાકીય વિમાનોમાં બેશીને ઇચ્છામાં આવે ત્યાં અને ઇચ્છામાં આવે તે સમયે ફરવા હરવાની છુટ હોય છે તો પછી આથી વધારે તમે તેને શું આપી શકશો ?

મેં કહ્યું, તમે તેને ઉંચો દરજ્જો અને અધિકાર આપી શકો એમ છે ?

તેણે કહ્યું, એ તો જો કોઇ જગામાટે તે ઉમેદવારતરીકે અરજી આપે છે, અને બીજા કોઈ ઉમેદવાર કરતાં તેની બુદ્ધિ વધારે બળવાન્ જો તે સિદ્ધ કરે છે, તો બદલાવિના પણ તે મેળવી શકે છે.

મેં પૂછ્યું, તમારે ત્યાં કેટલાંક ઘર, વધારે રમણીય સ્થળમાં આવેલાં હોવાથી અધિક મોહક નથી ?

તેણે કહ્યું, ના; અમારે ત્યાં એક સ્થળ બીજા સ્થળ કરતાં વધારે રમણીય હોય છે તો તે સ્થળને રાજસત્તા તેને સાર્વજનિક ઉપયોગને માટે નિરાળું રહેવા દે છે, અને ત્યાં કોઈ પણ ઘર બાંધવામાં આવતું નથી,

મેં કહ્યું, તમારે ત્યાંના એક વિદ્વાને મને જણાવ્યું હતું કે તમારે ત્યાં વસ્તીનું પ્રમાણ જ્યારે ઠેરવેલી સંખ્યાથી ઘટી જાય છે ત્યારે જ રાજસત્તા તરફથી લગ્ન કરવા દેવાની રજા આપવામાં આવે છે.

તેણે કહ્યું, હા તે ખરૂં છે. અમારા રાજ્યવ્યવસ્થાપકોનું એવું માનવું છે કે ૪૦, ૦૦૦, ૦૦૦ મનુષ્યો દુઃખમાં અને દરિદ્રાવસ્થામાં રહે, તેના કરતાં ૨૦, ૦૦૦, ૦૦૦ સુખમાં રહે, એ વધારે સારૂં છે.

મેં પૂછ્યું, જ્યારે નિશ્ચય કરેલી સંખ્યાથી વસ્તી ઓછી થાય છે ત્યારે કયા ભાગ્યશાળી પુરુષોને લગ્ન કરવાની પરવાનગી આપવામાં આવે છે ?

તેણે કહ્યું, જે તરુણ પુરુષોની લગ્ન કરવાની ઇચ્છા હોય છે, તે સર્વનાં શરીર તથા મનની બહુ જ ચોકસીથી પરીક્ષા કરવામાં આવે છે; અને પરિણામમાં જેમની બુદ્ધિ સઉથી બળવાન્ સિદ્ધ થાય છે, તથા જેમનાં શરીર સઉથી વધારે નિર્દોષ સ્થિતિવાળાં હોય છે, તેમને જ લગ્ન કરવા દેવામાં આવે છે.

મેં પૂછ્યું, જેઓને લગ્ન કરવાની પરવાનગી નથી મળતી તેઓ પોતાને અત્યંત ભાગ્યહીન તથા દુઃખી તો ગણતા જ હશે?

તેણે કહ્યું, બિલકુલ નહિ. જેઓનાં શરીર તથા મન અત્યંત શ્રેષ્ટ કળાએ પહોંચેલાં છે, તેઓને જ બીજાઓના કરતાં સહુથી પ્રથમ સુખ ભોગવવાનો અધિકાર છે, એ સિદ્ધાંત મંગળના સર્વ રહેવાસીઓમાં એવાં તો ઉંડાં મૂળ ઘાલીને દૃઢ થયો છે કે આ પ્રકારનો નિયમ અન્યાયભરેલો છે એવો કોઇ વાંધો ઉઠાવે, અથતો તો પોતાનું ધારેલું સુખ ન મળવાથી પોતાને દુર્ભાગી અથવા દુઃખી માને તો તેનામાં ગાંડપણુ પ્રવેશેલું છે, એમ અનુમાન કરી તરત બુદ્ધિમાપકયંત્રથી તેની પરીક્ષા કરવામાં આવે છે, અને ગાંડાઓને સુધારવાના આશ્રમમાં તેને મોકલી દેવામાં આવે છે. અમારે ત્યાં આ પ્રકારનો નિયમ પ્રવર્તતો હોવાથી જ અમારા લોકો આજે આટલી ઉન્નતિએ પહોંચી શકયા છે. આ પ્રકારના નિયમને લીધે જ પ્રાચીન કાળનાં ખવાઇ ગયેલાં મન અને શરીરને બદલે આજે અમારા લોકોનાં પૂર્ણ નિરામય શરીર તથા મન થયાં છે, અને અમારે ત્યાં આવો અદ્‌ભુત સુધારો તથા શાંતિ પ્રવર્તી રહ્યાં છે.

મેં પૂછ્યુ, તમારે ત્યાં રાજસત્તાથી કરવામાં આવતા હુકમો કેઇ પણ પ્રકારના બળાત્કારથી પળાવવામાં આવે છે ?

તેણે કહ્યુ, અમારા લોકોની સરકારી આજ્ઞાઓ પળાવવાની ફરજ પાડનાર એક જ બળ છે, અને તે બળ લોકોના મનમાં તથા બુદ્ધિમાં રહ્યુ છે. અમારી પ્રજાનાં સુખ અને શાંતિના નિભાવને માટે જે પ્રકારનું વર્તન રાખવાની જરૂર છે, તે પ્રકારના વર્તનનું શિક્ષણ અમારાં બાળકોને છેક નાનપણથી આપવામાં આવે છે. આથી કરીને સાયાવંડ જેમ પોતાની આંખ કોઇ પણ ફોડી નાંખતું નથી, તેમ આખરે ત્યાંના કાયદાનું કોઈ પણ મંગળવાસી ઉલ્લંઘન કરતો નથી. જ્યાં સઘળા જ આજ્ઞાપાલક હોય છે ત્યાં કાયદાને અમલમાં મુકવાનું કામ કઠિન હોતું નથી.

મેં પૂછ્યું, તમારી રાષ્ટ્રિય સભા જે નવાં ધારણો ઘડી કાઢે છે તેને અનુસાર વર્તન કરવામાં શું કોઈ પણ મંગળવાસી વાંધો નથી ઉઠાવતો ?

તેણે કહ્યું, શા માટે કોઈએ વાંધો ઉઠાવવો જોઈએ ? આ ધારણો જે મંગળવાસીઓએ પોતાના બીજા સર્વ જાતિબંધુઓ કરતાં પોતાની બુદ્ધિ સર્વોત્કૃષ્ટ સિદ્ધ કરી હોય છે, તેમણે જ ઘડી કાઢ્યાં હોય છે. કોઈ પણ નવું ધારણ પ્રજામાં દાખલ કરવા જેવું છે કે કેમ તેનો જ્યાં સુધી રાષ્ટ્રિય સભામાં સર્વાનુમતે સ્વીકાર નથી થતો ત્યાં સુધી તે પ્રજામાં કદી પણ દાખલ કરવામાં આવતું નથી. આજસુધીમાં એવા થોડા જ પ્રસંગો બન્યા છે કે જેમાં પૂર્ણ ચર્ચા ચાલ્યા પછી સર્વ એકમત ન થયા હોય. કોઇ પણ યોજના કાં તો પ્રજાને લાભકારક હોય છે અથવા તો હાનિકારક હોય છે. આમાં સંશય શી રીતે હોઇ શકે ?

મેં રાઓને કહ્યું કે અમારી પૃથ્વીના દેશોમાં તો કાયદા બાંધનારી સભાના સભાસદોમાં કોઈ નવો કાયદો બાંધવો હોય છે તો તેની યોગ્યાયોગ્યતાના સંબંધમાં નજીવી બાબત હોય છે તોપણ પારવિનાની ગરમાગરમ તકરાર ચાલે છે. મેં તેને કહ્યું કે કોઇ પ્રસંગે અમુક કાયદો પ્રજાને લાભકારક થઇ પડશે કે હાનિકારક થઇ પડશે, એના સંબંધમાં રાજસભામાં મહિનાના મહિનાસુધી વિવાદ ચાલે છે. અર્ધાં સભાસદો તે કાયદાની તરફેણમાં હોય છે, અને અર્ધા તેની વિરુદ્ધમાં હોય છે. આ પ્રકારની જોસભરેલી તકરારમાં મહિનાના મહિના ગાળ્યા પછી પરિણામે કશા પણ નિર્ણયઉપર આવ્યા વિના તેઓ તે વાતને પડતી નાંખે છે. ધોળું એ ધોળું છે, એ કથનમાં પણ સખ્ત વાંધા ઉઠાવનારા અમારે ત્યાં કેટલાક પડ્યા છે. વારુ, હવે તમારે ત્યાં રાષ્ટ્રિય સભાના સઘળા સભાસદો કોઈ વાતની તરફેણમાં હોય અને કોઇ રડ્યાખડ્યા એક બે તેનાથી વિરૂદ્ધ વિચારના હોય અને તેઓ તે વાતમાં પોતાની અનુમતિ ન આપી, સર્વાનુમતે

તે વાતને પસાર થવા ન દે તો તમે શું કરો છો ?

તેણે ઉત્તર આપ્યું, એવા વિરુદ્ધ પડેલા એક કે બેની બુદ્ધિ બરાબર ઠેકાણે છે કે નહિ તે જોવાને તરત જ બુદ્ધિમાપકયંત્રથી તેમની પરીક્ષા કરવામાં આવે છે. અમારે ત્યાં આવા વિરોધના જે થોડા પ્રસંગો આજસુધીમાં બન્યા છે, તે સર્વમાં આ ઉપાય કરતાં વિરોધ દર્શાવનારની બુદ્ધિમાં થોડો અથવા ઘણો ભ્રંશ જણાયાવિના રહ્યો જ નથી. આવા લોકોને તત્કાળ ગાંડાના આશ્રમમાં મોકલી દેવામાં આવે છે, અને જે વિભાગના તેઓ પ્રતિનિધિ હોય છે, તે વિભાગમાંથી નવા પ્રતિનિધિઓ ચુંટી કાઢવામાં આવે છે.

મેં પૂછ્યું, તમારે ત્યાંના લોકોને પહેરવાનાં વસ્ત્રો કયાંથી મળે છે ?

તેણે કહ્યું સર્વને વસ્ત્રો રાજ્યતરફથી આપવામાં આવે છે. સ્થિતિસ્થાપક કાચનાં વસ્ત્રો વિદ્યુત્‌ની શાળોમાં તૈયાર કરવામાં આવે છે. આ શાળોનાં કારખાનામાં કામ કરનાર કારીગરો બીજા ખાતામાં જે ધોરણે મનુષ્યો નીમવામાં આવે છે, તે જ ધોરણે નીમવામાં આવે છે, અર્થાત્ ઉમેદવારોમાંથી જેઓ સઉથી અધિક યોગ્યતાવાળા હોય છે તેમને જ નીમવામાં આવે છે.

મેં પૂછ્યું, પ્રત્યેક મનુષ્યને આવા પૂર્ણ રીતે બંધ બેસતાં જૂદા જૂદા કદનાં વસ્ત્રો કયા ધોરણે તૈયાર કરવામાં આવે છે ?

તેણે કહ્યું, માત્ર બે જ કદનાં વસ્ત્રો તૈયાર કરવામાં આવે છે. એક પુરુષવર્ગમાટેનાં તથા બીજાં સ્ત્રીવર્ગમાટેનાં. મારા અવલોકવામાં આવ્યું છે કે તમારે ત્યાં ભિન્ન ભિન્ન પ્રજાઓનાં ભિન્ન ભિન્ન કદ હોય છે, એટલું જ નહિ પણ એક જ પ્રજાના મનુષ્યોનાં કદમાં તથા પ્રમાણમાં ભેદ હોય છે. ઇતિહાસથી જણાય છે કે અમારે ત્યાં પણ પૂર્વે આવું હતું. પરંતુ પ્રત્યેક મનુષ્ય જ્યારથી અમારે ત્યાં પૂર્ણ આરોગ્યને સ્વભાવથી જ ભો-

ગવતો થયો, અને પ્રત્યેક મનુષ્યને જ્યારથી એક જ પ્રકારના આહારનું પોષણ મળવા લાગ્યું, તથા સર્વ એક જ પ્રકારનું જીવન ગાળવા લાગ્યા ત્યારથી ક્રમે ક્રમે સઘળા મંગળવાસીનું કદ સરખું થવા માંડ્યું. જ્યારે સર્વના ઉદ્યોગની સ્થિતિ એક જ પ્રકારની હોય છે ત્યારે આમ બન્યાવિના રહેતું જ નથી. પૂર્વના સમયમાં કદમાં ભેદ પડી જવાનું કારણ એ હતું કે વૃદ્ધિના સમયમાં લોકોને જોઈતું પોષણ મળતું ન હતું, તેઓને વિવિધ વ્યાધિ થતા હતા અને એ વિના પણ તેઓને ઠીંગણા, તથા બેડોળ રહેવામાં બીજાં અસંખ્ય કારણો હતાં, એ સર્વનું વર્ણન કરવા આ સ્થળે પ્રયોજન નથી. હવે અમારે ત્યાં પૂર્ણ આરોગ્ય યથાર્થ પોષણ આપનાર આહાર તથા મનના અને શરીરના પૂર્ણ આરોગ્યવાળા મનુષ્યોને જ પ્રજોત્પતિ કરવા દેવાનો નિયમ પ્રવર્તતો હોવાથી, સઘળા મંગળવાસીઓ એક જ કદના થયા છે.

મેં પૂછ્યું, શું તમારૂં એવું માનવું છે કે પ્રજાતરીકે મંગળવાસીઓ હવે શિખરસુધી પહોંચી ગયા છે, અને તેમનામાં વધારે સુધારો થવાનો હવે અસંભવ છે ?

તેણે કહ્યું, મારૂં એવું માનવું છે જ નહિ. જે જે મર્યાદાવાળું છે તે સર્વ અપૂર્ણ હોય છે. અમર્યાદ જ પૂર્ણ હોવું સંભવે છે. ભવિષ્યમાં મંગળની પ્રજાની સ્થિતિ કેવા પ્રકારની થશે, તે અગાઉથી જાણવાને કોઈ પણ સમર્થ થઈ શકે એમ નથી.

મેં પૂછ્યું, હમણા તમારે ત્યાં કોઇ સુધારાવધારા કરવાની ચર્ચા ચાલે છે ?

તેણે કહ્યું, કેટલાકના સંબંધમાં મેં તમને જણાવ્યું છે. બુદ્ધિમાપકયંત્રનો ઘેરઘેર ઉપયોગ થવા માંડશે ત્યારે તેના બહુ ઉત્તમ લાભ થવાની અમે આશા રાખીએ છીએ. આ યંત્ર બનાવવાનું કામ આજસુધી બહુ જ કઠિન હતું, અને તેથી તેમને બહુ જ સંભાળથી સાચવી રાખવાં પડતાં, અને સાર્વજનિક

નોકરીમાં જેમને નીમવામાં આવતા હતા તેમની રાષ્ટ્રિય સભાના સભાસદોની, કોઈ પણ ગાંડપણ જણાવનારા મંગળવાસીઓની અને એવી જ બીજી પરીક્ષાઓ કરવા માટે તેને વાપરવામાં આવતું હતું. તોપણ હવે નવું એક બુદ્ધિમાપકયંત્ર બનાવવામાં એક મંગળવાસીને ફતેહ મળી છે, અને આ યંત્ર તેની સરળ રચનાને લીધે બહુ સહેલાઇથી બનાવી શકાય છે. થોડા જ વખતમાં મંગળમાં ઘેરઘેર આ યંત્ર આપવામાં આવશે. રાજસભામાં હવે કોઇને ભાષણ આપવું હશે તો પોતાના મનનું બળ તે ભાષણ કરવાને માટે લાયક છે કે કેમ, તેમ જ ભાષણમાં જે વિચારો દર્શાવવા તે ધારે છે, તે યોગ્ય છે કે કેમ, તેનો નિર્ણય કરવાને તે આ યંત્રવડે હવે સમર્થ થઈ શકશે. પોતાના જાતિબંધુઓના સુખનો તથા સહીસલામતીનો જેનાઉપર આધાર રહ્યો હોય એવું કોઈ મહત્વનું કામ કોઇ માણસને સોંપવામાં આવતાં બુદ્ધિમાપકયંત્રથી તેની બુદ્ધિની અને શક્તિમાપકયંત્રથી તેના શરીરબળની હવે પરીક્ષા કરી શકાશે. શસ્ત્રક્રિયા કરતી વખતે શસ્ત્રવૈદ્યની, વિમાન બાંધતી વખતે યંત્રશાસ્ત્રીની, ભાષણ આપતી વખતે વક્તાની, અમૃતરસ બનાવતી વખતે તે બનાવનારાઓની, એમ વિવિધ પ્રસંગે વિવિધ મનુષ્યોની તે તે કામોનો આરંભ કરવા પૂર્વે પરીક્ષા કરી શકાશે. સાંચા કામની બરાબર તપાસ કર્યાવિના વિમાનમાં બેસવાની કોણ હિંમત ધરે છે ? વર્ણસંકેતયંત્ર બરાબર ચાલે છે કે કેમ, તેની ખાતરી કરી જોયા વિના કોણ તેનો ઉપયોગ કરે છે ? આમ છે તો પછી મહત્વનાં કાર્યો કરવાનું કોઈને સોંપ્યા પહેલાં તેના શારીરિક તથા માનસિક સાંચાકામની બરાબર તપાસ કરવી, એમ શું સર્વોત્તમ ડહાપણને નથી સૂચવતું ?

મેં રાઓને કહ્યું, તમારી વાતમાં મને ઘણો જ આનંદ ઉપજે છે. અમારે ત્યાં પણ કોઈ નવું યંત્ર ગોઠવવા પહેલાં તેનું સઘળું સાંચાકામ ઘણી જ સાવધાનતાથી તપાસી જોવામાં આવે

છે, પરંતુ મનુષ્યની કોઈ કામઉપર યોજના કરતાં તેના શરીરરૂપી યંત્રનું સઘળું સાંચાકામ વ્યવસ્થિત છે કે કેમ, તેની પ્રથમ તપાસ કરવાની અત્યંત અગત્ય છે, એ વાતનો અમારે ત્યાં સ્વપ્નમાં પણ કોઈને ખ્યાલ આવેલો હજી સુધી જણાતો નથી. ખરું છે કે અમારે ત્યાં કેટલાંક સરકારી ખાતાંઓમાં કોઈ મનુષ્યને નોકરી આપતાં પહેલાં તેના શરીરની ડોક્ટરો ઉપરટપકેની તપાસ કરે છે, પણ તેમાં અને તમારે ત્યાં થતી તપાસમાં આસ્માન જમીનનો ફેર છે.

વળી મેં રાઓંને કહ્યું કે અમારે ત્યાં હજી આકાશમાં ગમન કરનારાં જોઈએ તેવાં વિમાનો થયાં નથી*, પણ અમારે ત્યાં આગગાડીઓ છે, અને તે તમે તમારે ત્યાંના દૂરદર્શક યંત્રથી કદાચ જોઈ પણ હશે. આ આગગાડીઓને જે એન્જીનીયરો ચલાવે છે, તેઓ કોઈ કોઈ વાર એક જાતનો પ્રવાહી પદાર્થ પીએ છે, અને તેથી તેઓનું મગજ કેવળ અવ્યવસ્થ થઈ જાય છે. તે પદાર્થની તેમને જે કેફ ચઢે છે, તેથી તેઓ પોતાનું ભાન ભુલી જાય છે, અને આ સ્થિતિમાં તેમનાથી ભયંકર અકસ્માતો બને છે; અને તેમાં પ્રસંગે સેંકડો મનુષ્યોનો કચ્ચરઘાણ વળી જાય છે.

રાઓંને આ સાંભળીને ઘણું આશ્ચર્ય થયું. તેણે કહ્યું કે આવી ભારકુટો થઈ ગયેલી કેટલીક ગાડીઓ એકવાર અમારે ત્યાંના દૂરદર્શક યંત્રવડે જોવામાં આવી હતી, અને અમારા એક ઇતિહાસલેખકે તેનું સવિસ્તર વર્ણન લખ્યું હતું. વળી તેણે કહ્યું કે તમારે ત્યાંના કાયદા બાંધનારા મનુષ્યોનાં મગજ જો અમારા બુદ્ધિમાપક યંત્રથી તપાસવામાં આવે તો નિઃસંશય તે

* આ વાતો થઇ ત્યારે પૃથ્વીપર air ships (વિમાન) ની શોધ પૂર્ણતાએ પહોંચી ન હતી, પરંતુ ત્યાર પછી તેમાં ઘણો સુધારો વધારો થયો છે, અને આજે યુરોપ તથા અમેરિકામાં કેટલેક સ્થળે air ships ફરવા પણ માંડ્યાં છે.

સર્વની બુદ્ધિ છેક ઉતરતા પ્રકારની સિદ્ધ થયાવિના રહે જ નહિ. લાંબે કાળે ઝેરની અસર કરનાર એક કેફી પદાર્થને પ્રજાના એક ભાગના પ્રાણ લેવાને માટે બીજા ભાગને વેચવા દેવાની સરકાર રજા આપે, અને તેના ઇજારા કાઢે, એવું જંગલીપણું, દુષ્ટતાથી ભરેલા પૃથ્વીજેવા લોકોમાં ચાલતું હશે, એવું હું આજસુધી માનતો ન હતો, પણ આજે તમારા મુખથી આ સાંભળી મને પૃથ્વીની પ્રજાની ઘણી જ દયા આવે છે.

મેં કહ્યું, આ માદક પ્રવાહી પદાર્થ અમારે ત્યાં દારુ એ શબ્દથી ઓળખાય છે. આ દારુ નામનું લોકોના પ્રાણને લેનારૂં ઝેર સરકારતરફથી વેચવા દેવામાં આવે છે. એટલુંજ નહિ, પણ સરકાર તેમાંથી ભારે આવક ઉપજાવે છે. પ્રજાના પ્રાણ લેનારૂં એકલું આ જ ઝેર અમારે ત્યાં વેચાય છે, એટલું જ નહિ પણ એવાં તો જાતજાતનાં ઝેર પૃથ્વીના વિવિધ દેશમાં વેચવા દેવામાં આવે છે, અને ઘણા દેશોમાં સરકાર પોતે જ તેની આવક ઉપજાવે છે. અમારા હિંદુસ્તાનમાં અફીણ નામનું એક ઝેર થાય છે, તેમાંથી અમારે ત્યાંની સરકાર લાખો રૂપૈયાની પેદાશ દર વર્ષે કરે છે. તે જ પ્રમાણે ગાંજો, તમાકુ, ચાહ, કોફી, અને એવા જ બીજા કેટલાક પદાર્થો જેમાં ઓછા વધતા પ્રમાણમાં ઝેર રહેલું છે, એવું અમારે ત્યાંના વિદ્વાનોએ નક્કી કર્યા છતાં પણ સઘળા દેશોમાં સરકારતરફથી છુટથી તેનો ઉપયોગ કરવા દેવામાં આવે છે. અમારે ત્યાં કોઇને બીજાનો જીવ લેનારાં શસ્ત્રો રાખવા દેવામાં આવતાં નથી, તેમ જ કોઈ શસ્ત્રો બનાવે અથવા વેચે તો તત્કાળ તેની સરકારતરફથી ખબર લેવામાં આવે છે, પરંતુ ધીરે ધીરે બીજાઓનો જીવ લેનારાં આ ઝેરોને વેચવાની અમારે ત્યાં લાખો દુકાનો છે, એટલું જ નહિ પણ તેવાં ઝેર વેચવાના સરકાર તરફથી તેમને પરવાના આપવામાં આવેલા હોય છે.

રાણીએ મને પૂછ્યું, તમારે ત્યાં એક મનુષ્ય બીજાનું

ખુન કરે, અર્થાત્ શસ્ત્રથી કોઈનો વધ કરે, અથવા કોઈને ઝેર આપી મારી નાંખે અથવા તેને જીવતો બાળી નાંખે, અને આવું ખુન સામા મનુષ્યની ઇચ્છાથી કર્યું હોય તો તે કાયદાસર ગણાય છે કે કેમ ?

મેં કહ્યું, બિલકુલ નહિ. સામા ધણીની મરજી છતાં પણ તેને મારી નાંખનારને અમારે ત્યાં ખુની જ ગણવામાં આવે છે, અને તેનો બદલો તેને ફાંસીની શિક્ષાથી જ મળે છે.

તેણે કહ્યું, જો આમ છે તો પછી તમે જેને અફીણ અથવા દારુ કહો છો તેના વ્યસનીઓ પોતાની ખુશીથી અફીણ ખાતા હોય અથવા દારુ પીતા હોય તોપણ તે પદાર્થો બીજાઓએ તેમને પૂરા પાડવા, એ શું તેમનું ખુન કરવા બરાબર નથી ? અજ્ઞાન બાળક હોંસે હોંસે ચાહ અથવા કોફી પીએ, તેથી તેને તે આપ્યા કરવી, અને આ પ્રમાણે તેનું આરોગ્ય બગાડી તેને મૃત્યુના મુખમાં વહેલું જાય, એમ કરવું એ શું બાળહત્યા નથી ? તમારી પૃથ્વીની પ્રજાઓ ભલે પોતાને સુધરેલી હોવાનો દાવો કરતી હોય, તોપણ મને તો તેમનું આ પ્રકારનું વર્તન જાણીને તેઓ એકબીજાનું ખુન કરનારી દુષ્ટ જંગલી પ્રજાઓ હોય એમ જ જણાય છે.

આ પ્રસંગ પૂરો થયા પછી જ્યારે મેં રાઓાને કહ્યું કે અમારે ત્યાં ઘણા માણસોને પોતાની માલકીની જમીન હોય છે, ત્યારે હું શું કહું છું તે તેના સમજવામાં જરાપણ આવ્યું નહિ. એક મનુષ્યની પાસે બીજા મનુષ્યના કરતાં જમીનની સપાટીનો એક કકડો શાથી વધારે હોવો જોઇએ, તેનો હેતુ તે લેશ પણ સમજી શકયો નહિ. તેનો મત એવો હતો કે કોઇ પણ ગ્રહઉપર વસતાં પ્રત્યેક મનુષ્યનો તે ગ્રહની જમીનના ચોકસ કકડાઉપર સરખો જ હક છે. મેં તેને વિસ્તારથી સમજાવ્યું કે અમારે ત્યાં જમીનનો કોઈ ભાગ બીજાને વેચીને કોઈ

મનુષ્ય કેવી રીતે તે જમીનઉપરના પોતાના હકને ખુશીથી છોડી દે છે. તેણે તરત જ જવાબ આપ્યો કે એક મનુષ્યને જમીન ખરીદવાનો અને બીજાને તે વેચવાનો શો હક છે એ મારા સમજવામાં જરા પણ આવતું નથી. શું કોઈ મનુષ્યને પોતાનો હાથ, અથવા પગ અથવા આંખ વેચવા દેવામાં આવે છે ? ત્યારે શા માટે તેને પોતાના અને પોતાના વંશજોના આધારભૂત જમીનને વેચવાની પરવાનગી આપવી જોઈએ ?

વિલક્ષણ ચાતુર્યથી યુક્ત રાઓના આ પ્રશ્નનો શો ઉત્તર આપવો, તે મને નહિ સૂજવાથી, મેં તે પ્રશ્ન ઉડાવી દઈને રાઓને ઉલટો સામો પ્રશ્ન કર્યો કે તમારી પ્રજામાં કોઈ મનુષ્યને લગ્ન કરવાનો પ્રતિબંધ કરવાનો તમારા સત્તાધીશોને શો હક છે ? પૂર્વે આ વિષયસંબંધમાં ચાલેલી વાતચીતના પ્રસંગે મેં તેને જેમ કહ્યું હતું તેમ આ પ્રસંગે પણ પાછું કહ્યું કે અમારે ત્યાં જો સરકાર તરફથી આવો પ્રતિબંધ કરવામાં આવે તો તે મોટામાં મોટો જુલમ ગણાય. મેં તેને કહ્યું કે અમારે ત્યાં જેની ઇચ્છા હોય તે સર્વને લગ્ન કરવાની છૂટ છે, એટલું જ નહિ પરંતુ લુલાં, લંગડાં, બહેરાં, આંધળાં, ગાંડાં, ઘરડાં, ગરીબ, અપક્વ વયનાં, અભણ, તથા માબાપ તરફથી વારસામાં મળેલા રોગવાળાં સર્વને, તેમની ઇચ્છા થતાં લગ્ન કરવા દેવામાં આવે છે. કેટલાક પ્રસંગે મરણપથારીએ પડેલા એંશી વર્ષના ડોસાને પણ જો પરણવાના કોડ થઇ આવે છે, તો અમારે ત્યાં તેને તેમ કરતાં કોઈ પ્રકારનો પ્રતિબંધ નથી; અર્થાત્ અમારે ત્યાંની પ્રજા આ સંબંધમાં તમારે ત્યાંની પ્રજા કરતાં ઘણી જ વધારે સ્વતંત્રતા ભોગવે છે,

રાઓએ કહ્યું, તમારી પૃથ્વીના કાયદાઓ ગાંડપણ અથવા દુષ્ટતાથી ભરેલા છે, એવું લાંબા વખતથી અમે ધારતા હતા. પણ તે ગાંડપણનું પ્રમાણ આટલી હદ ઓળંગીને આગળ વધ્યું હશે, એવું તો આજે જ અમે જાણ્યું. પછી તેણે મને

પૂછ્યું કે આ આંધળાં, બહેરાં, અને મૂર્ખ લોકોનાં છોકરાં તમારે ત્યાં સુખમય અને સ્વતંત્ર જીવન ભોગવતાં હશે નહિ વારૂ?

રાઓંના આ પ્રશ્નથી પાછો હું ગભરાયો, અને મારે કબુલ કરવું પડ્યું કે ઘણાં દૃષ્ટાંતોમાં આવા લોકોનાં છોકરાં નાનપણમાં તેમનાં માબાપને અને પ્રજાને ભારરૂપ થઇ પડે છે, એટલું જ નહિ પણ તેઓ મોટાં થાય છે ત્યારે પણ રોગી અને બુદ્ધિવિનાનાં હોવાથી પોતાનો નિર્વાહ ઘણી જ કથાવટીએ કરી શકે છે. મોટો ભાગ તો ભીખ માગીને પોતાનું પેટ ભરે છે; અર્થાત્ તેઓનું જીવન પશુકરતાં ભાગ્યે જ વધારે ચઢીઆતું હોય છે. વળી તેઓ તેમના રોગ, દુર્બળતા તથા મનના વ્યાધિઓ પોતાનાં છોકરાંને વારસામાં આપી જતા હોવાથી પ્રજામાં રોગી અને દુર્બળ મનની પ્રજામાં નિરંતર વૃદ્ધિ થતી રહે છે.

પછી રાઓંએ કહ્યું કે જે મુખ્ય ધોરણઉપર અમારે ત્યાંનો સુધારો કરવામાં આવ્યો છે, તે મુખ્ય ધોરણ એ છે કે અમારી ભૂમિમાં જેટલા મનુષ્યોનો સમાવેશ થઇ શકે તે સર્વને સંપૂર્ણ સુખી કરવા. જો તમારે ત્યાં બીજાનું ખુન કરનારને તેમ જ બીજાની સાથે નિર્દયતાભરેલું વર્તન કરનારને શિક્ષા કરવાના કાયદા બાંધવામાં આવ્યા છે તો પછી તમે લોકો, એક દિવસ નહિ પણ પોતાના આખા જીવનપર્યંત રીબાઈ રીબાઈને મરે એવી પ્રજાને ઉત્પન્ન કરનાર મનુષ્યોને શા માટે તેમ કરવા દો છો, એ બિલકુલ ન સમજાય એવું છે. આવા લોકોને લગ્ન કરવા દઇને તમે તેમનાં બાળકોને, અને પ્રસંગે તે બાળકોનાં પણ બાળકોને જીવતા અગ્નિના કુંડમાં હોમી દેવાની રજા આપો છો.

અમારે ત્યાં રેબિજીયા ખંડમાં આજે બે કરોડ મનુષ્યો હોવાથી તેઓ અત્યંત સુખમાં જીવન ગાળે છે; પરંતુ આ સંખ્યા વધીને જો ચાર કરોડની થાય તો સઘળાનાં જ જીવન દુઃખમય થઇ રહે.

મેં રાજાઓને કહ્યું કે મારા પોતાના દેશમાં લાખો મનુષ્યો ઘરબારવિનાના છે, તથા તેમને એક વાર પૂરૂં પેટ ભરીને ખાવાનું પણ મળતું નથી, તથા પોતાના શરીરને ઢાંકવાને ફાટાંતુટાં વસ્ત્રો પણ નથી, અને તોપણ પરદેશથી હજારો મનુષ્યો અમારે ત્યાં આવે છે, મોટા મોટા સગવડવાળા બંગલા બાંધીને રહે છે, ત્રણ કે ચાર વાર ઇચ્છાનુકૂળ ભોજન કરે છે, અને દિવસમાં બે વાર નવાં વસ્ત્રો પહેરે છે. વળી અમારે ત્યાં પ્રજાને પોતાની માલકીનાં ઘરમાં રહેવાને માટે સરકારને કર આપવો પડે છે, શરીરને ઢાંકવાનાં વસ્ત્રોઉપર કર આપવો પડે છે, ખાવાના લગભગ સઘળા પદાર્થોઉપર કર આપવો પડે છે, મીઠાઉપર, લાકડાઉપર અને માટીઉપર પણ કર આપવો પડે છે, અને આ સઘળું જાણે પૂરતું ન હોય તેમ છેવટે પીવાના પાણીઉપર પણ કર આપવો પડે છે. હવાવિના ભાગ્યે જ અમારે ત્યાં કોઈ વસ્તુ હવે કરવિનાની રહી હોય.

રાજાઓને આ સાંભળીને ઘણું જ આશ્ચર્ય તથા ખેદ થયો. તેણે કહ્યું, તમારા મુખથી આ બધી હકીકત સાંભળીને પૃથ્વીની પ્રજાવિષે અમારો અભિપ્રાય હવે છેક જ બદલાઇ ગયો છે. પૃથ્વીના લોકોમાં થોડો ઘણો પણ સુધારો હશે, અને તેઓ પોતાની સ્થિતિ સુધારવાનો થોડો ઘણો પણ પ્રયત્ન કરતા હશે, એમ અમારૂં આજસુધી માનવું હતું. પણ હવે અમને સમજાય છે કે પૃથ્વીના લોકો છેક જ પાછળ છે. તેઓ મનુષ્યના શરીરમાં છતાં પણ હજી પશુસ્વભાવથી ભરેલા છે. ફાડી ખાનારાં પશુઓ જેમ વનમાં વસતાં બીજા નિર્દોષ પશુઓને ફાડી ખાય, તેવી જ સ્થિતિ તમારી પૃથ્વીની પ્રજાઓની છે. સમુદાયનું કલ્યાણ કરવાનો પ્રયત્ન તમારા લોકોમાં હજી લેશ પણ જોવામાં આવતો નથી. સ્વાર્થ અને લોભવૃત્તિ સર્વત્ર સામ્રાજ્ય ભોગવતાં હોય એમ અનુમાન થાય છે. આ સ્થિતિમાં સુખનો સંભવ હોય, એમ અમારી બુદ્ધિ સ્વીકારી શકતી નથી. અ-

મારો કોઇ પણ મંગળવાસી તમારી પૃથ્વીમાં એક દિવસ પણ રહેવાનું ભાગ્યે જ કબુલ કરે. તમારી પૃથ્વીમાં મોટા ચક્રવર્તી જેવા ગણાતા નૃપતિઓનાં તથા અત્યંત બુદ્ધિમાન્ ગણાતા રાજનીતિજ્ઞ પુરુષોનાં મગજ જો અમારે ત્યાંના બુદ્ધિમાપકયંત્રવડે તપાસ્યાં હોય તો તેઓ હદઉપરાંત ખસી ગયેલાં છે, તથા તેમાં ભારે અવ્યવસ્થા છે, તે સ્પષ્ટ થયાવિના ભાગ્યે જ રહે. અમારે ત્યાંના રાજનીતિજ્ઞ પુરુષોનાં મગજસાથે તમારે ત્યાંનાં રાજનીતિજ્ઞ પુરુષોનાં મગજને સરખાવ્યાં હોય તો કોયલામાં અને ચાકમાં જેટલો ભેદ છે, તેટલો ભેદ તે ઉભયનાં મગજ વચ્ચે જણાય.

પછી મેં રાજાને વિજ્ઞપ્તિ કરી કે તમારે ત્યાં બુદ્ધિમાપકયંત્ર કેવી રીતે બનાવવામાં આવે છે, તે જો મને સ્પષ્ટ કરીને સમજાવો તો પૃથ્વીમાં તે યંત્રને દાખલ કરવાને હું ઘણો જ ઇંતેજાર છું. મેં કહ્યું કે આવું યંત્ર અમારે ત્યાં ઘણું જ લોકપ્રિય થઇ પડશે. સરકારને તેમ જ મોટા વ્યાપારીઓને પોતાને ત્યાં નોકરો રાખવામાં આ યંત્ર ઘણું જ ઉપયોગી થઇ પડશે, એટલું જ નહિ પણ સામાન્ય પ્રજા પણ પોતાના વિવિધ વ્યવહારમાં આ યંત્રનો નિરંતર ઉપયોગ કરશે. કવિઓ, ગ્રંથકર્તાઓ, વક્તાઓ વગેરેનાં કાવ્યો, ગ્રંથો તથા ભાષણો લોકોનું કલ્યાણ કરનારાં થશે કે અકલ્યાણ કરનારાં, તેનો તરત જ તેમના મગજની પરીક્ષાથી નિર્ણય થશે, અને તેથી નકામો કચરો પ્રજામાં પ્રસરતો અટકશે.

મારી તીવ્રેચ્છા જોઇને રાજા પ્રસન્ન થયો હોય તેમ જણાયું. તેણે કહ્યું કે થોડા વખતમાં મંગળ અને પૃથ્વી વચ્ચે વ્યવહાર સ્થાપવાની આશા રાખવામાં આવે છે. અને આવો વ્યવહાર જો સ્થપાશે, તો તમારે ત્યાંના કુશળ શોધકોને બુદ્ધિમાપકયંત્ર, જીવનમાપક યંત્ર વગેરે યંત્રો કેમ બનાવવાં તે શીખવવામાં આવશે. તેણે કહ્યું કે જો એકવાર તમારી પૃથ્વીસાથે

અમારા લોકનો વ્યવહાર સ્થપાઈ જાય તો પછી જે સુધારા અમારે ત્યાં છે, તે તમારે ત્યાં દાખલ કરવાનું કામ ઘણું જ સરળ થઇ પડશે. વર્તમાન કાળમાં અમારા લોકોની પ્રધાન ઇચ્છા એક એ પણ છે કે સૂર્યમંડળના જે જે ગ્રહોમાં બુદ્ધિવાળાં પ્રાણિઓ વસે છે, તે સર્વ ગ્રહોનો પરસ્પર સંબંધ કરવો.

આ પ્રમાણે વાત કરતાં ઘણો વખત થઈ જવાથી રાઓંએ હવે વાત બંધ કરવાની પોતાની ઇચ્છા જણાવી. કુદરત પોતાનાં સર્વ સુખો તમને નિરંતર અધિક અધિક આપો, એ જૂદા પડતી વખતે મંગળવાસીઓવડે ઉચ્ચરવામાં આવતું વાક્ય બોલીને તે ગયો, અને મંગળમાંથી સંકેતો પ્રેરાતા બંધ થયા.

યંત્ર ચાલતું બંધ થયું કે તરત જ રેમણ્ડાએ ઉતાવળે કહ્યું, પાછલા માર્ગે પાછા આજ રાત્રે ઘેર જાઓ. કારણ હું સમજાવી શકતી નથી.

આ શબ્દો મારા સામું જોયાવિના જ તે ધીરેથી બોલી, જેથી કોઈ જો અમારી હીલચાલ છાનુંમાનું જોતું હોય તોપણ તેને વહેમ ન આવે કે તેણે મારી સાથે વાત કરી હશે.

હું એકદમ ઉભો થયો, અને ધીરે ધીરે પાછલે માર્ગે જવાના બારણામાંથી બહાર નીકળ્યો. ગલીમાં થઇને હું પસાર થતો હતો તે વખતે ત્યાં ઉભેલા કોઇ મનુષ્યના વસ્ત્રનો મને સ્પર્શ થયો હોય એમ મને જણાયું, વળી કોઇ ધીમે ધીમે શ્વાસ લેતું હોય એમ પણ મને ભાન થયું. અંધારૂં એટલું બધું ગાઢું હતું કે મેં નેત્ર ફાડી ફાડીને જોયું તોપણ મને કશું સ્પષ્ટ જણાયું નહિ. પ્રથમ મને એવો વિચાર આવ્યો કે જે ઓરડામાં રેમણ્ડા હતી તે ઓરડામાં પાછો નાશી જઉં. તોપણ જે સ્થળે મને વસ્ત્રનો સ્પર્શ થયો હતો તે જ સ્થળે થઇને મારે પાછું જવાનું હતું, એ વિચાર મને આવતાં હું પાછો ફરતો અટક્યો. મારા કપાળઉપર પરસેવાના મોતીયા બાઝ્યા.

મારૂં હૃદય અત્યંત ધડકધડક થવા લાગ્યું, અને પાછળથી આ તરવારનો ઘા પડ્યો, આ તરવારનો ઘા પડ્યો, એવી ફડકમાં ને ફડકમાં હું અંધકારમાં આગળ મારો માર્ગ કાપવા લાગ્યો. માર્ગમાં એક માણુસ હતાં કે ઘણા હતા, અથવા કોઇ હતું કે નહિ તે ત્યાર પછી પણ મારા જાણવામાં કદી આવ્યું નહિ; પરંતુ તે સ્થળે મારો પ્રાણ લેવાનો તેમનો ઇરાદો ન હતો, એ મને સ્પષ્ટ થયું. કારણ કે હું સહીસલામત ટેકરીઉપરથી નીચે ઉતર્યો, અને ત્યાંથી પવનવેગે મારા મુકામ ભણી દોડ્યો. રેમણ્ડાના શબ્દમાં જે ભેદ રહ્યો હતો, તેનો વિચાર કરતાં મને અવર્ણનીય ભય થયો, અને આખી રાત્રિ નિદ્રા આવી નહિ, મારો જીવ જોખમમાં છે, એમ મને જણાયું, પણ હું જાણતો હતો કે મારૂં રક્ષણ કરવાને હું પોતે અસમર્થ છું.

प्रकरण १९.

લેખકનું રોકસાણામાંથી નાશી છૂટવું.

તે રાત્રિએ દોઢેક વાગતાના સુમારે મારા એક નોકરે મને ઓચિંતો ઢંઢોળીને ભર ઉઘમાંથી જગાડ્યો.

તે બોલ્યો, ઝટ ઉભા થાઓ, અને વસ્ત્ર પહેરી બહાર આવો. રેમણ્ડા અહિં આવી છે, અને તમને મળવાનું કહે છે. તે કહે છે કે જો તમારા જીવનો ખપ હોય તો જેમ બને તેમ સત્વર તૈયાર થઇ જાઓ.

હું તત્કાળ પલંગમાંથી કુદીને નીચે પડ્યો, અને મેં ઝટ વસ્ત્રને પહેરી લીધાં. અર્ધી મિનિટમાં તો લુગડાં પહેરી હું તેની પાસે જઇને ઉભો.

અત્યંત આવેશવાળા સ્વરે તે બોલી, નાસો, જીવ લઈને નાસો, નહિ તો મોત આવ્યું સમજજો. આ ટાપુના દુષ્ટ રાક્ષસો તમારા લોહીના તરસ્યા છે. તમને પકડવાને આ ક્ષણે જ તેઓ તૈયારી કરે છે.

હું બોલી ઉઠ્યો, હું ક્યાં નાશી જઉં ?

તેણે કહ્યું, તમે નાશી છુટો એવી મેં એક યુક્તિ ઘડી છે. એમાં ઘણું ભારે જોખમ રહેલું છે, પણ ચોક્કસ મોતના પંઝામાંથી બચવાને માટે તેવું જોખમ માથે વહોરી લીધા વિના બીજો ઉપાય નથી. મારી સાથે ચાલો. આપણે તત્કાળ દરિયાકિનારે જવું જોઈએ. એક હોડી કાંઠે તણાઈ આવી છે; તેમાં બેશીને તમારે આ બેટને છેલ્લા રામ રામ કરી ઉપડી જવું. સ્ટેરીયનની વેદીઉપર સૂર્યનાં અત્યંત ઉષ્ણ કિરણોથી રીબાઈ રીબાઈને મરવું, તેના કરતાં સમુદ્રમાં ડુબીને મરી જવું એ વધારે સારૂં છે.

દૂરદર્શક તરુની તળે દોરડાંથી બંધાઇને તેની પ્રચંડ જ્વાળાઓમાં ધીરે ધીરે જીવતા શેકાવાના વિચારનું મને સ્મરણ આવતાં મારૂં મસ્તક ચકર ચકર ફરવા લાગ્યું. મેં નિશ્ચય કર્યો કે મારા શરીરમાં પ્રાણ છે ત્યાં સુધી હવે જીવતો તો હું કદી પણ તેમના હાથમાં પકડાવાનો નથી. તેઓ મને કાસ મારી નાંખતા હોય તો આ ક્ષણે મારી નાંખે, પણ કેદી થઇને હવે હું તેમના હાથમાં આવનાર નથી.

મેં રેમણ્ડાને પુછ્યું, મેં તેમનો શો અપરાધ કર્યો છે ?

તે બોલી, તમે તમારા દેશમાં પાછા જવાના છો, એવું તેઓએ સાંભળ્યું છે. તેઓ ધારે છે કે તમે વહાણો તથા સૈનિકો લેઈને પાછા આવશો, તેમને ગુલામ કરી પકડી જશો,

તેમના ટાપુને જિતી લેશો, અને તેમનાં ઘરબાર લુંટી લેશો. તમે ભયમાં છો, એવું હું કેટલાક વખતથી જાણતી હતી, પણ તે ભયનો દિવસ આટલો નજદીક આવશે, એવું મેં ધાર્યું ન હતું. આજ રાત્રિએ રોકસાણાની રાજસભાએ હુકમ કાઢ્યો છે કે રોકસાણામાંથી તમને જીવતા કદી પણ જવા દેવામાં નહિ આવે, અને તમને પકડવાને અને દૂરદર્શક તરુની ડાળી ભાગવાના તમારા પ્રથમના વાંકને માટે સ્ટેરીયનની વેદીઉપર આવતી કાલ તમને બાળી મૂકવાને મુખ્ય રિગ્લાથની સરદારીતળે કેટલાક માણુસોને નીમ્યા છે.

મેં કહ્યું, અને આ લોકોએ ઉન્નત જીવનને ભોગવનારા અંગળવાસીઓનો ઘણાં વર્ષસુધી સમાગમ કરવાનું સુખ ભોગવીને પ્રાપ્ત કરેલા શિક્ષણનું ફળ આ કે ?

તે બોલી, તેઓનાં હ્રદય પાષાણુકરતાં પણ વધારે કઠોર છે, તેઓ ઉચ્ચ શિક્ષણને માટે નાલાયક છે. પણ આવી વાતોમાં આપણે વખત હવે ન ગુમાવવો જોઇએ. માટે ઝટ ચાલો. તમારા જીવનનો તાંતણો થોડી ક્ષણોની ઉતાવળઉપર ટકી રહ્યો છે.

રેમણ્ડા બારણાતરફ દોડી, અને કાન દઈને કેટલીક ક્ષણસુધી તેણે સાંભળ્યા કર્યું. પછી તે પાછી આવી અને ધીરેથી બોલી, સિપાઇઓ પેલી બાજુએ આવે છે. આપણે સામી બાજુએ નાશી જવું જોઇએ.

મુખ્ય રિગ્લાથ આવે અને હું કયાં છું, એવું પૂછે તો સ્ટેરીયનની ટેકરીપર ગયા છે, એવું તેને કહેવાનું મારા બે નોકરોને કહીને અમે ચુપકીથી ઘરમાંથી બહાર નીકળ્યાં. વાંકાચુંકા અને ઉજડ રસ્તાઓમાં થઇને તે મને સ્ટેરીયનના દેવળના પાછલા ભાગઆગળ લેઈ ગઈ.

પછી તે બોલી, આ રસ્તે આવતાં મેં ભારે જોખમ માથે વહોરી લીધું હતું. પેલા વૃક્ષની છાયામાં હું પાછી આવું ત્યાં સુધી વાટ જોતા સૂઇ જાઓ.

તેની આજ્ઞાપ્રમાણે હું ત્યાં સુઈ ગયો. રેમણ્ડાએ એકવાર મારો જીવ બચાવ્યો હતો, અને બીજીવાર પણ જો કોઇ મને બચાવવાને સમર્થ હોય તો તે જ હતી. વૃક્ષની ઘાડી છાયામાં સુતાં સુતાં મેં રેમણ્ડાને સ્ટેરીયનના દેવળની પાછલી ભીંતઆગળ જતાં જોઈ. તેણે ભીંતમાં કંઇક દાબ્યું, અને તરત જ એક બારણું ઉઘડ્યું. તેણે તેમાં પ્રવેશ કર્યો કે તરત જ તે બંધ થઇ ગયું, અને હું એકલો પડ્યો. મારૂં હૃદય પુષ્કળ ધડક ધડક થવા લાગ્યું, અને મને પારવિનાનો ભય લાગવા માંડ્યો. તે થોડી જ ક્ષણો મારાથી દૂર રહી હશે પણ તેટલો સમય મને તેટલા યુગોજેટલો લાગ્યો. આખરે બારણું ઉઘડ્યું, અને રેમણ્ડા પાછી દેખાઈ. તેણે સંભાળથી બંધ કર્યું, અને જ્યાં હું સંતાઇ રહ્યો હતો ત્યાં આવી.

તે બોલી, ચાલો, એક પળ પણ હવે આપણે ઢીલ કરવી નહિ જોઈએ.

આવા અત્યંત ભયના અને અદ્ધર જીવ હોવાના સમયમાં પણ મારી જીજ્ઞાસા જાગ્રત્ થઇ અને મેં રેમણ્ડાને પૂછ્યું કે અત્યારે સ્ટેરીયનના દેવળમાં જવાનો તમારો શો હેતુ હતો ?

તેણે કહ્યું, આ નાસવાનો સમય છે; વાત કરવાનો નથી. હું થોડા વખતમાં તમને ખુલાસો કરીશ.

એક વૃક્ષની ગાઢ છાયામાં તે ઉભી રહી, અને એક મિનિટસુધી કાન માંડીને સાંભળ્યા કર્યું. મને કશું સંભળાતું ન હતું, પણ તેની તીવ્ર કર્ણેન્દ્રિયને સિપાઇઓ વધીને ક્યાં સુધી આવ્યા હતા, તેના અવાજ સંભળાયા હતા. તેઓ મારે ઘેર પહોંચી ગયા હતા, અને મને ત્યાં ન જોવાથી તથા હું સ્ટેરિયનની ટેકરીઉપર ગયો છું, એવી ખબર મળવાથી તેઓ મને પકડવાને તત્કાળ ત્યાં જવાને નીકળ્યા હતા.

રેમણ્ડાએ કહ્યું, હવે આપણે બહુ જ ઉતાવળ કરવી જોઈએ. જ્યારે તેઓને જણાશે કે તમે સ્ટેરિયનની ટેકરીઉપર

નથી ત્યારે તેઓ તમે નાશી જવાનો પ્રયત્ન કરો છો, એવું સમજી જશે. એકદમ આખા ટાપુમાં તમારા નાશી જવાના સમાચાર પ્રસારવામાં આવશે, અને પ્રત્યેક સ્થળમાં તમારી શોધ કરવામાં આવશે, પણ દરિયાકાંઠે સઉથી પહેલી શોધ કરવામાં આવશે.

રેમણ્ડા હરિણીની પેઠે મનોહર રીતે દોડવા લાગી, અને હું પણ મારાથી બન્યું તેટલા વેગથી તેની પાછળ દોડયો. અમે સારી રીતે જાણતાં હતાં કે એક બાજુએ મોત અને બીજી બાજુએ જીવન રહ્યાં હતાં, અને તેથી અમે મુઠીઓ વાળીને પવનવેગે દોડયાં.

રેમણ્ડાએ માર્ગ એવી ચતુરાઇથી પસંદ કર્યો હતો કે ઠેઠ કિનારાસુધીના આખા માર્ગમાં એક પણ જીવતું પ્રાણી અમને મળ્યું નહિ. મને તો એમ લાગતું હતું કે કિનારો કેમે કર્યો નહિ આવે, અને મારા આગળ દોડતી સુકુમાર બાળા મૂર્છા ખાઈને હમણાં પડશે, હમણાં પડશે, એમ પ્રતિક્ષણ મને થયા કરતું હતું તોપણ તેણે આશ્ચર્યકારક બળ દર્શાવ્યું, અને આખરે જ્યારે સમુદ્રનાં મોજાંનો કિનારાસાથે અથડાવાથી થતો અવાજ અમારે કાને પડ્યો ત્યારે અમને જે આનંદ થયો, તેનું વર્ણન થઇ શકે તેમ નથી.

આ અવાજથી અમારામાં નવું ચૈતન્ય આવ્યું, અને મારે માથે ઝઝુમી રહેલી ભયંકર વેદના અને મૃત્યુથી બચવાની મને પહેલી જ વાર આશા બંધાઈ.

કિનારે આવેલી ટેકરીની કોરઉપર અમે પહોંચ્યા કે તરત જ રેમણ્ડા પાછી વળીને જે માર્ગ કાપીને અમે આવ્યાં હતાં, તે દિશાભણી જોવા લાગી. તેણે એક બુમ પાડી અને મારો હાથ પકડયો. મેં ચમકીને પાછળ મુખ ફેરવ્યું, અને તેણે આંગળીએ બતાવેલી દિશામાં જોવા લાગ્યો. ઘણે દૂર ચમક ચમક થતા દીવાઓની બે હાર મને જણાઈ. તેઓ અમારી

દિશાભણી આવતા હતા, એવું સ્પષ્ટ જણાયું.

રેમણ્ડા બોલી, તે સિપાઇઓનો નાયક રિગ્માથ છે. દરિયા કાંઠે જવાનું ટેકરીમાં મૂકેલું બારણું રેમણ્ડાએ તત્કાળ ખોળી કાઢયું. કમાન દાબતાં જ તે તત્કાળ ઉઘડયું. બારણું તથા કમાન તેના જાણવામાં શી રીતે આવ્યાં હશે, તે હું જાણી શકયો નહિ. ટેકરીઉપરથી ઉતરવાની સીડીનાં અંધકારવાળાં પગથીમાં અમે ઉતરવા લાગ્યાં. પુષ્કળ અંધારૂં છતાં તથા ઘણી ઝડપથી અમે ઉતારતાં છતાં, ઇશ્વિકૃપાથી કશો અસ્માત્ બન્યો નહિ. ભય અથવા એવો જ કોઈ પ્રબળ આવેશ પ્રકટતાં મનુષ્યોમાં આશ્ચર્યકારક શારીરનું બળ જણાય છે, તેનો આજે અમને અનુભવ થયો. અમે ટેકરીને તળીએ પહોંચ્યાં, અને કિનારે જવાનું પથરનું ભારે બારણું રેમણ્ડાએ ઉઘાડયું. અમે તત્કાળ બહાર નીકળ્યાં, અને ચંદ્રના ઝાંખા પ્રકાશમાં કિનારાભણી દોડવા લાગ્યાં.

કિનારે ઘસડાઈ આવેલી એક જુની હોડી હતી. તેમાં એક શઢ હતો તથા કેટલાંક હલેસાં હતાં. કોઈ ભાગી ગયેલા વહાણમાંના ઉતારૂઓએ પોતાનો જીવ બચાવવાને દરિયામાં ઉતારેલી તે હોડી હતી. રેમણ્ડા રાત્રે છાનીછપની અહિં આવતી, અને મારે માટે તેણે તેમાં ખોરાક, પાણી વગેરે જે વસ્તુઓ ભરી રાખી હતી તે મને બતાવી. તે જાણતી હતી કે મારે મોડાવહેલા નાશી જવાની જરૂર પડવાની હતી, અને તેથી તેણે મારે માટે અગાઉથી તૈયારી કરી રાખી હતી.

તેનાં ચમત્કારિક નેત્રોસામે જોઇને ગદ્ગદ કંઠે હું બોલ્યો, રેમણ્ડા ! હું તમારો ઉપકાર કેવા શબ્દોથી વાળું ? તમે બીજી વાર મારો જીવ બચાવ્યો છે.

તે બોલી, તમારા બાકીના આયુષ્નો સદુપયોગ કરજો, એટલે એ ઉપકારનો બદલો હું વળી ગયેલો સમજીશ. મારા અંતરના ઉંડા ભાગમાં મને જણાય છે કે અંગળના સુધારા

પૃથ્વીના લોકોને જણાવવાનો અને પોતાનામાં તે દાખલ કરવા-નો તેમને બોધ આપવાને તમારો આ આપત્તિમાંથી બચાવ થશે.

મેં કહ્યું, રેમણ્ડા ! આ દુષ્ટ પિશાચોનો પરિત્યાગ કરીને તમે મારી સાથે નહિ આવો ? મને નાશી જવામાં તમે મદદ કરી છે, એવું તેઓ જાણશે ત્યારે શું તેઓ તમને મારી નહિ નાંખે ? તમે મારી સાથે નહિ આવો ? આપણે બંને સાથે પ્રયત્ન કરીશું, અને પૃથ્વીની પ્રજાઓને મંગળના સુધારા પોતા-નામાં દાખલ કરવાને સમજાવીશું.

તે બાળા સગર્વ બોલી, મંગળના ધર્મગુરુની પત્નીને–એક મંગળવાસીની સ્રીને–મારી નાંખે ! તેઓની મગદુર નથી કે તેઓ તેમ કરે. હું તમારી સાથે આવી શકું તેમ નથી. મારે આ સ્થળે મારૂં કર્તવ્ય કરવાનું છે. મારો પ્રેમ, મારો આત્મા, મંગળમાં સમર્પાઇ ચુકયો છે. હું આવી શકું તેમ નથી. બંધુ ! મિત્ર ! છેલ્લા નમસ્કાર. કુદરત પોતાનાં સર્વોત્તમ સુખો તમને નિરંતર આપો.

મને પ્રાણ આપનાર, મારો જીવ ઉગારનાર સંરક્ષક દેવીને હું પગે પડ્યો. મારાં નેત્રમાંથી અશ્રુ વહેવા લાગ્યાં, અને હું તેના ઉપર કેટલો ભારે પ્રેમ રાખતો હતો, તે જણાવતાં દુઃખથી મારો કંઠ રૂંધાઇ ગયો.

એકાએક ટેકરીના શિખરઉપર પ્રકાશ જણાવા લાગ્યો. અમે બંને એકબીજા સામું જોવા લાગ્યાં.

તે એકદમ બોલી, નાસો, ઝટ નાસો. આપણી પાછળ લાગેલા સિપાઇઓની તે મસાલો છે. તેનું આ કહેવું ખરૂં હતું. એક પળમાં તો ટેકરીની ટોચપર પુષ્કળ દીવા જણાવા લાગ્યા અને ધીમા સ્વરથી વાતો કરતા મનુષ્યોના અવાજ સંભ-ળાવા લાગ્યા.

હું બોલ્યો, રેમણ્ડા ! તમે નાશી જાઓ. તેઓ તમને અહિં જોશે તો તમને મારી નાંખશે.

તે બાળા પાછી ફરી અને મેં મારી હોડી હંકારવા માંડી.

એકાએક હરિણીના જેવી છલંગ મારીને તે પાછી પાણીની કોરઆગળ આવી, અને બુમ પાડી બોલી, પાછા આવો પાછા આવો, હું વિસરી ગઈ.

મેં પાછું હલેસું મારી હોડીને કિનારે આણી. તેણે મને વીંટી બાંધેલું એક નાનું માદળીયું ગળામાં પહેરવા માટે આપ્યું. પછી એક મુઠી ભરીને લાલ રંગના કંદ પોતાની ચોળીમાંથી તેણે કાઢયા અને તે મને આપીને હાંફતી હાંફતી બોલી, ગરમ દેશમાં આને રોપવાથી તેઓ ઉગશે.તેમના છોડની આજુબાજી મીઠું નાંખજો અને દરરોજ સવારે તથા રાત્રે પાણીને બદલે તેમને ઘેટાનું અથવા બળદનું લોહી પાજો. રોક્સાણાના ક્રૂર મનુષ્યો પૂર્વે તેમને મનુષ્યનું રુધિર રેડતા. કાળજી લેવાથી છોડ અત્યંત મોટા થશે, અને તેમનાવડે તમારે ત્યાંના ખગોળવેત્તાઓ અમારે ત્યાં જેવડું મોટું સ્ટેરીયન છે , તેવડું બનાવી શકશે વળી આ એક કાગળ લો. એમાં મેં આરંભમાં સાદી વાતચીત કરવાને માટે મંગળમાં જે વર્ણની ભાષા ચાલે છે, તેનાં જોઇએ તેટલાં સંકેતચિહ્નો તમારે માટે લખી રાખ્યાં છે, હવે નાસો, જેમ નસાય તેમ નાસો.

હવે વખત ભરાઈ ગયો હતો. સિપાઇઓએ પથ્થરની નિસરણી ઉતરીને કિનારાભણી આવવા માંડ્યુ હતું. બળથી મેં હોડીને હંકારી. રેમણ્ડાએ સંતાઇ જવા ધાર્યું હશે, પણ હવે તેને તેમ કરવાનો વખત રહ્યો ન હતો. થોડી પળોમાં તેઓએ તેને જોઈ. તેઓએ તેને ઘેરી લીધી. એક સિપાઇએ તેના ખભાઉપર પોતાનો હાથ મૂકયો. તેના મોં ઉપર મસાલનો પ્રકાશ પડતો હતો તેથી મને જણાયું કે તે સિનાર્ક હતો.

ડહાપણને બાજુએ મૂકી, હોડીમાંથી કુદકો મારી બહાર આવવાનો અને તેની મદદે ધસી આવવાનો મને બળવાન્ વેગ થઇ આવ્યો. એમ છતાં મારા આ વેગને અમલમાં મૂકવા પહેલાં

હું એક ક્ષણવાર અટકયો. મેં રેમણ્ડાને તિરસ્કારપૂર્વકસિનાર્કનો હાથ ખસેડી નાંખતાં અને તેને આંગળીથી મંગળને બતાવતાં જોઈ. ફરીને રેમણ્ડાને તેણે આંગળી અડાડી નહિ. સઘળા રેમણ્ડાને કંઈકિ પૂછતા જણાયા. તેણે ટેકરીતરફ આંગળી કરી અને સિપાઇઓ તે દિશામાં દોડવા લાગ્યા. એટલામાં એક સિપાઇએ મને અત્યંત બળથી દરિયામાં હલેસાં મારતો જોયો. મોટી બુમ મારતો તે મારા ભણી દોડતો આવ્યો, અને થોડી પળમાં બાકીના સિપાઇઓ પણ તેની પાછળ આવ્યા.

તેઓ પાણીમાં કમરસુધી દોડતા દોડતા આવ્યા, અને ભયંકર ધમકીઓ આપતા મને પકડવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા. તોપણ આ વખતે હું મરણીયો થઇને હલેસાં મારતો હતો, અને તેમના હાથમાં ન આવવાનો ભગીરથ પ્રયત્ન કરતો હતો. મુખ્ય ટિગ્લાથ સઉની આગળ હતો. એક વાર તો તેણે હોડીની કોરને પોતાના હાથથી પકડી પણ ખરી. મને લાગ્યું કે હવે મોત જ આવ્યું. મેં મારા સઘળા બળથી મારૂં હલેસું તેના હાથપર માર્યું, અને દુઃખની બુમ મારીને તેણે તત્કાળ હોડી છોડી દીધી. મારી પાછળ પડવાને તેમની પાસે હોડી ન હતી, તેથી તેઓ મારી પાછળ વધારે આવી શકયા નહિ. થોડી પળમાં તો હું તેમનાથી ઘણો આગળ નીકળી ગયો. તેમનાથી તો ઉગર્યો, પણ સમુદ્રનાં મોજાંથી શું સહીસલામત હતો? જ્યાં વહાણો કવચિત્ જ આવતાં એવા અજાણ્યા સમુદ્રમાં એક નાની હોડીમાં, નીચે જળ અને ઉપર આકાશ, એવી સ્થિતિમાં કયાં જવું તેના કશા પણ ધોરણવગર સમુદ્રની સપાટીઉપર મારી હોડી ચાલવા લાગી.

પ્રકરણ ૨૦

સમુદ્રમાં પરમેશ્વરને આધારે.

રો કસાણુના રાક્ષસોથી હું છૂટચો, પરંતુ મોટી મોટી આગબોટોને અને વહાણોને પોતાના અગાધ ઉદરમાં ગળી જનાર સમુદ્રનાં મોજાંથી શું હું છુટયો હતો?

જ્યાં કોઇ વહાણ કદી પણ આવતું ન હતું, એવા અજાણ્યા સમુદ્રમાં એક નાની અને ઉઘાડી હોડીમાં મારી સ્થિતિ થોડી જોખમભરેલી ન હતી. આમ છતાં, મારા છુટકારાનું જે સાધન મને મળ્યું હતું, તેનો મારાથી બને તેટલો લાભ લેવાનો મેં નિશ્ચય કર્યો, અને ઘણી વારસુધી હલેસાં માર્યા પછી મેં મારી હોડીનો સઢ છોડી નાંખ્યો. ચાર દિવસસુધી પવન અનુકૂળ રહ્યો, પણ પાંચમે દિવસે તે જોરથી વાવા લાગ્યો. હું કયાં હતો, અથવા કયી દિશામાં હોડી હંકારવાથી જમીન આવશે, તેનો મને કશો પણ ખ્યાલ ન હતો, તેથી હોડી ઉંધી ન વળે એટલી માત્ર સાવધાનતા રાખીને તેને નજરમાં આવે તેમ વહેતી જવા દીધાવિના બીજું કશું જ હું કરી શકું એમ ન હતું. જો કે પવન ભયંકર રીતે આશરે બે અઠવાડીયાંસુધી જોરથી વાયા કર્યો, તોપણ સુભાગ્યે કશું તોફાન થયું નહિ. આ અરસામાં પવનથી મારી હોડી સેંકડો માઈલ દૂર ઘસડાઇ ગઈ. સત્તરમે દિવસે મારો ખોરાકનો સંગ્રહ ખુટી ગયો, અને મને ભુખની તીવ્ર વેદના થવા માંડી. આમ છતાં મારી પાસે પીવાનું પાણી પુષ્કળ હતું, તેથી ભુખ અને તરસ બંનેનું બેવડું કષ્ટ મારે સહન કરવું પડયું નહિ. ઓગણીશમે દિવસે હું ભુખથી એટલો બધો નિર્બળ અને અશક્ત થઈ ગયો કે હું મારી હોડીમાં લાંબો થઇને સુતો, અને પવન શાંત હોવાથી તેમ કરવું મને જોખમભરેલું જણાયું નહિ. હું સુતો હતો તેવામાં એકાએક મેં કોઈ મનુષ્ય પ્રાણીનો

પોકાર સાંભળ્યો. જો કે મારામાં ઉઠવાની શક્તિ ન હતી તો પણ હું કુદકો મારી ઉભો થયો, અને મારી હોડીથી થોડે છેટે મેં સઘળા શઢ ચઢાવેલું એક વહાણુ જોયું. તેનો કપ્તાન મને બુમો પાડતો હતો. સામી બુમ પાડીને ઉત્તર આપવા-જેટલું મારામાં બળ ન હોવાથી મેં દુર્બળપણે માત્ર મારો હાથ હલાવ્યો. થોડી પળમાં તેણે પોતાના વહાણુમાંથી એક હોડી મારે માટે સમુદ્રમાં મુકી, અને હું તેમાં બેશીને અલ્પ સમયમાં તે વહાણુમાં ગયો. તે વહાણુનું નામ 'વ્હાઇટ એમેઝોન' હતું અને તેના કમાનનું નામ બ્રાઇટલાઇન હતું. તે મોરીશસથી કેટલોક માલ ભરી મુંબઈ આવવા ઉપડયું હતું, પણ માર્ગમાં પવન નડવાથી આ બાજુ ઘસડાઈ આવ્યું હતું. મારા સંબંધી વિશેષ હકીકત હું તેને કહી શકું એમ ન હતું, તેથી મેં તેને એટલું જ કહ્યું કે માર્ગમાં મારૂં વહાણુ ભાગી જવાથી હું આવી સ્થિતિમાં આવી પડ્યો હતો. મને તરત જ અંદર લઈ જવામાં આવ્યો, અને મને ખાવાનું આપવામાં આવ્યું; એમ છતાં આવી સ્થિતિમાં એકદમ વધારે ખાવું, એ ભયભરેલું હોવાથી તેઓએ હું વધારે ખાઇ ન એસું તેની અત્યંત કાળજી રાખી હતી. મારામાં વાતચીત કરવાનું બળ આવ્યું કે તરત જ કેપ્ટન બ્રાઇટલાઇને મારી છેલ્લી સફરનો વૃત્તાંત શરુઆતથી સાંભળવાને આતુરતા બતાવી. જ્યારે મેં સ્ટેરીયનવિષે, મંગળના લોકોવિષે, તથા ત્યાંના સુધારા વગેરે વિષે કહેવા માંડ્યું ત્યારે કેપ્ટન બ્રાઇટલાઇને પોતાના પ્રથમ મદદનીશની સામું જોયું, અને મને ચિત્તભ્રમ થયો છે, એવા ભાવને સૂચવતાં પોતાના મસ્તકઉપર પોતાની આંગળીના ટકોરા માર્યા અને મને કહ્યું કે હજી તમારી તબીયત વાત કરવાજેવી થઈ નથી, માટે તમારે થોડી વધારે વિશ્રાંતિ લેવાની જરૂર છે.

'વ્હાઇટ એમેઝોન' માં મારી સાથે ઘણી જ માયાથી વર્તવવામાં આવ્યું હતું, પરંતુ રોકસાણા તથા મંગળના સંબં-

ધમાં મારૂં ચિત્ત કદાચ ખસી ગયું હશે, એવું અનુમાન કરીને કપ્તાન મને તે સંબંધમાં કદી પણ વાત કરવા દેતો ન હતો.

પછી મેં તેને દૂરદર્શક તરુના લાલ રંગના કંદ બતાવ્યા, તથા આપણે ત્યાંના દુર્બિન બનાવનારા દૂરદર્શક તરુના કાચથી જો કોઈ દુર્બિન બનાવે તો મંગળ અને પૃથ્વીની વચ્ચે સંદેશા ચલાવવાને માટે સાદા પ્રશ્નો તથા ઉત્તરોમાં ઉપયોગમાં આવે એવાં જે સંકેતચિહ્નો રેમણ્ડાએ મને કાગળઉપર લખી આપ્યાં હતાં, તે કાગળ પણ મેં તેને બતાવ્યો. આ જોઈને તેને ઘણું નવાઈ જેવું લાગ્યું, અને ત્યાર પછી મેં ખેડેલા સાહસની કથા વધારે છુટથી તે મને કરવા દેતો. મેં મારો રોકસાણાસંબંધી સઘળો અનુભવ તેને કહી બતાવ્યો, તથા મંગળમાં મેં જે મકાનો તથા શોભા જોઈ હતી તેનું એવું તો સવિસ્તર વર્ણન કરી બતાવ્યું કે તે બાધાચકલાની પેઠે મારા સામું ટગર ટગર જોવા લાગ્યો, તથા મારૂં મગજ ખસી ગયાનો તેને જે પ્રથમ વહેમ પડ્યો હતો તે પાછો જાગ્રત થયો. એક દિવસ પોતાના એક સાથીસાથે તે મારા સંબંધમાં એવું બોલતો સાંભળવામાં આવ્યો હતો કે આ લક્ષ્મીપ્રસાદનું મગજ જો કે ખસેલું છે તોપણ તે મંગળના સંબંધમાં એવી તો વ્યવસ્થાપૂર્વક વાત કરે છે કે બુદ્ધિમાન્ મનુષ્ય પણ તેવી ભાગ્યે જ કરી શકે.

પછી મેં કપ્તાનને પૂછ્યું કે રોકસાણાના બેટસંબંધમાં તમે કશું જાણો છો? તેણે ઉત્તર આપ્યો કે મેં તે બેટ કદી જોયો નથી, તેમ તેનું નામ પણ કદી સાંભળ્યું નથી.

મારો સિકંદર આ વખતે પાધરો હોવાથી આખી સફરમાં બીજી કશી જ અડચણ આવી નહિ. ઠેઠ મુંબઇના બારાસુધી અમારૂં વહાણ આવ્યું ત્યાં સુધી સમુદ્ર અત્યંત શાંત રહ્યા હતો. મેં કપ્તાનને છેલ્લી સલામ કરી અને મારો જીવ બચાવવાને માટે મેં તેનો ખરા અંતઃકરણપૂર્વક આભાર માન્યો અને પરમેશ્વરને પ્રાર્થના કરી કે તેનો બદલો વાળવાનો ભ-

વિષ્યમાં તે મને સુયોગ આપે. મારે ગામ જવાને મારી પાસે ભાડાના પૈસા પણ ન હતા, તેથી કપ્તાને મને આગ્રહથી દશ રૂપૈયા આપ્યા, અને મારી ઇચ્છા ન છતાં પણ લાચારીથી મારે તે સ્વીકારવા પડ્યા.

મુંબઇમાં 'સરદારગૃહ' માં તે દિવસે હું રહ્યો. રાત્રે મેલની ટિકેટ લેઇને હું મારે વતન રાજનગર આવવા નીકળી પડ્યો. મને રાજનગર છોડયે ઘણાં વર્ષ થયાં હતાં. જે નગરમાં બાલ્યાવસ્થામેં ગાળી હતી તે નગરમાં આજે ઘણા ફેરફાર થઇ ગયા હતા. જે ભાગમાં હું રહેતો હતો તે ભાગમાં રિચીરોડ નામનો નવો રસ્તો કાઢેલો હોવાથી મારૂં ઘર ખોળી કાઢતાં મને ઘણી મુશીબત પડી. તોપણ આખરે મેં તે શોધી કાઢયું. મારા પિતા ગુજરી ગયા હતા, અને મારી માતા મારા બે ભાઇઓસાથે ઘરમાં રહેતી હતી. તે ઘણી ઘરડી થઈ ગઈ હતી. મારા વિચિત્ર પોશાકમાં મારી મા તથા મારા ભાઇઓ મને ઓળખી શકયા નહિ. જયારે મેં મારૂં ઓળખાણ આપ્યું ત્યારે તેમના આનંદનો તથા આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહિ. મારી મા તો હરખથી ગાંડાજેવી થઈ ગઈ. મારી ગેરહાજરીમાં તે બિચારી મને નિત્ય સંભારતી તથા મારૂં શું થયું હશે, એ વિચારથી છાનું રડતી. ઘણાં વર્ષ વીતી ગયા છતાં પણ હું પાછો ન ફર્યો, ત્યારે હું મરી ગયો હોઇશ, એવું અનુમાન કરી તેણે મારી આશા છોડી હતી. આજે ઓચિંતો મને ઘેર આવેલો જોઇને તેના નેત્રમાં હર્ષાશ્રુ વહેવા લાગ્યાં. તે બોલી, ભાઈ! તારો આવો વિચિત્ર વેષ છતાં પણ હું તને સહેલાઈથી ઓળખી શકત, પણ તું જે આ ઘડી ઘડી તારી આંખોને મટમટાવે છે, તથા તારા ડોળાને આમથી તેમ ફેરવે છે તેથી, તેમ જ તારા નાકને ઘડી ઘડી ખેંચે છે તથા તેને થાબડે છે, તે ઉપરથી તને હું ઓળખી શકી નહિ. પછી મેં તેને સમજણ પાડી કે જે અજાણ્યા મુલકમાં આટલાં વર્ષ મેં ગાળ્યાં હતાં, ત્યાંના લોકોના સહવાસથી

મને આ બે ટેવ પડી છે. ધીરે ધીરે મેં મારી કથા મારા ભાઇઓને તથા મારી માને કહી બતાવી. મારા બંને ભાઇઓ ગ્રેજ્યુએટ થયા હતા, અને જો કે પ્રથમ મારા બોલવામાં તેમને વિશ્વાસ બંધાયો નહિ, તોપણ જેમ જેમ મારી વાત તેઓ સવિસ્તર સાંભળતા ગયા, તેમ તેમ મારા અક્ષરે અક્ષરમાં તેમને વિશ્વાસ બંધાતો ગયો. સર્વ વૃત્તાંત સાંભળ્યા પછી તેઓએ તેને પુસ્તકના રૂપમાં જેમ બને તેમ સત્વર પ્રકટ કરવા મને આગ્રહ કર્યો; અને તેથી તેમ જ રાઓને મેં આપેલા વચનથી સર્વ કામ પડતાં મૂકીને આ ગ્રંથ મેં લખીને આજે પ્રજાસમક્ષ મૂકયો છે.

દૂરદર્શક તરુના કંદ વાવવાની મારી પ્રબળ ઇચ્છા છતાં, તેને પાણીને બદલે ઘેટાનું રુધિર પાવાનું હોવાથી હું હજી તે વાવી શકયો નથી. એમ છતાં મારા ભાઇના એક પારસી મિત્રનો કાંપના રસ્તાઉપર એક બાગ આવેલો છે, તેમાં થોડા દિવસપછી તે વાવવાને હું ધારૂં છું *

મંગળના રીતરિવાજો તથા સુધારાવિષે મારા દેશના વતનીઓને માહિતગાર કરવાનું મેં રેમણ્ડાને તથા રાઓને જે વચન આપ્યું હતું, તે વચન, આ પુસ્તક લખીને તથા પ્રકટ કરીને મેં પાળ્યું છે, એમ હું માનું છું. આ પુસ્તક એટલી ધાડાધાડમાં લખવામાં આવ્યું છે કે તેમાં અવશ્ય કેટલાક દોષો રહી ગયા હશે જ. અધિક નિવૃત્તિ મળ્યે હું આ પછી એક

* આ પ્રકરણ પૂર્ણ થયા પછી પૂર્વોક્ત પારસી ગૃહસ્થના બાગમાં દૂરદર્શક તરુના કંદ વાવવાની મને અનુકૂળતા મળી છે, અને તે ગૃહસ્થે તેને તેને પાણીને બદલે ઘેટાનું રુધિર પાવાનું સ્વીકાર્યું છે. હાલ એક કંદને અંકુર નીકળ્યાં છે, અને છોડ આશરે બે ઉંચો થયો છે. રોકસાણામાં મેં જોયલા દૂરદર્શક તરુના જેવું જ આ નાના છોડનું બીજી બધી રીતે સ્વરૂપ છે, પણ હજી તેના ઉપર ગોળ કાચ-જેવાં પાંદડાં થવાનું કશું ચિહ્ન જણાતું નથી.

બીજું પુસ્તક વધારે ધ્યાન દઇને લખીશ, અને તેમાં મંગળવાસીઓના રીતરિવાજોનું તથા ત્યાંના સૃષ્ટિસૌંદર્યનું વધારે વિગતવાર વર્ણન આપીશ. મેં વાવવા ધારેલા દૂરદર્શક તરુના છોડ તૈયાર થયે, તેમના કાચથી એક મોટું દૂર્બિન બનાવી આપવાને માટે હાલ તો હું મોટા મોટા દૂર્બિનને બનાવનારા કારીગરોસાથે પત્રવ્યવહાર ચલાવું છું.

છેવટમાં હું જણાવું છું કે કોઈ શ્રીમાન્ પુરુષને મંગળવાસીઓસાથે સંદેશા ચલાવવા માટે રોકસાણામાં હાલ જે મોટું દૂરદર્શક યંત્ર છે, તેનો ઉપયોગ કરવાની ઇચ્છા હશે તો ત્યાં કેવી રીતે જવું, તથા શું કરવું, એ સંબંધની માહિતી હું તેને ખુશીથી આપીશ. પાશ્ચાત્ય ખગોળવેત્તાઓનું એક મંડળ જો આ કામ કરવાનું માથે લે, અને તેઓ રોકસાણામાં જવાના સાહસને સરકારની મદદ લઈ ખેડવા તત્પર થાય, તો હું તેમની સાથે જવાને પણ તૈયાર છું. મારી ખાતરી છે કે રોકસાણા ક્યાં આવ્યો, તે હું તેમને બહુ બહુ તો માસ દોઢ માસની સફરમાં બતાવી શકીશ; અને સરકાર જો થોડા લશ્કરની મદદ આપે તો જે વિદ્વાન્મંડળ સ્ટેરીયનની ટેકરીપર જાય તેમની સલામતી સારી રીતે જળવાઇ રહે. એકવાર ત્યાં ગયા પછી મારી ખાતરી છે કે રેમણ્ડા આપણા ગમે તે સંદેશા મંગળવાસીઓને પહોંચાડશે.

મંગળના તેમ જ બીજા ગ્રહોના લોકોસાથે થોડા સમયમાં આપણી પૃથ્વીના લોકોનો સંબંધ અવશ્ય થશે, એવું મારૂં માનવું છે. મંગળમાં હાલ જે સુધારા પ્રવર્તી રહ્યા છે, તે આપણી પૃથ્વીમાં તત્કાળ દાખલ કરવામાં આવશે કે કેમ, એ વિષે મને મોટો સંશય છે. મને લાગે છે કે મંગળના જેવી સ્થિતિએ આપણી પૃથ્વીના લોકોને પહોંચતાં હજી બીજાં એક હજાર વર્ષ વીતશે. હાલમાં પૃથ્વીમાં મંગળસંબંધી હકીકત જાણવાની જિજ્ઞાસા દિવસે દિવસે વધતી જાય છે, એવા

સમયમાં મેં મંગળમાં જે જે જોયું છે, તે મારી ભાગી તુટી ભાષામાં આ પુસ્તકદ્વારા જણાવ્યું છે. અંતમાં આ ગ્રંથ સમાપ્ત કરતી વખતે મંગળવાસીઓના શબ્દોમાં હું એટલું જ કહીશ કે આ ગ્રંથને વાંચનાર સદ્વિવેકી વાચકોને કુદરત પોતાનાં સર્વોત્તમ સુખોનો અનુપમ આનંદ સર્વદા આપો. ઇતિ.

[તા. ક.—હમણાં જ મને એક વિદ્વાને પત્ર લખી પૂછાવ્યું છે કે મંગળમાં મોટી મોટી નહેરો જોયાનું કેટલાક ખગોળવેત્તાઓ જે જણાવે છે, તે સાચું છે કે કેમ? ઉત્તરમાં હું જણાવું છું કે રોકસાણાના મોટા દૂરદર્શક યંત્રમાંથી મેં મંગળનું અનેક વાર નિરીક્ષણ કર્યું છે, પણ તેમાં કોઇ સમયે નહેરજેવું કશું પણ મારા જોવામાં આવ્યું નથી. મંગળમાં સઘળો પ્રવાસ વિદ્યુત્‌વડે ચાલતાં વિમાનોમાં કરવામાં આવે છે. ખગોળવેત્તાઓ ભૂલથી જેને નહેરો સમજ્યા છે, તે નિઃસંશય મંગળમાં આવેલાં પુષ્પનાં વન છે. આ વનમાં અત્યંત મોટાં વૃક્ષો આવી રહેલાં છે, અને વર્ષની અમુક ઋતુમાં અત્યંત મોટા કદનાં પુષ્પોથી તે આચ્છાદિત થઈ જાય છે. આમાંનાં કેટલાંક વન રેખીજીયાના એક છેડાથી બીજા છેડાસુધી લીલોતરીના અને પુષ્પના વિશાળ પટાની પેઠે આવી રહેલાં છે. આ વનને જ ખગોળવેત્તાઓએ ભૂલથી નહેરરૂપે માની લીધેલાં જણાય છે. આમ છતાં અવલોકન કરનારાઓના જોવામાં આવ્યું છે કે આ કહેવાતી નહેરો ચોકસ ઋતુઓમાં બિલકુલ જોવામાં આવતી નથી, અને તેમના સ્વરૂપમાં ફેરફાર થયો હોય છે. આનું કારણ એ જ છે કે પુષ્પનાં વનમાં જે વૃક્ષો આવેલાં છે તેના ઉપર ચોકસ ઋતુઓમાં જ પુષ્પો આવે છે.]

સમાપ્ત.